T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
KAMU HUKUKU DOKTORA PROGRAMI
DOKTORA TEZİ

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERSPEKTİFİNDE ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU VE FRANSIZ DANIŞTAYI'NIN YETKİSİ

Pınar YAĞCI

Danışman
Prof. Dr. Oğuz SANCAKDAR

İZMİR – 2023

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum "Sürdürülebilirlik Perspektifinde Şirketlerin Sosyal Sorumluluğu ve Fransız Danıştayı'nın Yetkisi" adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih
20/06/2023
İmza

ÖZET

Doktora Tezi

Sürdürülebilirlik Perspektifinde Şirketlerin Sosyal Sorumluluğu ve Fransız Danıştayı'nın Yetkisi

Pınar YAĞCI

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

Kamu Hukuku Doktora Programı

Sanayi devriminden sonra artan üretim ve tüketimin sonucunda dünyada sosyal ve ekonomik ilişkiler değişime uğramış, çevresel kirlilik artmış ve iklim değişikliği ortaya çıkmıştır. Böylece 20. yüzyılda çevresel, sosyal ve ekonomik sürdürülebilirlik kapsamında sürdürülebilir kalkınma kavramı tartışılmaya başlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın hedefleri arasında yoksulluğun sonlandırılması, iklim değişikliği ile mücadele, insan hakları ve sosyal hakların sağlanması, hukuk devletinin ve şeffaf ve adil kurumların tesis edilmesi bulunmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma konusunda Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği düzeyinde birçok uluslararası belge kabul edilmiş ve bu belgelerde pek çok hukuki araç önerilmiş ve uygulamaya konmuştur. Sürdürülebilir kalkınma kapsamda ortaya çıkan kavramlardan biri de şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğudur. Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu, kısaca, şirketlerin ticari faaliyetlerini çevresel ve sosyal meseleleri de hesaba katarak ve bunlara azami dikkati göstererek gerçekleştirmelerini ifade eder. Bu kavram kapsamında şirketlerin, insan haklarına ve çalışan haklarına saygı, çevrenin korunması, iklim değişikliği ile mücadele ve rüşvet ve yolsuzluktan kaçınma gibi yükümlülükleri bulunmaktadır. Bunların yerine getirilmesinde kullanılacak hukuki araçlardan bazıları ise durum tespiti yapma, finansal olmayan bilgilerin açıklanması ve sürdürülebilirlik raporlaması yayınlamadır. Bunun yanında şirketlerin amacı ve yöneticilerin sorumlulukları konusunda sürdürülebilirlik lehine değişimler de bulunmaktadır. Avrupa Birliği ve üye devletlerden olan

Fransa şirketlerin sosyal sorumluluğu alanında bağlayıcı düzenlemeler öngörmek açısından öncüdürler. Bunun yanında Fransız Danıştayı'na bu alandaki düzenlemeler bakımından idari görüş verme yetkisi tanınmıştır. Bu bağlamda çalışmamızda Avrupa Birliği'nin 2014/95/EU, 2022/2264/EU sayılı Yönergeleri ile şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğuna ilişkin diğer düzenlemeleri ve Fransız ve Türk Danıştayı'nın hukuk devletinin tesisi yönüyle idari görevleri incelenmiştir. Böylece şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu konusunda Fransız Danıştayı'na yetki veren Fransa örneğinden yola çıkarak Türk hukuku açısından konunun hem usul hem de esası açısından öneriler getirilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Sürdürülebilirlik, Şirketlerin Kurumsal Sosyal Sorumluluğu, Hukuk Devleti, Fransız Danıştayı, Danıştay'ın İdari Görev ve Yetkisi.

ABSTRACT

Doctoral Thesis

Doctor of Philosophy (PhD)

Corporate Social Responsibility from the Perspective of Sustainability and the Authority of French Council of State

Pınar YAĞCI

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Public Law

PhD in Public Law Program

After the industrial revolution, as a result of increased production and consumption, social and economic relations in the world have changed, environmental pollution has increased and climate change has emerged. Thus, in the 20th century, the concept of sustainable development began to be discussed within the scope of environmental, social and economic sustainability. The goals of sustainable development include ending poverty, combating climate change, ensuring human and social rights, and establishing the rule of law and accountable and effective institutions. Many international documents on sustainable development have been accepted at the level of the United Nations and the European Union, and many legal instruments have been proposed and implemented in these documents. One of the concepts that emerged within the scope of sustainable development is the corporate social responsibility. Corporate social responsibility, in short, means that companies carry out their business activities by taking environmental and social issues into account and paying maximum attention to them. Within the scope of this concept, companies may have obligations such as respecting human and social rights, protecting the environment, combating climate change and avoiding bribery and corruption. Some of the legal instruments to be used in fulfilling these obligations are due diligence, disclosure of non-financial information and sustainability reports. In addition, there are also changes in favor of sustainability regarding the corporate

purpose and the liability of directors. The European Union and France are pioneers in envisaging binding regulations in the field of corporate social responsibility. In addition, the French Council of State has been given the authority to give an advisory opinion for regulations in this field. In this context, in our study, Directives of the European Union No. 2014/95/EU, 2022/2264/EU and other regulations on corporate social responsibility are examined and the advisory duties of the French and Turkish Council of State in terms of establishing the rule of law are explained. Thus, based on the example of the advisory duty and authority of the French Council of State on corporate social responsibility, it is aimed to make suggestions in terms of both procedural and material issues for Turkish law.

Keywords: Sustainable Development, Sustainability, Corporate Social Responsibility, Rule of Law, French Council of State, Advisory Duty and Authority of Council of State.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERSPEKTİFİNDE ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU VE FRANSIZ DANIŞTAYI'NIN YETKİSİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI ii
YEMİN METNİ iii
ÖZET iv
ABSTRACT vi
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR xii

GİRİŞ 1

BİRİNCİ BÖLÜM
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI, ÖNEMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN HUKUKİ TEMELLERİ

I. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMLARI 7
A. Kavramların Tarihçesi 7
B. Kavramların Tanımı, Anlamı ve Önemi 15
C. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları ve Kavramın Boyutları 17
1. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları 17
2. Ekonomik Boyutu 19
3. Sosyal Boyutu 23
4. Ekolojik/Çevresel Boyutu 25
II. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER VE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA 30
A. Birleşmiş Milletler Nezdinde Sürdürülebilir Kalkınma 30
B. Avrupa Birliği'nde Sürdürülebilir Kalkınma 39
III. ANAYASA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN BOYUTLARI 44

A. Çevrenin Korunması ve Sürdürülebilirlik 44
B. İktisadi Haklar Yönüyle Sürdürülebilirlik 59
C. Sosyal Haklar Yönüyle Sürdürülebilirlik 65

İKİNCİ BÖLÜM
ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU VE AVRUPA BİRLİĞİ İLE FRANSIZ HUKUKUNDAKİ POZİTİF DÜZENLEMELER

I. ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU KAVRAMI VE GELİŞİMİ 79
A. Şirketlerin Sosyal Sorumluluğu Kavramı 79
B. Şirketlerin Sosyal Sorumluluğunun Sürdürülebilirlik ile İlişkisi 85
1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Sosyal Boyutu ve İnsan Hakları ile İlişkisi 85
a. Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi 87
b. Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler 89
2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Boyutu ile İlişkisi 97
a. Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi 98
b. Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve BM Endüstriyel Kalkınma Örgütü Nezdindeki Çalışmalar 100
c.Emsal Bir Dava: Royal Dutch Shell Davası 102
II. AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKUNDA ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU 105
A. Avrupa Birliği Hukukunda İlgili Mevzuat ve Gelişimi 106
B. Avrupa Birliği Hukukunda Şirketlerin Sosyal Sorumluluğunun Düzenlenişi 117
III. FRANSIZ HUKUKUNDA ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU 133
A. Fransız Hukukunda İlgili Mevzuat ve Gelişimi 133
B. Fransız Hukukunda Şirketlerin Sosyal Sorumluluğunun Uygulanma Usulü 139
1.Kapsamı ve Uygulanışı 139
a. Kapsam Dahilindeki Şirketler 139

b. Kapsam Dahilindeki Şirketlere Yüklenen Yükümlülükler 143
(1) Durum Tespiti Yapma Yükümlülüğü 143
(2) Sürdürülebilirlik Raporlaması Hazırlama (Finansal Olmayan Bilgileri Açıklama) Yükümlülüğü 151
(3) Açıklanan Bilgilerin Bağımsız Denetim Kuruluşlarına Denetimini Yaptırma Yükümlülüğü 157
2. Şirket Menfaati Kavramının Değişmesi ve Yöneticilerinin Sorumluluğuna Etkisi 159
IV. TÜRK HUKUKU AÇISINDAN ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU 162
A. Türk Ticaret Kanunu'nda Durum 163
B. Yıllık Faaliyet Raporunun ve Finansal Raporların Düzenlenmesi 167
C. Sermaye Piyasalarında Durum 172
1. Halka Açık Anonim Şirketlerde Kurumsal Yönetim İlkeleri 172
2. Sermaye Piyasası Kurulu'nun Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi ve Önemi 177

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞUNUN DÜZENLENMESİ USULÜ VE FRANSIZ DANIŞTAYI ÖRNEĞİ

I. TARİHİ GELİŞİMİ İÇİNDE FRANSIZ DANIŞTAYI 183
A. Fransız Danıştayı'nın Kuruluşu ve Kısa Tarihi Gelişimi 183
B. Fransız Danıştayı'nın Günümüzdeki Yapısı 189
C. Fransız Danıştayı'nın Görev ve Yetkileri 192
1. Yüksek Mahkeme Olarak Fransız Danıştayı'nın Yargısal Görevleri 192
a. Fransız Danıştayı'nın Temyiz Mahkemesi Olarak Görevi 193
b. Fransız Danıştayı'nın İstinaf Mahkemesi Olarak Görevi 195
c. Fransız Danıştayı'nın İlk Derece Mahkemesi Olarak Görevi 196
2. Fransız Danıştayı'nın İdari Görevleri 200
a. Fransız Danıştayı'na Başvurunun Zorunlu Olduğu Haller 202
b. Fransız Danıştayı'na Başvurunun İhtiyari Olduğu Haller 205

c. Fransız Danıştayı'na Yapılan Diğer Görüş Başvuruları 207
II. TARİHİ GELİŞİMİ İÇİNDE TÜRK DANIŞTAYI 211
A. Türk Danıştayı'nın Kuruluşu ve Kısa Tarihi Gelişimi 211
1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Şura-yı Devlet'in Kuruluşu ve Yapısı 211
2. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Türk Danıştayı ve Gelişimi 217
B. Türk Danıştayı'nın Günümüzdeki Yapısı 222
C. Türk Danıştayı'nın Görev ve Yetkilerine Genel Bakış 226
1. Yüksek Mahkeme Olarak Türk Danıştayı'nın Yargısal Görevleri 226
2. Türk Danıştayı'nın İdari Görevleri 232
a. Danışma Kararları 235
b. İnceleme Kararları 238
c. Diğer İdari Kararları 240
III. FRANSIZ DANIŞTAYI'NIN ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞUNUN İHDASINDAKİ YETKİSİ VE TÜRK DANIŞTAYI AÇISINDAN UYGULAMA OLANAĞI 244
A. Fransız Danıştayı'nın Şirketlerin Sosyal Sorumluluğunun İhdasındaki Yetkisi Kapsamındaki Düzenleyici İşlem ve Hukuki Niteliği 244
B. Fransız Danıştayı'nın Şirketlerin Sosyal Sorumluluğunun İhdasındaki Yetkisinin Türk Danıştayı Açısından Uygulama Olanağı ve Gerekliliği 246

SONUÇ 257
KAYNAKÇA 268

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABAD	Avrupa Birliği Adalet Divanı
AİHM	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AYM	Anayasa Mahkemesi
BİM	Bölge İdare Mahkemesi
bkz.	Bakınız
BM	Birleşmiş Milletler
CE	Conseil d'Etat
çev.	Çeviren
D./Dan.	Danıştay
DD.	Dava Dairesi
DİBK	Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu
DİDDK	Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu
DİDDGK	Danıştay İdari Dava Daireleri Genel Kurulu
E.	Esas Sayısı
Ed.	Editör
haz.	Hazırlayan
İYUK	2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunu
K.	Karar Sayısı
KHK	Kanun Hükmünde Kararname
No.	Numara
OECD	Ekonomik İş Birliği ve Kalkınma Örgütü
par.	Paragraf
RG.	Resmi Gazete
s.	Sayfa
ss.	Sayfadan sayfaya
T.	Tarih
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti

vb.	Ve benzeri
vd.	Ve devamı

GİRİŞ

Sanayi Devrimi ve beraberindeki bilimsel bilginin ve teknolojik ilerlemenin etkileri ile birlikte, insanlığın üretim yöntemleri, çalışma şekli, sosyolojik ve ekonomik yapısı kökten bir değişime uğramıştır. Bu değişimin içinde en önemli ekonomik aktörler ise şirketler olmuştur. Şirketler, bu ekonomik sistem içinde ticari işletmeler olarak kâr amacına yönelik kurulan ve faaliyetlerini bu amaca yönelik olarak gerçekleştiren tüzel kişilerdir. Söz konusu değişimle insanlığın refahı, yaşam kalitesi, sağlık ve gıda standartları iyileşmiş, ulaşım, ticaret ve iletişim olanakları fevkalade gelişmiş, kolaylaşmış ve insanlığın günlük yaşamı her alanda değişmiştir. Söz konusu ekonomik sistem her ne kadar insanlığın gelişmesine ve refahına katkılar sağlasa da bu değişim ile birlikte doğal kaynaklara dayalı üretim ve tüketim, kâr maksimizasyonunun artması amacıyla ve pazarlama yöntemlerinin de gelişmesi ile çok hızlı bir ivme kazanmıştır. Böylece dünyamızın doğal kaynakları daha önce görülmediği şekliyle insan eliyle hızla azalmaya veya zarar görmeye başlamıştır. Doğal kaynaklardaki bu azalma veya zarara uğrama hali yalnızca üretimde ham madde olarak kullanılan kaynaklarda olmamış, ekosisteme verilen dolaylı zararlar nedeniyle ve doğrusal ekonominin bir gereği olarak atık üretiminin yüksek seviyelere ulaşması ile tüm canlılığı doğrudan etkiler hale gelmiştir. Plastik atıkların mikro-plastiklere dönüşerek okyanuslarda yaşayan deniz canlılarının bünyesinde bulunması, sera gazı emisyonlarının etkisi ile küresel iklim değişikliğinin ortaya çıkması, buzulların erimesi, iklim göçlerinin yaşanması ve bazı canlı türlerinin yok olması bunlara örnek gösterilebilir.

Sanayi devrimi ile ortaya çıkan ekonomik sistemin ilk ortaya konduğu haliyle ekonomik, sosyal ve çevresel açıdan sürdürülebilir olmadığına ve özellikle çevresel etkilerin önlenmesi gerektiğine dair görüşler 1970'lerden itibaren Stockholm Konferansı ve Rio Konferansı gibi Birleşmiş Milletlerin geniş katılımlı konferanslarında ve uluslararası yumuşak hukuk metinlerinde yer bulmaya başlamıştır. Söz konusu uluslararası gelişmeler ile pek çok uluslararası anlaşma ve belgede sürdürülebilirlik kavramına yer verilmiştir. Söz konusu kavram, ulusal mevzuatlara farklı alanlarda yapılan düzenlemelerle somutlaştırılarak dahil olmaya devam etmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürebilirlik kavramları da bu gelişmelerin ekseninde tartışılmış ve bugün genel olarak kabul edildiği üzere sürdürülebilir kalkınmanın çevresel, sosyal ve ekonomik olmak üzere üç boyutunun olduğu kabul edilerek bu üç alanda kalkınmanın sürdürülebilirliğine ilişkin çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Kalkınmanın sürdürülebilir olmasının teorik temellerinin açıklanmaya çalışılmasının yanında, bunun mümkün olması için uluslararası örgütler, devletler ve sivil toplum kuruluşları tarafından çeşitli ekonomik ve hukuki araçlar ortaya konmaya çalışılmakta ve önerilmektedir. Bu noktada öncelikle devletler çevresel açıdan çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi, doğal kaynakların, sulak alanların, ormanların ve doğal sit alanlarının korunması; sosyal açıdan yoksullukla mücadele, kültürel çeşitliliğin korunması, çalışanların bireysel ve toplu haklarının korunması, iş sağlığı ve güvenliğinin sağlanması; insan hakları açısından temel hak ve özgürlüklerin korunması, ayrımcılığın önlenmesi, eşitlik ilkesinin her alanda uygulanması ve ekonomik açıdan ise tüketicilerin korunması, piyasaların düzenlenmesi, rekabete aykırı davranışların önlenmesi, sözleşme özgürlüğünün korunması ve finansal kaynaklara erişimin yaygınlaşması anlamında çok sayıda düzenleme yapmakta ve bunların sağlanmasına yönelik çeşitli tedbirler almaktadır.

Sürdürülebilirlik kavramının temellerini, yasal mevzuatımız çerçevesinde Anayasa'nın 56. maddesinde bulmak mümkündür. Anayasanın 56. maddesi uyarınca, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı düzenlenmiştir. Bu hak kapsamında devlete ve vatandaşlara çevre sağlığını koruma, çevreyi geliştirme ve çevre kirlenmesini önleme ödevi verilmiştir. Anayasanın 56.maddesine dayanılarak başta 2872 sayılı Çevre Kanunu olmak üzere birçok kanun ve düzenleyici idari işlem yürürlüğe konmuştur. Nitekim 2872 sayılı Çevre Kanunu'nu 1. maddesinde, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerine açıkça yer verilmiştir. Bu bakımdan çalışmamız çerçevesinde konunun temel kavramı olması açısından, uluslararası ve ulusal anlamda sürdürülebilirlik kavramının gelişimi ile Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma amaçları ve Avrupa Birliği'nin ilgili düzenlemelerine yer verilecektir.

Günümüzde gelinen noktada ekonomik ilişkilerin küresel ve uluslararası bir boyut kazanması ve şirketlerin bazılarının çok ulusluluk kazanarak tüm dünyada faaliyet göstermesi ile iklim değişikliğinin önüne geçilmesinde, sosyal hakların ve

insan haklarının korunmasında devletlerin zorlayıcı tedbirler alması yeterli olmamaktadır. Çünkü devletler egemenlik yetkisinin sınırları gereği kural olarak yalnızca ülkeleri dahilinde gerçekleşen hukuka aykırı eylemlere yönelik önlemler alabilmekte, idari veya cezai yaptırımlar uygulayabilmekte ve özellikle çok uluslu şirketler veya üretim tesislerini çevresel ve sosyal alanlarda daha hafif tedbirler alan ülkelerde kuran şirketler söz konusu ulusal düzenlemelerden kurtulma imkânı bulabilmektedir. Böylece sürdürülebilirlik bakımından küresel olarak istenen amaca ulaşmak zorlaşmaktadır. Bunun yanında devletlerin özellikle çevresel konularda aldığı tedbirler genellikle bir çevresel kirlilik veya mevzuata aykırılık halinde işletilebildiğinden ve çevresel zararlar bir kez oluştuktan sonra genellikle giderimi ve telafisi tam olarak mümkün olmadığından bu tedbirlerin işlevselliği tartışma konusu olmaktadır. Bu sebeplerle sürdürülebilir kalkınmanın amaçlarının gerçekleştirilmesi yolunda yalnızca devletlerin değil, esas olarak ekonomik sistemin temel aktörü olan şirketlerin de aktif rol oynaması gereğine ilişkin görüşler 20. ve özellikle 21. yüzyılda ortaya konmuştur. Bu kapsamda ortaya konan ve giderek yasal düzenlemelerde çeşitli şekillerde kendine yer bulan kavram şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğudur. Tez çalışmamızın kapsamı açısından sürdürülebilirlik kavramı, şirketlerin sosyal sorumluluğunun çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınma kavramı ile şirketlerin sosyal sorumluluğu kavramları birbirini tamamlayan kavramlardır.

Sürdürülebilirlik ilkesinin ulusal mevzuatlara en önemli somut yansımalarından biri şirketlerin sosyal sorumluluğudur. Şirketlerin sosyal sorumluluğu kavramı, sürdürülebilirlik ilkesinden yola çıkılarak şirketlerin bundan böyle çevrenin korunması, insan haklarına ve sosyal haklara saygı konusunda da hesap verebilir olmalarına yönelik ulusal mevzuatlarda ihdas edilen bir denetim yöntemidir. Bu kurum dünya genelinde birçok ülkede uygulanmakta ise de bu ülkelerdeki tüm somut uygulamaların incelenmesinin mümkün olmaması karşısında, çalışmamızın kapsamı, Avrupa Birliği ve özel olarak da Fransız mevzuatı açısından şirketlerin sosyal sorumluluğunun incelenmesi şeklinde sınırlandırılmıştır. Bu sınırlandırmada, mevzuatımızın Avrupa Birliği'ne üyelikte aday ülke konumunda olması neticesinde Birlik mevzuatına uyum çerçevesinde bir gelişme göstermesi ve Avrupa Birliği'ne üye devletler arasında da Fransa'nın Birlik mevzuatından önce ulusal mevzuatında konuya

ilişkin düzenlemelere yer vermesi ve bu bakımdan öncü bir durum sergilemesi önem arz etmiştir. Bu kapsamda, Avrupa Birliği ve Fransa hukuku açısından şirketlerin sosyal sorumluluğu kavramı, şirketlerin sosyal sorumluluğunun sürdürülebilir kalkınma, insan hakları ve çevrenin korunması ile bağı, şirketlerin sosyal sorumluluğuna ilişkin gereklerin denetlenmesi araçlarından şirketlerin beyan yükümlülüğü, durum tespiti yaptırma yükümlülüğü ve bağımsız denetim kuruluşlarınca şirketlerin sosyal sorumluluk yükümlülüklerinin denetimine yer verilecektir.

Tez çalışmamızın konusu açısından şirketlerin sosyal sorumluluğunun düzenlenmesinde Fransız Danıştayı'na önemli bir idari görev verilmiştir. Bu noktada yeni gelişen ve klasik idare hukuku konularından farklılık arz eden bir alanda Fransız Danıştayı'na idari bir düzenleme yetkisi verilmesi, Türk Danıştayı ile karşılaştırmalı bir incelemeyi gerektirmektedir. Fransız Danıştayı, Tanzimat dönemi yenilikleri ve tarihi hukuki iktibas sürecimiz içinde Şura-yı Devlet'in kuruluşunda örnek olarak alınan bir kurumdur. Hali hazırda mevcut bulunan hukuk sistemimizde adli-idari yargı ayrımının varlığının temeli Danıştay kurumunun varlığı ile belirlenmektedir. Bu noktada günümüzde Danıştay her ne kadar daha çok bir temyiz mahkemesi niteliğinde uyuşmazlık çözüm mercii olarak görülse de, tarihi olarak Şura-yı Devlet modelinin esası devlet organlarına yardımcı bir danışma organı olmasıdır. Fakat zamanla yüksek mahkeme görevindeki yoğun iş yükü ve çeşitli mevzuat değişiklikleri, danışma görevinin ikinci planda kalmasına neden olmuştur. Bu kapsamda tez çalışmamızda, Danıştay'ın ve Fransız Danıştayı'nın kuruluşu ve tarihi gelişimi ile mevcut kurumsal yapıları ele alınacak olup görev ve yetkileri bakımından genel esasları ile yargısal görevlerine ve ayrıntıları ile idari görevlerine yer verilecektir. Bu noktada iki kurumun idari görevleri açısından karşılaştırmalı bir hukuki analiz gerçekleştirilecek olup, Danıştay'ın idari görevlerinin geliştirilmesi ve önem kazanması bakımından Fransız Danıştayı'nda kabul edilen sistemin örnek teşkil edip edemeyeceği tahlil edilecektir. Bu noktada çalışmanın çıkış noktası olan şirketlerin sosyal sorumluluğunun düzenlenmesinde Fransız Danıştayı'na verilen yetki, Fransız Danıştayı'nın idari ve danışma görevlerinin bütünlüğü içinde incelenecektir.

Tez çalışmamız kapsamında, sürdürülebilirliğin hedeflerinden olan adalet ve güçlü kurumların tesis edilmesi hedefi açısından Fransız Danıştayı'na verilen bu yetki

önemli bir anlam taşımaktadır. Geçmişte Danıştay'ın idari görevleri ile ilgili çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, günümüzde Fransız Danıştayı ile Türk Danıştayı arasındaki idari görevler bakımından ortaya çıkan açık fark yeni bir yaklaşımla güncel ve karşılaştırmalı olarak derinlemesine incelenmemiştir. Fransa özelinde şirketlerin sosyal sorumluluğunun düzenlenmesi konusunda düzenleyici işlem ihdas edilirken Fransız Danıştayı'nın da yetkisinin bulunması Danıştay'ın idari görevlerinin hukuk devletinin ve hukuki güvenlik ilkesinin yerine getirilmesi bakımından ne denli önemli şekilde düzenlenebileceğini göstermektedir. Ülkemizde Danıştay'ın giderek azalan idari görevlerinin karşısında, idare hukuku sistemimizi iktibas ettiğimiz Fransa'da yeni gelişen hukuki kurumlar için Fransız Danıştayı'na idari görevler verilmesi önemli bir sistemsel yaklaşım farkını ortaya koymaktadır. İşte bu noktada söz konusu tez çalışması ile hem Danıştay'ın ve Fransız Danıştayı'nın danışma görevleri bakımından geçirdikleri değişim karşılaştırmalı olarak incelenecek, hem de Fransız Danıştayı'nın Avrupa Birliği düzenlemelerine uyum çerçevesinde şirketlerin sosyal sorumlulukları konusunda yüklendiği idari görevi ve bu yeni hukuki kurumun içeriği ele alınacaktır.

Çalışmamızın birinci bölümünde sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının tarihi gelişimleri, tanım ve anlamları açıklanacak olup, sürdürülebilir kalkınma kavramına yönelik geliştirilen yaklaşımlar, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel/ekolojik, ekonomik ve sosyal boyutları incelenecektir. Bunun yanında çalışmaları Türkiye'yi yakından ilgilendiren uluslararası kuruluşlardan Birleşmiş Milletler ve Avrupa Birliği hukukunda sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin gelişmeler açıklanacaktır. Birinci bölümde ayrıca kavramın Türk hukukundaki temelleri ve Anayasal boyutta sürdürülebilir kalkınma kavramının boyutlarının Türk hukukundaki anlamı açıklanacaktır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde, şirketlerin sosyal sorumluluğu kavramının anlamı, gelişimi ve sürdürülebilir kalkınmanın çevresel ve sosyal boyutları ile ilişkisi incelenecek olup şirketlerin kurumsal sosyal sorumluğunun Avrupa Birliği ve Fransa hukukunda düzenlenişi, mevzuatın gelişimi ve uygulanma usulü ele alınacaktır. Bu kapsamda Avrupa Birliği ve Fransa hukukunda şirketlerin sosyal sosyal sorumluğu bakımından kapsam dahilindeki şirketler, şirketlere yüklenen durum tespiti yapma yükümlülüğü, sürdürülebilirlik raporlaması hazırlama yükümlülüğü ve açıklanan bilgilerin bağımsız denetim kuruluşlarına denetimini yaptırma yükümlülüğü

incelenecek olup, söz konusu mevzuatlar kapsamında Birlik hukukundaki şirket menfaati kavramının değişmesine ve yöneticilerinin sorumluluğuna etkisine değinilecektir. İkinci bölümde son olarak şirketlerin kuruluş amacı ve konusu, anonim şirketlerde yönetim kurulu üyelerinin ve yöneticilerin sorumluluğu ile yıllık faaliyet raporunun ve finansal raporların düzenlenmesi ekseninde şirketlerin Türk hukuku açısından sosyal sosyal sorumluğunun genel durumuna ve Türk hukukundaki yeni uygulamalar bakımından sermaye piyasalarında Kurumsal Yönetim İlkeleri ve Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi'ne değinilecektir.

Çalışmamızın üçüncü bölümünde ise Fransız Danıştayı ve Türk Danıştayı'nın tarihi gelişimi, her iki kurumun günümüzdeki yapısı ve işleyişi, yüksek mahkeme olarak Fransız Danıştayı ve Türk Danıştayı'nın yargısal görevleri ile merkezi idareye yardımcı kurum olarak her iki kurumun idari görevleri ve Fransız Danıştayı'nın şirketlerin sosyal sorumluluğunun ihdasındaki yetkisi ve Türk Danıştayı açısından uygulama olanağı ele alınacaktır.

2211-E Yurt İçi Doktora Burs Programı kapsamında doktora öğrenimim boyunca ve 2214-A Yurt Dışı Araştırma Burs Programı kapsamında Paris Nord Sorbonne Üniversitesinde gerçekleştirdiğim bilimsel araştırmaya yaptığı destekten dolayı TÜBİTAK'a teşekkürlerimi sunarım.

BİRİNCİ BÖLÜM
SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI, ÖNEMİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN HUKUKİ TEMELLERİ

I. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA KAVRAMLARI

A. Kavramların Tarihçesi

Ekonomik kalkınma, bir ülke ekonomisinde hayat standardının ve kalitesinin artması şeklinde söz konusu ekonominin yapısal değişimi anlamına gelmektedir[1]. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan günümüz ekonomik sisteminin ilk zamanlarında yalnızca ekonomik büyüme ve kalkınmaya önem verilmekteydi. Fakat zamanla her ne pahasına olursa olsun ekonomik olarak büyümenin, var olan doğal kaynakları hızla tükettiği ya da bu kaynaklara geri döndürülmesi çok zor olan zararlar verdiği anlaşıldı. Bu durum da sürdürülebilir bir kalkınmanın mümkün olup olmadığının ve hatta ilerleyen zamanlarda zorunlu olup olmadığının sorgulanmasına yol açtı. Bu bağlamda çevresel anlamda sürdürülebilirlik açısından ilk endişelerin 19. yüzyıl iktisatçıları Malthus ve Jevons'un yazınlarında yer aldığı belirtilmekle beraber sürdürülebilir kalkınma kavramının bugünkü anlamıyla ortaya çıkışının yirminci yüzyıl olduğu ifade edilmektedir[2].

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren özellikle 1960 ve 1970'li yıllarda ilk modern çevrecilik hareketleri ortaya çıkmış ve buna destek verenler doğanın ve doğal kaynakların korunmasına ilişkin klasik anlayıştan farklı olarak küresel bir çevre krizine dikkat çekmeye başlamıştır[3]. Bu kapsamda 1972 yılında küresel boyutta bir çevresel sürdürülebilirliği ele alan iki önemli metin yayımlanmıştır. Bunlardan ilki İngiliz The Ecologist dergisinin editörleri tarafından özel sayı olarak yayınlanan *"A Blueprint for Survival"* (Hayatta Kalmak için Kılavuz) yazısıdır; söz konusu yazıda,

[1] Yusuf Bayraktutan ve Sefer Uçak, "Ekolojik İktisat ve Kalkınmanın Sürdürülebilirliği", **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 4, Mayıs 2011, s. 18.
[2] Onur Yeni, "Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16/3, 2014, ss. 181-208, s. 183.
[3] Yeni, s. 183.

mevcut ekonomik anlayış ile devam edilmesi halinde yüzyılın sonunda gezegendeki doğal yaşam sistemlerinin geri dönülmez şekilde bozulacağı ve ancak çevreye zarar vermeyen yeni bir hayat felsefesinin oluşturulması ile başarılı olunabileceği belirtilmiştir[4]. Bir diğer önemli yazı ise Amerika Birleşik Devletleri'nin Massachusetts Institute of Technology'de bulunan bilim insanları tarafından Roma Kulübü (*The Club of Rome*) için 1972 yılında hazırladığı "*The Limits to Growth*" (Büyümenin Sınırları) kitabıdır. Söz konusu kitap kapsamında bilim insanları dünya çapında devam eden büyümenin etkilerini araştırmış ve araştırma sonucunda 1972 yılındaki ekonomik durum ve nüfus bakımından büyüme oranını 2100 yılına gelindiğinde dünyanın karşılayamayacağını ifade etmiştir[5]. Bu iki yazı dünya çapında çevre sorunlarına ve sürdürülebilir kalkınmaya ilgi çekmiştir; fakat ilerleyen zamanda kamu otoriteleri özellikle küresel ölçekli çevresel hususlarda gereken önlemleri almakta yetersiz kalmış ve bazı kesimlerce söz konusu yazılarda dikkat çekilen çevresel tehlikelerin fazlasıyla büyütüldüğü ve teknolojik ilerlemenin çevre sorunlarına çare getireceği savunulmuştur[6].

Söz konusu iki metnin yayımlanmasının yanında, 1972 yılında Stockholm'de düzenlenen Birlemiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı'nda küresel çevre sorunları ve sürdürülebilirlik kavramı 113 devletin katılımı ile tartışılmış ve Konferans sonucunda Birleşmiş Milletler Çevre Programı kurulurken dünya çevre sorunlarına ilişkin olarak Stockholm Bildirgesi kabul edilmiştir[7]. Stockholm Bildirgesi'nde açıkça sürdürülebilir kalkınma kavramına yer verilmemesine karşın, Bildirge'nin önsözünde ve Bildirge'de yer alan ilkelerde çevre ile ekonominin yakın ilişkisine yer verilmiş ve sürdürülebilir kalkınma kavramının temel fikri yansıtılmıştır[8].

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ilk kez resmi bir belgede yer alması Birleşmiş Milletler'in danışman ve gözlemci kuruluşu "Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması Birliği" ("*International Union for Conservation of Nature*

---

[4] The Ecologist, "Preface: A Blueprint for Survival", https://web.archive.org/web/20090907143122/http://www.theecologist.info/page34.html, 26.08.2021.
[5] The Club of Rome, "The Limits to Growth", https://www.clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth/, 26.08.2021.
[6] Yeni, s. 184.
[7] Elif Engin ve Burcu Eker Akgöz, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Kurumsal Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Değerlendirilmesi", **Selçuk İletişim Dergisi**, Sayı: 8 (1), 2013, ss.85-94, s. 87.
[8] Nükhet Yılmaz Turgut, **Çevre Politikası ve Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2012, s. 94.

and Natural Resources") tarafından Birleşmiş Milletler Çevre Programı'nın işbirliği ile hazırlanan "Dünya Koruma Stratejisi-Sürdürülebilir Kalkınma İçin Canlı Kaynakların Korunması" ("*World Conservation Strategy- Living Resource Conservation for Sustainable Development*") belgesi ile gerçekleşmiştir[9]. Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının dünya çapında tekrar gündeme gelmesi ise, Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun (*World Commission for Environment and Development*) 1987 yılında yayımladığı "Ortak Geleceğimiz" adlı raporuyla olmuştur. "Brundtland Raporu" olarak da bilinen raporda sürdürülebilir kalkınmanın bir tanımı yapılmış, klasik üretim ve tüketim metotları ile sürdürülebilir bir kalkınmanın mümkün olamayacağı, insan faaliyetleri ve doğal yaşam arasında bir denge olması gerektiği ifade edilmiş ve çevre problemlerinin en büyük nedenlerinden biri olarak yoksulluk gösterilerek yoksulluğun uluslararası mücadeleyle azaltılması gerektiği belirtilmiştir[10]. Daha sonra ise 1988 yılında Brundtland Raporu'na esas olan alanlarda çalışmaların geliştirilmesi amacıyla "Ortak Geleceğimiz Merkezi" (*The Center for Our Common Future*) kurulmuştur[11].

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarının gelişmesindeki önemli bir tarihi nokta olarak, 1992 yılında 170'den fazla Devletin katılımı ile Rio de Janeiro'da Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı gerçekleştirilmiştir. Söz konusu konferans; çevresel sorunların insanlığın geleceğine etkilerini tartışmak, küresel iklim değişikliği, ormanların tahribi, denizlerdeki kirlilik ve bunun gibi diğer çevre ve iklim sorunlarının sosyal ve iktisadi etkilerine karşı tedbirler almak üzere çok geniş katılım ile toplanmıştır[12]. Rio Konferansı sonucunda beş adet belge yayımlanmıştır. Bunlar; İklim Değişikliği Sözleşmesi, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi, Rio Deklarasyonu, Gündem 21 ve Ormanların Korunması ve Geliştirilmesine İlişkin Prensipler Listesi'dir.

---

[9] Union for Conservation of Nature and Natural Resources, "World Conservation Strategy- Living Resource Conservation for Sustainable Development", https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf , 04.10.2021; Ahmet Şahinöz, "Sürdürülemeyen "Sürdürülebilir Kalkınma"", **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:8 Sayı:15, 2019, ss. 77-101, s.80.

[10] Şahinöz, s.80.

[11] Esra Nemli, "Sürdürülebilir Kalkınma ve İşletmelerin Rolü", **Öneri Dergisi**, Sayı: 9, Yıl: 1998, ss. 287-294, s.289.

[12] Nemli, s. 289.

Rio Konferansı'na katılan devletlerin büyük çoğunluğu tarafından imzalanan İklim değişikliği Sözleşmesi ile sera gazı salınımlarının ve karbon emisyonlarının azaltılması ve alınacak tedbirler için gelişmekte olan ülkelere teknoloji transferi ve finansal kaynak sağlanmasına yönelik hükümler kabul edilmiştir[13]. Yine katılımcı devletlerin çoğunluğu tarafından imzalanan Biyoçeşitlilik Sözleşmesi ise her seviyede biyolojik kaynakların korunmasını, tehditlerin engellenmesini, araştırmaların ekosistemi olumsuz yönde etkilemeyecek şekilde yapılmasını, biyolojik kaynakların izin alınmaksızın kullanılmasının engellenmesini öngörmektedir[14]. Rio Deklarasyonu ise 1972 Stockholm Bildirgesi'ni temel alarak çevrenin korunması ve kalkınmanın gerçekleştirilmesinin bir arada yürütülebilmesi için bundan sonra ortaya konulacak ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulmasında esas alınmak üzere 27 ilkeyi ihtiva etmektedir[15].

Rio Konferansı sonucunda bu alanda önemli bir uluslararası belge ve 21. yüzyıl için eylem planı niteliğindeki "Gündem 21" (*"Agenda 21"*) yayımlanmıştır[16]. Gündem 21; Sosyal ve Ekonomik Boyutlar, Kalkınma için Kaynakların Korunması ve Yönetimi, Etkin Grupların Rollerinin Güçlendirilmesi ve Uygulama Yöntemleri başlıklarını haiz dört bölümden oluşmaktadır[17]. Gündem 21'de özetle; çevre ve kalkınma kavramlarının birlikte ve işbirliği içinde ele alınması, çevrenin korunması ve çevreye zararlı faaliyetlerin engellenmesi ile yerel halk, sivil toplum ve kadınlar ile gençlerin çevrenin korunmasındaki rolünün artırılması ve bilinçlendirme faaliyetlerine ilişkin konulara yer verilmiştir[18]. Gündem 21'de sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi adına birçok ilke kabul edilmiştir; nüfus kontrolü, çevreye zararı en aza indiren teknolojilerin kullanımı, doğal kaynaklardan yararlanmanın adil ve dengeli dağılımı, doğanın korunmasının kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olması, gelecek kuşakların sağlıklı bir çevrede yaşama haklarının temin edilmesi, yoksulluğun ve dünya milletleri arasındaki ekonomik eşitsizliğin azaltılması bu ilkelerden

[13] Adalet B. Alada, Ergun Gürpınar ve Sevim Budak, "Rio Konferansı Üzerine Düşünceler", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3-4-5, Yıl: 1993, ss.93-108, s. 96.
[14] Alada, Gürpınar ve Budak, s. 97.
[15] Alada, Gürpınar ve Budak, s. 98.
[16] Yasemin Kaya ve Doğan Bıçkı, "Sürdürülebilirlik Argümanı ve Derin Ekolojik İtiraz", **Gazi üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8 (3), Yıl: 2006, ss. 231-249, s. 235.
[17] Kaya ve Bıçkı, s. 235.
[18] Kaya ve Bıçkı, s. 235.

bazılarıdır[19]. Bu belgelerde sürdürülebilir kalkınma kavramına açıkça yer verilmesi ile kavram, dünya çapında devlet politikalarında ve uluslararası politikalarda yaygınlaşmaya başlamıştır. Rio Konferansı'ndan bir sene sonra ise Birleşmiş Milletler nezdinde Sürdürülebilir Kalkınma Komisyonu kurulmuştur[20].

Sürdürülebilirliğin uluslararası hukukun bağlayıcı belgelerinde yer alması bakımından önemli bir aşama olarak, 1994 yılında Birleşmiş Milletler nezdinde "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi" (*United Nations Framework Convention on Climate Change*) imzalanmış, sözleşmenin nihai amacı insanlığın iklim sistemine tehlikeli müdahalesinin engellenmesi olarak belirlenmiş ve sözleşmenin hedefinin sera gazı salınımını dengeleyerek sürdürülebilir bir yolla ekonomik gelişmenin sağlanması olduğu ifade edilmiştir[21]. Sözleşme imzalandığı yıl yürürlüğe girmiş, sözleşmenin protokolü olarak ise sera gazı emisyonlarının sınırlandırılması ve buna yönelik politika ve tedbirlerin oluşturulması için 1997 yılında Kyoto Protokolü kabul edilmiştir ve 192 ülkenin taraf olduğu Protokol de 2005 yılında yürürlüğe girmiştir[22]. Söz konusu uluslararası belgeler ile sürdürülebilir kalkınmanın gerekleri somutlaştırılmış ve taraf devletleri bağlayıcı nitelikte tedbirler öngörülmüştür. Bu sebeple söz konusu uluslararası sözleşmeler, sürdürülebilir kalkınmanın küresel düzeyde gerçekleştirilmesi için önemli adımlarındandır.

2000 yılının Eylül ayında Birleşmiş Milletler Milenyum Zirvesi düzenlenmiş ve dünya liderleri 2015 yılına değin ulaşmak üzere insanlığın önemli sorunlarına ilişkin yeni bir küresel ortak girişim konusunda anlaşmış ve bu kapsamda "Milenyum Kalkınma Hedefleri" (*Millennium Development Goals*) kabul edilmiştir[23]. Milenyum Kalkınma Hedefleri şunlardır; 1) aşırı yoksulluğu ve açlığı sona erdirmek, 2) evrensel temel eğitime ulaşmak, 3) cinsiyet eşitliğini desteklemek ve kadınları güçlendirmek, 4) çocuk ölümlerini azaltmak, 5) ana sağlığını geliştirmek, 6) HIV/AIDS, sıtma ve diğer hastalıklarla mücadele etmek, 7) çevresel sürdürülebilirliği sağlamak ve 8)

---

[19] Şahinöz, s. 80-81.
[20] Engin ve Eker Akgöz, s. 87.
[21] United Nations Climate Change, "What is the United Nations Framework Convention on Climate Change?", https://unfccc.int/process-and-meetings/the-convention/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change, (18.10.2021).
[22] United Nations Climate Change, "What is the Kyoto Protocol?", https://unfccc.int/kyoto_protocol, (18.10.2021).
[23] United Nations, "Millennium Summit, 6-8 September 2000, New York", https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000 , (18.10.2021).

kalkınma için küresel bir ortaklık geliştirmek[24]. Görüldüğü üzere 8 adet Milenyum Kalkınma Hedefleri arasında sürdürülebilirlik BM'ye üye devletler tarafından açıkça 2015 yılına kadar erişilmesi gereken bir hedef olarak kabul edilmiştir.

Rio Konferansı'ndan 10 yıl sonra 2002 yılında, Güney Afrika Cumhuriyeti'nin Johannesburg şehrinde Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio+10 olarak bilinen) (*World Summit on Sustainable Development*) düzenlenmiştir. Dünyanın pek çok ülkesinden devlet başkanları ve temsilcileri ile bilim insanlarının ve sivil toplum örgütlerinin de olduğu 20000 kişiden fazla katılımcının bulunduğu zirvede, Milenyum Kalkınma Hedefleri'nden yola çıkılarak oluşturulan enerji, su, sağlık ve tarım olmak üzere dört ana başlık altında pek çok husus ele alınmış ve sürdürülebilir kalkınma kapsamında sivil toplumun katılımı ile dünya çapında anlaşmaların imzalanabilmesi için yeni bir yaklaşım olarak *"*Birleşmiş Milletler Paydaş Forumu Uygulama Konferansı*"* geliştirilmiştir[25].

2012 yılında yine Brezilya'nın Rio de Janeiro kentinde Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20) düzenlenmiş ve Konferansın sonuç belgesi olarak "İstediğimiz Gelecek" (*The Future We Want*) kabul edilmişse de, belgenin imzacı taraflarca hukuki bir bağlayıcılığı bulunmamaktadır, yalnızca devletler bu belge doğrultusunda hareket edeceklerini beyan etmişlerdir. Rio+20 olarak anılan söz konusu konferans, sonuç belgesinin hukuki bağlayıcılığının bulunmaması ve sürdürülebilirliğin sağlanması için yeterince somut sonuç ve hedefin ortaya konmaması nedeniyle eleştirilmiştir, fakat sürdürülebilir kalkınma çalışmaları alanında konferansın en önemli katkısı sürdürülebilir kalkınma hedeflerini ortaya koyma kararı alınmasıdır[26].

Rio+20 Konferansı'nın etkisi ve diğer tüm çalışmaların ışığında 25 Eylül 2015 yılında Birleşmiş Milletler Genel Kurulu "Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi" (*Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*) başlıklı ve A/RES/70/1 sayılı Genel Kurul kararını kabul

[24] United Nations, "Millennium Summit, 6-8 September 2000, New York", https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000 , (18.10.2021).
[25] Yasemin Gedik, "Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma", **Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, Yaz 2020, ss. 196-215, s. 201.
[26] Gedik, s. 202.

etmiştir[27]. Söz konusu karar ile "17 Sürdürülebilir Kalkınma Amacı[28]" ve "169 Hedef[29]" belirlenmiş ve bunlar Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma konusunda küresel hedefleri olarak duyurulmuştur[30]. Sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ilişkin yapılan duyurunun önsözünde özellikle aşırı yoksulluğa, cinsiyet eşitliğine, kadınların güçlendirilmesine vurgu yapılmış ve söz konusu amaçların Milenyum Kalkınma Hedefleri'nin üzerine inşa edildiği ifade edilerek bu hedefler ile gerçekleştirilemeyenlerin tamamlanmasının amaçlandığı belirtilmiştir[31]. Ayrıca önemle belirtmek gerekir ki, önsözde Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın bütünleşik ve ayrılmaz olduğu ve sürdürülebilir kalkınmanın üç boyutu olarak ekonomik, sosyal ve çevresel boyutunu dengelediği ifade edilmiştir[32]. Söz konusu amaçlar 2015 yılında 15 yıllık bir periyot için 2030'a kadar ulaşılması hedeflenen amaçlar olarak belirlenmiş ve üç önemli husus temel alınmıştır; aşırı yoksulluğu bitirmek, eşitsizlik ve adaletsizliği engelleme, iklim değişikliğine çare geliştirmek[33].

Birleşmiş Milletler tarafından "Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi" (Agenda 2030) ile belirlenen 17 adet Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları şunlardır; 1. Her yerde ve tüm şekliyle yoksulluğa son vermek, 2. Açlığa son vermek, gıda güvenliğini, kaliteli beslenmeyi ve sürdürülebilir tarımı sağlamak, 3. Herkes için tüm yaşlarda sağlıklı ve kaliteli yaşamı temin etmek, 4. Herkes için kapsayıcı ve eşit

---

[27] Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararının resmi tam metni için bakınız. United Nations, "Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015", https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E, (18.10.2021).

[28] Temmuz 2019 tarihinden itibaren, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yapılan değişiklikle, "Sustainable Development Goals"un Türkçe çevirisi "Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri" yerine "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları" olarak kullanılmaya başlanmıştır. Resmi açıklama için bakınız. https://www.kureselamaclar.org/wp-content/uploads/SKA_pressrelease_TR.pdf , (18.10.2021)

[29] Temmuz 2019 tarihinden itibaren, Türkiye Cumhuriyeti Devleti ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından yapılan değişiklikle, 17 adet "Sustainable Development Goals"un Türkçe 169 "alt hedefi" olarak adlandırılan "targets"ın çevirisi "hedefler" olarak kullanılmaya başlanmıştır. Resmi açıklama için bakınız. https://www.kureselamaclar.org/wp-content/uploads/SKA_pressrelease_TR.pdf, (18.10.2021)

[30] United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", https://sdgs.un.org/2030agenda, (25.10.2021).

[31] United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", https://sdgs.un.org/2030agenda, (25.10.2021).

[32] United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", https://sdgs.un.org/2030agenda, (25.10.2021).

[33] UNDP Türkiye - Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar, https://www.kureselamaclar.org/, (25.10.2021).

nitelikte eğitimi temin etmek ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarını destekleme, 5. Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınları ve kız çocuklarını güçlendirmek, 6. Herkes için suyun ulaşılabilirliğini, sürdürülebilir yönetimini ve sıhhi koşullarını (sanitasyon) temin etmek, 7. Herkes için ekonomik olarak karşılanabilir, güvenli, sürdürülebilir ve modern enerji erişimi sağlamak, 8. Herkes için sürekli, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve verimli istihdamı ve insan onuruna yakışır çalışmayı desteklemek, 9. Dayanıklı altyapı inşa etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek, yenilikçiliği (inovasyonu) teşvik etmek, 10. Ülkeler arasındaki ve içindeki eşitsizliği azaltmak, 11. Kapsayıcı, güvenli, güçlü ve sürdürülebilir şehirler ve topluluklar oluşturmak, 12. Sürdürülebilir üretim ve tüketim biçimleri temin etmek, 13. İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acil eyleme geçmek, 14. Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını sürdürülebilir şekilde kullanmak ve korumak, 15. Karasal ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımını desteklemek, yeniden yapılandırmak ve korumak, ormanları sürdürülebilir şekilde yönetmek, çölleşmeyle mücadele etmek, toprak bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek, biyoçeşitlilik kaybını durdurmak, 16. Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumları desteklemek, herkes için adalete erişimi sağlamak ve her seyide etkin, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar inşa etmek, 17. Sürdürülebilir kalkınma için uygulama araçlarını güçlendirmek ve küresel işbirliğini yeniden canlandırmak[34].

Milenyum Kalkınma Hedefleri'nin yerini alan "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları"na ulaşılması için ölçümlemeleri yapması ve ölçümlemelerin yapılmasına kriter oluşturan göstergeleri hazırlaması için Birleşmiş Milletler İstatistik Komisyonu tarafından "Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları Göstergelerine Yönelik Kurumlararası Uzman Grubu" *(Inter-Agency Expert Group on Sustainable Development Goal Indicators (IAEG-SDG))* oluşturulmuş ve 169 hedef için 230 gösterge belirlenmiştir[35].

[34] UNDP Türkiye - Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar, https://www.kureselamaclar.org/, (25.10.2021); United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", https://sdgs.un.org/2030agenda, (25.10.2021).
[35] Gedik, s. 202.

B. Kavramların Tanımı, Anlamı ve Önemi

Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma kavramları, özellikle yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ortaya konulan, tartışılan, rehber edinilmeye çalışılan ve aynı zamanda anlamlandırılmaya gayret edilen kavramlardır. Kavramın pek çok temel alana değinen yanlarının bulunması, farklı bilim alanlarının çerçevesinden farklı içerikte tanımlarının yapılmasına neden olmuştur. Bu bakımdan uluslararası örgütlerin, bilim insanlarının farklı içerikte ve yaklaşımlarda yaptığı tanımlar karşısında sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınmanın mutabakata varılmış tek bir tanımının olduğu söylemek güçtür. Bu sebeple farklı bakış açıları çerçevesinde söz konusu kavramlar için yapılan tanımları belirtmek mümkün olacaktır.

Cambridge sözlüğündeki sözlük anlamına baktığımızda ise sürdürülebilirlik (=*sustainability*), ilk anlamı olarak *"belirli bir zaman aralığında devam edebilme niteliği/yeteneği"*[36] olarak tanımlanmış, sözlükteki ikinci ve çevresel çerçevedeki anlamı ise *"çevreye çok az zarar verme ya da hiç zarar vermeme ve buna bağlı olarak uzun süre devam edebilme niteliği/yeteneği"*[37] olarak tanımlanmıştır. Bu bakımdan sürdürülebilirlik kelime anlamı olarak ilk anlamında da kullanılmakta ise de işbu çalışmada yer aldığı noktalarda sözlük anlamı olarak ikinci anlamında kullanıldığı belirtilmelidir.

Sürdürülebilir kalkınma kavramının bugünkü anlamıyla ele alınması bakımından erken dönemde bir tanımlamada bulunan Fransız ekonomist René Passet 1979 tarihli "L'Économique et le Vivant" adlı kitabında şu şekilde bir tanıma yer vermiştir, *"Varlığı bütün bir evreni etkileyen doğal ortamın işleyişini tehlikeye atmayacak bir ekonomik kalkınmanın uyması gereken çevre koşulları[dır]"*[38].

Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun "Brundtland Raporu" olarak da bilinen 1987 yılında yayımladığı "Ortak Geleceğimiz" adlı

---

[36] Cambridge Dictionary, https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sustainability , (15.02.2022), sözlükte İngilizce dilinde şu şekilde tanıma yer verilmiştir; "*the quality of being able to continue over a period of time".*

[37] Cambridge Dictionary, https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/sustainability , (15.02.2022), sözlükte İngilizce dilinde şu şekilde tanıma yer verilmiştir; "*the quality of causing little or no damage to the environment and therefore able to continue for a long time".*

[38] Şahinöz, s. 79.

raporunda sürdürülebilir kalkınmanın şu şekilde tanımı yapılmıştır, *"Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan kalkınmadır."* ve Rapora göre sürdürülebilir kalkınma kavramı kendi içinde iki anahtar kavram barındırır: ilki, 'ihtiyaçlar' kavramı, özellikle dünyanın yoksullarının temel ihtiyaçları olan ve her şeyden önce bunlara öncelik verilmesi gereken ihtiyaçlar; ikincisi, teknolojinin durumu ve sosyal organizasyonun çevrenin mevcut ve gelecekteki ihtiyaçları karşılama kabiliyetine getirdiği sınırlamalar fikridir[39].

Sürdürülebilir kalkınma tanımının temelini oluşturan Brundtland Raporu'nun yanı sıra, bilim insanlarınca yapılan tanımlarda tanımı gerçekleştiren bilim insanının çalışma alanlarına göre tanımlar değişkenlik göstermektedir. Ekonomistler daha ziyade ekonomik temelli tanımlar gerçekleştirirken, çevrebilimlerinde çalışan bilim insanları daha çok biyolojik çeşitliliğin korunması, çevre zararlarının engellenmesine yönelik tanımlarda bulunmakta ve bunun yanında sosyal bilimciler ise toplumsal ilişkiler ve bağlar bakımından oluşturdukları öngörüler üzerinden tanımlamalarını gerçekleştirmiştir[40]. Örneğin ekonomik açıdan yapılan tanımlamalardan biri Pearce, Barbier ve Markandya, John Rawls'un "kuşaklararası eşitlik" fikrinden yola çıkarak sürdürülebilir kalkınmayı *"gelecekteki kuşakların günümüzdeki kuşaktan daha kötü durumda olmaması"* şeklinde tanımlamıştır[41]. Pareto ise benzer bir yaklaşımla, *"hiçbir kuşağın refahını bir diğer kuşağın zararına arttıramayacağı bir durum"* olarak sürdürülebilir kalkınma için ekonomik refahın azaltılmamasını odak alarak bir tanımlamada bulunmuştur[42].

Çevresel yaklaşımla yapılan tanımlar bakımından ise Birleşmiş Milletler Çevre Programı (*United Nations Environment Programme*), Uluslararası Doğa ve Doğal Kaynakların Korunması Birliği (*International Union for Conservation of Nature*), Dünya Doğayı Koruma Vakfı (*World Wide Fund for Nature*) ve Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı (*International Renewable Energy Agency*) gibi çevrenin ve doğanın korunmasına ilişkin uluslararası kurumların ve örgütlerin birbirlerine

[39] "Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future", https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf, (03.11.2021), s. 41.
[40] Yeni, s.185.
[41] Yeni, s. 185.
[42] Şahinöz, s. 84.

benzer şekilde sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin tanımları şu şekildedir, *"[Sürdürülebilir kalkınma,] Yaşam kalitesinin, çevredeki yaşamı destekleyici doğal unsurların taşıma kapasitelerini aşmayacak bir biçimde iyileştirilmesi[dir]"*[43].

Sürdürülebilir kalkınmanın anlamına değinmek bakımından; kavramın "kalkınma" öğesinin ekonomik büyüme ekseninde salt ekonomik bir kalkınma olarak anlaşılmaması, ekonomik kalkınmanın yanında sosyal ve kültürel unsurlar göz önünde bulundurularak toplum öğeleri ve toplumlar arasındaki eşitsizlik ve adaletsizliklerin de giderilmesini içerdiği belirtilmekte; "sürdürülebilirlik" öğesinin, kalkınmanın ve ekonomik büyümenin aşırı tüketim odaklı ekonomi terk edilerek, doğal kaynaklar korunarak ve çevre zararları en aza indirilerek gerçekleştirilmesi anlamına geldiği ifade edilmektedir[44].

C. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları ve Kavramın Boyutları

1. Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları

Sürdürülebilir kalkınma, tarihi süreç içinde gelişen ve günümüzde kabul edilen anlamıyla üç boyut üzerinden tanımlanmakta ve tartışılmaktadır. Bunlar, sürdürülebilir kalkınmanın çevresel (ekolojik), ekonomik ve sosyal boyutlarıdır. Brundtland raporundan önce bu üç disiplinin birbirinden ayrı şekilde ilerlediği kabul edilmekteydi ve sürdürülebilirlik anlamında aralarında bir bağlantı kurulmamıştı[45].

Günümüzdeki anlamıyla sürdürülebilir kalkınma; ekonomik, çevresel (ekolojik) ve sosyal boyutları ile ele alınmakta, dolayısıyla bu üç farklı yaklaşımın ve boyutun kesişim noktası günümüzdeki anlamı ile sürdürülebilir kalkınmayı oluşturmaktadır. Fakat bu boyutların ele alınması ve sürdürülebilir kalkınmada hangisinin ne oranda dikkate alınması gerektiği noktasında bir görüş birliği bulunmamaktadır.

---

[43] Şahinöz, s. 81.
[44] Yılmaz Turgut, s. 95-96.
[45] Urungu Akgül, "Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi**, Sayı: 24, Yıl: 2010, ss. 133-164, s. 152.

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal, ekonomik ve ekolojik boyutlarının aralarındaki ilişkiyi ifade eden görüşlerden ilkinde, ki bu yaklaşım "Mickey Mouse" yaklaşımı olarak da adlandırılmaktadır, sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutunun sosyal ve ekolojik boyutundan daha öncelikli olduğu kabul edilmekte ve diğer iki boyutun temeli olarak gösterilmektedir[46]. Söz konusu yaklaşım şu şekilde görselleştirilmektedir[47];

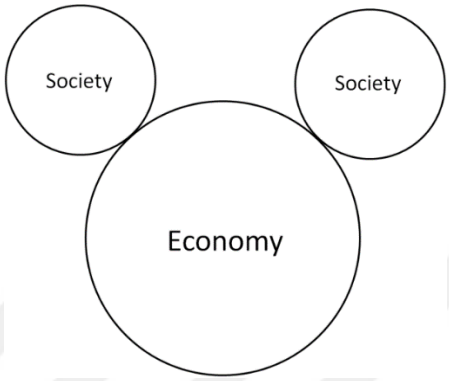

Bir diğer yaklaşıma göre "Russian Doll" modeli olarak bilinen modelde toplumsal boyutun ekonomik boyutu kapsadığı ve ekolojik boyutun toplumsal ve ekonomik boyutu kapsadığı bir bağlama yer verilmiştir[48]. Bu yaklaşıma göre, sadece çevresel ve ekolojik boyut ekonomik ve sosyal boyut olmaksızın varlığını sürdürebilirken ekonomik boyut sosyal ve ekolojik boyuta, sosyal boyut da ekolojik boyuta bağımlı olarak varlık kazanabilir[49]. Söz konusu yaklaşım görsel olarak şu şekilde belirtilmektedir[50];

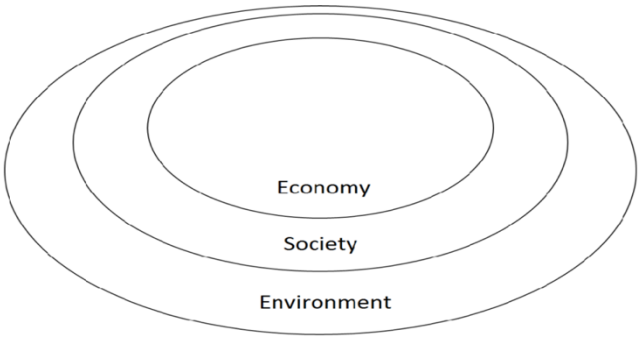

[46] Tanja Myllyviita, "Sustainability assessment of forest resources – tools for a problem-orientated approach", **Dissertationes Forestales**, Sayı: 168, 2013, ss. 1-38, https://dissertationesforestales.fi/pdf/article1951.pdf , (10.11.2021), s. 11.
[47] Myllyviita, s. 12.
[48] Akgül, s. 153.
[49] Akgül, s. 153.
[50] Myllyviita, s. 12.

Son yaklaşım ise sürdürülebilirliğin ancak üç boyutunun gereklerinin de eşit düzeyde karşılandığı durumda sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabileceğinin kabul edildiği Venn diyagramı ile gösterilen yaklaşımdır[51];

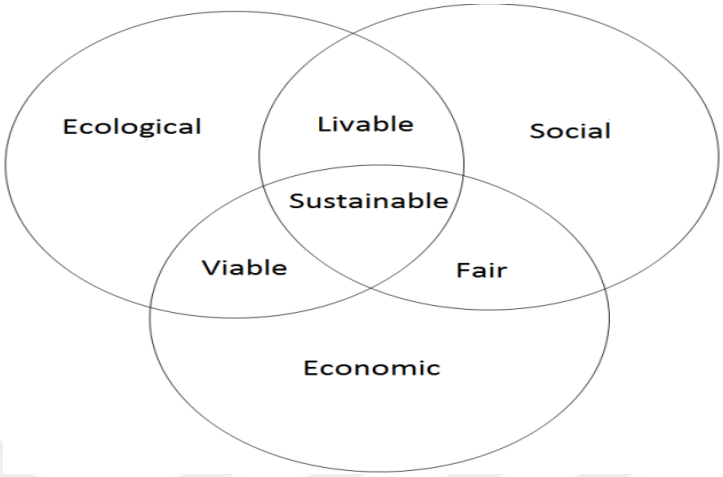

Rydin'in öne sürdüğü, günümüzde en çok kabul gören ve "Üç Sütun" modeli olarak adlandırılan bu yaklaşım, sürdürülebilir kalkınmanın her üç boyutuna eşit bir ağırlık tanıyarak ayrı ayrı varlığını devam ettirdiği ve sürdürülebilir kalkınmanın bunların kesişiminde oluştuğu bir görüşü ifade eder[52]. Bu bakış açısı ile yaklaşıldığında çevre, toplum ve ekonomi kesişiminde ortaya çıkan sürdürülebilir kalkınma; sosyal sürdürülebilirliği, çevresel (ekolojik) sürdürülebilirliği ve ekonomik sürdürülebilirliği eşit seviyede bünyesinde barındırma işlevine sahip kılınmaktadır.

2. Ekonomik Boyutu

Ekonomik anlamda sürdürülebilirlik; klasik olarak, mal veya hizmetlerin sürdürülebilir ve sürekli olarak üretilmesi, farklı sektörler arasındaki dengesizliklere neden olunmadan yönetilebilir seviyede bir dış borcun muhafaza edilmesi şeklinde anlaşılmaktadır[53]. Doğrusal ekonomi olarak bilinen bu modelde temel amaç, düşük maliyet ve yüksek karlılık olurken, al-yap-at (*take-make-dispose*) şeklinde üretim ve tüketim zinciri oluşturulur ve üretilen her bir ürünün tüketilmesi ile atık haline geldiği varsayılır[54].

---

[51] Myllyviita, s. 11-12.
[52] Akgül, s. 154.
[53] Gedik, s. 197.
[54] Hüseyin Önder, "Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Kavram: Döngüsel Ekonomi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 57, Temmuz 2018, ss. 196-204, s. 197; Şenay

Doğal kaynaklara erişimin güçleşmesi, küresel ölçekte biyoçeşitliliğin tehlike altına girmesi ve finansal sistemin yarattığı ekonomik sorunlar nedeniyle, başta Avrupa Birliği ülkelerinde olmak üzere ekonomik olarak klasik doğrusal ekonomi anlayışından döngüsel ekonomi anlayışına geçilmekte ve bu ekonomik sistem ile üretimde kullanılan su, hammadde, enerji gibi kaynakların uzun süre muhafaza edilmesi, kullanılabilmesi, enerji tasarrufunun sağlanması ve atıkların azaltılması ya da başka bir sektörde tekrar kullanılması amaçlanmaktadır[55]. Döngüsel ekonomi Avrupa Birliği Komisyonu'na göre, ürünlerin, materyallerin ve kaynakların mümkün olduğunca ekonominin içinde kaldığı ve atık üretiminin en aza indirildiği bir ekonomik yaklaşımdır ve bu yaklaşımın Avrupa Birliği'nin sürdürülebilir, düşük karbonlu, kaynak etkin ve rekabetçi ekonomiyi geliştirme çabasında temel bir katkısı olacağı belirtilmektedir[56].

Döngüsel ekonomi modeli ile hem su, hammadde, enerji gibi üretim kaynaklarının kullanımında israfın önüne geçilmekte, hem de klasik ekonomiden farklı olarak atıklar tekrar başka sektörlerde hammadde olarak kullanılabilmekte ve doğal yaşama ve çevreye verilen zarar en aza indirilmektedir. Artan çevre felaketleri, kirlilik, hammadde ve su sıkıntısı ile enerji tedarikindeki sorunlar nedeniyle, klasik doğrusal ekonomik anlayışa nazaran sürdürülebilir bir ekonomik anlayış olarak döngüsel ekonomi için birçok ülke adımlar atmakta ve ekonomi politikalarını bu yönde dönüştürmektedir[57].

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu açısından ele alınan bir başka önemli kavram yeşil ekonomi kavramıdır. 2008 yılında Birleşmiş Milletler Çevre Programı sürdürülebilir kalkınma kapsamında çevresel yatırımları destekleyerek ülkeler bazında karar vericileri cesaretlendirmek ve küresel araştırmalar yapmak üzere "Yeşil Ekonomi Girişimi"ni başlatmış ve 2012 yılında gerçekleştirilen Rio+20 ismiyle de bilinen Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı'nda yeşil ekonomi

---

Balbay, Adem Sarıhan ve Edip Avşar, "Dünya'da ve Türkiye'de "Döngüsel Ekonomi / Endüstriyel Sürdürülebilirlik" Yaklaşımı", **Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi**, Sayı: 27, Kasım 2021, ss. 557-569, s. 558..

[55] Balbay, Sarıhan ve Avşar, s. 558.

[56] European Commission, "Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions Closing The Loop - An Eu Action Plan For The Circular Economy", Com/2015/0614 Final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52015DC0614 (15.02.2022), s. 2.

[57] İşletmeler İçin Döngüsel Ekonomi Rehberi, https://business4goals.org/PDF/Dongusel_Ekonomi_Rehberi.pdf (15.02.2022), s. 2.

kavramı Rio+20 gündemine girmiş ve sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleştirilmesi için bir araç olarak kabul edilmiştir[58]. Yeşil ekonomi *(green economy)* kavramı, Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından çevresel riskleri ve ekolojik kıtlığı önemli ölçüde azaltırken refahı ve sosyal eşitliği geliştiren bir yaklaşım olarak tanımlanmıştır[59]. Bunun yanında yeşil büyüme *(green growth)* kavramı, yeşil ekonomi kavramı yerine kullanılabilmektedir[60]. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) tarafından yeşil büyüme, doğal değerlerin refahımızın dayandığı kaynakları ve çevresel faydaları sağlamaya devam etmesini sağlarken ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik etmek olarak tanımlanmaktadır[61]. Ayrıca 34 OECD üyesi ülke tarafından 2009 yılında Yeşil Büyüme Deklarasyonu imzalanmış ve OECD 2011 yılında "Yeşil Büyüme Stratejisi"ni *(Green Deal Strategy)* yayımlayarak kırktan fazla ülke ile paylaşmıştır[62].

Yeşil ekonomi yaklaşımının uygulamaya konulması ile birlikte, ekonomik olarak büyümenin ve yatırımlarda artışın sağlanmasının yanında, çevre problemlerinin bir negatif dışsallık olarak görülmeyip, çevrenin korunması ve sosyal kapsayıcılığın ekonomik büyüme ile eşzamanlı sağlanması amaçlanmakta ve aynı zamanda gayrisafi yurt içi hasılanın hesaplanmasında ekolojik problemlerin ve doğal kaynaklarda yaşanan azalmaların da hesaplamaya dahil edilmesi öngörülmektedir[63].

Birleşmiş Milletler Çevre Programı 2008 yılında başlattığı Yeşil Ekonomi Girişimi'ni geliştirerek bu konuda son olarak "Kapsayıcı Yeşil Ekonomi" yaklaşımını kabul etmiştir. Bu son halinde kapsayıcı yeşil ekonominin; hem üretimde düşük karbonlu, temiz ve verimli olması hem de tüketimde kapsayıcı, paylaşıma,

---

[58] United Nations Environment Programme, "What is an "Inclusive Green Economy"?", https://www.unep.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter/what-inclusive-green-economy (16.02.2022).

[59] United Nations Environment Programme, "What is an "Inclusive Green Economy"?", https://www.unep.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter/what-inclusive-green-economy (16.02.2022).

[60] İbrahim Al, "Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Ekonomi: Türkiye İçin Bir Endeks Önerisi", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12(1), Yıl: 2019, ss. 112-124, s. 115.

[61] OECD, "What is green growth and how can it help deliver sustainable development?", https://www.oecd.org/general/whatisgreengrowthandhowcanithelpdeliversustainabledevelopment.htm (18.02.2022).

[62] OECD, "What is green growth and how can it help deliver sustainable development?", https://www.oecd.org/general/whatisgreengrowthandhowcanithelpdeliversustainabledevelopment.htm (18.02.2022).

[63] Mustafa Özçağ ve Hakan Hotunluoğlu, "Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, Haziran 2015, ss.303-324, s. 314.

döngüselliğe, dayanışmaya, işbirliğine ve esnekliğe dayalı bir ekonomik sistem olduğu belirtilmektedir[64].

Yeşil ekonomi kavramı sürdürülebilir kalkınmanın bir alternatifi olarak görülmemektedir. Nitekim Birleşmiş Milletler Çevre Programının yukarıda verilen çalışmalarında da yeşil ekonomi sürdürülebilir kalkınma amaçlarına ulaşabilmek için bir araç olarak görülmektedir. Bu bakımdan öğretide de yeşil ekonomi kavramı, sürdürülebilir kalkınma amaçlarına giden yolda daha somut hedef ve adımlar belirlenebilmesi için geliştirilen bir ekonomik yaklaşım olarak kabul edilmekte, ayrıca yeşil ekonomi kavramının sürdürülebilirlik amaçlarından üretimde ve doğal kaynakların kullanımında sürdürülebilirliğin yanında sosyal politikaların da yeşil ekonomi kavramına dahil edilmesi bakımından önem taşıdığı belirtilmektedir[65]. OECD de yeşil büyüme kavramı açısından, yeşil büyümenin sürdürülebilir kalkınmanın yerini almadığını, bunun yerine yeşil büyümenin, ekonomilerin büyüme dinamiğini yeşilleştirmenin sosyal sonuçlarını tam olarak hesaba kattığını ve ekonomik ve çevresel boyutları açısından somut, ölçülebilir bir ilerleme elde etmek için pratik ve esnek bir yaklaşım sağladığını belirtmektedir[66].

Ayrıca sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu açısından çevre ekonomisi ve ekolojik ekonomi kavramları da öğretide tercih edilebilmektedir. İlk bakışta tanımları açısından benzerlik taşıyan çevre ekonomisi ve ekolojik ekonomi kavramları çevresel değer anlayışı, analiz yöntemleri ve içerik bakımından birbirinden ayrışmaktadır[67]. Çevre ekonomisine göre çevreye daha ziyade çevresel sorunlar bakımından yaklaşılır, "çevre"ye ekonomik bir değer atfedilir ve böylece ekonomik faaliyetler sonucunda ortaya çıkan çevresel dışsallıklar ve çevre sorunları aşılabilecektir; fakat ekolojik ekonomi, ekonomi ile doğanın bir bütün olduğunu kabul etmekte ve çevreye ilişkin kararların fayda maliyet analizi ve piyasa mekanizmalarına göre alınamayacağını ve çevrenin metalaştırılıp parasallaştırılamayacağını, dolayısıyla

---

[64] United Nations Environment Programme, "What is an "Inclusive Green Economy"?", https://www.unep.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter/what-inclusive-green-economy (16.02.2022).

[65] Özçağ, s. 314-315.

[66] OECD, "What is green growth and how can it help deliver sustainable development?", https://www.oecd.org/general/whatisgreengrowthandhowcanithelpdeliversustainabledevelopment.htm (22.02.2022).

[67] Ahmet Şahinöz, "Sürdürülemeyen "Sürdürülebilir Kalkınma"", **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:8 Sayı:15, 2019, ss. 77-101, s. 87.

ekonomi biliminin önemli bir unsuru olarak çevrenin bütüncül ve çoğulcu bir yaklaşımla ele alınması gerektiğini benimsemektedir[68].

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu açısından öğretide sunulan ekonomik teorilerden çıkarılabilecek hedef ilkeler ise şu şekilde özetlenebilir; kuşaklararası ekonomik adaletin sağlanması, gelir adaletsizliğinin azaltılması, tedarik ve yatırımlarda sürdürülebilir ve etik nitelikteki politikaların teşvik edilmesi, yerel yönetimlerin ekonomik olarak desteklenmesi ve fayda ve maliyetlerin eşitlikçi şekilde dağıtımının sağlanması[69].

3. Sosyal Boyutu

Sürdürülebilir kalkınmanın üç temel boyutundan biri sosyal sürdürülebilirliktir. Sosyal sürdürülebilirlik toplumu oluşturan bireylerin eşitlik, şeffaf yönetim, yoksulluğun önlenmesi, insan onuruna yakışır çalışma şartları, nitelikli eğitim, kültürel çeşitlilik, ayrımcılığın önlenmesi, barınma, sürdürülebilir kentleşme, kurumsal yönetişim gibi temel sosyal ihtiyaçlarının karşılanması[70] ile sürdürülebilir bir toplumsal gelişimi[71] hedeflemektedir. Toplumların yaşam kalitesini ifade ettiği belirtilen sosyal sürdürülebilirlik ile, sosyal duyarlılığı ve refahı temin eden sosyo-kültürel imkanlar yaratılır ve gelecek kuşakların en az şimdiki kuşaklar kadar sosyal olanaklara erişebilmesi sağlanır[72]. Sosyal sürdürülebilirliğin sağlanması konusunda geliştirilen çeşitli yaklaşımlar bulunmakta[73] ve sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunun gerçekleştirilebilmesi için şu beş ana ilke öngörülmektedir; eşitlik, çeşitlilik, bağlılık, yaşam kalitesi ve demokrasi ve yönetişim[74]. Söz konusu ilkeler ışığında toplumdaki tüm kesimlerin farklılıklarına rağmen uyum içinde yaşamlarını devam ettirmeleri ve zaman içinde artan bir ivme ile toplumun bütününün hayat kalitesinde ve sosyal refahında bir iyileşmenin sağlanması hedeflenmektedir[75].

---

[68] Şahinöz, s. 87-88.
[69] Akgül, s. 159.
[70] Muhammed Yunus Bilgili, "Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 49, Nisan 2017, ss.559-570, s. 565.
[71] Özçağ, s. 310.
[72] Bilgili, s. 565.
[73] Gedik, 209.
[74] Bilgili, s. 566.
[75] Gedik, s. 209.

Öğretide sosyal sürdürülebilirliğin "kalkınma", "köprü" ve "koruma" şeklinde üç alt kategorisinin bulunduğu ifade edilmektedir; kalkınma alt kategorisi iş, gıda, enerji, su ve sağlık gibi temel ihtiyaçların karşılanması noktasında "*Bugünün ihtiyaçlarını, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetinden ödün vermeden karşılayan kalkınma*" olarak kabul edilmekte; köprü alt kategorisinde amaç, insanlarla biyo-fiziksel çevre arasında daha iyi köprüler veya bağlantılar kurmak ve daha iyi çevresel sonuçlar üreterek ekolojik sürdürülebilirliği desteklemek için gerekli sosyal koşulları belirlemek için insan potansiyelinden yararlanma girişimlerini yansıtmak olarak belirtilmekte ve koruma alt kategorisinde ise sosyal sürdürülebilirlik, sosyal ve kültürel tercihlerin, özelliklerin ve çevrenin zaman içinde nasıl korunduğu ile ilgili olarak ifade edilmektedir[76].

Öğretide bir başka görüşe göre ise sosyal sürdürülebilirlik eşitlik, güvenlik, eko-üretüketim ve sürdürülebilir kentsel formlar olmak üzere birbiriyle ilişkili dört unsurun içeriğini oluşturduğu bir kavramdır[77]. Bu görüşe göre sosyal sürdürülebilirlik açısından eşitlik unsuru, eşit olmayan politikaları önlemeyi ve politikaların oluşturulmasında halkın katılımını teşvik etmeyi amaçlarken; güvenlik unsuru sadece güvende olma hakkını değil, gelecekteki zararları önlemek için tüm uyum ve güvenlik önlemlerini alma gerekliliğini ifade eder; eko-üretüketim[78] unsuru ise sosyal ve çevresel açıdan sorumlu yollarla değer kazanma, tüketme ve üretme biçimlerini oluşturur; son unsur olarak sürdürülebilir kentsel formlar ise, çevreye duyarlı, güvenli, sağlıklı ve sonuç olarak sosyal olarak arzu edilen kentsel formları ifade etmektedir[79].

Sonuç olarak sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu bakımından öğretide birçok farklı kavramsal açıklamalara yer verilmekte ise de sosyal sürdürülebilirlik ile hedeflenen ilkeler şu şekilde özetlenebilir; yaşam kalitesinde gelişimin, kültürel ve sosyal entegrasyonun sağlanması, sosyal adaletin teşvik edilmesi, ifade özgürlüğünün

---

[76] Suzanne Vallance, Harvey C. Perkins ve Jennifer E. Dixon, "What is social sustainability? A clarification of concepts", **Geoforum**, Cilt: 42, Sayı: 3, Yıl: 2011, ss. 342-348.

[77] Efrat Eizenberg ve Yosef Jabareen, "Social Sustainability: A New Conceptual Framework", **Sustainability**, Cilt: 9, Sayı: 1 (68), ss. 1-16, s. 11.

[78] Üretüketim (İngilizce *prosumption*) kavramı İngilizce üretim ve tüketim kelimelerinin birleştirilmesi ile ortaya konan kelimenin Türkçe karşılığını ifade etmekte ve anlam olarak *"üretim ve tüketim olgularının en azından bir dereceye kadar birbirlerini içerdiğini ve tüm ekonomik faaliyetlerin bir görüntüde rastlaştığına vurgu yapmak için kullanılan"* bir kavramdır, kavramın tanımı ve ayrıntılı açıklaması için bakınız. Beyzade Nadir Çetin, "Üretüketim Olgusu Bağlamında Örtülü Emek Olarak Dijital Üretüketici Emeği", **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 77, Yıl: 2019, ss. 349-382, s. 355.

[79] Eizenberg ve Jabareen, s. 11-12.

ve tüm seviyelerdeki karar alma süreçlerinde halkın katılımının ve işbirliğinin desteklenmesi[80] ile adaleti sağlayan güçlü kurumların inşa edilmesi, sorumlu üretim-tüketim ilişkilerinin ve sürdürülebilir kentlerin sağlanmasına yönelik tedbirlerin alınmasıdır.

4. Ekolojik/Çevresel Boyutu

Ekonomik kalkınma faaliyetleri İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ivme kazanmış, çevreye verilen zararlara rağmen üretimin ve istihdamın arttırılması ile enflasyonun dengelenmesi amaçlanmış ve çevreye zarar verilmeksizin ekonomik büyüme ve kalkınmanın mümkün olmadığı yönünde bir anlayış kabul edilmiştir[81]. Fakat bilimsel veriler göstermektedir ki, mevcut ekonomik sistemdeki üretim ve tüketim ilişkilerinin aynı şekilde devam etmesi halinde; gelecek nesiller için doğal kaynakların tahribatı, su, hava ve topraktaki emisyonların artması, küresel ısınma, ozon tabakasının zarar görmesi, hava kirliliği, deniz suyunun asitlenmesi ve iklim değişikliği artarak devam edecektir[82]. Bu bakımdan zaman içinde ekonomik faaliyetler neticesinde ortaya çıkan çevresel zararların dünya üzerindeki yaşamı ve biyoçeşitliliği ciddi ölçüde tehdit ettiği bilimsel olarak ortaya konulmuş ve çevreye rağmen kalkınma anlayışının değiştirilmesi gerektiği anlaşılmıştır.

Sürdürülebilirliğin çevresel ya da ekolojik boyutu bakımından ilk olarak kavramların anlamlarının aydınlatılmasında fayda bulunmaktadır. Çünkü çevresel sürdürülebilirlik ile ekolojik sürdürülebilirlik arasında kavramlara atfedilen anlam bakımından önemli bir fark bulunmaktadır. Çevrenin, ekosistemin, biyoçeşitliliğin ve doğal kaynakların korunmasına ilişkin yaklaşımlarda ekosantrik (çevremerkezci) ve antroposantrik (insanmerkezci) yaklaşımlar bulunmaktadır. Bunlardan ilk olarak ortaya çıkan antroposantrik yaklaşım doğa ve insanı birbirinden ayrıştıran, düalist bir bakış açısı ile çevresel sorunları insanı merkez alarak değerlendiren ve anlamlandıran bir yaklaşımken; ekosantrik yaklaşım ise antroposantrik yaklaşımdaki düaliteyi

---

[80] Akgül, s. 159.
[81] Mevlüt Karabıçak ve Müge Burcu Özdemir, "Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Yıl: 2015, Cilt: 6, Sayı: 13, ss.44-49, s.47-48.
[82] Carlo Vezzoli, **Design for Environmental Sustainability – Life Cycle Design of Products**, İkinci Baskı, Springer, Londra, 2018, s. 11-13.

reddetmekte, insanı ve doğayı bir bütün olarak ve insanı doğanın bir parçası ve doğanın tüm unsurlarını da karşılıklı bağlantılı olarak kabul eden derin ekoloji kavramının da temelini oluşturan bir yaklaşımdır[83]. Bu ayrımın ışığında çevresel sürdürülebilirlik çoğunlukla insan ile ekosistemin etkileşimini ve insanın doğal kaynaklar üzerindeki etkisini ifade eder nitelikte kullanılırken, ekolojik sürdürülebilirlik kavramı insan deneyiminden çok daha geniş bir anlamı içermesi nedeniyle çevresel sürdürülebilirliği kapsayan ve aynı zamanda ekosistemdeki unsurların birbirleri ile olan karşılıklı bağlarını ifade eden bir kavram niteliğindedir[84]. Bu açıklamalar ışığında çevresel sürdürülebilirlik şu şekilde tanımlanabilmektedir; "*çevresel sürdürülebilirlik, insanlığın ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla gerekli hizmetleri yeniden üretmeye devam etmek için destekleyici ekosistemlerin kapasitesini aşmadan ve biyolojik çeşitliliği azaltan eylemleri ortaya koymadan insanlığın ihtiyaçlarını karşılamasını sağlayan bir denge, esneklik ve birbirine bağlı olma durumu*"dur[85].

Ekosantrik yaklaşım kapsamında 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan ve Norveçli filozof Arne Naess'in en önemli temsilcilerinden olduğu bir düşünce akımı "derin ekoloji" yaklaşımıdır[86]. Derin ekoloji yaklaşımına göre insanın diğer varlıklardan üstün veya ayrıcalıklı bir değeri yoktur, tüm yaşamsal süreçler kendiliklerinden değerli bir niteliktedir ve dünyanın merkezi insan değil *kozmos*tur[87]. Derin ekoloji yaklaşımı insan odaklılığına karşı çıkarken, insan karşıtı bir duruş sergilemez; bu bağlamda insanın asıl gelişimini de ancak doğayla olan ilişkisini değiştirerek ve farkındalığını güçlendirerek sağlayabileceğini belirtir[88]. Bu bakımdan modern ve hümanist yaşam tarzını ve düşünce yapısını değiştirmeyi hedefleyen derin ekoloji yaklaşımı, birçok yönden eleştirilere tabi tutulsa da Avrupa Birliği ülkelerinde

[83] Hasan Yaylı ve Refik Yaslıkaya, "İnsan Doğa İlişkisi Tasarımında Radikal Dönüşüm: Derin Ekoloji", **International Journal of Science Culture and Sport**, Özel Sayı: 3, Temmuz 2015, ss. 452-465, s. 459.
[84] John Morelli, "Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals", **Journal of Environmental Sustainability**, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 2011, ss. 1-9, s. 4-5.
[85] Morelli, s. 5.
[86] Engin Arıkan, "Cevreci Düşünce ve Çevre Hukuku İçin Radikal Bir Kılavuz: Arne Naess'in Derin Ekoloji Yaklaşımı", **Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Yıl: 2020, ss. 191-220, s. 193. Arne Naess'in 1976 tarihli "Ecology, Community, and Lifestyle: Outline on an Ecosophy" adlı eseri çevreci kuramları açısından temel eseri olarak kabul edilmektedir, Arıkan, s. 195.
[87] Kaya ve Bıçkı, s. 241.
[88] Arıkan, s. 214.

yer alan yeşil partileri ve dünya çapında faaliyet gösteren çevreci sivil toplum kuruluşlarını önemli şekilde etkisine almıştır[89].

Sürdürülebilir kalkınmanın ekolojik boyutu bakımından önem taşıyan bir diğer kavram "iklim adaleti" kavramıdır. Bu kavram iklim değişikliğinin negatif etkilerinin iklim değişikliğine neden olan kesim ve bölgelerden ziyade iklim değişikliğine daha az katkısı olan ve nispeten daha dezavantajlı durumdaki kesim ve bölgelerde daha yoğun hissedilmesi olgusuna dayanılarak ortaya çıkmıştır[90]. Bu olguya ilişkin bilimsel gerçeklik IPCC'nin (*Intergovernmental Panel on Climate Change* - Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli) 2014 raporunda[91] ve 2022 raporunda[92] açıkça gösterilmiştir; buna göre iklim değişikliğinin negatif etkileri hem dünya çapındaki küçük ada devletleri ve düşük enlemlerde bulunan ülkeler gibi daha az gelişmiş ülkelerde daha fazla hissedilecek hem de ülkeler içinde kırsal kesimde yaşayan ve tarım, hayvancılık gibi iklime bağlı ekonomik faaliyet yürüten kesimleri ve bunlar içinde de kadınlar ve gelecek nesiller bağlamında çocuklar gibi dezavantajlı grupları daha fazla miktarda etkilerken gıda güvenliğinin ve doğal kaynak arzının tehlikeye girmesi durumunda yoksul kesimlerin mağduriyet oranı daha fazla olacak ve iklim göçlerine neden olacaktır[93]. İkim adaleti kavramı incelenirken adalet kavramına yönelik "*eşitlik, dededen kalma (grandfathering), ihtiyaç, sorumluluk, kuşaklararası temel ihtiyaçlar ve tasarruf ilkesi*"[94] gibi çeşitli ilkelerden faydalanılmaktadır. Ülkeler düzeyinde duruma bakıldığında, sera gazı emisyonlarının salınımı oranları ve bunun etkilerinin giderilmesinin maliyeti bakımından her ülkenin kendine has durumunun göz önüne alınması gerekmektedir, bu durumda da iklim adaleti kavramının kuşaklararası adalet

[89] Kaya ve Bıçkı, s. 244-246.
[90] Yasemin Kaya, "Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 54, ss. 87-106, s.88
[91] IPCC, **Climate Change 2014 Synthesis Report**, (Ed. IPCC Core Writing Team, Rajendra K. Pachauri ve Leo Meyer), Geneva, Switzerland, 2014, s.13-16.
[92] IPCC, **Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability**, **Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Changes**, (Ed. H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama), Cambridge University Press, Cambridge ve New York, s. 12-13.
[93] Kaya, s. 88.
[94] Merve Suzan Ilık Bilben, "İklim Adalet(sizliğ)i ve Hak Temelli Yaklaşımın Önemi", **Mediterranean Journal of Humanities**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2018, ss.213-226, s.215-216; Aysel Demir, "İklim Adaletine Kant ve Rawls'un Etik Temelli Adalet Teorileri Çerçevesinde Felsefi Bir Yaklaşım", **İnsan&İnsan Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 33, Yaz 2022, ss.63-75, s. 68.

ve dağıtıcı adalet ekseninde tartışılmasının uygun olduğu belirtilmektedir[95]. Bu açıdan iklim adaleti kavramı dağıtıcı adalet ekseninde üç boyutu ile incelenmiştir,

> ○*"Aralarında dağıtım yapılanlar (gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkeler, bugünkü nesiller, gelecek nesiller, bireyler, şirketler vs.),*
> ○*Dağıtılanlar (atmosfer, emisyon hakları, gelecek nesillerin bugünkü nesillere emaneti, emisyon azaltım veya adaptasyon maliyeti vs.) ve*
> ○*Dağıtım süreci (küresel iklim değişikliği rejiminde adil karar alma süreçleri vs.)."*[96]

İklim adaletinin bu üç boyutu açısından da bakıldığında, iklim adaleti kavramının içinde; nesiller arası adaletin, dünya ölçeğinde sera gazı emisyonlarından kaynaklanan maliyetlere katlanılması bakımından ekonomik adaletin, dezavantajlı gruplar bakımından kadın-erkek eşitliğinin ve karar alma mekanizmalarına katılım bakımından adaletin sağlanması gibi birçok alt başlık oluşmaktadır. Bu kapsamda iklim değişikliği ile mücadelede ortaya çıkan maliyet sorunlarının çözümlenmesi için 2015 yılında imzalanan Paris İklim Antlaşması ile devletlerin "ortak ama farklılaştırılmış sorumluluğu" kabul edilmiştir, bu sorumluluk türüne göre sözleşmenin tarafları sorunun oluşmasında ne denli katkı sundular ise ilgili sorunun çözümünde de o oranda yükümlülük altında olacaktır[97].

Kuşaklararası veya nesiller arası iklim adaleti yaklaşımında, (*justice between generations* ya da *intergenerational justice*) gelecek ve geçmiş kuşaklar bakımından haklara saygı duyulmasının ve yükümlülüklerin yerine getirilmesinin kuşaklararası bir nitelik taşıdığı ve gelecek ya da geçmiş kuşakların bugünkü kuşaklara karşı meşru bir hak veya iddiaya sahip olduğu şeklinde geniş nitelikli bir adalet anlayışı temelde yatmaktadır[98]. Bu temelden yola çıkan iklim adaleti kavramı ile sonraki nesillerin yaşam hakkı garanti altına alınmaya çalışılmakta, iklim değişikliğinin negatif ve pozitif etkilerinin şimdiki nesillerle sonraki nesiller arasında adil şekilde paylaştırılması ve buradan yola çıkılarak sera gazı emisyonlarının en aza indirilmesi ve sürdürülebilir kalkınmanın hayata geçirilmesi istenmektedir[99]. Şu anki nesillerin sonraki

[95] Ilık Bilben, s.215; Demir, s. 68.
[96] Mustafa Demirci, "İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, Ekim 2013, 183-203, (İklim Değişikliği), s. 183.
[97] Demir, s. 69.
[98] Lukas H. Meyer (Ed.), **Intergenerational Justice**, Routledge, New York, 2016, s. 11.
[99] Kaya, s.98; Demirci, (İklim Değişikliği), s.190.

nesillere kendi yaşadıkları dünyada var olan doğal kaynaklar bakımından eşit olanaklara sahip bir dünya bırakmak konusunda sorumluluğu bulunduğunu savunan nesiller arası iklim adaleti anlayışına, bu anlayışın belirsiz olması, mütekabiliyetin olmaması, bugünkü nesillerin kalkınma hakkının bulunması ve özdeşsizlik (*non-identity problem*) sorunu bulunması gerekçeleriyle karşı çıkılsa da nesiller arası adalet kavramı en azından yaklaşım olarak kabul görmektedir[100]. Nesiller arası iklim adaleti kavramının dayanak noktalarından birini oluşturan nesiller arası emanetçilik veya nesiller arası vekilharçlık (*intergenerational stewardship*) olarak adlandırılan anlayışa göre ekolojik sistemin gelecek nesiller adına korunması ahlaki bir ödev niteliğini taşımaktadır, fakat nesiller arası iklim adaleti ile varsayımsal birtakım sonuçlar gösterilerek çelişkili bir iddianın savunulduğunu belirten özdeşsizlik iddiası, nesiller arası adalet kavramına karşı en önemli itirazlardan sayılsa da bu itirazın ekolojik sistemin aşındırılmasına neden olacak şekilde kabul edilmesinin yanlış olduğu ifade edilmektedir[101].

Son olarak belirtmek isteriz ki, sürdürülebilir kalkınmanın ekolojik boyutu bakımından önemli bir yer tutan iklim adaleti kavramının hak temelli olarak ele alınmasının, kavramı insan olmanın ortak unsuru olan temel haklar çerçevesine yerleştireceğini ve böylece bu kavrama ilişkin ahlaki ya da felsefi anlaşmazlıkları sonlandıracağı ifade edilmektedir[102]. Bu bakımdan iklim adaletinin küresel olarak hayata geçirilmesi ve bağlayıcı olabilmesinin önemli unsurlarından biri olarak bu kavramın temel haklar çerçevesinde ele alınmasının kanun koyuculara önemli bir görev yüklediği söylenebilir.

[100] Kaya, s.98-99; Demirci, (İklim Değişikliği), s.190.
[101] Mustafa Demirci, "İklim Etiği ve Özdeşsizlik Sorunu", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 2, 2013, ss. 225-248, s.225, 241; Demirci, (İklim Değişikliği), s.190.
[102] Ilık Bilen, s. 222.

II. BİRLEŞMİŞ MİLLETLER VE AVRUPA BİRLİĞİ'NDE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

A. Birleşmiş Milletler Nezdinde Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınma kavramının tarihi süreç içinde gelişimini incelediğimiz yukarıdaki bölümde, uluslararası düzeyde sürdürülebilir kalkınma alanında yapılan çalışmalarda Birleşmiş Milletler'in öncü bir rolü olduğu anlaşılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma kavramının ve bu kavramın somut hedefler ışığında uygulamasının gelişmesinde Birleşmiş Milletlerin katkısı yadsınamayacak düzeydedir. Yukarıda belirttiğimiz 1972 tarihli Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı (Stockholm Konferansı), 1992 tarihli Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı), 1994 tarihli Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi, 2000 tarihli Birleşmiş Milletler Milenyum Kalkınma Hedefleri, 2002 tarihli Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi (Rio+10) ve 2012 tarihli Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Konferansı (Rio+20) ve bu konferans ve zirvelerin sonucunda kabul edilen belgelerin yayımlanması Birleşmiş Milletlerin öncülüğünde gerçekleşmiştir. Bu başlıkta Birleşmiş Milletler nezdinde hazırlanmış ya da kabul edilmiş ve hali hazırda yürürlükte olan düzenlemelere yer verilecektir.

Birleşmiş Milletler'in tüm organları tüm dünya çapında faaliyetler gösteren organlar olarak önem arz etmekle birlikte sürdürülebilir kalkınma konusunda bazı organlara daha fazla rol düşmektedir. Birleşmiş Milletler'in çevresel konulara ilişkin 1972 yılında kurulan temel organı niteliğindeki Birleşmiş Milletler Çevre Programı (*United Nations Environment Programme-UNEP*), küresel ölçekte çevre gündemini oluşturmakla ve BM bakımından sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutunun tutarlı bir şekilde uygulanmasını sağlamakla görevlidir[103]. Bu bakımdan UNEP sürdürülebilir kalkınmanın çevresel yönüne ilişkin küresel faaliyetlerde bulunmakta ve politikaların geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Bunun yanında 1966 yılında kurulan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (*United Nations Development*

[103] United Nations Environment Programme, "About UN Environment Programme", https://www.unep.org/about-un-environment , (28.10.2022).

Programme-UNDP), sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin yerine getirilmesinde önemli görevler icra eden bir organ olarak, dünya çapında yoksulluğu ortadan kaldırmak, eşitsizliği azaltmak, demokratik yönetişimi, toplumsal barışın tesisini ve iklim ve afet dayanıklılığı güçlendirmek için faaliyetler yürütmektedir[104]. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınmanın sosyal ve ekonomik yönüne ilişkin uluslararası politikaların oluşturulması açısından UNDP küresel bir politika belirleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birleşmiş Milletler organlarının sürdürülebilir kalkınmanın tesisi için günümüzde birçok faaliyeti bulunmaktadır. Bu faaliyetler sonucu ortaya çıkan önemli ve bağlayıcı bir hukuki belge olan Paris Antlaşması'dır. 2015 yılında kabul edilen ve 2016 yılında yürürlüğe giren Paris Antlaşması (*Paris Agreement Under the United Nations Framework Convention on Climate Change*)[105], sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutuna yönelik tarafları iklim değişikliği ile mücadelede önemli taahhütler altına sokmaktadır ve dolayısıyla somut yükümlülükler barındırması nedeniyle sürdürülebilir kalkınma için önemli bir adım niteliğindedir. Söz konusu antlaşma 1994 tarihli "Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi" (*United Nations Framework Convention on Climate Change*) kapsamında 1997 tarihli Kyoto Protokolü'nün iklim değişikliği ile mücadelede istenen etkiyi yaratamaması üzerine oluşan yeni arayışlar neticesinde hazırlanmıştır[106]. Ekim 2022 tarihi itibariyle 195 taraf sözleşmeyi imzalamış ve 194 taraf sözleşmeyi onaylama sürecini tamamlamıştır[107]. Dünya çapında geniş katılıma sahip olan sözleşmenin amacı küresel ısınmayı sanayi öncesi seviyelere kıyasla 2 santigrat derecenin altında, tercihen 1,5 santigrat derece ile sınırlamaktır ve taraf devletlere bu amaç doğrultusunda sera gazı emisyonlarını azaltmaları ve 2050 yılına değin iklim-nötr olmaları yönünde ilk kez taraf devletlere çeşitli bağlayıcı yükümlülükler yüklenmiştir[108]. Türkiye de sözleşmeyi 22 Nisan 2016

---

[104] United Nations Development Programme, "Our mission, our goals, our mandate", https://www.undp.org/about-us , (28.10.2022).
[105]United Nations Climate Change, "Paris Agreement", https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf , (27.10.2022).
[106] Hulusi Ekber Kaya, "Kyoto'dan Paris'e Küresel İklim Politikaları", **Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 10, Yıl: 2020, ss. 165-191, s.178.
[107]United Nations Treaty Collection, "Paris Agreement", https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en , (28.10.2022).
[108]United Nations Climate Change, "The Paris Agreement", https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement/the-paris-agreement , (28.10.2022).

tarihinde imzalamış, 11 Ekim 2021 tarihinde onaylamıştır ve ayrıca sözleşmeye Türkiye'nin Paris Anlaşması'nı gelişmekte olan bir ülke olarak ve Sözleşme ve mekanizmalarının ekonomik ve sosyal kalkınma hakkına halel getirmemesi koşuluyla uygulayacağı yönünde bir beyan sunmuştur[109].

Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında yakın tarihte gerçekleştirdiği bir başka önemli faaliyet ise Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda "sağlıklı, temiz ve sürdürülebilir bir çevre hakkı"nın (*the human right to a clean, healthy and sustainable environment*) bir insan hakkı olarak tanınmasıdır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 26 Temmuz 2022 tarihli A/RES/76/300 sayılı kararı[110] ile 161 devletin olumlu ile oyu kabul edilen ve oylamaya katılan tüm devletlerin olumlu oy kullandığı[111] "sağlıklı, temiz ve sürdürülebilir bir çevre hakkı" aslında birçok devletin anayasasında farklı şekillerde ifade edilse de tanınmakta ve dayanışma hakları olarak da bilinen üçüncü kuşak insan haklarından[112] olduğu kabul edilmektedir. Her ne kadar bu hak devletleri bağlayıcı bir uluslararası antlaşma ile tanınmasa da, sağlıklı, temiz ve sürdürülebilir bir çevre hakkının Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda yüksek bir olumlu oy oranı ile kabul edilmesi ile bu hakkın ulusal ve uluslararası mahkemeler nezdinde ileri sürülmesi ve daha fazla dikkate alınması imkanının arttığını söylemek mümkündür.

Sürdürülebilir kalkınmaya dünya çapında yaygın şekilde atıf yapılan ve uygulamaya konmaya gayret edilen önemli uluslararası belgelerden biri Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (Hedefleri)'dir. Birleşmiş Milletler

---

[109] Türkiye'nin Paris Anlaşması'na sunduğu beyanı şu şekildedir; *"The Republic of Turkey, on the basis of "equity, common but differentiated responsibilities and respective capabilities" as clearly and accurately recognized under the United Nations Framework Convention on Climate Change of 9 May 1992 and the Paris Agreement, and by recalling decisions 26/CP.7, 1/CP.16, 2/CP.17, 1/CP.18 and 21/CP.20 adopted by the Conference of the Parties to the Convention, declares that Turkey will implement the Paris Agreement as a developing country and in the scope of her nationally determined contribution statements, provided that the Agreement and its mechanisms do not prejudice her right to economic and social development."*. United Nations Treaty Collection, "Paris Agreement", https://treaties.un.org/Pages/ViewDetails.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XXVII-7-d&chapter=27&clang=_en , (28.10.2022).

[110] United Nations Digital Library, "The human right to a clean, healthy and sustainable environment", https://digitallibrary.un.org/record/3982508?ln=en , (28.10.2022)

[111] Oylamada 8 devlet temsilcisi hazır bulunmazken, oylamaya katılan tüm ülkeler olumlu oy kullanmıştır, bakınız. United Nations, "With 161 Votes in Favour, 8 Abstentions, General Assembly Adopts Landmark Resolution Recognizing Clean, Healthy, Sustainable Environment as Human Right", https://press.un.org/en/2022/ga12437.doc.htm , (28.10.2022)

[112] Kemal Dadak, "Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı", **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı 5, Yıl: 2015, ss.309 - 326, s.312-313.

Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (Hedefleri)[113] Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun "Dünyamızı Dönüştürmek: Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi" (*Transforming Our World: the 2030 Agenda for Sustainable Development*) başlıklı ve A/RES/70/1 sayılı kararı ile kabul edilmiştir[114] ve mutabık kalınan bu amaçlar halen uygulanmaya çalışılmaktadır. Söz konusu sürdürülebilir kalkınma amaçlarının kabul edilmesine değin Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleştirilen işlemler daha önce açıklanmıştı[115]. On yedi adet Küresel Amaç için ise bu amaçların altında toplamda 169 adet hedef (*target*) belirlenmiş ve bu hedeflere ilişkin de çok sayıda göstergeye (*indicator*) yer verilmiştir.

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda kabul edilen bir amaçlar bütünü olarak bağlayıcı bir uluslararası antlaşma ile kabul edilmemiştir. Fakat bu amaçlar tüm dünyada başta iklim değişikliği ile mücadele olmak üzere, sosyal refahın ve eşitliğin sağlanması, yoksulluğun azaltılması ve aynı zamanda ekonomik büyümenin de sürdürülebilir bir şekilde devam ettirilmesini öngördüğünden birçok ülke ve uluslararası kuruluş tarafından benimsenmiş ve yeni politikaların ihdasında bir düstur ve yol gösterici hukuki bir araç olarak kabul edilmiştir. Bu bakımdan bir yumuşak hukuk belgesi olarak küresel ve yerel politikaların belirlenmesinde önemli bir yerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bunun önemli örneklerinden biri de gelişmiş ülke ekonomilerini bünyesinde barındıran Avrupa Birliği'nin BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından yola çıkarak tüm üye ülkeleri kapsayan geniş çaplı bir yeşil dönüşümü başlatmasıdır. Bu kapsamdaki Avrupa Birliği uygulamalarına ilişkin açıklamalara aşağıda ayrı bir başlık altında yer verilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınma amaçlarının yerine getirilmesi için dünya çapında pek çok ülke ve uluslararası örgüt birçok düzenlemede bulunmakta ve aksiyon almakta ise de amaçların olması gerektiği gibi yerine getirilmesi için pek çok alanı kapsamına alan entegre yaklaşımların benimsenmesi ve finansal ve yasal imkanların hızla temin edilmesi gerekmektedir, fakat COVID-19 salgını gibi beklenmedik olağanüstü

[113] https://www.kureselamaclar.org/wp-content/uploads/SKA_pressrelease_TR.pdf, (18.10.2021).
[114] Birleşmiş Milletler Genel Kurulu kararının resmi tam metni için bakınız. United Nations, "Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015", https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E, (18.10.2021).
[115] Birleşmiş Milletler nezdinde sürdürülebilir kalkınma amaçlarının tarihsel olarak ortaya çıkış ve kabul edilme süreci Birinci Bölüm, I. Kısım, A. Başlığı altında açıklanmıştır.

durumlar ile her ülkenin kendine özgü finansal ve yapısal engelleri istenen hızda etkin bir eylemde bulunmayı engelleyebildiğinden, sürdürülebilir kalkınma amaçları için maliyet etkin ve amaçlara uygun hızlandırıcı araçların ortaya konulması gerektiği belirtilmektedir[116].

Birleşmiş Milletler tarafından "Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi" ile belirlenen 17 adet Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarına kısaca değinmek uygun olacaktır:

Amaç 1: Her yerde ve tüm şekliyle yoksulluğa son vermek:

2030 senesine kadar tüm şekilleri ile yoksulluğu ortadan kaldırmayı hedefleyen bu amacın ortaya konulmasındaki neden, dünya çapında çoğunluğu Güneydoğu Asya ve Sahra altı Afrika bölgelerinde olmak üzere 700 milyondan fazla insanın günlük 1,90 ABD Dolarının altında bir gelir ile geçinmek durumunda olması sonucu sağlık, temizlik, beslenme ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarını karşılayamamalarıdır[117]. Bu amaç kapsamında 7 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 2: Açlığa son vermek, gıda güvenliğini, kaliteli beslenmeyi ve sürdürülebilir tarımı sağlamak:

Amaç 2 kapsamında; her gün dünya çapında yaklaşık 800 milyon insanın geceleri aç uyuduğuna ilişkin veri göz önünde tutulduğunda, açlık nedeniyle oluşan hastalıklar, yetersiz beslenme, bunun sonucu oluşan gelir ve üretim kaybı sürdürülebilir ve insan onuruna yakışır bir ekonomik sistemi sağlayamamaktadır ve bu nedenle gıdaya ulaşım ve tarımsal faaliyetler bakımından önemli adımların atılması gerektiği ifade edilmektedir[118]. Bu amaç kapsamında 8 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 3: Herkes için tüm yaşlarda sağlıklı ve kaliteli yaşamı temin etmek:

Amaç 3; dünyada her yıl yaklaşık 5 milyon çocuğun beş yaşından önce yaşamını yitirmesi, gelişmekte olan ülkelerde kadınların neredeyse yarısının sağlık hizmetlerine ulaşmakta zorluk yaşaması ve HIV/AIDS gibi hastalıkların toplumsal nedenlerle yaygınlaşması olguları karşısında, sağlıklı bireylerden oluşan ve refah seviyesi yüksek toplumların inşası amacıyla özellikle çocuklarda bulaşıcı hastalıklara

---

[116] Lorraine Sherr, Lucie Cluver, Chris Desmond, Elona Toska, Larry Aber, Mandeep Dhaliwal, Douglas Webb ve Justina Dugbazah, "A new vehicle to accelerate the UN Sustainable Development Goals", **The Lancet Global Health**, Cilt: 8, Sayı: 5, Mayıs 2020, ss. E637-E638, s. 638.

[117] UNDP Türkiye, "Yoksulluğa Son", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/yoksulluga-son/, (22.05.2022).

[118] UNDP Türkiye, "Açlığa Son", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/acliga-son/, (22.05.2022).

karşı aşılamanın ve tüm bireyler açısından sağlık hizmetlerine ulaşımın sağlanmasını hedefleyen bir sürdürülebilir kalkınma amacıdır[119]. Bu amaç kapsamında 13 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 4: Herkes için kapsayıcı ve eşit nitelikte eğitimi temin etmek ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarını desteklemek:

Amaç 4; her ne kadar gelişmekte olan ülkeler bakımından okullaşma %91 seviyesinde ise de dünya çapında yaklaşık 51 milyon çocuğun okula gitme olanağı bulunmadığı gerçeği karşısında, nitelikli eğitim sayesinde yoksulluğun azaltılmasını, toplumsal cinsiyet eşitliğini ve barışçıl ve refah toplumlarını hedefleyen bir sürdürülebilir kalkınma amacıdır[120]. Bu amaç kapsamında 10 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 5: Toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınları ve kız çocuklarını güçlendirmek:

Dünya çapında her yıl yaklaşık 15 milyon kız çocuğu evlendirilmekte ve kadınlar erkeklere göre yüzde 24 daha az ücret almaktadır; bu veriler karşısında, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadınların toplum içindeki gücünün artırılması Amaç 5'in hedefi olmaktadır[121]. Bu amaç kapsamında 9 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 6: Herkes için suyun ulaşılabilirliğini, sürdürülebilir yönetimini ve sıhhi koşullarını (sanitasyon) temin etmek:

Dünya çapında yaklaşık 1,8 milyar insan her gün temiz olarak nitelendirilemeyecek su tüketmekte ve yaklaşık 2,4 milyar insanın tuvalet gibi sıhhi gerekliliklerden yoksun kaldığı belirtilmektedir, bu kapsamda Amaç 6 bir insan hakkı olarak da nitelendirilen temiz suyun ve temel sıhhi koşullarının herkes için sağlanmasını amaçlamaktadır[122]. Bu amaç kapsamında 8 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 7: Herkes için ekonomik olarak karşılanabilir, güvenli, sürdürülebilir ve modern enerji erişimi sağlamak:

---

[119] UNDP Türkiye, "Sağlık ve Kaliteli Yaşam", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/saglik-ve-kaliteli-yasam/, (22.05.2022).
[120] UNDP Türkiye, "Nitelikli Eğitim", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/nitelikli-egitim/ , (06.06.2022).
[121] UNDP Türkiye, "Toplumsal Cinsiyet Eşitliği", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/toplumsal-cinsiyet-esitligi/ , (06.06.2022).
[122] UNDP Türkiye, "Temiz Su ve Sanitasyon", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/temiz-su-ve-sanitasyon/ , (07.06.2022).

Sera gazı oluşumuna neden olan gazların yaklaşık %60'ına karbona dayalı enerji üretimi faaliyetleri neden olmaktadır ve bu durum da sera etkisi nedeniyle tüm dünyadaki canlılık için tehlike arz etmektedir, bu sebeple Amaç 7 mali olarak ulaşabilen ve temiz enerjinin dünya çapında temin edilebilir olmasını amaçlamaktadır[123]. Bu amaç kapsamında 5 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 8: Herkes için sürekli, kapsayıcı ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi, tam ve verimli istihdamı ve insan onuruna yakışır çalışmayı desteklemek:

Dünya genelinde neredeyse 2,2 milyar kişi 2 ABD Dolarının altında gelire sahip bulunmakta ve Uluslararası Çalışma Örgütü kaynaklarına göre dünyada 204 milyonu aşan sayıda işsiz bulunuyor, bu bakımdan Amaç 8 aşırı yoksulluğun önüne geçebilmeyi, genç işsizliğine engel olabilmeyi ve herkese insana yakışır çalışma şartları sağlamayı hedeflemektedir[124]. Bu amaç kapsamında 12 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 9: Dayanıklı altyapı inşa etmek, kapsayıcı ve sürdürülebilir sanayileşmeyi desteklemek, yenilikçiliği (inovasyonu) teşvik etmek:

Ekonomik gelişme ile istihdam ve kişilerin ortalama geliri artmakta ve böylece refah seviyesi yükselmekte, işsizlik azalmakta ve sürdürülebilir altyapı ve sanayi yatırımları ile de iklim değişikliğinin önüne geçilmesi imkanı doğmaktadır, bu sebeple herkes için ulaşılabilir altyapı imkanları, sürdürülebilir sanayi üretimi ve inovasyonun desteklenmesi Amaç 9'un hedefleri arasındadır[125]. Bu amaç kapsamında 8 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 10: Ülkeler arasındaki ve içindeki eşitsizliği azaltmak:

Toplumlarda her kesimden kişi için fırsat eşitliğinin sağlanması halinde yoksullukla mücadelede, iklim değişikliğinin önlenmesinde ve ekonomik kalkınmada daha hızlı bir ilerleme sağlanabileceği belirtilmektedir, bu bakımdan hem dünya devletleri arasında hem de toplumların içinde farklı kesimler arasındaki eşitsizliği ve

[123] UNDP Türkiye, "Erişilebilir ve Temiz Enerji", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/erisilebilir-ve-temiz-enerji/ , (07.06.2022).
[124] UNDP Türkiye, "İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/insana-yakisir-is-ve-ekonomik-buyume/ , (07.06.2022).
[125] UNDP Türkiye, "Sanayi Yenilikçilik ve Altyapı", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/sanayi-yenilikcilik-ve-altyapi/ , (08.06.2022).

ayrımcılığı azaltmak Amaç 10'un hedefleri arasındadır[126]. Bu amaç kapsamında 10 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 11: Kapsayıcı, güvenli, güçlü ve sürdürülebilir şehirler ve topluluklar oluşturmak:

Dünya ölçeğinde yaklaşık 3,5 milyar kişi şehirlerde yaşamakta, bunların arasında yaklaşık 828 milyon kişi gecekondularda ikamet etmekte ve 10 yıl içinde nüfus olarak şehirlerin gelişmesinin yüzde 95 oranında gelişmekte olan devletlerde gerçekleşeceği belirtilmektedir, bu bakımdan şehirlerde yaşayan nüfus açısından sağlık, eğitim, sıhhi koşullar, altyapı, barınma ve yoksulluk gibi alanlardaki hizmetlere adil erişimin sağlanması Amaç 11'in hedeflerindendir[127]. Bu amaç kapsamında 10 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 12: Sürdürülebilir üretim ve tüketim biçimleri temin etmek:

Artan dünya nüfusu kapsamında mevcut üretim ve tüketim alışkanlıklarımızın aynı şekilde devam ettirilmeye çalışılması halinde doğal kaynaklar hızla tükenecek ve 2050 yılında bu alışkanlıkları devam ettirebilmek için üç kat daha büyük bir dünyaya sahip olmamız gerekecektir; bu bakımdan Amaç 12 sürdürülebilir üretim şekillerinin benimsenmesini sağlamayı ve tüketim alışkanlıklarının daha az atık üretmek ve sürdürülebilir malları satın almak yönünde değişmesini sağlamayı hedeflemektedir[128]. Bu amaç kapsamında 11 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 13: İklim değişikliği ve etkileri ile mücadele için acil eyleme geçmek:

Küresel iklim krizi dünyadaki tüm canlı yaşamını tehdit eden sonuçları ile her geçen gün daha çok yaşamımızı etkilemekte ve küresel afetlerdeki artışlar ile deniz seviyesinin yükselmesi her geçen gün daha fazla hissedilir olmaktadır; bu kapsamda Amaç 12 küresel iklim değişikliğini ve etkilerini engellemeyi hedeflemektedir[129]. Bu amaç kapsamında 5 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 14: Sürdürülebilir kalkınma için okyanusları, denizleri ve deniz kaynaklarını sürdürülebilir şekilde kullanmak ve korumak:

---

[126] UNDP Türkiye, "Eşitsizliklerin Azaltılması", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/esitsizliklerin-azaltilmasi/ , (08.06.2022).

[127] UNDP Türkiye, "Sürdürülebilirler Şehirler ve Topluluklar", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/surdurulebilir-sehirler-ve-topluluklar/ , (08.06.2022).

[128] UNDP Türkiye, "Sorumlu Üretim ve Tüketim", https://www.kureselamaclar.org/wp-content/uploads/12_Sorumlu_Uretim_ve_Tuketim.pdf, (29.07.2022)

[129] UNDP Türkiye, "İklim Eylemi", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/iklim-eylemi/, (29.07.2022).

Amaç 14 ile dünyadaki en çok canlı türünün yaşadığı su ekosisteminin korunması ile hem iklim değişikliğinin etkilerinin azaltılması, hem denizlerden ekonomik ve bilimsel açıdan elde edilen faydaların sürdürülebilir şekilde korunması ve devamının sağlanması hedeflenmektedir[130]. Bu amaç kapsamında 10 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 15: Karasal ekosistemlerin sürdürülebilir kullanımını desteklemek, yeniden yapılandırmak ve korumak, ormanları sürdürülebilir şekilde yönetmek, çölleşmeyle mücadele etmek, toprak bozunumunu durdurmak ve tersine çevirmek, biyoçeşitlilik kaybını durdurmak:

Dünyada karalarının üçte birini ormanlar oluştururken karada yaşayan canlıların yüzde sekseni ormanlarda yaşamaktadır, bununla birlikte yaklaşık 1.6 milyar insanın ormanlar aracılığıyla gelir getiren işlerle uğraşması gerçeği karşısında Amaç 15 ormanlardan sürdürülebilir şekilde faydalanmanın, çölleşmenin durdurulmasının ve soyu tükenme tehlikesi bulunan türlerin ve dolayısıyla orman ekosisteminin korunmasını hedeflemektedir[131]. Bu amaç kapsamında 12 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 16: Sürdürülebilir kalkınma için barışçıl ve kapsayıcı toplumları desteklemek, herkes için adalete erişimi sağlamak ve her seyide etkin, hesap verebilir ve kapsayıcı kurumlar inşa etmek:

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutuna odaklanan Amaç 16, dünyanın pek çok yerindeki savaşlar ve ayrımcılıktan mustarip insanlar başta olmak üzere herkesin ayrımcılığa uğramadan, barışçıl ve eşitlikçi bir ortamda, etkin, şeffaf ve hesap verebilir kamu kurumları bulunan toplumlarda yaşamasını hedeflemektedir[132]. Bu amaç kapsamında 12 adet hedef belirlenmiştir.

Amaç 17: Sürdürülebilir kalkınma için uygulama araçlarını güçlendirmek ve küresel işbirliğini yeniden canlandırmak:

---

[130] UNDP Türkiye, "Sudaki Yaşam", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/sudaki-yasam/ , (01.08.2022).
[131] UNDP Türkiye, "Karasal Yaşam", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/karasal-yasam/ , (01.08.2022).
[132] UNDP Türkiye, "Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar https://www.kureselamaclar.org/amaclar/baris-adalet-ve-guclu-kurumlar/ , (01.08.2022).

Amaç 17 kapsamında, sürdürülebilir kalkınma amaçlarının gereklerinin yerine getirilebilmesi için uluslararası toplumun tüm paydaşlarının, yerel halklar da dahil sivil toplumun tüm kesimlerinin, şirketlerin, devletlerin, uluslararası kuruluşların sürdürülebilir kalkınma amaçlarına uygun olarak faaliyetlerini gerçekleştirmesi ve amaçlara ulaşılması için aktif olarak gayretlerini göstermeleri gerekmektedir; ancak bu şekilde geniş çaplı bir işbirliği ve ortak hareket sayesinde sürdürülebilir kalkınma gerçekleşebilecektir[133]. Bu amaç kapsamında finans, teknoloji, kapasite geliştirme, ticaret, sistemik konular alt başlıkları altında 19 adet hedef belirlenmiştir.

B. Avrupa Birliği'nde Sürdürülebilir Kalkınma

Avrupa Birliği bakımından sürdürülebilir kalkınma Birliğin temel kuruluş anlaşmalarında dayanağını bulmaktadır. Avrupa Birliği'nin İşleyişi Hakkında Anlaşma'nın (ABİHA) (*The Treaty on the Functioning of the European Union*)[134] 11.maddesinde açıkça sürdürülebilir kalkınma terimine yer verilmiş ve söz konusu maddede şu hükümlere yer verilmiştir, *"Çevre koruma gereklilikleri, özellikle sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmek amacıyla, Birliğin politika ve faaliyetlerinin oluşturulmasına ve uygulanmasına entegre edilmelidir."*[135] Bununla birlikte ABİHA'nın 4.maddesinde üye devletler ve Birlik arasında paylaşılmış yetkilerin kullanıldığı alanlar arasında çevre, enerji, anlaşmada belirtilen yönleri ile sosyal politika, tarım ve balıkçılık, tüketicinin korunması, özgürlük güvenlik ve adalet gibi sürdürülebilir kalkınmayı doğrudan ilgilendiren alanlar sayılmıştır. Bu bakımdan Avrupa Birliği'nin temel kurucu anlaşmasında söz konusu kavrama yer verildiğini ve bu kapsamda Avrupa Birliği'nin de yetkili kılındığını söylemek mümkündür.

Tarihi süreci içinde Avrupa Birliği'nin sürdürülebilir kalkınma ile ilişkisini açıklamak gerekirse, 1992 yılında Rio'da gerçekleştirilen BM Dünya Çevre ve Kalkınma Konferansında sürdürülebilir kalkınmaya yapılan vurgudan sonra AB

---

[133] UNDP Türkiye, "Amaçlar İçin Ortaklıklar", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/amaclar-icin-ortakliklar/ , (02.08.2022).

[134] Official Journal of the European Union, "Consolidated Version of the Treaty on the Functioning of the European Union", https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:12012E/TXT:en:PDF , (27.10.2022).

[135] TFEU madde 11'in İngilizce dilindeki orijinal metni şu şekildedir, *"Environmental protection requirements must be integrated into the definition and implementation of the Union's policies and activities, in particular with a view to promoting sustainable development."*

Komisyonu nezdinde bulunan AB İstatistik Ofisi (Eurostat) Avrupa Birliği kapsamında sürdürülebilir kalkınma göstergeleri üzerinde çalışmaya başlamış ve 1997 ve 2001 yıllarında ilk AB sürdürülebilir kalkınma göstergeleri raporunu yayımlamıştır[136]. Avrupa Birliği Anlaşmasını (*Treaty on European Union*) değiştiren Amsterdam Anlaşmasının 1999 yılında kabul edilmesi ile sürdürülebilir kalkınma Avrupa Birliği'nin hedeflerinden biri olarak kabul edilmiş, 2001 yılında ise Avrupa Birliği Konseyi tarafından ilk "Avrupa Birliği Sürdürülebilir Kalkınma Stratejisi" (*A European Union Strategy for Sustainable Development*)[137] kabul edilerek, AB ekonomisini yeniden yapılandıran ve Avrupa Birliği'nin genel perspektifini belirleyen kalkınma planı niteliğindeki, Lisbon Stratejisi'ne (*Lisbon Strategy*)[138] çevresel boyut eklenmiş ve siyasi kararların ve eylemlerin sürdürülebilirliğe ilişkin araçları barındırması amaçlanmıştır. Söz konusu stratejide iklim değişikliği ve temiz enerji, sürdürülebilir ulaşım, sürdürülebilir tüketim ve sürdürülebilir üretim, doğal kaynakların korunması ve yönetimi, halk sağlığı, yoksulluk ve sürdürülebilir kalkınmanın yol açtığı küresel zorluklar, sosyal katılım, demografi ve göç olarak yedi temel alan belirlenmiş ve bunlar için temel hedefler ve eylem planları açıklanmıştır. Söz konusu strateji 2006 ve 2009 yıllarında revize edilmiştir.

2010 yılında Avrupa Birliği Komisyonu tarafından "Avrupa 2020: Akıllı, Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Bir Büyüme Stratejisi" (*EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth*)[139] adı ile Avrupa 2020 strateji belgesi yayımlanmıştır. Sürdürülebilir kalkınmanın ana odağını oluşturduğu bu belge ile eğitim ve inovasyon konuları ile akıllı (*smart*), düşük karbon emisyonu, iklim direnci ve çevresel etki konuları ile sürdürülebilir (*sustainable*) ve istihdam oluşturma ve yoksulluğun azaltılması konuları ile de kapsayıcı (*inclusive*) bir strateji belgesi ortaya konulmuştur.

---

[136] Eurostaat, "Sustainable development in the European Union - 2013 monitoring report of the EU sustainable development strategy", https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/5760249/KS-02-13-237-EN.PDF , (29.10.2022), s. 10.

[137] European Commission, "Communication from the Commission A Sustainable Europe for a Better World: A European Union Strategy for Sustainable Development (Commission's proposal to the Gothenburg European Council)", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52001DC0264 , (27.10.2022).

[138] https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Glossary:Lisbon_Strategy , (27.10.2022).

[139] European Commission, "EUROPE 2020 A strategy for smart, sustainable and inclusive growth" https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A52010DC2020 , (27.10.2022).

Özellikle Sürdürülebilir Kalkınmaya İlişkin Rio+20 Konferansı sonrası 2015 yılında Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın kabul edilmesi ile Avrupa Birliği sürdürülebilir kalkınma konusunda önemli düzenlemelerde bulunmaya başlamıştır. Bu kapsamda Birleşmiş Milletler nezdinde oluşturulan Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri Açık Çalışma Grubu ve Sürdürülebilir Kalkınma Finansmanı konusunda Hükümetler Arası Uzmanlar Komitesi'nin hazırladığı raporlar üzerine BM 2030 Gündemi (*Agenda 2030*) kabul edilmiştir[140]. Bunun üzerine Avrupa Birliği Komisyonu BM 2030 Gündemi kapsamında adımlar atmak üzere üye devletlerle yakın çalışmalara başlamıştır[141].

BM 2030 Gündemi kapsamında Avrupa Birliği Komisyonu, 2016 yılında BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'nın yerine getirilmesi konusunda Avrupa Birliği'nin yaklaşımını açıklayan üç belge yayımlamıştır. İlk belge olan "Sürdürülebilir Bir Avrupa için Sonraki Adımlara İlişkin Bildiri" (*Communication on the Next steps for a sustainable European future*)'de, BM 2030 Gündeminin ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının üye devletler nezdinde uygulanmasında, AB'nin öncü olmaya kararlı olduğunu ve BM 2030 Gündemi'nin AB politikaları konusunda bütünleşik bir yaklaşımı hızlandıracağını açıklamıştır[142]. İkinci belge "Yeni bir Avrupa Kalkınma Mutabakatı Önerisi" (*Proposal for a new European Consensus on Development*)[143] ise tüm Avrupa Birliği Kurumları ve üye devletleri için, BM 2030 Gündeminin beş ana konusuna odaklanan ortak bir vizyon ve eylem çerçevesi ortaya koymaktadır; insanlar, gezegen, refah, barış ve ortaklık. Üçüncü belge olan "2030 Gündemini ve Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarını destekleyen Kilit Avrupa Eylemi Personel Çalışma Belgesi" (*Staff Working Document Key European action supporting the 2030 Agenda and the Sustainable Development Goals*)[144], 17 sürdürülebilir

[140] Agenda 2030

[141] European Commission, "The 2030 Agenda for Sustainable Development and the SDGs", https://ec.europa.eu/environment/sustainable-development/SDGs/index_en.htm , (27.10.2022).

[142] European Commission, "Next steps for a sustainable European future European action for sustainability", Strasbourg, 22.11.2016, COM(2016) 739 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0739&from=en , (27.10.2022).

[143] European Commission, "A proposal for a new European Consensus on development", https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_3884 , (27.10.2022).

[144] European Commission, "Commission Staff Working Document Key European action supporting the 2030 Agenda and the Sustainable Development Goals", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52016SC0390 , COM(2016) 739 final, Strasbourg, 22.11.2016, (27.10.2022).

kalkınma amacının her birinin başarılmasıyla ilgili Avrupa Birliği'nin en ilgili mevcut eylemlerini ortaya koyan bir belge niteliğindedir.

Avrupa Birliği ve üye ülkeleri, 2015 yılında kabul edilen 2016 yılında yürürlüğe giren iklim değişikliği konusunda uluslararası bağlayıcı nitelikteki Paris Antlaşması'na (*Paris Agreement Under the United Nations Framework Convention on Climate Change*)[145] da taraftır. Paris Anlaşma kapsamında, Avrupa Birliği uzun vadeli emisyon azaltma stratejisini ve gözden geçirilmiş iklim planlarını 2020 yılının bitmesinden önce sunma, sera gazı emisyonlarını 2030 yılına kadar 1990 yılındaki emisyon seviyesine oranla en az %55 oranında azaltma ve 2050 yılı itibariyle iklim-nötr olma taahhüdünde bulunmuştur[146].

Avrupa Birliği ve üye devletlerin tümünün Paris Antlaşmasını onaylaması ile 2050 yılında iklim-nötr olma hedeflerini gerçekleştirme yükümlülüğü doğmuştur. Bu amaca ulaşmak için de Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 2019 yılında Avrupa Yeşil Mutabakatı (*European Green Deal*)[147] ilan edilmiş ve yeşil geçişin (*green transition*) sağlanması için bir politika paketi olarak kabul edilen Avrupa Yeşil Mutabakatı kapsamında birçok hukuki düzenleme ihdas edilmeye başlanmıştır. Yeşil Mutabakat ile modern ve rekabetçi bir ekonomiye sahip adil ve müreffeh bir toplum oluşturma amacı taşıyan Avrupa Birliği, bu doğrultuda 2050 yılında iklim-nötr olma hedefine katkıda bulunan ilgili tüm alanlara yönelik bütünsel ve sektörler arası bir yaklaşıma ihtiyaç duymakta ve bu nedenle iklim, çevre, enerji, ulaşım, sanayi, tarım ve sürdürülebilir finans konularına ilişkin politikaları içine alan hukuki metinler düzenlemektedir[148].

Ekonomik ve çevresel açılardan çok kapsamlı bir dönüşümü hedefleyen Avrupa Yeşil Mutabakatı çok çeşitli alanlarda hukuki düzenlemelerin değiştirilmesini ya da yeni düzenlemeler gerçekleştirilmesini gerektirmektedir. Bu kapsamda Avrupa Yeşil Mutabakatı öncelikle "Sürdürülebilir Bir Gelecek için AB Ekonomisini

---

[145] United Nations, "Paris Agreement", https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf , (27.10.2022).

[146] Council of the European Union, "Paris Agreement on climate change" https://www.consilium.europa.eu/en/policies/climate-change/paris-agreement/ , (27.10.2022).

[147] European Commission, "The European Green Deal", Brussels, 11.12.2019, COM(2019) 640 final https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF , (27.10.2022).

[148] Council of the European Union, "European Green Deal", https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/ , (27.10.2022).

Dönüştürmek", (*Transforming the EU's economy for a sustainable future*), "Avrupa İklim Paktı" (*A European Climate Pact)* ve "Küresel Bir Lider Olarak AB" (*The EU as a global leader*) olmak üzere üç alana ayrılmıştır. Bunlardan "AB ekonomisini dönüştürmek" başlığı altında çok kapsamlı hedeflerin bulunduğu alt başlıklara yer verilmiştir;

- "*AB'nin 2030 ve 2050 için iklim kararlılığını artırmak,*
- *Temiz, ekonomik ve güvenli enerji sağlamak,*
- *Temiz ve döngüsel bir ekonomi için endüstriyi harekete geçirmek,*
- *Enerji ve kaynak verimli bir şekilde bina inşa etmek ve yenilemek*
- *Toksik maddelerden kurtulmuş bir çevre için sıfır kirlilik hedefi*
- *Ekosistemleri ve biyolojik çeşitliliği korumak ve eski haline getirmek*
- *"Tarladan sofraya": adil, sağlıklı ve çevreye duyarlı bir gıda sistemi*
- *Sürdürülebilir ve akıllı mobiliteye geçişi hızlandırmak*
- *Araştırmayı harekete geçirmek ve yeniliği teşvik etmek*"[149]

Söz konusu alt başlıklar kapsamında yer alan hedeflerin yerine getirilmesine ilişkin hukuki adımlar da Avrupa Yeşil Mutabakatı belgesine ek olarak oluşturulan listede ilan edilmiştir[150]. Bu liste kapsamında Avrupa Yeşil Mutabakatı'nın gereklerine ilişkin birçok yasal düzenleme halen Avrupa Birliği tarafından ihdas edilmeye devam edilmektedir.

Avrupa Yeşil Mutabakatı çerçevesinde, Avrupa Birliği'nin sürdürülebilir kalkınma amaçlarına uygun olarak ekonomik, çevresel ve sosyal alanlarda çok büyük bir dönüşüme girdiğini[151] ve bu bakımdan kapsadığı nüfus, coğrafi alan ve ekonomik büyüklük ve aynı zamanda dünya ekonomisine yapacağı etki açısından küresel çapta öncü bir politika koyucu olma yolunda ilerlediğini söylemek mümkündür. Bunun yanında Avrupa Birliği tarafından doğa haklarına ilişkin bir şart hazırlanmasına yönelik çalışmalar da bulunmaktadır. Buna ilişkin "Temel Doğa Hakları AB Şartı'na Doğru" (*Towards an EU Charter of the Fundamental Rights of Nature*) adlı bir çalışmayı Avrupa Birliği Ekonomik ve Sosyal Komitesi 2020 yılında yayımlamış ve bu çalışmanın çevrenin korunmasında mevcut AB çevre hukuku düzenlemelerinin

---

[149] European Commission, (The European Green Deal), s.3; "*Increasing the EU's Climate ambition for 2030 and 2050, Supplying clean, affordable and secure energy, Mobilising industry for a clean and circular economy Building and renovating in an energy and ressource efficient way, A zero pollution ambition for a toxic-free environment, Preserving and restoring ecosystems and biodiversity, From "farm to fork": a fair, healthy and environmentally firendly food system, Accelerating the shift to sustainable and smart mobility, Mobilising research and fostering innovation."*

[150] European Commission, "Annex to the The European Green Deal", Brussels, 11.12.2019, COM(2019) 640 final, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_2&format=PDF , (27.10.2022).

[151] Kandemir, s. 868.

yeterli olmaması nedeniyle doğa haklarının Avrupa Birliği mevzuatında tanınması için bir çerçeve niteliğinde olduğu belirtilmiştir[152]. Henüz doğa haklarının yasal olarak tanınması konusunda Güney Amerika ülkeleri gibi birkaç ülke dışında küresel ölçekte yaygın bir yasal faaliyet bulunmadığı halde, Avrupa Birliği'nin bu konuda da çalışmalar gerçekleştirmesi sürdürülebilir kalkınma alanında öncü bir rol üstlendiğinin göstergesi niteliğindedir.

III. ANAYASA VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMANIN BOYUTLARI

Anayasaların sınıflandırılması bakımından sert Anayasa[153] niteliğindeki 1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982 Anayasası) 177 maddeden oluşmaktadır. Fakat 1982 Anayasasında sürdürülebilir kalkınma kavramına yer verilmemiştir. Bu konuda, sürdürülebilir kalkınma kavramının oluşması ve uluslararası hukuk belgelerinde yer almasının tarihçesi bakımından 1982 Anayasasının kaleme alındığı ve kabul edildiği tarihte sürdürülebilir kalkınma kavramının anayasaya dahil edilmemesinin olağan olduğunu söylemek mümkündür. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları ile ilişkili olabilecek maddeleri açısından 1982 Anayasasının bir incelemesinin yapılması uygun olacaktır.

A. Çevrenin Korunması ve Sürdürülebilirlik

Her ne kadar sürdürülebilir kalkınma ya da sürdürülebilirlik kavramlarına 1982 Anayasasında açıkça yer verilmese de sürdürülebilir kalkınmanın çevresel/ekolojik boyutu açısından 1961 Anayasasından farklı olarak 1982 Anayasasının "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlıklı Üçüncü Bölümünde 56. madde ile "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı"na yer verilmiştir. 1982 Anayasasından önce Anayasalarımızda çevre hakkına yer verilmemişti[154], bu bakımdan 1982 Anayasası ile

---

[152] The European Economic and Social Committee (EESC), "Towards an EU Charter of the Fundamental Rights of Nature" https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-03-20-586-en-n.pdf , (28.10.2022), s.1.

[153] Kavramın ayrıntılı açıklaması için bakınız. İbrahim Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, Legal Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2019, s. 11-12.

[154] Ecehan Özmehmet, "Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları", **Yaşar Üniversitesi E-Dergisi**, Yıl 2008, Cilt 3, Sayı 12, ss. 1853 - 1876, s. 1870.

gerçekleşen ilerleme, o dönemin uluslararası gelişmelerine uygun olması bakımından önemli bir adımdır.

Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı Anayasanın 56.maddesinde sağlık hizmetleri ile birlikte ele alınmış ve antroposantrik bir yaklaşım ile insanların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı olarak düzenlenmiştir. Anayasanın 56.maddesinde sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı müstakil bir madde ile bir "doğa hakkı" niteliğinde düzenlenmediğinden, "çevre" insanların yaşam hakkının, sağlık hakkının, mülkiyet hakkının veya özel hayata saygı hakkının korunması ile ilişkilendirildiği ölçüde korunması gereken bir unsur olarak öngörülmüş ve bu açıdan söz konusu düzenleme eleştirilmekle beraber, diğer ülke anayasalarına göre kapsayıcı bir tanımlamaya sahip olduğu da belirtilmektedir[155].

1982 Anayasası'nda sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının süjesi olarak "herkes" esas alınmıştır ve dolayısıyla vatandaş olsun ya da olmasın herkes bu hakkın süjesidir; fakat maddenin ikinci fıkrasında çevrenin geliştirilmesi, çevre sağlığının korunması ve çevrenin kirlenmesinin önlenmesi ödevi herkese yüklenmemiş, sadece devlete ve vatandaşlara yüklenmiştir, maddenin bu yönü eleştirilmekte ve herkese bu ödevin yüklenmesi gerektiği ifade edilmektedir[156]. Öğretide ekosantrik bir yaklaşım benimsenerek, çevre hakkının süjesi olarak sadece insanların değil, insanın da dahil olduğu bütün bir çevrenin bu hakkın süjesi olabileceği[157] ve dahası gelecek kuşakların da bu hakkın sahibi konumunda olduğu belirtilmektedir[158].

Çevre hakkı Anayasa'da "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler" başlığı altında düzenlense de öğretide birinci kuşak olarak bilinen klasik haklar ve ikinci kuşak haklar olarak bilinen sosyal haklardan farklı olan ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkan, korunan hukuki değerin evrensel bir nitelik taşıdığı üçüncü kuşak haklardan yani dayanışma hakları arasında sayılmaktadır[159]. Barış hakkı, gelişme hakkı, kalkınma hakkı gibi hakları da kapsayan dayanışma haklarının genel niteliği

[155] Kamile Türkoğlu Üstün, "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Çevre Hakkına Yaklaşımı", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 3, 2021, ss. 2545-2593, s. 2552.
[156] Yasemin Semiz, "Anayasa Mahkemesi'nin Çevre Hakkı Perspektifi", **Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2014, ss. 9-46, s. 10-11.
[157] Yılmaz Turgut, s. 86-87.
[158] Semiz, s. 12; Dadak, 316-317.
[159] Dadak, 312.

olarak, hakkın süjeleri yani haktan yararlananlar ile hak çerçevesinde ödev yüklenenlerin ve hatta toplumdaki tüm gerçek ve tüzel kişilerin hakkın gereklerinin yerine getirilmesi konusunda etkin şekilde yer alması ve dayanışma içinde olması gerektiği belirtilmektedir[160].

Türk hukuku açısından Anayasa Mahkemesinin 56.maddede düzenlenen sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı hem devlete hem vatandaşa ödev yüklemekte ve aynı zamanda herkesin hakkı olduğu belirtilmektedir; fakat 1982 Anayasasında yer alan düzenleme devlete yüklenen ödevler bakımından somut olmaması, vatandaşların bu hak kapsamındaki başvuru imkanları (çevresel usuli haklar gibi) açısından bir hüküm bulundurmaması ve bu hak kapsamındaki hukuka aykırılıklar için bir yaptırım öngörülmemesi açılarından eleştirilmekte ve eksik bulunmaktadır[161].

Anayasa Mahkemesi tarafından "sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı"nın kapsamına kararında kısaca şu şekilde değinilmiştir, *"Anayasa'da yer alan 'sağlıklı ve dengeli çevre' kavramına, doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlendiği bir çevre kadar, işin niteliğine göre belirli esaslara uygun olarak madencilik faaliyetlerinin gerçekleştirildiği çevrenin de gireceği kuşkusuzdur*." [162]. Anayasa Mahkemesinin kararından, sağlıklı ve dengeli bir çevre kavramına doğal güzelliklerin korunmasının ve kentleşme ve sanayileşme nedeniyle ortaya çıkan hava ve su kirliliğinin önlenmesinin dahil olduğu anlaşılmaktadır. Mahkemenin bu değerlendirmesinde, çevresel unsurlara yönelik sadece doğal güzellikleri ele alması ve çevresel kirlilik bakımından toprak ve gürültü kirliliğini saymamasının ve kararında ekolojik ya da sürdürülebilir bir çevreden bahsetmeyerek sadece Anayasal madde metninde yer alan sağlıklı ve dengeli sıfatları ile çevreyi nitelendirmesinin kısıtlı kaldığı açıktır[163]; fakat Anayasa Mahkemesi aynı kararında, "*Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı, getirilecek kuralın, ekonomik, bürokratik ve fiili yükümlülüklere yol açacağı ve üretim faaliyetlerinin etkileneceği gerekçeleriyle vazgeçilecek haklardan değildir."* gerekçesi

[160] Semiz, s.12-13; Dadak, 313, 314.
[161] İbrahim Ö. Kaboğlu, **Anayasa Hukuku Dersleri**, Legal Yayınları, 2. Baskı, 2005, İstanbul, s. 307-308.
[162] Anayasa Mahkemesi, E. 2011/110 ve K. 2012/79 sayılı ve 24.05.2012 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.
[163] Semiz, s.17.

ile söz konusu hakka yaklaşımı açısından ekonomik kaygıların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının göz ardı edilmesine neden olamayacağını belirterek çevrenin korunması lehine karar vermiştir.

Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı kapsamında devletin ödevleri bakımından yaptığı değerlendirmede Anayasa Mahkemesi bir kararında, sanayi kuruluşlarının kirlilik konusunda denetlenmesinin, çevreye verecekleri zararın önüne geçilmesinin ve sanayi tesislerindeki ruhsat usulünün titizlikle yürütülerek iç ve dış çevre güvenliğinin sağlanmasının Devletin 56.maddedeki görevleri arasında olduğunu ifade etmiş ve kişilerin beden ruh ve beden sağlığının korunması ile doğrudan bağlantısını kurmuştur[164].

Avcılıkla ilgili faaliyetlere yönelik yasal düzenlemeyi incelediği kararında Anayasa Mahkemesi sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını düzenleyen 56.madde kapsamında bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu kararında Anayasa Mahkemesi sağlıklı ve dengeli bir çevre kavramına av ve yaban hayvanları ile onların doğal yaşam ortamlarının da dahil olduğunu ve 56.madde çerçevesinde Devlete yüklenen ödevlerin doğal kaynaklardan[165] saydığı bu ortamlar ve canlılar bakımından da geçerli olduğunu belirtmiştir[166].

---

[164] Anayasa Mahkemesi kararın ilgili kısmı şu şekildedir, "*Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir" denildiğine göre, dava konusu 26. maddenin üçüncü fıkrasında belirtilen sanayi kuruluşlarının, çevre sağlığının bozulması ve çevre kirliliği bakımından verecekleri zararın önlenmesi, bu kuruluşlara tanınan ayrıcalığın ortadan kaldırılmasıyla sağlanacaktır. Böylece bu tesisler de diğer yapılar gibi Devlet denetimine tabi olacaklar ve ruhsat işlemiyle istenen amaca ulaşılabilecektir. Öte yandan yine 56. maddenin üçüncü fıkrasında, Devletin, herkesin hayatını beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak amacıyla, sağlık kuruluşlarıyla ilgili bazı düzenlemelerde bulunacağından söz edilmektedir. Bu hükümle, kişinin beden ve ruh sağlığına sahip olmak ve onu geliştirmek hususunda sahip olduğu yaşam hakkı vurgulanmasına karşın, dava konusu 26. maddenin üçüncü fıkrası her türlü sanayi kuruluşuna, mimari, statik, elektrik ve tesisat projeleri gibi yapının hem iç hem de dış çevre güvenliği bakımından önem taşıyan belgeler aranmaksızın sadece avan projeye göre ruhsat verilmesine olanak sağlanması, bu konuda Devletin Anayasa'nın sözü edilen maddelerinde öngörülen denetim görevini yeterince yapamaması sonucunu doğurmaktadır."* Anayasa Mahkemesi, E.1985/11 ve K.1986/29 sayılı ve 11/12/1986 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[165] Anayasa Mahkemesi'nin yaban hayvanları ve yaban hayvanlarının doğal yaşam alanlarını "doğal kaynak" olarak kabul etmesinin eleştirisi için bakınız. Semiz, s.18.

[166] *"Anayasa'nın 56. maddesinde de herkesin, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu, çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemenin Devletin ve vatandaşların ödevi olduğu belirtilmiştir. Av ve yaban hayvanları ve bunların doğal yaşam ortamları da bu madde çerçevesinde korunması ve geliştirilmesi gereken doğal kaynaklardandır. 4915 sayılı Yasa'ya göre de av ve yaban hayvanlarını ve doğal yaşam ortamlarını koruma, geliştirme, bu konuda her türlü tedbiri alma ve uygulama, gerekli düzenlemeleri yapma yetkisi Bakanlığa aittir."* Anayasa Mahkemesi, E.2010/51 ve K.2011/137 sayılı ve 12/10/2011 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

Çevrenin ve ekolojik dengenin vazgeçilmez öğelerinden biri olarak suyun kullanımı ve atık suların yönetimine ilişkin olarak yerel yönetimler tarafından su tarifelerinin oluşturulmasında kârlılık oranının öngörülmesini düzenleyen bir kanun hükmü aleyhine Anayasa Mahkemesi'ne başvurulmuştur. Anayasa Mahkemesi *"%10'dan aşağı olmayacak nispetinde bir kâr oranı esas alınır.'* şeklindeki kanuni düzenlemeyi hukuk devleti ilkesi uyarınca değerlendirmiş, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı ile bir bağ kurmamıştır[167]. Fakat kararın karşı oy yazılarından ikisinde bu konuda çevrenin korunmasının ayrıca gözetilmesi gerektiği ifade edilmiştir. AYM üyesi Fulya Kantarcıoğlu'nun "*Değişik Gerekçe ve Karşıoy Gerekçesi*"nde doğal bir kaynak olarak suyun sürdürülebilir yönetiminin önemi vurgulanmış ve 1992 tarihli Birleşmiş Milletler Rio Konferansı'na, Milenyum Kalkınma Hedefleri'ne ve diğer ilgili uluslararası belgelere atıfta bulunulmuş, Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi çerçevesinde su hakkının gereklerine yer verilmiş ve bunun yanında Anayasa'nın 56.maddesi ile bağ kurularak suyun yaşamsal önemine vurgu yapılmış ve hukuk devleti ilkesi kapsamında idarelerin keyfi uygulamalarına karşı önlem alma yükümlülüğüne yer verilmiştir[168]. Yine aynı şekilde AYM üyesi Osman Alifeyyaz Paksüt'ün "*Karşıoy Yazısı"*nda Birleşmiş Milletler belgelerinin ışığında suya erişim ve kullanım hakkına vurgu yapılmış ve sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı ile birlikte ele alınarak su temel bir sağlık kaynağı olarak kabul edilmiş ve devletin su kullanımını sağlamada görevi olduğu ifade edilmiştir[169]. Her ne kadar Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu kararında su kullanımının sürdürülebilir bir çevre ile bağı kurulmasa da iki Anayasa Mahkemesi üyesinin uluslararası belgelere atıfta bulunarak su hakkına değinmesi ve çevrenin korunması ile ilişkisini göstermesi önem arz etmektedir.

Anayasa Mahkemesi nezdinde itiraz yolu ile (somut norm denetimi) anayasaya aykırılık incelemesi yapılan bir başka kararda, Çevre Kanunu'nda deniz ve akarsu kirliliği sonucunda verilecek idari para cezasının kirleten deniz aracının büyüklüğüne göre tayin edilmesine ilişkin hüküm incelenmiştir. Anayasaya aykırılık itirazında

[167] Anayasa Mahkemesi, E.2011/6 ve K.2012/16 sayılı ve 26/01/2012 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.
[168] Anayasa Mahkemesi, E.2011/6 ve K.2012/16 sayılı ve 26/01/2012 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası, Fulya Kantarcıoğlu'nun "Değişik Gerekçe ve Karşıoy Gerekçesi".
[169] Anayasa Mahkemesi, E.2011/6 ve K.2012/16 sayılı ve 26/01/2012 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası, Osman Alifeyyaz Paksüt'ün "Karşıoy Yazısı".

bulunan mahkeme, kanunda öngörülen idari para cezasının deniz araçlarının büyüklüğüne göre değil, "*kirliliğin denize yapacağı etki bakımından değerlendirilerek fiilin ağırlığına göre*" belirlenmesi gerektiğini ve yasal düzenlemenin Anayasa'nın 2. ve 10.maddelerine aykırı olduğunu ifade etmiştir. Anayasanın 2.maddesi uyarınca değerlendirmede bulunan Anayasa Mahkemesi deniz araçlarının ürettiği kirliliğin tespitinin ilgili ortamın niteliğinde ve kirletici maddenin özelliğine göre değişmesi nedeniyle zorluklar taşıdığına ve deniz ekosistemine ve ekolojik dengeye verilen şimdiki ve gelecekteki menfi etkilerinin kirletilme anında tespitinin mümkün olmadığına, bu sebeple "*kirletme ölçütü*" olarak deniz aracının büyüklüğünün esas alınmasının kanun koyucunun takdir yetkisini dahilinde olduğuna ve hukuka aykırılık taşımadığına karar vermiştir[170]. Elbette Yüksek Mahkeme'nin söz konusu kararı eleştiriye açıktır. Bununla birlikte çevre kirliliği ve iklim değişikliği ile mücadele kapsamında sera gazı emisyonlarının salınımının düşürülmesi konusunda Anayasa Mahkemesi yenilenebilir enerjiye ilişkin bir kararındaki değerlendirmesinde "*sera gazı salınımının düşürülmesi amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verilmesinin, doğanın korunması bakımından taşıdığı önem açıktır.*" şeklinde karar vermiştir[171]. Yüksek Mahkemenin doğanın korunmasına ilişkin bu yaklaşımı ise olumludur.

---

[170] "*Deniz, göl ve akarsularda gemi ve deniz araçlarından kaynaklanan çevre kirliliğinin belirlenebilmesinde, kirliliğe neden olan maddenin niteliğine göre suyun içerisinde hızla yayılması ve ortamın özelliklerinden kaynaklanan zorluklar bulunmaktadır. İtiraz konusu kural kapsamındaki bir deniz aracının neden olduğu deniz kirliliğinin, deniz canlılarına ve deniz dibine verdiği zararın, ekolojik dengenin maruz kaldığı mevcut ve gelecekteki olumsuz etkilerinin günümüzde tam olarak belirlenebilmesi olanaklı değildir. İtiraz konusu kuralda 'kirletme' ölçütünün esas alınmamış olmasının, idarî para cezası öngörülen deniz araçlarının doğası gereği, deniz, göl ve akarsularda meydana gelen kirletmenin neden olduğu zararın tam olarak tespit edilememesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.*
Hukuk devletinde ceza hukukuna ilişkin düzenlemelerde Anayasa'ya ve ceza hukukunun temel ilkelerine bağlı kalmak koşuluyla hangi eylemlerin suç sayılacağı, bunlara uygulanacak yaptırımın türü ve ölçüsü, cezayı ağırlaştırıcı ve hafifletici nedenlerin belirlenmesi gibi konularda yasakoyucunun takdir yetkisi bulunmaktadır. Açıklanan nedenlerle, deniz, göl ve akarsuların deniz araçları tarafından kirletilmesi halinde öngörülen idarî para cezalarının yasa koyucunun takdir alanı içerisinde belirlenmesinde itiraz konusu kuralda esas alınan ölçütlerde Anayasa'nın 2. maddesine aykırılık görülmemiştir. İtirazın reddi gerekir. İtiraz konusu kuralın Anayasa'nın 10. maddesiyle ilgisi görülmemiştir." Anayasa Mahkemesi, E.2006/93 ve K.2009/88 sayılı ve 18/06/2009 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[171] "*Kömür, doğalgaz ve fuel-oil gibi fosil yakıtlarının kullanımı sonucu dünya yüzeyinin ortalama sıcaklığında meydana gelen artışa bağlı olarak uzun vadede iklim değişiklikleri, buzulların erimesi, mevsimlerin kayması ve tarım alanlarının verimsizleşmesi gibi sorunlara yol açabilecek nitelikteki sera gazı salınımının düşürülmesi amacıyla yenilenebilir enerji kaynaklarına öncelik verilmesinin, doğanın korunması bakımından taşıdığı önem açıktır*." Anayasa Mahkemesi, E.2011/27 ve K.2012/101 sayılı ve 05/07/2012 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

2872 sayılı Çevre Kanunu'nun 1.maddesinde kanunun amacı kapsamında *"Bu Kanunun amacı, bütün canlıların ortak varlığı olan çevrenin, sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda korunmasını sağlamaktır."* şeklinde belirlenmiştir. Söz konusu maddede belirtilen *"sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleri doğrultusunda"* ifadelerinin çevrenin *sürdürülebilir kalkınma* ile sınırlı şekilde muhafaza edileceğinin düzenlenmesinin Anayasa'nın 56. maddesi ile düzenlenen çevre hakkının norm alanını daralttığı iddia edilmiş ve Anayasa Mahkemesi'ne başvurularak iptali talep edilmiştir. Anayasa Mahkemesi kararında[172] yaptığı değerlendirmesinde 1987 tarihli Brundtland Raporu'na ve 1992 tarihli BM Rio Zirvesi ve 2002 tarihli BM Johannesburg Zirvesine atıfta bulunmuş, söz konusu uluslararası gelişmeler ışığında düzenlemenin "*çevre hakkını daha kapsamlı ve etkin şekilde korumayı amaçladığı*"nı ifade etmiş ve "*sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin içeriği itibarıyla hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda ıslahı, korunması ve geliştirilmesi ile sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına aldığı*"nı belirterek söz konusu düzenleme ile çevre hakkının kapsamının daraltılmadığına karar vermiştir. Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı ile sürdürülebilir kalkınmanın güncel ve küresel anlamını çevre hakkı ile birlikte ele alması Türk hukukunda sürdürülebilir kalkınmanın yerleşmesi bakımından olumlu bir içtihat niteliğindedir.

Çevre hakkının yanında 1982 Anayasasında doğanın ve çevrenin korunmasına yönelik birçok hükme yer verilmiştir. Bu kapsamda Anayasanın 169. ve 170. maddelerinde düzenlenen ormanların ve orman köylüsünün korunmasına ilişkin hükümler ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Anayasanın 169. maddesi uyarınca, ormanların korunmasına ve yanan ormanların yine orman alanı olarak muhafaza edilmesine ilişkin yükümlülük Devlete verildiği gibi ormanların işletilmesi ve yönetimi görevi de Devlete yükletilmiştir. Devlet ormanlarının mülkiyetinin devrinin yasaklandığı ve zamanaşımı ile mülkiyetlerinin edinilemeyeceği belirtilmiş, fakat kamu yararı amacıyla (elektrik iletim hatlarının geçirilmesi gibi) irtifak hakkına konu olabileceği belirtilmiştir. Bunun yanında ormanların yakılması, ormanın yok edilmesi veya daraltılması amacıyla işlenen suçlar bakımından genel ve özel affın mümkün

[172] Anayasa Mahkemesi, E.2006/99 ve K.2009/9 sayılı ve 15/01/2009 tarihli karar, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

olmadığı ve münhasıran orman suçları için genel ve özel af çıkarılamayacağı düzenleme altına alınmıştır. Fakat Anayasanın 169.maddesinin son fıkrasında ormanların korunmasına ilişkin önemli istisnalara yer verilmiştir. Söz konusu düzenlemeye göre ormanlarda şu hallerde daraltma yapılabilir;

- *"Orman olarak muhafazasında bilim ve fen bakımından hiçbir yarar görülmeyen, aksine tarım alanlarına dönüştürülmesinde kesin yarar olduğu tespit edilen yerler,*
- *31/12/1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tam olarak kaybetmiş olan tarla, bağ, meyvelik, zeytinlik gibi çeşitli tarım alanlarında,*
- *Hayvancılıkta kullanılmasında yarar olduğu tespit edilen araziler,*
- *Şehir, kasaba ve köy yapılarının toplu olarak bulunduğu yerler."*

1982 Anayasası 169.maddesinde ormanların korunmasına ilişkin hükümlere yer verirken, bir sonraki madde olan 170.maddesi ile de orman köylüsünün korunmasına ilişkin düzenlemeyi öngörmüştür. Söz konusu Anayasa hükmü ile ormanların içinde bulunan ya da ormana çok yakın bölgede yer alan köylerde yaşayan kişilerin kalkındırılması ile ormanların korunmasının birlikte gerçekleştirilmek istendiği açıktır. Bu amaç doğrultusunda devlet ile orman köylerinde yaşayan halkın işbirliği yapması öngörülmüştür. Bunun yanında devletin orman köylülerinin bu amaçla gerçekleştirdikleri giderlerde devletin pozitif tedbirler alacağı düzenlenmiş ve orman içinde bulunan köylerin boşaltılması ile kalan arazilerin Devlet ormanı niteliğinde derhal ağaçlandırılacağı belirtilmiştir. Fakat Anayasanın 169.maddesi uyarınca öngörülen istisnalara benzer şekilde orman alanlarının orman arazisi olarak muhafazası dışında bir amaçla kullanımına dair istisnalara yer verilmiştir. Anayasanın 170.maddesinin düzenlemesine göre,

- *"31/12/1981 tarihinden önce bilim ve fen bakımından orman niteliğini tamamen kaybetmiş yerlerin değerlendirilmesi",*
- *"Bilim ve fen bakımından orman olarak muhafazasında yarar görülmeyen yerlerin tespiti ve orman sınırları dışına çıkartılması"* ve
- *"Orman içindeki köyler halkının kısmen veya tamamen bu yerlere yerleştirilmesi için Devlet eliyle anılan yerlerin ihya edilerek bu halkın yararlanmasına tahsisi"*

konularının kanunla düzenleneceği öngörülmüştür. Bu istisnaların belirlenmesi konusunda ise yasama organına yetki verilmiştir.

Çevresel sürdürülebilirlik açısından doğal çevrenin ve ekolojik dengenin önemli bir unsuru olan ormanların korunması konusunda Anayasa Mahkemesinin içtihadı sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını düzenleyen 56.maddeden ziyade Anayasa'nın ormanlara özgü olarak düzenlenen 169.maddesi kapsamında gelişmektedir. Bu konuda Anayasa Mahkemesi ormanlara Anayasa'da ayrıntılı ve özel

bir madde ile yer verilmesinin nedeninin ormanların sürekli şekilde yok edilmesinden kaynaklandığını ve ormanların doğal kaynakların en önemlilerinden biri olduğunu kabul belirtmiştir[173]. Anayasa Mahkemesi orman üzerinde irtifak hakkı kurulmasının yalnızca kamu yararı bulunan ve zorunlu olan hallerde gerçekleştirilmesi gerektiğine karar vermiştir[174]. Bu noktada Anayasa Mahkemesi'nin "*telefon, elektrik, su, gaz, petrol boru isale hatları, savunma tesisleri, sanatoryum gibi öncelikli kamu hizmetleri"* şeklinde bir ifade kullanarak kamu hizmetleri arasında önceliklilik sıralaması yapması ve daha ziyade alt yapı hizmetlerine ilişkin kamu hizmetlerini bu kategoriye dahil ederek orman arazilerinde yapılaşmanın bu kategorideki kamu hizmetleri için sınırlı tutması ormanların korunması konusunda önem arz etmektedir. Buna ek olarak Anayasa Mahkemesi aynı kararında ormanlar üzerinde irtifak hakkı kurulması konusunda hangi hallerde "kamu yararı"nın bulunduğunun belirlenmesinde yasama organının yetkili olduğuna ve bu belirlemeye ilişkin yetkinin idareye bırakılmasının Anayasanın 7.maddesinde düzenlenen yasama yetkisinin devredilmezliğine aykırı olduğuna hükmetmiştir[175]. Nitekim daha sonraki bir kararında da Anayasa Mahkemesi benzer bir yaklaşımı benimsemiş ve "*savunma, ulaşım, enerji, haberleşme, su, atık su, petrol, doğalgaz, altyapı ve katı atık bertaraf tesislerinin; sanatoryum, baraj, gölet ve mezarlıkların; Devlete ait sağlık, eğitim ve spor tesislerinin ve bunlarla ilgili her türlü yer ve binanın Devlet ormanları üzerinde bulunması veya yapılmasında kamu yararı ve zaruret olması halinde"* izin verilmesine

---

[173] Anayasa Mahkemesi, E.2004/67 ve K.2007/83 sayılı ve 22/11/2007 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[174] *"Anayasa'nın 169. maddesinde öngörülen "kamu yararı dışında irtifak hakkına konu olamaz" tümcesine dayanılarak kamu yararının bulunduğu gerekçesiyle gerçek ve tüzel kişilere bina ve tesisler yapmak üzere orman arazileri tahsis edilemez. Devlet ormanlarının gerçek ve tüzelkişilere tahsisinin, karayolları, telefon, elektrik, su, gaz, petrol boru isale hatları, savunma tesisleri, sanatoryum gibi öncelikli kamu hizmetlerinin ormandan geçmesi ya da anılan bina ve tesislerin orman arazileri üzerinde yapılması zorunluluğu bulunduğu hallerle sınırlı olması gerekir. Başka bir anlatımla, kamu yararının bulunması ve zorunluluk hallerinde Devlet ormanları üzerinde ancak irtifak hakkı tesisine olanak tanınabilir."* Anayasa Mahkemesi, E.2000/75 ve K.2002/200 sayılı ve 17/12/2002 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[175] Anayasa Mahkemesi orman alanlarına ilişkin yasal düzenlemelerde yasama yetkisinin devredilmezliği konusunda bir başka kararında aynı yönde şu şekilde karar vermiştir, *"Bu çerçevede, Anayasanın 169. maddesinde, yasama organına, ormanların korunması ve sahalarının genişletilmesi için gerekli kanunları koymak ve tedbirleri almak şeklinde bir görev ve sorumluluk yüklenmiş olduğu halde, itiraz konusu yasa kurallarında bu görev ve sorumluluğu karşılayan herhangi bir düzenlemeye yer verilmemesi, Yasanın 8. maddesinin C ve D fıkralarının kapsamına giren konularda yapılacak düzenlemelerin idarenin takdirine bırakılması nedenleriyle itiraz konusu yasa kuralları Anayasanın 7. maddesine aykırıdır; iptali gerekir."* Anayasa Mahkemesi, E.2006/169 ve K.2007/55 sayılı ve 07/05/2007 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

yönelik kanuni düzenlemeye ilişkin değerlendirmesinde, kanun hükmünün maddede tek tek sayılan altyapı, eğitim ve sağlık kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi amacını taşıması nedeniyle ve zorunluluk unsurunun "*zaruret halini, talep edilen faaliyetin orman ekosistemi dışında gerçekleştirilmesi imkanı bulunmaması durumu olarak anlamak gerekir.*" şeklinde yorumlanması ile maddenin Anayasaya uygun olduğunu belirtmiştir[176].

Orman alanlarında turizm amaçlı irtifak hakkı kurulmasına ilişkin bir yasal düzenlemeye ilişkin 2008 tarihli başka bir kararında ise Anayasa Mahkemesi "zorunluluk" unsurunu tekrar değerlendirmiştir. Bu kararında Anayasa Mahkemesi yukarıda verilen önceki tarihli iki kararından farklı olarak sadece öncelikli kamu hizmeti olarak adlandırdığı altyapıya ilişkin hizmetlerin gerçekleştirilmesi için orman alanlarında irtifak kurulması anlayışından uzaklaşmış ve turizm faaliyeti için orman alanlarının kullanımının "zorunlu" olduğunu kabul ederek, turizm amacıyla yani aslında ekonomik bir amaçla orman alanlarında irtifak hakkı kurulmasının bu faaliyetin gerçekleştirilmesi için bir zorunluluk olduğuna ve dolayısıyla zorunluluk unsurunun yerine getirildiğine hükmetmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin önceki içtihadından ayrılarak orman alanlarında ekonomik faaliyet amacıyla irtifak kurulmasının Anayasaya uygun bulması sürdürülebilir kalkınmasının çevresel boyutu açısından bir geri adım niteliğindedir. Orman alanlarında irtifak hakkı kurulmasındaki bir diğer kriter olan kamu yararı bulunması gerekliliği açısından ise Anayasa Mahkemesi aynı kararında özel bir amaç güdülmemesi şeklinde negatif bir tanımlama yaparak bu kritere hükmünde yer vermiştir[177].

---

[176] Anayasa Mahkemesi, E.2004/67 ve K.2007/83 sayılı ve 22/11/2007 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[177] "*Anayasa'ya uygunluk denetiminde, yasakoyucunun kamu yararı anlayışının isabetli olup olmadığı değil, incelenen kuralın kamu yararı dışında belli bireylerin ya da grupların çıkarları gözetilerek yasalaştırılmış olup olmadığının incelenebileceği açıktır. İncelenen yasama belgeleri, yasakoyucunun, 2634 sayılı Yasanın 8. maddesinin (A) fıkrasının (1) nolu bendinin (d), (e), (f), (g) ve (h) alt bentlerinde sayılan turizm etkinliklerinin ormandan yararlanmaksızın amacına uygun bir şekilde gerçekleştirilemeyeceği sonucuna vardığını göstermektedir. Gerçekten de, turizmin, deniz, doğa, tarih ve otantik kültür unsurlarını gerektirdiği bilinen bir husustur. Bu nedenle, turizmin istihdam yaratabilmesi, gelir artışına yol açabilmesi ve kendisinden beklenen diğer sosyal ve siyasal yararları ortaya çıkarabilmesi bakımından orman arazilerinin turizm yatırımları için tahsis edilmesine ihtiyaç duyulduğu görülmektedir. Aksi halde, turizmden beklenen kamu yararının gerçekleşmeyeceğinin değerlendirilmiş olduğu ve bu çerçevede tahsisin zorunlu görüldüğü anlaşılmaktadır.*
Dava konusu kurallarla, turizmi koruma ve gelişim bölgelerinde hazineye ait yeterli alanın bulunmaması, belli miktar sınırlamalarının gözetilmesi, sadece yasada öngörülen turizm türleri için orman arazilerinin tahsis edilebilmesi gibi kriterler getirildiğinden, kamu yararı anlayışıyla hareket

Anayasa Mahkemesi'nin söz konusu E.2008/51 ve K.2011/46 sayılı kararına yönelik birçok karşı oy yazısı da yazılmıştır. Bunlardan AYM üyesi Fulya Kantarcıoğlu'nun karşı oyunda Anayasa'nın 169.maddesinin amaçlarından biri olarak ekolojik dengenin bozulmaması olduğu belirtilmiş ve turizm amaçlı tesislerin orman alanlarında kurulmasının *"kamu yararının zorunlu kıldığı bir yapılanma gereksiniminden kaynaklanmadığı, turizme hizmet amacıyla getirildiği*" ifade edilmiştir. Yine AYM üyesi Mehmet Erten'in karşı oy gerekçesinde Anayasa'nın 169.maddesinin "*ülkemizde orman örtüsünün sürekli yok edilmesi gerçeğinden ve sürdürülebilir ekolojik dengenin korunabilmesi için de ormanların, orman olarak korunması zorunluluğundan kaynaklandığı*" belirtilmiş ve ormanlarda irtifak kurulması konusunda zorunluluk unsuru açısından öncelikli kamu hizmetlerine ilişkin tesisler için bu yola başvurulması gerektiği ifade edilmiştir. Karşı oylarda da olsa Anayasa Mahkemesi üyelerinin ormanların korunmasını sürdürülebilir ekolojik dengenin sağlanması ile bağdaştırması ve ormanlara yalnızca zorunlu faaliyetler nedeniyle müdahale edilebileceğini belirtmesi Yüksek Mahkeme nezdinde sürdürülebilir kalkınmanın temininde ve ekolojik dengenin bir bütün olarak ele alınmasında önem arz etmektedir.

Bir başka kararında Anayasa Mahkemesi hukuk devleti ilkesi ile ormanların korunmasını bir arada değerlendirmiş ve devlete ormanların korunması konusunda yüklenen ödevi belirtirken ormanların korunmasının çevre ile bağını kurarak çevre sağlığı açısından büyük önem arz ettiğini vurgulamıştır[178].

Çevresel açıdan sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasında bir diğer önemli konu tabiat varlıklarının[179] hukuken tanınması, belirlenebilir olması ve korunmasıdır. Bu konuda Anayasanın 63. maddesi ile Devlete tabiat varlıklarının korunmasını

---

edilerek zorunluluk ve kaçınılmazlık ölçütlerinin karşılandığı sonucuna varılmıştır." Anayasa Mahkemesi, E.2008/51 ve K.2011/46 sayılı ve 10/03/2011 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[178] *"Hukuk devleti, insan haklarına saygılı ve bu hakları koruyucu adil bir hukuk düzeni kuran ve bunu devam ettirmekle kendini yükümlü sayan bütün işlem ve eylemleri yargı denetimine bağlı olan devlettir. Anayasa'nın 169. maddesinde özel olarak ifade edildiği gibi devlete ormanların korunması, ormanlara zarar verebilecek hiçbir faaliyet ve eyleme müsaade edilmemesi görevi verilmiştir. Yasama organının takdir ölçülerine giren itiraz konusu kural ile devletin ülke ekonomisini geliştirme, erozyonu önleme, çevre sağlığı gibi konularda büyük önemi bulunan ormanları korumaya yönelik görevini Anayasa hükümlerine uygun bir biçimde yerine getirmesi amaçlanmıştır."* Anayasa Mahkemesi, E.1999/5 ve K.1999/8 sayılı ve 13/04/1999 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[179] Tabiat varlıklarının hukuki niteliğine ilişkin ayrıntılı açıklamalar için bakınız. Oğuz Sancakdar, Pınar Yağcı, Şükür Taşyıldız ve Ezgi Çırak, **Kültür ve Tabiat Varlıkları Hukuku**, Adalet Yayınevi, 2021, Ankara, s. 62 ve devamı.

sağlamak, destekleyici ve teşvik edici tedbirleri almak bakımından yükümlülük getirilmiştir. Ayrıca bunların özel mülkiyete tabi olabileceği Anayasal olarak kabul edilirken, özel mülkiyette bulunan tabiat varlıkları hakkında düzenlenecek sınırlamalar ile ilgililer için getirilecek yardım ve muafiyetlerin kanunla düzenlenmesi öngörülmüştür. Hayvanların korunması hususunda Anayasa Mahkemesi nezdinde gerçekleştirilen iptal başvurusu kapsamında, Anayasa Mahkemesi hayvanların sağlıklı ve dengeli bir çevrenin unsurlarından olduğunu kabul etmiştir; bunun yanında Anayasa Mahkemesi Üyesi Zühtü Arslan'ın karara yönelik yazdığı Karşıoy Gerekçesinde Anayasa'nın tabiat varlıklarının korunmasına ilişkin 63.maddesinin dolaylı olarak çevre hakkına işaret ettiğini, bu doğrultuda hayvanların da korunması gerektiğini kapsamına aldığını, hayvanların tabii çevrenin vazgeçilmez unsuru olduğunu ve çevrenin korunması ödevinin devlete hem hayvanların korunması ve hayvanlara karşı suç işleyenlerin cezalandırılması noktasında pozitif yükümlülük yüklediğini hem de kamusal erklerin faaliyetleri sırasında hayvanlara haksız muamele yapılmaması konusunda negatif yükümlülük yüklediğini ifade etmiştir[180]. Bunun yanında Anayasa Mahkemesi Üyesi Zühtü Arslan Ekvador Anayasa Mahkemesi'nin hayvanların hak öznesi olarak kabul edilmesine ilişkin içtihadına da değinmiştir[181]. Bu

[180] "*Kuşkusuz hayvanlar, içinde yaşadığımız "tabii çevre"nin vazgeçilmez unsurudur. Nitekim Mahkememiz çoğunluğu da hayvanların "varlıkları itibarıyla sağlıklı ve dengeli bir çevrenin unsurları" (§ 23) olduğunu belirterek kuralı Anayasa'nın 56. maddesi yönünden de incelemiştir. … Ülkemizdeki anayasal duruma döndüğümüzde, Anayasa'nın gerek 56. maddesinin, gerekse de tabiat varlıklarının korunmasını güvence altına alan 63.maddesinin, "tabii çevre"nin korunması ve geliştirilmesi gerektiğini özellikle vurguladıkları belirtilmelidir. Bunun dolaylı da olsa bir "çevre hakkı"nın varlığına işaret ettiği, bu kapsamda da hayvanların ve haklarının korunması gerektiği söylenebilir. Doğal çevrenin korunması ve geliştirilmesi görevi, anayasal düzeyde "hak öznesi" olup olmadıklarından bağımsız olarak, hayvanların korunması yükümlülüğünü beraberinde getirmektedir. Kuşkusuz hayvanların korunması onlarla aynı dünyayı ve çevreyi paylaşan insanlara, topluma ve onun örgütlü hali olan devlete düşen önemli bir ödevdir. Hayvanların korunması bakımından devletin negatif yükümlülüğü kamu gücü kullananların hayvanlara hukuka aykırı şekilde davranmaktan kaçınmasını, pozitif yükümlülüğü ise bir yandan bu tür davranışları önlemek için gerekli tedbirleri almayı diğer yandan da hayvanlara karşı suç işleyenleri etkili şekilde cezalandırmayı gerektirmektedir."* Anayasa Mahkemesi, E.2021/97 ve K.2022/36 sayılı ve 24/03/2022 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası, Anayasa Mahkemesi Üyesi Zühtü Arslan'ın karara yönelik yazdığı Karşıoy Gerekçesi.

[181] "*Buna karşılık hayvanların bir "araç" ya da "nesne" değil "amaç" olarak birtakım hakların öznesi oldukları görüşü istisnai olarak kabul edilmiştir. Özellikle bazı Latin Amerika ülkelerinde hayvanların hakların "özne"si kabul edildiklerine dair yargı kararlarına rastlanmaktadır. Bu kapsamda Ekvador Anayasa Mahkemesi, yakın tarihli bir kararında "Estrellita" adındaki maymunun 18 yıldır yanında yaşadığı davacının evinden alınıp bir hayvanat bahçesine götürülmesinden kısa bir süre sonra ölmesi üzerine başlayan yargısal süreçte maymunun yaşam hakkının ihlaline hükmetmiştir. Ekvador Anayasa Mahkemesi söz konusu kararında hayvanların hakların öznesi olduğunu ve hayvan haklarının -kendine has özellikleriyle- Ekvador Anayasasının 71. maddesinde güvence altına alınan "Doğa haklarının spesifik bir boyutunu oluşturduğu"nu belirtmiştir. Diğer yandan Mahkeme aynı anayasa hükmünün hayvanların korunması amacıyla her bireye, tüzel kişiliğe ya da topluluğa, "Doğa adına", hukuki süreç*

bakımdan yeni tarihli bu kararda karşıoy gerekçesinde de olsa Anayasa Mahkemesi üyelerinin sürdürülebilir kalkınmaya ve tabiat varlıklarının korunmasına ilişkin dünyadaki yeni yaklaşımlara yer vermesi Anayasa Mahkemesi içtihadının gelişmesi açısından önemli bir husus niteliğindedir.

Doğanın önemli bir parçası olarak denizlerin ve okyanusların dış etkilerden korunması, balıkçılık faaliyetleri gibi deniz ürünlerinden sürdürülebilir şekilde faydalanılması ve turizm ya da inşaat faaliyetleri gibi nedenlerle denizlerin kirliliğinin önlenmesi bakımından kıyılara ilişkin rejimin hukuken düzenlenmesi sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu açısından pek çok noktada önem arz etmektedir. 1982 Anayasası 43.maddesi ile kıyılardan yararlanmaya ilişkin rejimi Anayasal boyutta düzenlemiş ve kıyıların Devletin hüküm ve tasarrufu altında olduklarını belirtmiştir[182]. 1982 Anayasası kıyı olarak hem deniz hem de göl ve akarsu kıyılarını koruma altına almış ve bunların kıyılarından ve sahil şeritlerinden yararlanmada ilk başta kamu yararına öncelik verileceği düzenlenmiştir. Bunun yanında kişilerin bu alanlardan yararlanma koşullarını düzenleme yetkisi yasama organına verilmiştir.

Kıyılara ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi'nin kıyıların korunması ile sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı arasında yakın bir ilişki bulunduğunu belirttiği içtihadı sürdürülebilir bir çevre için kıyıların da dikkate alınması bakımından önem arz etmektedir. Anayasa Mahkemesi konuya ilişkin kararında sahil şeridi derinliğinin en az 20 metre olarak belirlendiği yasa hükmünü Anayasa'nın 56.maddesi çerçevesinde değerlendirmiş ve deniz, göl ve kıyıların dengeli bir çevre için yakın ilişkisi olduğunu, sahil şeridinin kullanım şeklinin su kirliliğinin en büyük etkenlerinden olduğunu, çevre şartları ve kamu yararı gözetilmeden sahil şeridi derinliğinin belirlenmemesinin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını ihlal edeceğini belirtmiş ve sahil şeridi derinliğini 20 metre olarak düzenleyen ilgili yasa hükmünü iptal etmiştir[183].

---

başlatma ve kamu otoritelerine başvurma hakkı tanıdığını vurgulamıştır (bkz. "Estrellita Monkey" Case, No. 253-20-JH/22, 27/01/2022, https://animal.law.harvard.edu/wp-content/uploads/Final-judgment-Estrellita-w-Translation-Certification.pdf., §§ 91, 161)." Anayasa Mahkemesi, E.2021/97 ve K.2022/36 sayılı ve 24/03/2022 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası, Anayasa Mahkemesi Üyesi Zühtü Arslan'ın karara yönelik yazdığı Karşıoy Gerekçesi.

[182] Su kaynaklarının ve kıyıların korunması konusunda açıklamalar için bakınız. Şeref Ertaş, **Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku,** İleri Yayınları, 2. Baskı, 2012, İzmir, s. 89 ve devamı.

[183] "*İtiraz konusu kuralın, bu derinliği en az 20 metre olarak saptamakla, kamuya uygun bir yararlanmaya yeterince olanak sağladığı söylenemez….Yasanın sahil şeritlerine ilişkin bu düzenlemesinin, Anayasa'nın herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğunu*

Sürdürülebilir kalkınmanın çevresel boyutu bakımından toprak kirliliğinin önlenmesi, özellikle verimli tarım arazilerinin korunması, erozyon, heyelan ve sellerin engellenmesi yolu ile toprağın verimli kısımlarının muhafazası sayesinde sürdürülebilir gıda tedarikinin sağlanması ve düşük ücretli ve yüksek kaliteli gıda güveliğinin temini gelecek nesiller açısından hayati konulardandır. Bu konuda 1982 Anayasasının 44. ve 45. maddelerinde toprak mülkiyetine ve tarım, hayvancılık ve bu üretim dallarında çalışanlara ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir[184].

Anayasanın 44. maddesi ile toprağın verimli şekilde kullanılmasını sağlama ve erozyonla toprağın verimli kısmının kaybedilmesini engelleme görevi devlete yükletilmiştir. Bunun yanında gıda güvenliğinin sağlanması bakımından önemli bir hüküm olarak, tarım yapılabilmesi için yeterli toprağı bulunmayan çiftçiler bakımından toprak kazandırma yönünde devlete yüklenen bir ödev bulunmaktadır. Fakat Anayasa koyucu, bu ödevin gerçekleştirilmesi sırasında alınacak tedbirler neticesinde ormansızlaşma, verimli toprakların ve yeraltı zenginliklerinin azalması veya tarımsal üretimin düşmesi gibi sonuçların ortaya çıkmayacağı şekilde uygulamaların gerçekleştirilmesini hüküm altına almıştır. Bu noktada topraksız köylüye toprak kazandırılması yönündeki kamu yararı Anayasal düzeyde tespit edilirken, buna ilişkin uygulamaların kamu yararı bulunan ilgili diğer alanlarda negatif etkiler yaratmasını Anayasa koyucu ilk elden engellemiştir. Bunun yanında Anayasa koyucu topraksız olan ve çiftçilikle uğraşan köylüye verilen topraklar açısından devir yasağı da ihdas etmiştir. Bu yasak çerçevesinde bu toprakların bölünemeyeceğini, mirasla intikal haricinde devre konu olamayacağını ve sadece bu toprakların verildiği çiftçiler ile mirasçılarının bu toprakları işletebileceğini hüküm altında almıştır. İlgili

söyleyen 56. maddesiyle de uyum içinde bulunduğu söylenemez. Çünkü, denizlerin ve göllerin ve onların devamı olan kıyıların ve kıyıları tamamlayan sahil şeritlerinin dengeli bir çevre ile yakın ilişkisi tartışmasızdır. Üstelik, kamuya açık kıyı, deniz, göl ve akarsuların kirlenmesinde sahil şeridinin kullanış biçimi en büyük etkendir. Başka bir deyişle, sahil şeritleri ve kıyılar, kişilerin yararlanacağı doğal çevreyi oluşturur. Herkes, bu çevrede sağlıklı ve dengeli bir yaşam hakkına sahiptir. Yine Anayasa'nın bu maddesine göre, "Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşın ödevidir." Çevre koşullarına ve kamu yararı esasına göre saptanmamış sahil şeridi uygulaması, kişileri bu anayasal haktan yoksun kılar. Oysa, bu bendin sahil şeridi olarak öngördüğü alan, çevre koşullarını ve kamu yararını gözetecek ve kişilere sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama olanağı verecek derinlikte değildir. Açıklanan nedenlerle bu bent, Anayasa'nın 43. ve 56. maddelerine aykırı düşmekte ve iptali gerekmektedir." Anayasa Mahkemesi, E.1990/23 ve K.1991/29 sayılı ve 18/09/1991 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[184] Toprakların korunması konusunda açıklamalar için bakınız. Ertaş, s. 77, 88.

çiftçilerin bu şartlara uymaması halinde ise toprakların Devlet tarafından geri alınması öngörülmüştür.

Anayasa'nın 45.maddesinde ise tarım, hayvancılık ve bu üretim alanlarında çalışan kişilerin korunmasına yer verilmiştir. Buna göre Devlete tarım ve hayvancılıkla iştigal edenlerin bu işlerle ilgili araç ve gereç ve sair giderlerinin temini kolaylaştırma görevi verilmiştir. Bundaki maksat yani kamu yararı ise Anayasa koyucu tarafından tarım arazilerinin, çayırların, meraların amacı dışında kullanımının ve tahrip edilmesinin engellenmesi ve bitkisel ve hayvansal üretimde artış sağlanması olarak belirlenmiştir. Bunun yanında 45. Maddenin ikinci fıkrası ile Devlete hayvansal ve bitkisel tarım ürünlerinin gerçek değerinin üreticiye ulaşması bakımından tedbir alma noktasında ödev yüklenmiştir.

Toprağın korunması ile bağlantılı olarak kamulaştırmayı düzenleyen Anayasanın 46.maddesinin ikinci ve üçüncü maddelerinde düzenlemeye yer verilmiştir. Tarım reformuna, büyük sulama projelerinin uygulanmasına, orman olmayan alanlarda ormanların oluşturulması ve kıyıların muhafazası için kamulaştırılmak istenen alanların kamulaştırmalarına ilişkin bedellerin maliklere ödenme usulünün kanunla belirleneceği hüküm altına alınmıştır. Bu konularda ifade etmek gerekir ki, maddenin 1.fıkrasında kamulaştırma bedellerinin peşin olarak ödenmesi gerektiği belirtilirken, maddenin 2.fıkrasında belirtilen konularda taksitle kamulaştırma bedeli ödenmesinin mümkün olduğu ve fakat bunun kanunla düzenlenmesi gerektiği ifade edilerek, büyük projeler açısından kamu harcamalarında kolaylık sağlanmaya çalışılmış ve kamunun bu kamulaştırmaları yapmasının kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Ancak maliklerin haklarının korunması açısından ise taksitlendirme süresine beş yıllık üst limit koyulmuş ve taksitlerin eşit ödeneceği ifade edilmiştir. Yine toprağı ve toprak işleyen çiftçiyi korumak adına ikinci fıkrada belirtilen amaçlardan birinin gerçekleştirilmesi amacıyla toprağı doğrudan işleten küçük boyutta çiftçilik yapan çiftçinin kamulaştırma bedeline ilişkin bedelin her koşulda peşin olarak ödeneceği belirtilmiştir.

B. İktisadi Haklar Yönüyle Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu açısından Anayasa koyucu, yine "sürdürülebilir kalkınma" ya da "sürdürülebilirlik" kavramlarına yer vermeksizin birçok Anayasa hükmünde sürdürülebilirliğin ekonomik boyutuna katkı sunacak düzenlemelerde bulunmuştur.

İlk olarak Anayasanın "Devletin temel amaç ve görevleri" başlıklı 5.maddesinde devletin görevleri arasında kişilerin temel hak ve özgürlüklerini kısıtlayan ekonomik nitelikteki engellerin ortadan kaldırılması, kişilerin hem maddi hem de manevi nitelikteki varlığının gelişmesi bakımından koşulların hazırlanması ve kişilerin refahının sağlanması sayılmıştır. Bu açıdan belirtilebilir ki; Anayasa koyucu kişilerin temel haklarının ve özgürlüklerinin gereklerinin sağlanmasının birtakım asgari iktisadi koşulların yerine getirilmesine bağlı olduğunu kabul etmiş ve bu asgari koşulların yerine getirilmesinde Devlete tedbir almak bakımından "temel görev" niteliğinde görevler yüklemiştir. Bunun yanında aynı madde kapsamında, Anayasanın 17.maddesi ile de bağlantılı olarak kişilerin maddi varlığının geliştirilmesi için ve toplum ve kişi refahının sağlanması için tedbirler almak da devletin temel amaç ve görevleri arasındadır. Anayasa Mahkemesi bir kararında Anayasa'nın 5.maddesi ile 56.maddesini birlikte ele almış ve söz konusu Anayasa maddeleri kapsamında Devlete yüklenen görevlerin gerçekleştirilmesi için, belirli bir plan ve program yapılması ve faaliyetlerin gözetim ve denetim altında gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiş, bunun yanında *"Anayasa'da yer alan 'sağlıklı ve dengeli çevre' kavramına, doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlendiği bir çevre kadar, belli bir plan ve programa göre düzenlenmiş çevrenin de gireceği kuşkusuzdur."* ifadelerine yer verilmiştir[185].

[185] "*Anayasa'nın 5. maddesinde, 'Devletin temel amaç ve görevleri, Türk Milletinin bağımsızlığını ve bütünlüğünü, ülkenin bölünmezliğini, Cumhuriyeti ve demokrasiyi korumak, kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlamak; kişinin temel hak ve hürriyetlerini, sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasal, ekonomik ve sosyal engelleri kaldırmaya, insanın maddî ve manevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlamaya çalışmaktır.' ; 'Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması' başlıklı 56. maddesinde de, 'Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir. Çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemek Devletin ve vatandaşların ödevidir" denilmektedir. Anayasa'nın 5. maddesiyle kişilerin ve toplumun refah, huzur ve mutluluğunu sağlama ve insanın maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlama ödevi Devlete verilirken, 56. maddesiyle de herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu belirtilerek, bu hakkı korumanın yine devletin ve vatandaşların ödevi olduğu vurgulanmaktadır. İmar mevzuatıyla getirilen düzenlemeler, Devlete verilen bu görevlerin*

Anayasanın "Mali ve Ekonomik Hükümler" başlıklı Dördüncü Kısmının "Ekonomik Hükümler" başlıklı İkinci Bölümünde 166.maddesi ile planlama ile ilişkili olarak Ekonomik ve Sosyal Konsey düzenlenmiştir. Planlama ile ilgili bu maddede Anayasa koyucu kalkınma kelimesine doğrudan yer vermiş ve ekonomik kalkınma, sosyal kalkınma ve kültürel kalkınma olarak da kalkınmanın farklı yönlerini ayrı ayrı belirtmiştir. Bu bakımdan Anayasa koyucunun sürdürülebilir kalkınmanın- ekonomik ve sosyal olmak üzere- iki yönüne Anayasa metninde yer verdiği görülmektedir. Bunun yanında çevresel veya ekolojik kalkınma terimine doğrudan yer vermese de *"ülke kaynaklarının ... verimli şekilde kullanılmasını planlamak"* Devletin görevi olarak belirtilmiş ve bu sayede ekonomik ve sosyal kalkınmanın yanında dolaylı olarak çevresel kalkınmanın da gerçekleştirilmesi yönünde bir planlama ödevi ve bu yönde gerekli örgütlenmenin gerçekleştirilmesi görevi Devlete yükletilmiştir. Bunun yanında ekonomik kalkınma bakımından sanayi ve tarımsal üretimin ülke genelinde denge ve uyum içinde ve hızlı şekilde geliştirilmesi devletin görevi olarak belirlenmiştir. Planlama bakımından sürdürülebilir kalkınmanın önemli unsurlarından ulusal tasarrufun ve üretimin artırılmasının sağlanması, kaynakların verimli kullanımı, yoksulluğun önüne geçecek nitelikteki fiyat istikrarının temin edilmesi ve toplum yararı gözetilen yatırım ve istihdam geliştirici önlemlerin alınması ifade edilmiştir. Nitekim ekonomik, sosyal, kültürel ve idari açıdan uygulanacak politikalara yer verilen kalkınma planları özel sektör için doğrudan bağlayıcı nitelikte olmasa da yol gösterici ve özel sektör faaliyetleri üzerinde etkili olduğu ifade edilmektedir[186]. Bu bakımdan her ne kadar planlar özel girişim özgürlüğünü doğrudan sınırlayıcı bir niteliğe sahip olmasalar da planlar ekonomik yaşama bir müdahale aracı olarak ihdas edilecek işlemlerin çerçevesini oluşturmaktadır[187]. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ulusal düzeyde belirlenmesi ve kalkınma planlarının bu yönde hazırlanması için hayati önem arz eden ekonomik ve sosyal politikaların

yaşama geçirilmesi bakımından büyük önem taşımaktadır. Anayasa'nın 5. ve 56. maddeleri ile Devlete verilen görevlerin yerine getirilmesi, belli bir plan ve program çerçevesinde gözetim ve denetim ile gerçekleşebilir. Anayasa'da yer alan 'sağlıklı ve dengeli çevre' kavramına, doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlendiği bir çevre kadar, belli bir plan ve programa göre düzenlenmiş çevrenin de gireceği kuşkusuzdur." Anayasa Mahkemesi, E.2006/129 ve K.2009/121 sayılı ve 01/10/2009 tarihli karar, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[186] Melikşah Yasin, **Sermaye Piyasası Kurulu ve İşlemleri**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, s. 31.

[187] Turgut Tan, **Planlamanın Hukuki Düzeni**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No.154, Ankara, 1976, ss.193-195.

oluşturulmasında Cumhurbaşkanına istişari görüş bildirmekle görevli merkezi idareye yardımcı kuruluşlardan Ekonomik ve Sosyal Konsey[188] bu noktada önemli kurumlardan biri niteliğindedir.

Sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesi bakımından piyasaların düzenlenmesi ve piyasalarla ilgili gerekli denetimlerin gerçekleştirilmesi ve tedbirlerin alınması önem arz etmektedir. Bu bakımdan para, kredi, sermaye, mal ve hizmet piyasalarının düzenlenmesi için Anayasanın 167.maddesi ihdas edilmiştir. Bağımsız idari otoritelerin yani düzenleyici ve denetleyici kurumların Anayasal dayanağını de teşkil eden Anayasanın 167.maddesi kapsamında devlete serbest piyasa ekonomisinin düzen ve denge içinde işlemesini temin etmek bakımından tedbir alma görevi verilmiştir. Söz konusu hüküm sayesinde alınacak tedbirlerle; kurulan uzman kuruluşların düzenleme ve denetleme yetkisi sayesinde, gelir adaletsizliğinin azaltılması, piyasalarda istikrarsızlığa ve dengesizliğe neden olacak bozulmaların engellenmesi ve rekabetin sağlanması sonucu toplumsal refahın tüm toplum kesimlerine ulaştırılması sağlanabilecektir[189]. Söz konusu hüküm bu yönüyle sürdürülebilir bir ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşılmasında önemli bir role sahip bulunmaktadır.

Sürdürülebilir bir ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi ve özel olarak toplumsal gelir adaletsizliğinin önlenmesi için küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin ve dolayısıyla esnafların ve belirli bir sanatla iştigal eden sanatkarların ve aynı zamanda tüketicilerin ekonomik olarak korunması önem arz etmektedir. Bu bakımdan Anayasanın 172. maddesinde tüketicilerin ve 173.maddesinde ise esnaf ve sanatkarların korunmasına ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Söz konusu hükümler gereğince Devlete tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı önlemler alması yönünde ve esnaf ve sanatkarları da hem koruyucu hem de destekleyici tedbirler alması yönünde

---

[188] İsmet Giritli, Pertev Bilgen, Tayfun Akgüner ve Kahraman Berk, **İdare Hukuku**, Der Yayınları, 6.Basım, 2013, İstanbul, s. 334-335.

[189] Düzenleyici ve denetleyici kurumlar olarak da adlandırılan bağımsız idari otoritelerin bazılarının Anayasal dayanağı olarak Anayasanın 167.maddesi görülmektedir, bakınız. Giritli, Bilgen, Akgüner ve Berk, s. 587; Metin Günday, **İdare Hukuku**, İmaj Yayınevi, 10. Baskı, 2013, Ankara, s. 571-572. Bağımsız idari otoritelerin *regülasyon veya ekonomi kolluğu faaliyeti* yürüttükleri ifade edilmektedir, Ali D. Ulusoy, **Yeni Türk İdare Hukuku**, Yetkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2019, s.251. Bağımsız idari otoritelerin özellikleri için ayrıca bakınız. Oğuz Sancakdar, Lale Burcu Önüt, Eser Us Doğan, Mine Kasapoğlu Turhan ve Serkan Seyhan, **İdare Hukuku Teorik Çalışma Kitabı**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2015, s. 323; Kemal Gözler, **İdare Hukuku, Cilt: I**, Ekin Yayınları, 3. Baskı, 2019, Bursa, s. 662 ve devamı.

görev yükletilmiştir. Bu sayede yüksek miktarda mali kaynakları haiz piyasa aktörlerinin ve şirketlerin karşısında ekonomik olarak güçsüz durumda bulunan küçük işletmeler, esnaf ve sanatkârlar adil piyasa şartlarında faaliyet gösterebilecek ve yine benzer bir ekonomik dezavantaja sahip bulunan tüketiciler ise piyasadaki ürünlere olması gerektiği şekliyle şeffaf bilgiye erişecek ve adil fiyatlandırmalarla ulaşabilecektir. Böylece toplumsal ekonomik refah ve dolayısıyla toplumsal barış daha kolay sağlanabilecektir. Anayasa'nın 172.maddesi kapsamında değerlendirmelerde bulunan Anayasa Mahkemesi bir kararında tüketicilerin sağlığının, güvenliğinin, ekonomik çıkarlarının temin edilmesi ve çevre kaynaklı risklerden korunmasının sağlanması gerektiğini ve bu doğrultuda gerekli tedbirlerin alınmasının elzem olduğunu 6502 sayılı Kanun çerçevesinde belirtmiştir[190].

Sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutu bakımından önem arz eden temel haklar açısından Anayasanın 35.maddesi ile mülkiyet hakkı tanınmış ve koruma altına alınmıştır. Buna göre mülkiyet hakkı yalnızca kamu yararı amacıyla ve kanunla sınırlanabilen bir hak niteliğindedir. Mülkiyet hakkının kullanılmasına ilişkin Anayasal sınır olarak ise toplum yararına aykırı olmamak koşulu getirilmiştir.

Diğer açıdan ekonomik haklardan çalışma özgürlüğü ve sözleşme özgürlüğü Anayasanın 48. maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre herkes çalışma özgürlüğüne ve sözleşme yapma özgürlüğüne sahip bulunmaktadır ve herkes girişim yapmak bakımından özel teşebbüs kurma konusunda serbestiye sahiptir. Burada önemli bir nokta olarak belirtmek gerekir ki, söz konusu özgürlükler açısından ilgili anayasal maddede herhangi bir özel sınırlama sebebi öngörülmemiştir. Bu noktada bir görüş

---

[190] "*Anayasa'nın 172. maddesinde, "Devlet, tüketicileri koruyucu ve aydınlatıcı tedbirler alır, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini teşvik eder." kuralı ile tüketicilerin haklarının korunmasına ilişkin özel bir düzenleme yer almaktadır. Anayasa'nın 172. maddesinde öngörülen tüketicilerin korunmasına ilişkin olarak Devlete verilen düzenleme yetkisinin içeriğinin ve sınırlarının belirlenmesinde, Anayasa'nın bütünlüğü ilkesi uyarınca Anayasa'nın diğer hükümlerinin de gözetilmesi gerektiği açıktır. Anayasa'nın 172. maddenin içerik ve sınırlarının tayininde Anayasa'nın 141. ve 142. maddelerinin de dikkate alınması gerekmektedir. 6502 sayılı Kanun'un amacı, kamu yararına uygun olarak tüketicinin sağlık ve güvenliği ile ekonomik çıkarlarını koruyucu, zararlarını tazmin edici, çevresel tehlikelerden korunmasını sağlayıcı, tüketiciyi aydınlatıcı ve bilinçlendirici önlemleri almak, tüketicilerin kendilerini koruyucu girişimlerini özendirmek ve bu konulardaki politikaların oluşturulmasında gönüllü örgütlenmeleri teşvik etmeye ilişkin hususları düzenlemektir. Kanun koyucu bu amaç doğrultusunda, Kanun'un 66. maddesinde, tüketici işlemleri ile tüketiciye yönelik uygulamalardan doğabilecek uyuşmazlıklara çözüm bulmak amacıyla il merkezlerinde ve yeterlilik şartları yönetmelikle belirlenen ilçe merkezlerinde en az bir tüketici hakem heyeti oluşturmakla Gümrük ve Ticaret Bakanlığını görevli kılmıştır."* Anayasa Mahkemesi, E.2017/23 ve K.2017/93 sayılı ve 12/04/2017 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

özel sınırlama sebeplerinin bulunmaması nedeniyle söz konusu hakkın sınırlandırılamayacağını belirtmekte, bir diğer görüş ise ilgili anayasal maddede herhangi bir sınırlama sebebi öngörülmese de hakkın niteliğinden kaynaklanan sebeplerle sınırlandırılmanın mümkün olduğunu ifade etmekte iken Anayasa Mahkemesi sözleşme özgürlüğüne ilişkin kanunla öngörülen sınırlamaların sınırı olarak hukuk devleti ilkesini temel alan hukuki güvenlik ilkesi ile ahde vefa ilkesini referans almaktadır[191]. Dahası Anayasanın 48.maddesinin 2.fıkrasında Devlete bu hakla bağlantılı olarak özel teşebbüslerin ulusal ekonomiye ve sosyal konulardaki gereklere uygun olarak ifa edilmesi açısından ve bu teşebbüslerin güvenli ve kararlı şekilde işlemesi yönünde önlemler alması görevini yüklemiştir. Bu bakımdan Anayasa koyucunun ekonomik sistem tercihinin bir tezahürü olarak, özel işletmelerin ve dolayısıyla serbest piyasa ekonomisinin bir düzen ve istikrar içinde ekonomik ve sosyal fayda üretecek şekilde işletilmeleri yönünde tedbir almak konusunda devlet görevli kılınmıştır. Elbette her koşulda bu özgürlüklere getirilen sınırlamaların Anayasanın 13.maddesinde öngörülen ölçülülük ilkesine uygun olması gerekmektedir[192]. Bu açıdan Anayasal açıdan her ne kadar serbest piyasa ekonomisi tercih edilse de özellikle özel teşebbüs kurma özgürlüğü açısından serbest piyasa ekonomisinin neden olabileceği sosyal ve ekonomik dezavantajların engellenmesi yönünde devletin özel teşebbüs özgürlüğüne müdahalesinin gerçekleşebileceği anlaşılmaktadır.

Ayrıca Anayasanın 27.maddesi ile bilim ve sanat özgürlüğü herkes açısından tanınarak bu özgürlüklere bunların öğrenilmesi, öğretilmesi, açıklanması, yayılması ve araştırma yapılması özel olarak belirtilerek dahil edilmiştir. Fakat yayma hakkı açısından söz konusu bilim ve sanat özgürlüğü 27.maddenin 2.ve 3.fıkrası ile sınırlandırılmıştır. Buna göre ilk olarak bilim ve sanat özgürlüğüne ilişkin yayma hakkı Anayasanın ilk üç maddesinin değiştirilmesi amacıyla ifa edilemeyecektir ve yabancı yayınlar açısından bu yayınların ithali ve ülke içinde dağıtımı koşulları kanunla düzenlenebilecektir.

---

[191] Turgut Tan, "Sözleşme Özgürlüğüne Kamunun Müdahalesi", **Prof. Dr. Yıldırım Uler'e Armağan,** (Ed. Muhammed Erdal), Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları**,** Lefkoşa, 2014, ss.513-524, s. 515.

[192] Ayrıntılı açıklamalar için bakınız. Yücel Oğurlu, **Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002, ss.45-48.

Anayasanın 23.maddesi ile korunan yerleşme özgürlüğü bakımından sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik boyutunun temel hak ve özgürlükleri kısıtlayıcı bir rolde yer aldığı görülmektedir. İlgili madde hükümleri uyarınca, herkese yerleşme hürriyeti tanınmışken, 23.maddenin ikinci fıkrasında bu özgürlüğün sosyal ve iktisadi gelişmeyi temin etmek ve bunun yanında imar ve şehircilik alanında sağlıklı ve düzenle bir kent yapısı sağlamak için sınırlandırılabileceği öngörülmüştür[193]. Kent planlamasına ilişkin verdiği kararında Anayasa Mahkemesi kentlerin planlanması ile sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı arasında doğrudan bir bağ kurmuş ve çevre kirliliğinin önlenmesi ile planlamanın yakından ilgili olduğunu kabul etmiştir[194]. Bu doğrultuda kentsel dönüşüm faaliyeti kapsamında belediyelere yetki verilmesine ilişkin kanuni düzenlemeyi incelediği kararında Anayasa Mahkemesi kentsel dönüşüm projeleri ile sürdürülebilir kentleri bir neden sonuç ilişkisi içinde bir arada ele almış ve belediyelere bu alanda verilen yetkinin yine "*sürdürülebilir, yaşanabilir, sağlıklı"* kentlerin oluşturulması amacını taşıdığını vurgulayarak sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunun temini açısından önemli bir içtihatta bulunmuştur[195]. Aynı kararında Anayasa Mahkemesi kentleşmede gelişim ve değişim ile konut ihtiyacının karşılanmasını Anayasanın 56.maddesinde yer alan sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı ile birlikte değerlendirmiş, sağlıklı kentleşmenin amaçlarından biri olarak çevre hakkının gereklerinin teminini saymış ve bunların arasındaki ilişkiyi

---

[193] İmar hukukunun ve şehir planlamasının mevzuatımızdaki kaynaklarına ilişkin olarak bakınız. Oğuz Sancakdar, **İmar Hukuku Genel Esaslar**, Sorubankası Yayınları, 2020, İzmir, s. 24 ve devamı.

[194] *"Anayasa'nın "Sağlık hizmetleri ve çevrenin korunması" başlıklı 56. maddesinde, "Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkı"ndan söz edilmektedir. Bu madde bütünüyle incelendiğinde; "Sağlıklı ve dengeli çevre" kavramına, doğal güzelliklerin korunduğu, kentleşme ve sanayileşmenin getirdiği hava ve su kirlenmesinin önlendiği bir çevre kadar, belli bir plan ve programa göre düzenlenmiş çevrenin de gireceği kuşkusuzdur. Bu durumda Anayasa'ya aykırılık sorunu bakımından önemli olan ve açıklığa kavuşturulması gereken husus, Yasanın 8. maddesinde "bölge planları" konusunda Devlet Planlama Teşkilâtına tanınan yetkinin niteliği olmaktadır."* Anayasa Mahkemesi, E.1985/11 ve K.1986/29 sayılı ve 11/12/1986 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası. Anayasa Mahkemesi'nin aynı yönde kararı bakınız. Anayasa Mahkemesi, E.2006/129 ve K.2009/121 sayılı ve 01/10/2009 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[195] *"Kentsel dönüşüm ve gelişim projelerine ilişkin planlar, kentleşmeye yönelik yaklaşımların yeniden gözden geçirildiği, düzenli, sağlıklı ve sürdürülebilir kent mekânlarının oluşturulmasını amaçlayan, bu bağlamda mevcut imar planlarının ve uygulamalarının sorgulanarak yeniden içerik kazandırıldığı planlardır…. belediyelere verilen kentsel dönüşüm ve gelişim projeleri uygulama yetkisi, günümüzde hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı sorunlara sosyal devlet ilkesinin bir gereği olarak çözüm üretmek ve sürdürülebilir, yaşanabilir, sağlıklı ve çağdaş kentlerin yaratılması amacıyla, kamu yararını gerçekleştirmeye yönelik olarak verilmiş bir yetkidir.*" Anayasa Mahkemesi, E.2010/82 ve K.2012/159 sayılı ve 18/10/2012 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası. İmar planları ile sağlıklı ve dengeli bir çevre hakkının bir arada ele alındığı bir başka Anayasa Mahkemesi kararı için bakınız. Anayasa Mahkemesi, E.2010/93 ve K.2012/20 sayılı ve 09/02/2012 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

ortaya koymuştur[196]. Bu yaklaşıma benzer şekilde Anayasa Mahkemesi bir başka kararında imar planlarının amacını açıklarken çevrenin sağlıklı bir duruma kavuşturulmasını ve toprağın korunma ve kullanma dengesinin sağlanmasını imar planlarının başlıca amaçları arasında saymıştır[197].

C. Sosyal Haklar Yönüyle Sürdürülebilirlik

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu bakımından Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının birçok hükmünde Birleşmiş Milletlerin Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları ile aynı doğrultuda hükümlere yer verilmiştir.

Bu kapsamda ilk olarak Anayasanın "Cumhuriyetin nitelikleri"ni tanımlayan 2. maddesinde milli dayanışma ve adalet anlayışına vurgu yapılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu ifade edilmiştir. Anayasada değiştirilemez nitelikteki 2.maddede Cumhuriyetin nitelikleri tanımlanırken sosyal devlete ayrıca yer verilmiş olması ve milli dayanışma, toplum huzuru ve adalet anlayışı içinde[198] sosyal devletin gereklerinin yerine getirilecek olması, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunun 1982 Anayasası açısından

---

196 *"Kentsel dönüşüm ve gelişim uygulamaları, kullanılmayan kent arazisinin yeniden değerlendirilmesini, bu arazinin tarihi ve kültürel değerlerin korunması ve yenilenerek kullanılmasına yönelik fiziksel müdahaleler yapılmasını ayrıca, yapılacak fiziksel değişikliklerin yanında, kentin ekonomik olarak canlanmasını, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının gerçekleştirilmesini ve kentlerde yeni kullanım ve oturma alanları oluşturmak sureti ile konut ihtiyacının giderilmesini amaçlamaktadır."* Anayasa Mahkemesi, E.2010/82 ve K.2012/159 sayılı ve 18/10/2012 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

197 "*Çeşitli kentsel işlevler arasında var olan ya da sağlanabilecek olanaklar ölçüsünde, en iyi çözüm yollarına ulaşmak, insan, toplum, çevre ilişkilerinde kişi ve aile mutluluğu ile toplum yaşamını etkileyen fiziksel çevreyi sağlıklı bir yapıya kavuşturmak, yatırımların yer seçimlerini ve gelişme eğilimlerini yönlendirmek ve toprağın korunma kullanma dengesini ölçülü biçimde belirlemek, belde halkına iyi ve uygun bir yaşama düzeni ve koşullan sağlamak imar planının başlıca amacıdır. Bu çalışmalar sırasında kentin kendine özgü yaşayış biçimi ve karakteri, nüfus, alan ve yapı ilişkileri, yörenin gerek çevresiyle ve gerekse çeşitli alanlar arasındaki bağlantıları, halkın sosyal ve kültürel gereksinimleri, güvenliği ve sağlığı ile ilgili konular da gözönünde tutulur*." Anayasa Mahkemesi, E.1990/7 ve K.1990/11 sayılı ve 21/06/1990 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası. Anayasa Mahkemesi'nin aynı yönde kararları için bakınız. Anayasa Mahkemesi, E.1990/9 ve K.1990/13 sayılı ve 21/06/1990 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası ve Anayasa Mahkemesi, E.1990/10 ve K.1990/14 sayılı ve 21/06/1990 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası

198 Anayasa'nın 2.maddesinde yer alan "toplumun huzuru" ve "milli dayanışma" kavramlarının hukuki açıdan taşıdığı anlam ve bağlayıcılıkları açısından belirsizlik taşıdığı, bu kavramların Cumhuriyetin niteliklerini belirleyen 2.maddeye dahil edilmesinde Anayasanın Başlangıç Bölümünde yer alan "*toplumu birey karşısında kayıran dayanışmacı*" anlayışın kuvvetlendirilmesinin hedeflenmiş olabileceği yönünde bakınız. Bülent Tanör ve Necmi Yüzbaşıoğlu, **1982 Anayasası'na Göre Türk Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, 20. Bası, İstanbul, 2020, s. 87.

önemli bir yeri olduğunu göstermektedir. Anayasalarımız bakımından ilk defa 1961 Anayasasında yer alan sosyal devlet ilkesinin *"sosyal adaleti gerçekleştiren, kişinin ve toplumun refahını (sosyal refahı) sağlayan ve sosyal güvenlik hakkı tanıyan devlet olarak tanımlanabileceği"*[199] ve bu ilkenin toplumsal dayanışma ve refah açısından katkılarının önem arz ettiği ifade edilmektedir[200]. Bunun yanında 1982 Anayasasının 5.maddesinde kişilerin temel hak ve özgürlüklerini, Anayasanın 2.maddesinde belirtilen sosyal hukuk devleti ve adalet ilkeleri ile bağdaşmayacak şekilde kısıtlayan sosyal engelleri kaldırmak "Devletin temel amaç ve görevleri" arasında sayılmıştır. Ayrıca aynı maddede kişilerin maddi ve manevi varlığının gelişmesi için gerekli koşulları sağlamak da Devletin görevleri arasında ifade edilmiştir. Bu bakımdan sosyal devlet anlayışı sadece Cumhuriyetin niteliği olarak ifade edilmemiş aynı zamanda Devlete görev yükleyen bir ilke olarak Anayasa'da yer almıştır[201]. Nitekim öğretide sosyal hukuk devletinin öğeleri arasında; ulusal geliri artırmak, ulusal gelirin adaletli dağılımını sağlamak, özgürlüklerin gerçekleşmesi için maddi olanak sağlamak ve bireyleri sosyal güvenliğe kavuşturmak sayılmıştır[202]. Bu açıdan sosyal devlet sosyal adaletin tesisi için iktisadi ve sosyal haklar bakımından devletin müdahalesini ve toplumdaki her bireyin insanca yaşamasını teminini gerektirmektedir[203]. Türkiye'de sosyal devlet anlayışı kapsamında somutlaşan hizmetlerden bazıları şunlardır; gelir dağılımında adaletin temini, eğitim ve kültür hizmetleri, sağlık ve sosyal güvenlik hizmetleri, çevrenin korunmasına ilişkin hizmetler, sosyal yardımlar ve konut edindirme, dinlenme hizmetleri ve dini hizmetlerdir[204].

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunun en önemli bileşenlerinden biri kişiler arasında yaş, cinsiyet, ırk, din, etnik köken gibi ayrımların yapılmamasıdır. Bu bakımdan Anayasanın 10.maddesinde "Kanun önünde eşitlik" ilkesine yer verilmiştir.

---

[199] Giritli, Bilgen, Akgüner ve Berk, s. 51.

[200] Ecem Savcı Yörük, "Sosyal Devlet Anlayışı ve Türkiye'deki Gelişimi", **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 11, 2021, ss. 166-179, s. 166.

[201] Kaboğlu, Anayasa Hukuku Dersleri, s. 96; Savcı Yörük, s.168. Devletin sosyal devlet ilkesinden doğan ödevlerini yerine getirebilmesi için hak ve özgürlüklere müdahale etmesi gerektiği ve bu durumun bazı yönlerden adaletsizliğe yol açtığı yönünde bakınız. Mustafa Erdoğan, **Anayasa Hukuku**, Orion Yayınları, 2009, Ankara, s.232.

[202] A. Şeref Gözübüyük ve Turgut Tan, **İdare Hukuku Cilt: 1**, 13. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019, ss.41-42.

[203] Serkan Çınarlı, **Engellilere Yönelik Kamu Hizmetleri**, Kazancı Hukuk Yayımevi, İstanbul, 2010, ss. 28-29.

[204] Coşkun Karaca ve Yeşim Çam, "Türkiye'de Sosyal Devlet Anlayışının Değerlendirilmesi", **Maliye Dergisi**, Sayı: 176, Ocak-Haziran 2019, ss.72-97, s. 77-88.

Anayasa koyucu bu ilke ile ilgili olarak 10.maddenin 1.fıkrasında öncelikle tüm kişiler arasında *"dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle"* bir ayrım yapılamayacağını belirtmiş ve ayrım sebeplerini belirtirken sınırlı sayıda -*numerus clausus*- bir sayım yapmayarak benzer sebeplerle de kişiler arasında ayrım yapılamayacağını ve herkesin kanun önünde eşit olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan 10.maddenin son fıkrasında ayrıca ve açıkça belirtildiği üzere, hiç kimse Türkiye Cumhuriyeti kanunları ve sair düzenlemeleri uyarınca ve kamu kurumları uyarınca yapılacak işlemlerde ayrımcılığa tabi tutulamayacaktır. Bununla birlikte 10.maddenin 4.fıkrası uyarınca kişiler arasında eşitliğin bir kişi, aile, zümre ya da sınıf adına bozulamayacağını ayrıca ifade etmiştir. Böylece hangi ekonomik, siyasi, sosyal sınıfa ya da gruba ait olursa olsun herkesin kanunlar önünde eşit muamele göreceği garanti altına alınmıştır. Burada bahsedilen eşitlik ilkesi elbette mutlak eşitlik değil, nispi eşitlik olarak anlaşılmaktadır[205]. Anayasa Mahkemesi de içtihadında 10.maddede düzenlenen eşitlik ilkesini "*birbirleriyle aynı durumda olanlara, ayrı kuralların uygulanması"* şeklinde nispi eşitlik olarak kabul etmektedir[206]. Bu bakımdan eşit olan durumlar arasında eşitsizlik yapılamayacakken, eşit olmayan durumlar arasında ise eşitsizlik söz konusu olabilecektir[207].

Anayasa koyucu 10.maddenin 2. ve 3.fıkraları ile kanun önünde eşitlik ilkesinin bazı nitelikleri nedeniyle toplum nezdinde dezavantajlı olan grupların bu dezavantajlarının giderilmesi amacıyla bu gruplara özgü bazı tedbirlerin alınmasını öngörmüş ve bunun eşitlik ilkesine aykırı olmayacağını açıkça belirtmiştir. Bu bakımdan Anayasanın 10.maddesinin 2.fıkrasında kadın-erkek eşitliğine ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Kadın ve erkeklerin cinsiyetlerinin farklı olmasının haklar

---

[205] Zafer Gören, "Genel Eşitlik İlkesi", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi,** Özel Sayı: Cevdet Yavuz'a Armağan Cilt:1, Cilt: 22, Sayı: 3, 2016, ss.3279-3301, s. 3282.

[206] "*Anayasa'nın 10. maddesinde belirtilen eşitlik ilkesi, birbirleriyle aynı durumda olanlara, ayrı kuralların uygulanmasını, ayrıcalıklı kişi ve toplulukların yaratılmasını engellemektedir. Aynı durumda olanlar için farklı düzenleme, eşitliğe aykırılık oluşturur. Anayasa'nın amaçladığı hukuksal eşitlik olup eylemli, mutlak eşitlik değildir. Aynı hukuksal durumlar aynı, ayrı hukuksal durumlar ayrı kurallara bağlı tutulursa Anayasa'nın öngördüğü eşitlik ilkesi çiğnenmiş olmaz."* Anayasa Mahkemesi, E.2001/323 ve K.2005/31 sayılı ve 01/06/2005 tarihli kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası. Aynı yönde bakınız. Anayasa Mahkemesi, E.2001/216 ve K.2004/120 sayılı ve 02/12/2004 tarihli kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası ve Anayasa Mahkemesi, E.1996/63 ve K.1997/40 sayılı ve 26/03/1997 tarihli kararı, Anayasa Mahkemesi Kararlar Bilgi Bankası.

[207] Mine Akkan, **Medeni Usul Hukukunda Avukatla Temsil Zorunluluğu**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010, s. 177.

bakımından bir ayrıma neden olmayacağı ve eşit haklara sahip oldukları belirtildikten sonra, Devlete bu yöndeki eşitliği somut olarak sağlamak bakımından yükümlülük getirilmiştir. Bu noktada örneğin kadınlara yönelik kota uygulamalarının ayrımcı bir nitelikte değil dengeleyici bir nitelikte olduğu ve kadınlara yönelik dezavantajlı durumların giderilmesini amaçladığı ifade edilmektedir[208]. Ayrıca aynı maddenin 3.fıkrasında, toplumun dezavantajlı gruplarından olan *çocuklar, yaşlılar, engelliler, harp ve vazife şehitlerinin dul eşleri ve yetim evlatlar ve malul ve gaziler* için ayrıca tedbirler alınabileceği ve bu yönde alınan tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılamayacağı belirtilmiştir. Nihai olarak Anayasanın 10.maddesi kapsamında dört adet esas bulunduğu ifade edilmektedir; bunlar, ilk fıkrada yer alan ayrımcılık yasağı, dördüncü fıkrada yer alan ayrıcalık yasağı, beşinci fıkrada düzenlenen eşitlik ilkesi ve ikinci fıkrada düzenlenen pozitif ayrımcılık yükümlüğü olarak ifade edilmektedir[209].

Eşitlik ilkesine ilişkin söz konusu hükümlerin yalnızca devletle birey arasındaki ilişkiler kapsamındaki dikey etkiye değil, özel hukuk kişileri arasındaki ilişkiler bakımından yatay etkiye de sahip olduğu ve bu sebeple herkes için geçerli bir ilke olduğu kabul edilmektedir[210]. Bu açıdan belirtmek gerekir ki, Anayasa koyucu sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu bakımından hem kişiler arasındaki eşitlik ilkesini açıkça ortaya koymuş hem de dezavantajlı grupların bu eşitlikten faydalanabilmeleri için ek tedbirler alınabilmesinin önünü açmıştır. Böylece kadın-erkek, genç-yaşlı, engelli herkesin tüm toplumsal olanaklardan benzer şekilde faydalanabilmesi yolundaki ilke koyulmuştur ve bu yönde devlete tedbir alma görevi yüklenmiştir.

Eşitlik ilkesine ilişkin olarak orman yangınına sebebiyet vermek hususunda Anayasa Mahkemesi'nin bir kararına konu kanun hükmünde, ormanlık alanın dört kilometre yakınında anız yakanlara orman yangını tehlikesine neden olması sebebiyle verilen ceza ile dikkatsizlik nedeniyle orman yangınına neden olan kişilere verilen ceza arasında açık fark bulunmasının ve ayrıca anız yakmaya ilişkin dört kilometrelik sınırın soyut ve yetersiz nitelikte olmasının Anayasa'nın 10.maddesine aykırı olduğu

[208] Gören, s. 3288.
[209] Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 132.
[210] Devrim Ulucan, "Eşitlik İlkesi ve Pozitif Ayrımcılık", **Prof.Dr. Polat Soyer'e Armağan, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayısı**, Cilt: 15, 2013, ss.369-384, s. 372.

ileri sürülmüştür[211]. Fakat Anayasa Mahkemesi kararında nispi eşitlik yaklaşımını hatırlatmış ve anız yakmaya ilişkin düzenlemenin tehlike suçuna ilişkin olması ve diğerinin ise zarar suçuna ilişkin olması nedeniyle farklı nitelikteki bu suçlara farklı cezaların öngörülmesinin eşitlik ilkesine aykırılık taşımadığına hükmetmiştir[212].

1982 Anayasasında sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu ile ilişkili olarak kavramın farklı yönlerini kapsamına alan pek çok Anayasal hak ve özgürlüğe yer verilmiştir. İlk olarak Anayasanın 17.maddesi ile koruma altına alınan kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkına yer verilmiştir. "Kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı"nın niteliği itibariyle diğer hakların kaynağını oluşturduğu, temel hakların bu hakkın bir sonucu niteliğinde olduğu ifade edilmektedir[213]. Buna ek olarak sürdürülebilir kalkınma bakımından kişilerin söz konusu hak kapsamında maddi ve manevi varlığını geliştirebilmesi için hukuki, mali,

---

[211] Anayasa Mahkemesi, E.1999/5 ve K.1999/8 sayılı ve 13/04/1999 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[212] "*İtiraz yoluna başvuran Mahkeme, yasama organının ormanlarımızı yangınlardan koruma amacıyla ormana dört kilometre mesafede anız yakmayı tehlikeli görüp yasakladığını ve bu suça ağır müeyyideler getirdiğini; ancak yasa metnine konulan dört kilometrelik sınırın istenen amaç için yeterli olmayıp soyut bulunduğunu; zira anızların kesintisiz şekilde devam etmesi halinde 7-8 kilometre uzakta anız yakmanın da orman alanına ulaşmasının mümkün olabileceğini; buna karşın yol, kanal, kayalık, nehir, vadi, yamaç ve deniz gibi doğal ya da suni setlerin 50-60 metre mesafede dahi ateşin ormana ulaşmasını engelleyebileceğini; oysa her iki durumda da ateş yakanların cezalandırılması yoluna gidildiğini; bunun Anayasa'nın 2. ve 10. maddesinde düzenlenen "sosyal hukuk devleti" ve "kanun önünde eşitlik" ilkeleriyle bağdaşmadığını; ayrı biçimde tedbirsizlik ve dikkatsizlik sonucu orman yangınına sebebiyet verenlere uygulanacak ceza ile ormana hiçbir zarar vermemiş kişiyle sadece zarar verme tehlikesi yaratmış kişiye verilecek cezalar arasında açık fark bulunduğunu; bunun da toplumdaki adalet duygusunu zedelediğini belirterek itiraz konusu kuralın, Anayasa'nın 2. ve 10. maddelerine aykırılık oluşturduğunu ileri sürmüştür. Anayasa'nın 10. maddesinde belirtilen eşitlik ilkesi ile eylemli değil hukuksal eşitlik tanımlanmaktadır. Hukuksal durumları aynı olan kişiler arasında haklı bir nedene dayanmayan ayrımları önlemeyi amaçlayan eşitlik ilkesi, eylemli değil, hukuksal eşitliği öngörür. Kimi yurttaşların değişik kurallara bağlı tutulmaları haklı bir nedene dayanmakta ise eşitliğe aykırılıktan söz edilemez. Bu ilke benzer nitelik ve durumda olanlar arasında farklı uygulamaya engel olup, tüm yurttaşların mutlaka her yönden aynı kurallara bağlı tutulmaları zorunluluğunu içermez. Eşitlik kavramı öncelikle Anayasa'nın 10. maddesinin birinci fıkrasında sayılan ve benzeri nedenlere yasa önünde ayrımı yasaklamaktadır. Bu nedenle, Anayasa'nın 10. maddesi kanun koyucuya yasama yetkisini kullanırken eşitlik ilkesine uygun yasa yapma yükümlülüğü getirmektedir. Eşitlik ilkesi bu yönüyle değerlendirildiğinde itiraz konusu kural, bir aykırılık taşımamaktadır. Kuralın, herkese eşit uygulanması anlamında, şekli hukukî eşitlik ve haklarda, ödevlerde ve yükümlülüklerde eşit davranılması anlamında maddî hukukî eşitlik yönlerinden de Anayasa'ya aykırılığı söz konusu değildir. Başvuru kararında itiraz konusu kuraldaki yasağa aykırı hareket etme halinde verilecek ceza ile tedbirsizlik ve dikkatsizlik ile orman yangınlarına sebebiyet verenlere verilecek ceza karşılaştırılmakta ise de, bunlar birbirinden farklı suçlara ilişkin cezalardır. İtiraz konusu kurala aykırılık "tehlike suçunu" diğeri ise "zarar" suçunu oluşturmaktadır. Bu nedenle farklı suçlara farklı cezalar öngörülmesinde Anayasa'nın eşitlik ilkesine aykırılıktan söz edilemez."* Anayasa Mahkemesi, E.1999/5 ve K.1999/8 sayılı ve 13/04/1999 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[213] Ali Tarık Gümüş, "Türk Anayasasında Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, 2005, s.153.

toplumsal ve ekolojik bakımdan dengeli bir çevrede yaşaması gerektiği ifade edilmektedir[214].

Sürdürülebilir kalkınma amaçları ile bağlantılı olarak Anayasanın 18.maddesinde zorla çalıştırma yasağına yer verilmiş ve angarya yasaklanmıştır. Bu madde kapsamında hiç kimse zorla herhangi bir işte çalıştırılamayacaktır ve kölelik gibi insan onuruna aykırı muameleler Anayasa ile yasaklanmıştır. Bu yasağın istinası olarak ise "*hükümlülük veya tutukluluk süreleri içindeki çalıştırmalar; olağanüstü hallerde vatandaşlardan istenecek hizmetler ve ülke ihtiyaçlarının zorunlu kıldığı alanlarda öngörülen vatandaşlık ödevi niteliğindeki beden ve fikir çalışmaları"* sayılmış ve bu çalışmaların zorla çalışma sayılmayacağı ifade edilmiştir.

Anayasanın 20.maddesinde ise özel hayatın gizliliği ve aile hayatına saygı hakkı düzenlenmiştir. Bu hak kapsamında kişilerin özel yaşamlarının gizliliği garanti altına alınmakta ve bu gizliliğin ihlali halinde ihlal edenler hakkında ilgili kanun hükümleri gereğince idari ve cezai yaptırımlar öngörülmektedir. Ayrıca aile hayatına saygı hakkı ise sosyal açıdan kişilerin hayatlarını doğrudan etkileyen aile hayatının korunmasına ilişkin tedbirlerin alınmasını devlete yüklemektedir. Bu kapsamda hem aile hayatının gizliliği sağlanmakta hem de aile bireylerinin bir arada kalabilmeleri için yer değiştirmelerin yapılabilmesi gibi imkânlar kanunlarla sağlanabilmektedir. Özel hayata ve aile hayatına saygı hakkının sürdürülebilir kalkınmanın çevresel ve sosyal boyutları ile ilgisini kuran AİHM'in içtihadı önem taşımaktadır; örneğin AİHM'in López Ostra/İspanya içtihadında başvurucuların arıtma tesisine yakın olan evinde hava kirliliği, gürültü ve koku nedeniyle yaşadığı rahatsızlığın kamu makamları tarafından giderilmemesinin Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 8.maddesi ile korunan "Özel hayata ve aile hayatına saygı hakkı"nın ihlal edildiğine karar verilmiştir[215]. Anayasa Mahkemesi ise bireysel başvuru kapsamındaki içtihadında sağlıklı bir çevrede yaşama hakkına ilişkin şikayetlerin ancak özel hayat kapsamında doğrudan bir etkisinin bulunması halinde bireysel başvuru konusu yapılabileceğini

[214] Gümüş, s.159.

[215] Hakan Olgun ve Volkan Işık, "Bir "İnsan Hakkı" olarak "Çevre Hakkı" ve Türk Hukukundaki Yeri", **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:3, Sayı 1, Nisan 2017, ss. 33-52, s. 43. AİHM, López Ostra/İspanya Kararı, Başvuru No: 16798/90, Karar Tarihi: 09.12.1994.

belirtmektedir[216]. Aile hayatının korunmasına ilişkin ayrıca Anayasanın 41.maddesi de ayrıntılı hükümler içermektedir. Bu maddede aile toplumun temeli olarak belirtilirken, Anayasanın 10.maddesi ile paralel olarak aile içinde kadın-erkek eşitliğinin varlığı vurgulanmıştır. Anayasanın 41.maddesinin 2.fıkrasında ise anne ve çocukların korunması için Devlete gereken tedbirleri alması ve ilgili örgütlenmeyi hayata geçirmesi yönünde yükümlülük getirilmiştir. Aynı maddenin 3. ve 4.fıkralarında ise çocuk haklarına yer verilerek, çocukların korunma ve bakımdan yararlanma haklarının yanında ebeveynleri ile ilişki kurma hakları tanınmış ve fakat bu ilişki kurma hakkının gerçekleştirilmesi bakımından çocuğun yüksek yararı hilafına olmaması şartı getirilmiştir. Ayrıca Devlete çocukların istismar ve şiddete karşı korunması için tedbirler alması yönünde görev yükletilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu bakımından çalışanların haklarına ilişkin düzenlemeler şüphesiz büyük önem arz etmektedir. 1982 Anayasasında da 49 ve devamı hükümlerinde çalışan haklarına ilişkin birçok düzenlemeye yer verilmiştir. İlk olarak Anayasanın 49.maddesinde çalışma hem bir hak hem de ödev olarak düzenlenmiştir. Çalışma hakkının kullanılmasının hakkın doğası gereği dış etkenlere bağlı olduğu ve dolayısıyla çalışma ve istihdam edilme imkanının bulunmadığı bir ortamda hakkın kullanılmasının mümkün olmayacağı belirtilmekle beraber, bu ortamın oluşturulmasındaki görevin devlete yükletildiği ifade edilmektedir[217]. Nitekim Anayasanın 49.maddesinin 2.fıkrasında çalışanların yaşam şartlarını yükseltmek ve iş yaşamını iyileştirmek amacıyla Devlete, hem çalışanlara hem de işsiz kimselere destek sağlamak, çalışma barışını temin etmek ve işsizliğin engellenmesi için gerekli iktisadi şartları oluşturmak yönünde tedbir alma yükümlülüğü yüklenmiştir. Bu konuda Anayasa Mahkemesi 49.maddeye ilişkin Anayasa hükmünün gerekçesinden de yola çıkarak yaptığı bir değerlendirmede, bir kanun hükmü ile ihdas edilen ağır bir vergi yükünün kişileri çalışma hakkından yoksun kılacak olmasının hukuk devleti ilkesine, demokratik toplum düzenine ve Anayasanın 49.maddesine aykırı olacağına karar

[216] Kamile Türkoğlu Üstün, "Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Çevre Hakkına Yaklaşımı", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 3, 2021, ss.2545-2593, s. 2568-2569.

[217] Baki Erken, "Anayasal Çerçevede Türkiye'de Çalışma Hakkı", **Çalışma Dünyası Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, Ekim-Aralık 2013, ss. 66-84, s. 68-69.

vermiş ve ilgili kanun maddesini iptal etmiştir[218]. Bu bakımdan Devletin çalışma hakkı kapsamındaki Anayasal ödevinde ağır vergiler öngörmeme gibi kaçınma ödevi de bulunmaktadır diyebiliriz. Anayasanın 50. maddesinde ise çalışanların çalışma şartları ve dinlenme hakkına yer verilmiştir. Bu madde kapsamında kişilerin yaşına, cinsiyetine veya fiziksel gücüne uygun olmayan çalışma şartlarında ve işlerde çalıştırılmaları yasaklanırken, yaşça küçüklerin, kadınların ve bedensel ve ruhsal açıdan yetersizliği bulunan kişilerin çalışma koşullarının özel olarak düzenlenerek korunması öngörülmüştür. Bunun yanında dinlenmek bir çalışan hakkı olarak öngörülmüş ve bu kapsamda ücretli haftalık, yıllık izinler ve bayram tatillerinin kanunla öngörüleceği belirtilmiştir. Çalışan hakları bakımından ayrıca Anayasanın 51.maddesi ile sendika kurma hakkı, 53.maddesi ile toplu iş sözleşmesi ve toplu sözleşme hakkı, 54.maddesi ile grev hakkı ve lokavt ve 60.maddesi ile sosyal güvenlik hakkı düzenlenmiş ve Anayasal koruma altına alınmıştır. Anayasanın 55.maddesi ile çalışanların ücretlerinde adaletin sağlanmasına ilişkin hükümlere yer verilmiştir. Söz konusu madde kapsamında; emeğin karşılığı olarak tanımlanan ücret konusunda, Devlete çalışanların yaptıkları iş bakımından uygun ve adil bir ücret almaları için ve sosyal yardımlardan faydalanmaları için gereken önlemleri almak konusunda görev yüklenmiştir. Bu kapsamda "eşit işe eşit ücret" ilkesinin yansıması Anayasada düzenlenmiş bulunmaktadır[219]. Bunun yanında sürdürülebilir kalkınmada önemli bir

---

[218] "*Sistemin ortaya çıkardığı ikinci sonuç ise, kişilerin kazanmadıkları gelirler üzerinden ağır biçimde vergilendirilmeleriyle, mesleklerinden ayrılmak zorunda bırakılmalarıdır. Oysa, Anayasa'nın 49. maddesinde öngörülen çalışma hakkı, bir temel hak ve özgürlük olarak anayasal güvenceye bağlıdır. Devlet, çalışanların yaşam düzeyini yükseltmek, çalısına yaşamını geliştirmek için çalışanları korumak, çalışmayı desteklemekle yükümlüdür. Sözü edilen maddenin gerekçesinde "Çalışmanın hak ve ödev olması, sadece ulusal planda Devletin çalışmak isteyenlere iş temin etmek için gereken tedbirleri alacağını ve çalışanların da ancak çalışmak suretiyle gelir temin edeceklerini ifade etmekle kalmaz; ferdî planda da çalışmanın bir hak ve ödev olarak telâkki edilmesini gerektirir. Çalışmak başlıbaşına ahlakî bir vazifedir, ferdin kendisine ve topluma karşı olan saygısının bir sonucudur. Kişi, ancak çalışması ile, toplumun diğer fertlerine ve genelde topluma yük olmaktan kurtulur. Çalışmanın bir hak olduğu noktasından hareket edilerek, Devletin çalışma imkânlarının, başka deyişle iş alanlarının dengeli gelişmesi için gerekli tedbirleri alması temel ödevleri cümlesindendir ..." denilmesi bu olguyu hiçbir kuşkuya yer vermeyecek biçimde açıklamaktadır. Ağır vergi koşulları, kişileri, temel hak ve özgürlüklerden birini oluşturan çalışma hakkından yoksun kılacak bu tür bir yasal düzenleme, hukuk devleti ilkesine ters düşer ve Anayasa'nın 13. maddesinde öngörülen demokratik toplum düzeninin gerekleriyle de bağdaşamaz Bu nedenlerle 18. madde olarak incelenen yeni düzenleme, Anayasa'nın 2., 13. ve 49. maddelerine aykırı bulunmuştur."* Anayasa Mahkemesi, E.1989/6 ve K.1989/42 sayılı ve 07/11/1989 tarihli karar, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[219] Nermin Berki, "Kadın ve Erkek Bakımından Eşit Değerde İşe Eşit Ücret", **Prof.Dr. Bülent N. Esen'e Armağan**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 417, Ankara, 1977, ss.29-38, s. 34. Anayasa Mahkemesi'nin konuya ilişkin yaklaşımı için bakınız. Dilek Dulay Yangın ve Hatice Duygu Özer, "Anayasa Mahkemesi'nin İş İlişkisinde İşverenin Eşit Davranma Borcuna İlişkin Kararı

husus olan asgari çalışma ücreti de Anayasanın 55.maddesinde düzenlenmiştir. Bu maddeye göre asgari ücret belirlenirken çalışanların geçim koşulları ve ülkenin iktisadi durumu dikkate alınacaktır.

Sürdürülebilir kalkınmanın sosyal yönüne ilişkin bir diğer husus ise hak arama özgürlüğü ve bununla ilişkili olarak bilgi edinme hakkıdır. Bu kapsamda 1982 Anayasasının 36.maddesi ile hak arama özgürlüğü düzenlenmiştir. Buna göre herkese yargı mercileri nezdinde davada taraf olma, iddia ve savunmalarını ileri sürme ve adil yargılanma hakkı tanınmıştır. Ayrıca Anayasanın 74.maddesi ile dilekçe hakkı, bilgi edinme hakkı ve kamu denetçisine başvurma hakkı kişilere tanınmıştır. Bu hakların tanınması ile kişiler özellikle kamu kurum ve kuruluşlarının çevresel, sosyal ve ekonomik haklarına ilişkin işlemlerine karşı hem dilekçe verme ve bilgi edinme haklarını kullanabilecek hem de özel hukuk kişilerinin kendilerine verdiği zararlar ya da sözleşmeye aykırılıkları nedeniyle mahkemeler nezdinde dava açma hakkına sahip olabilecektir. Bu bakımdan Anayasal olarak tanınan bu haklar, sürdürülebilir kalkınmanın sosyal yönü açısından toplumsal barışın temin edilmesinde önemli araçlar niteliğindedir. Yaban hayatının korunmasına ilişkin kanuni bir düzenlemeyi hak arama özgürlüğü çerçevesinden incelediği bir kararında Anayasa Mahkemesi, karara konu kanuni düzenlemede yasak avlanma nedeniyle yaban hayatında ve ekosistemde oluşacak zarar sebebiyle Çevre ve Orman Bakanlığının sorumlular aleyhine tazminat davası açması halinde yargılamada tazminatın hesaplanması hususunda Bakanlığın açıkladığı değerlerin temel alınmasının Anayasa'nın 36.maddesine aykırı olmadığına karar vermiştir; Anayasa Mahkemesi söz konusu düzenlemenin mahkemenin doğrudan tazminata hükmetmesi zorunluluğunu doğurmadığını, yaban hayatında eksilme ya da tahribata neden olan fiilin mevcudiyetine ilişkin değerlendirmeyi mahkemenin serbestçe yapacağını, yalnızca fiilin gerçekleşmiş olduğuna kanaat getirilmesi halinde tazminatın hesaplanmasında yaban hayatı alanında uzman kurum olan Bakanlığın hayvan türleri özelinde belirlediği değerlerin esas alınmasının savunma hakkını ve adil yargılanma hakkını ihlal etmediğine hükmetmiştir[220].

Ve Düşündürdükleri (2016/5824 No.lu 28/12/2021 Tarihli Burcu Reis Başvurusu", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** Sayı: 13(2), 2022, ss.376-389, s. 382 ve devamı.

[220] "*İtiraz konusu kural, av hayvanlarının 4915 sayılı Yasa hükümlerine aykırı olarak avlanması ile yaban hayatında ve ekosistemde tahribat ve eksilme meydana gelmesi halinde Bakanlığın tazminat*

Her ne kadar Anayasa koyucu ekonomik refahın toplumun geneline yayılması için yukarıda belirtildiği üzere Devlete ödevler yükleyen çeşitli Anayasal hükümler öngörmüşse de Anayasanın 65.maddesi ile Devletin bu yükümlülüklerinin gerçekleştirilmesi konusunda bir sınır getirilmiştir. Söz konusu madde uyarınca, sosyal konularda ve ekonomik hususlarda Devlete yüklenen görevler bakımından Devlet bu yükümlülüklerini mali kaynakları yeterli olduğu oranda gerçekleştirecektir. Bu noktada, görevle ulaşılması öngörülen amaca göre öncelikler belirlenerek bu öncelik sırasına göre mali kaynakların yettiği miktarda sosyal ve ekonomik yükümlülükler yerine getirilecektir. Her ne kadar Anayasa Mahkemesi yerindelik denetimi oluşmaması bakımından önüne gelen uyuşmazlıklarda "mali kaynakların yeterliliği" kriterini incelemekten imtina etse de hem 1961 Anayasası hem 1982 Anayasası dönemindeki içtihatları göz önüne alındığında bu konuda *"1- Devlet sosyal edimlerini şu ya da bu ölçüde yerine getirme konusunda geniş bir takdir yetkisine sahiptir. 2- Devlet bir kere belli bir hususta sosyal edimde bulunabileceğine karar vermişse, bunu aynı durumlar arasında eşitliği bozacak bir biçimde yapamaz."* [221] şeklinde iki ilkenin bulunduğu ifade edilmekte ve ayrıca öğretide Anayasa'da böyle bir hükmün varlığının devletin ödev ve yükümlülüklerini yerine getirme noktasında her koşulda bu hükmü bir kaçış ve mazeret olarak ileri süremeyeceği belirtilmektedir[222].

Özellikle insan onuru ve temel haklarla doğrudan ilgisi bulunan çevre hakkı konusunda alınacak tedbirler bakımından devletin, mali kaynakların yeterliliğinin sınırını bir mazeret olarak kullanamayacağı, Anayasanın 65.maddesindeki mali kaynak yeterliliği kriterinin yalnızca devlete olağandışı bir mali yük getiren tedbirler

---

talebinde bulunması üzerine mahkemenin tazminata doğrudan hükmetmesini zorunlu kılmamaktadır. Diğer bir anlatımla kural, yaban hayatında ve ekosistemde tahribat ve eksilme meydana getiren yasak avlanma fiilinin gerçekleşip gerçekleşmediği hususunda mahkemenin inceleme ve değerlendirme yapmasına engel oluşturmamaktadır. Yapılacak inceleme ve değerlendirme sonucunda anılan fiilin gerçekleşmiş olduğu kanaatine ulaşılması halinde mahkemece hükmolunacak tazminatın, bu alanda yetkili ve uzman olan Bakanlıkça av hayvanı türlerine göre tespit edilen değerler üzerinden hesaplanmasına ilişkin kural, olayın niteliğine, teknik boyutuna ve av ve yaban hayatının dinamik ve değişken yapısına uygun olup kuralın hak arama özgürlüğünü, savunma hakkını sınırlayan ve adil yargılanma hakkını zedeleyen bir yönü bulunmamaktadır." Anayasa Mahkemesi, E.2010/51 ve K.2011/137 sayılı ve 12/10/2011 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

[221] Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 202.

[222] Giritli, Bilgen, Akgüner ve Berk, s. 52; Veysel Dinler, "'Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı' Açısından İdarenin Sorumluluğu", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Aralık 2008, ss.1-19, s.6.

için uygulanabilir olduğu ve bu madde kapsamında bir öncelik değerlendirmesi neticesinde bir sıralama yapılması ve böylece mali kaynakların devletin ödevleri arasında paylaştırılmasının söz konusu olabileceği öğretide ileri sürülmektedir[223]. Bununla birlikte Anayasa'da bu şekilde bir hükmün varlığının devletin ekonomik ve sosyal ödevlerini tam olarak yerine getiremediği her durumda devletin mali sorumluluk ya da Anayasal ihlal iddiaları ile mütemadiyen karşı karşıya kalmaması açısından gerekli olduğu[224] ve bu sınırın esasında devlete olumlu edim yapma yükümlülüğü ihtiva eden maddeler açısından mevcut bulunduğu, devletin müdahale etmeme yükümlülüğü bulunan klasik haklar açısından ise böyle bir sınırın bulunmadığı ifade edilmektedir[225]. Bunun yanında öğretide çevre hakkı bakımından çevrenin korunması ve çevre hakkının geliştirilmesi konusunda devlete mali yük getirmeyen yükümlülükler için Anayasanın 65.maddesinin uygulanmasının uygun olmadığı belirtilmiştir[226].

Söz konusu maddede, ekonomik ve sosyal açıdan amaçlara uygun önceliklerin nasıl belirleneceği ifade edilmemiş ve bu konuda yetkili olan erk de belirlenmemiştir. Bu bakımdan yürütme erkinin de bu belirlemeyi yapabileceği sonucu çıkabilir. Ayrıca daha önemlisi mali kaynakların yeterliliğinin ölçüsünün ve Devletin ekonomik ve sosyal ödevlerinin yerine getirmesi için kaynaklarının ne kadarının bu alana aktarılacağının ölçüsünün hangi kriterlere ve hangi erk tarafından belirleneceği de belirtilmemiştir. Nitekim Anayasa Mahkemesi konuya ilişkin bir kararında yasama organının sosyal güvenlik hakkı özelinde Anayasanın 65.maddesi kapsamında geniş ölçüde bir takdir yetkisini haiz olduğunu açık şekilde ifade etmiştir[227]. Bu bakımdan söz konusu hükümle Devletin görevlerinin yerine getirilmesi açısından Anayasal güvencenin esasa ve usule ilişkin ölçütler açısından eksiklikler içerdiği söylenebilir.

---

[223] Cemre Edip Yalçın, "Çevre Hakkının Anayasa Mahkemesi Önünde Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği ve Konuya İlişkin Olarak Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Yaklaşımı", **Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, Temmuz 2021, ss. 89-115, s. 94-95.
[224] Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 202.
[225] Dinler, s. 5; Gümüş, s. 151.
[226] Yalçın, s. 94.
[227] Dinler, s.7; "*Kişinin sosyal güvenliğini sağlamak için gerekli tedbirleri almak ve teşkilâtı kurmak devletin ödevidir. Bu ödevini yine Anayasa'nın bir başka kuralına göre ekonomik istikrarın korunmasını gözeterek mali kaynaklarının yeterliliği ölçüsünde üstlenen devletin bu alanda kaynağı belirlemek, yeni kaynaklar yaratmak, kimilerinden vazgeçmek, tüm sosyal güvenlik kuruluşlarını birleştirmek, icabında başka bir yapıya sahip kılmak hususunda geniş takdir yetkisine sahip olduğu söz götürmez. Kurum kaynaklarının yetmezlik gösterdiği alanlarda ona yardım edecek olan yine devlettir*." Anayasa Mahkemesi, E.1986/16 ve K.1986/25 sayılı ve 21/10/1986 tarihli kararı, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

Öğretide ise 1961 Anayasasında da benzer şekilde bulunan söz konusu kuralın yalnızca yeni kaynak gerektiren konular için uygulanabilir olduğu belirtilmektedir[228]. Bu açıdan Anayasanın 65.maddesini Anayasanın Devlete sosyal ve ekonomik alanlarda yüklediği yükümlülüklere ilişkin ödevlerle ilgili hükümlerle birlikte değerlendirerek bir yorum yapmak en azından usulü güvenceler açısından bir güvence sağlayabilir düşüncesindeyiz.

Anayasal hak ve özgürlükler açısından bir değerlendirme yapıldığında, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması konusunda Anayasanın 13.maddesi ile getirilen kanunilik ilkesi usulü güvenceler açısından bir teminat niteliğindedir. Şöyle ki, temel hakların sınırlandırılması Anayasanın 13.maddesi gereğince ancak kanunla mümkün olabileceğinden, ekonomik ve sosyal alan kapsamında yukarıda bahsedilen hak ve özgürlükler de ancak kanunla sınırlanabilecektir. Elbette bu durum özellikle ekonomik ve sosyal haklar açısından özel bir önem arz etmektedir. Ekonomik ve sosyal haklarda Devletin müdahale etmeme yükümlülüğünün yanında, yerine getirmesi gereken birtakım yükümlülükler bulunabilmektedir[229]. Anayasanın 65.maddesi ile birlikte değerlendirildiğinde bu hakların gerçek anlamda bireyler açısından kullanılabilmesi bakımından devletin yükümlülüklerinin bir sınırının olduğu Anayasa koyucu açısından açıkça zikredilmiştir. Fakat bu yükümlülüklerin sınırının hangi Anayasal erk tarafından -daha açıkça ifade etmek gerekirse yasama erki tarafından mı yürütme erki tarafından mı- gerçekleştirilmesi gerektiği ise Anayasanın 65.maddesinde belirtilmemiştir. Bu durumda Anayasanın 65.maddesini Anayasanın 13.maddesi ile birlikte değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz. Böyle bir değerlendirmenin sonucunda devletin iktisadi ve sosyal ödevlerinin sınırının hak ve özgürlükler açısından ancak kanunla yani yasama erki tarafından oluşturulabileceği sonucuna varılabilir. Aksi bir yorum Anayasanın 13.maddesinin ekonomik ve sosyal haklar açısından işlemez hale gelmesine neden olacaktır.

Devletin ekonomik ve sosyal ödevlerini düzenleyen fakat doğrudan bir hak ve özgürlüğü açıkça öngörmeyen Anayasal hükümler açısından yasama erkinin düzenleme yapması gerektiği yönünde bir usulü güvence olup olmadığı noktasında ise farklı bir değerlendirme yapmak gereği bulunmaktadır. Bu açıdan belirtmek gerekir

[228] Tahsin Bekir Balta, **İdare Hukuku I Genel Konular**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.326, Ankara, 1970, s. 116.
[229] Tanör ve Yüzbaşıoğlu, s. 200-202.

ki, söz konusu Anayasal hükümlerle devlete yüklenen ödevlerin Anayasal hak ve özgürlükleri etkileyen yönleri açısından gerçekleştirilecek düzenlemelerin kanaatimizce yine Anayasanın 13.maddesine uygun olarak kanunla gerçekleştirilmesi gerekmektedir[230]. Aksi bir yorum Anayasanın 13.maddesinin Anayasal hak ve özgürlüklerin kısıtlanması halinde uygulanmama riskini barındıracaktır. Bunun haricinde yani söz konusu ödevlerin Anayasal hak ve özgürlüklere ilişkin olmayan hususları açısından ise kurulacak idari teşkilat birimlerinin Anayasanın 123.maddesi uyarınca yine kanunilik ilkesine uygun olarak gerçekleştirilmesi mecburiyeti bulunmaktadır[231]. Nitekim Anayasa Mahkemesi konuya ilişkin bir kararında sosyal güvenlik hakkı bakımından sağlık yardımlarını yaşam hakkı ile yakın bağlantısı çerçevesinde değerlendirmiş ve Devletin Anayasa'nın 65.maddesi kapsamında maddi sınırlarına dayanamayacağını, bu nedenle sağlık yardımlarını sınırlı süreye tabi kılamayacağına karar vermiştir[232]. Söz konusu kararda da görüldüğü üzere Anayasa Mahkemesi Anayasa'nın 13.maddesine uygun olarak, sosyal ve ekonomik hakların kullanımının 65.madde kapsamında sınırlandırılmasını yaşama hakkı gibi temel bir hakkın özüne dokunduğu noktada kabul etmemektedir.

---

[230] Günday, s.43.

[231] Giritli, Bilgen, Akgüner ve Berk, s. 87-88; Günday, s.43; Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 56-57; Ulusoy, s. 118; Gözler, İdare Hukuku Cilt: I, s. 156; Turan Yıldırım, Melikşah Yasin, Nur Karan, H. Eyüp Özdemir, Gül Üstün ve Özge Okay Tekinsoy, **İdare Hukuku**, XII Levha Yayınları, 2. Baskı, 2011, İstanbul, s. 3; Kavramın Avrupa Topluluklarında uygulanışı bakımından bakınız. Ali Ülkü Azrak, **Avrupa Topluluklarında İdari Yargının Genel Esasları**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Doyuran Matbaası, İstanbul, 1988, s. 64 ve devamı.

[232] "*Anayasa'nın 65. maddesi, devletin sosyal ve ekonomi kalanda belirtilen görevlerini yerine getirirken: a) Ekonomik istikrarın korunması, b) Mali kaynakların yeterliliği ölçütlerini göz önünde tutması gerektiğini belirtmektedir. Sosyal güvenlik kuruluşlarından Sosyal Sigortalar Kurumu, işçiye sağladığı sosyal güvenceleri işçi ve işverenden kesilen primlerle karşılamaktadır. Öte yandan kurum, görevini engelleyecek bir durumla karşı karşıya kalırsa 4792 sayılı Yasa'nın 19. maddesinin 9. bendi gereğince genel bütçeden yardım alabilecektir. Bu konuda, devletin yükümlülüğünden ve kurumun güçlü bir mali yapıya sahip olmasından sorumlu tutulacağı söylenebilir. Bu sorumluluğunu da yerine getirirken yukarıda belirtilen ölçütlere uygun davranması zorunludur. Anayasa'nın 65. maddesindeki bu sınırlama ile 506 sayılı Yasa'nın 34. maddesindeki itiraz konusu "... 18 aya kadar ..." deyimi arasında bir ilişki kurulamaz. Anayasa'nın 60. maddesi kişilere "sosyal güvenlik hakkını" vermekle birlikte ikinci fıkrasında bunun için alınacak tedbirleri devlete görev olarak verirken 65. madde ile de bu göreve bazı sınırlamalar getirmiştir. Ancak, 60. maddede belirtilen bu sosyal hak, yine Anayasa'nın 17. maddesinde düzenlenen "... yaşama, maddi ve manevi ve varlığını koruma ... hakkı" ile çok sıkı bağlantı içindedir. Dolayısıyla devlet ekonomik ve sosyal alandaki görevlerini yerine getirirken uygulayacağı sınırlamalarda "yaşama hakkını" ortadan kaldıran düzenlemeler yapamayacaktır. Bu nedenle Anayasa'nın 65. maddesindeki sınırlamaları, 506 sayılı Yasa'nın 34. maddesindeki itiraz konusu "...18 aya kadar..." sözcüklerine uygulama olanağı yoktur. İtiraz konusu "... 18 aya kadar ..." sözcükleri Anayasa'nın 60. maddesine aykırı olduğundan iptali gerekir*." Anayasa Mahkemesi, E.1990/27 ve K.1991/2 sayılı ve 17/01/1991 tarihli karar, AYM Kararlar Bilgi Bankası; Dinler, s. 7; Gümüş, s.151.

Anayasal hak ve özgürlüklere ilişkin olmayan ve idarenin kuruluş ve görevlerine dair bir düzenleme içermeyen ancak devlete ekonomik ve sosyal bir ödev yükleyen ilgili Anayasa maddesinde Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmesi gereken hususlar belirtildiğinde bunların kanunla düzenlenip düzenlenemeyeceği konusunda da açıklama yapmak gereklidir. Bu konuda 2017 yılında 6771 sayılı Kanun çerçevesinde referandumla kabul edilen Anayasa değişikliği kapsamında Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemi ile ihdas edilen anayasal düzenlemeler açısından öğretide çeşitli görüşler ileri sürülmüştür[233]. Konuya ilişkin olarak Anayasa Mahkemesi ise içtihadında bir mahfuz alanın bulunmadığını kabul etmiştir[234]. Bu bakımdan Anayasa Mahkemesi içtihadı uyarınca, Anayasada Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile düzenlenmesi öngörülen bir husus kanunla da düzenlenebilecektir.

[233] Cumhurbaşkanlığı kararnamelerine ilişkin bir mahfuz alanının bulunup bulunmadığına ilişkin öğretideki tartışmaların ayrıntılı açıklaması için bakınız. Abdülsamet Güller, "2017 Anayasa Değişikliği Sonrası Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine Ait Mahfuz Alan Meselesi", **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Sayı: 23/3, 2021, ss. 943-966, s. 947 ve devamı.

[234] Güller, s.961; Anayasa Mahkemesi, E.2019/31 ve K.2020/5 sayılı ve 23/01/2020 tarihli kararı, paragraf.25.

İKİNCİ BÖLÜM
ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU VE AVRUPA BİRLİĞİ İLE FRANSIZ HUKUKUNDAKİ POZİTİF DÜZENLEMELER

I. ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU KAVRAMI VE GELİŞİMİ

A. Şirketlerin Sosyal Sorumluluğu Kavramı

Sanayi devriminden sonra üretime ve kâra dayalı olarak gelişen ekonomik düzen ve onun önemli aktörlerinden olan ticaret şirketleri, 20. yüzyılın başında özellikle Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde aşırı büyüme ve rakiplerine göre çok daha fazla güçlenme hedefleri ile gerçekleştirdikleri uygulamalar neticesinde çalışan haklarının korunması aleyhine ve rekabeti bozucu davranışları nedeniyle eleştirilmekteydi ve bu nedenle ABD'de bankacılığın düzenlenmesi, rekabete aykırı uygulamaların yasaklanması ve tüketicilerin haklarının korunması konularında kanunlar kabul edilmeye başladı[235]. Bu kapsamda şirketlerin ekonomik faaliyetlerinden olumsuz olarak etkilenen çalışanların, tüketicilerin ve diğer üçüncü kişi veya grupların korunması ya da rekabetin sağlanmasına yönelik tedbirlerle ekonomik sistemin düzenli işleyişi Devlet eli ile sağlanmaya çalışılmıştır. Fakat yalnızca Devlet eli ile alınan zorlayıcı tedbirlerin tam bir koruma sağlayamadığı, aynı zamanda şirketlerin de kendileri tarafından birtakım uygulama değişikliklerine gitmesi gerektiği fikri canlanmaya başlamıştır.

"Şirketlerin sosyal sorumluluğu" ya da "kurumsal sosyal sorumluluk" kavramının (kavramın İngilizce karşılığı *corporate social responsibility*'dir) temellerini ABD'de yaşanan "Büyük Buhran" sonrasında yaşanan tartışmalarda bulmak mümkündür[236]. Bu dönemde ABD'nin önemli ekonomi dergilerinden *Fortune* dergisinde yayınlanan makalelerde ve iş insanlarının demeçlerinde şirketlerin sosyal anlamda topluma karşı bir sorumluluğu olup olmadığı sorusuna genel olarak olumlu

[235] Figen Dalyan, "Sosyal Sorumluluğun Temelleri", **Kurumsal Sosyal Sorumluluk, İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk**, (Ed. Coşkun Can Aktan), İGİAD Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 45-60, s.46.
[236] Ender Yönet, "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 13, 2005, (239-264), s.242.

yanıt verildiği gözlemlenmiştir[237]. Bu dönemin devamında şirketlerin faaliyetlerinden kaynaklanan sosyal sorumluluğuna ilişkin bazı yayınlarda çeşitli değerlendirmeler yer alsa da, "şirketlerin sosyal sorumluluğu"nun (kurumsal sosyal sorumluluk) kavramsal olarak ilk ele alındığı eser olarak 1953 tarihli Howard R. Bowen'in "*Social Responsibilities of the Businessman"(İşadamlarının Sosyal Sorumlulukları)* adlı kitabı gösterilmektedir[238]. Bowen kitabında şirketlerin faaliyetlerinin toplum yaşantısını birçok yönden etkilediğini, sosyal sorumluluk kavramının her derde çare bulan bir anahtar olmadığını ancak bu kavramın gelecekte iş dünyasının rehber edinmesi gereken bir gerçeklik olduğunu ve şirketlerin sosyal sorumluluklarının neler olduğunu ve hangi koşullarda doğduğunu sorgulamalarını sağlayacağını belirtmiştir[239]. Bowen kitabında bir "sosyal sorumluluk" (*social responsibility*) tanımı da yapar, Bowen'a göre *"(Sosyal sorumluluk), iş adamlarının bu politikaları izleme, bu kararları alma veya toplumumuzun amaçları ve değerleri açısından arzu edilen bu eylem çizgilerini takip etme yükümlülüklerini ifade eder."*[240] .

1960'lı yıllarda sosyal hareketlerin ve toplum baskısının geniş bir şekilde artması ile, örneğin ABD'de en çok çevre, kadın hakları, tüketici hakları ve medeni haklar bakımından taleplerin arttığı gözlemlenmiştir ve şirketlerin sosyal sorumluluğu kavramını açıklamak ve formüle etmek için verilen eserlerin sayısında artış yaşanmıştır; bu eserlerin içinde Keith Davis tarafından yapılan *"iş adamlarının teknik ve ekonomik çıkar dışındaki nedenlerle verdikleri karar ve eylemleri"* şeklindeki şirketlerin sosyal sorumluluğu tanımı ve kavrama ilişkin açıklamaları sonraki yirmi yılda etkili olmuş ve Davis şirketlerin sosyal sorumluluk alanındaki eylemlerinin, ekonomik büyüme gibi uzun vadeli olumlu etkileri olan karmaşık bir sürece tekabül edebileceğini ve şirketlerin toplumdaki etki ve gücünün sosyo-ekonomik sorumluluklarının yanı sıra sosyo-insani sorumluluklarını güçlü bir şekilde kabul

---

[237] Archie B. Carroll, "A History of Corporate Social Responsibility: Concepts and Practices", **The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility**, (Ed. Andrew Crane, Dirk Matten, Abagail McWilliams, Jeremy Moon ve Donald S. Siegel), Oxford University Press, 2008, (1-20), https://dl.bsu.by/pluginfile.php/66249/mod_resource/content/1/A_History_of_Corporate_Social_Responsibility.pdf , (25.09.2022), s. 4.

[238] Carroll, s. 5; Firuza Madrakhimova, "History of Development of Corporate Social Responsibility", **Journal of Business and Economics**, Cilt: 4, Sayı: 6, 2013, ss. 509-520, s. 510.

[239] Rosamaria C. Moura-Leite ve Robert C. Padgett, "Historical Background of Corporate Social Responsibility", **Social Responsibility Journal**, Cilt: 7, Sayı: 4, 2011, ss. 528-539, s. 529; Carroll, s. 5.

[240] Carroll, s. 5; Moura-Leite ve Padgett, s. 529-530.

etmesine bağlı olduğunu ifade etmiştir[241]. Davis daha sonra kavrama ilişkin açıklamalarını genişletmiş ve şirketlerin sosyal sorumluluğunun uygulanmasının sadece bireyleri değil tüm ekonomik ve sosyal sistemi etkileyeceğini, hasta bir toplumda sağlıklı bir ekonomik ortamın var olamayacağını ve iş yaşamı ile toplum arasında karşılıklı bir bağ olduğunu belirtmiştir[242].

Bu dönemde kavramın kapsamının gelişimi açısından yazar Joseph McGuire önemli bir katkıda bulunmuştur. McGuire, şirketlerin sosyal sorumluluğu kavramını açıklarken ilk kez kavramın aynı zamanda şirketlere yükümlülükler (*obligations*) yüklediğini, bu bağlamda şirketlerin ekonomik ve yasal yükümlülüklerinin ötesinde topluma karşı belirli yükümlülükler üstlenmesi gerektiğini ve şirketlerin siyaset, toplum refahı, eğitim ve çalışanlarının mutluluğu ile ilgilenmesi gerektiğini belirterek daha sonra "kurumsal vatandaşlık" adını alacak olan kavramın temellerini de oluşturmuştur[243].

1970'li yıllara gelindiğinde konuya ilişkin çoğu yazar şirketlerin sosyal sorumluluğunun uygulanma sürecinin işletmelerin temel çıkarları ile çatışmayacak içerikte olmasına odaklanmaktaydı, bu süreçte Archie B. Carroll şirketlerin sosyal sorumluluğu hakkındaki mevcut fikirleri anlamlandırmak için kapsamlı bir çerçeve geliştirdi; "kurumsal sosyal performans" adı altında geliştirdiği kavram kapsamında Carrol etik, yasal, ekonomik ve isteğe bağlı olmak üzere dört bileşenden oluşan bir şirketlerin sosyal sorumluluğu tanımı önermiştir[244]. Carroll'ın tanımı şu şekildedir, "*İş dünyasının sosyal sorumluluğu, belirli bir zamanda toplumun kuruluşlardan sahip olduğu ekonomik, yasal, etik ve isteğe bağlı beklentileri kapsar*"[245]. Tanımın "ekonomik bileşeni", toplumun, işletmenin mal ve hizmet üretmesini ve bunları kârla satmasını ve aynı zamanda "yasal bileşen" olan yasalara uymasını beklediğini göstermektedir, yazar tarafından ortaya konulan sonraki iki sorumluluk ise yasalara uymanın ötesine geçen sorumlulukları yani toplumun işletmenin takip etmesini beklediği davranış türlerini ve etik normları temsil eden "etik bileşenleri" ve

[241] Nicoleta Farcane ve Eusebiu Bureana, "History of "Corporate Social Responsibility" Concept", **Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica**, Sayı: 17(2), 2015, ss. 31-48, s.36-37.
[242] Moura-Leite ve Padgett, s. 530-531; Farcane ve Bureana, s. 37.
[243] Farcane ve Bureana, s. 37; Moura-Leite ve Padgett, s. 530.
[244] Moura-Leite ve Padgett, s. 531.
[245] Carroll, s. 10.

işletmenin üstlendiği ancak etik sorumlulukta olduğu gibi toplumun net bir beklenti sağlamadığı gönüllü rolleri temsil eden "isteğe bağlı bileşenleri" ifade etmektedir[246].

1980'lerde ise Thomas M. Jones makalesinde konuya önemli bir katkıda bulunmuştur. Jones şirketlerin sosyal sorumluluğu sürecinin şirketin yürüttüğü ekonomik faaliyete ilişkin tüm paydaşların (*stakeholders*) dinlendiği adil bir süreç olması gerektiğini belirterek kavrama ilişkin kriterleri onun sonuçlardan çok karar verme sürecindeki girdilere kaydırmış, bu kavramın şirketlerin karar alma süreçlerine nasıl dahil edilebileceğini tartışmış ve konuya ilişkin kavramsallaştırmadan ziyade şirketlerin sosyal sorumluluğuna yönelik faaliyetlerin uygulama sürecine odaklanmıştır[247]. Bu noktada Jones'ın ilgili ekonomik faaliyetin "paydaş"larını şirketlerin sosyal sorumluluğu bakımından dikkate alarak konuya ve ilgili sürece dahil etme düşüncesi kavramın günümüzdeki anlamı açısından öncü bir düşünce niteliğindedir.

Aynı yıllarda, Steven Wartick ve Philip Cochran, Carroll'un modelini geliştirmiştir. Sorumluluk, cevap verebilirlik ve sosyal meseleler şeklinde üç bileşenli "kurumsal sosyal performans modelinin gelişimi" adlı modellerini oluşturmuşlar; bu modelde şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu ilkeler, süreçler ve politikalar çerçevesi içinde yeniden şekillendirilmiş ve Carroll'ın tanımındaki sosyal sorumluluk *ilkeler* ile, sosyal cevap verebilirlik *süreçler* ile ve sosyal meselelerin yönetimi ise *politikalar* ile ilişkilendirilmiştir[248]. Böylece Carroll'un geliştirdiği model genel prensiplere kavuşturulmuştur; Wartick ve Cochran tarafından geliştirilen bu model de daha sonra Wood tarafından tekrar ele alınmış ve Wood öncelikle sosyal sorumluluğu kurumsal düzeyde, örgütlenme düzeyinde ve birey düzeyinde incelemiş, ikinci olarak cevap verilebilirliği çevresel etki, paydaş yönetimi ve sorun yönetimi olarak ayırmış ve üçüncü olarak ise sosyal meseleler kısmını ise kurumsal davranışın çıktı ve girdilerini inceleyerek açıklamıştır[249]. Wood'un bu değerlendirmesi, şirketi paydaşlar ve toplum için olduğu kadar kendisi için de sonuçları olan eylemlerin odağı olarak

[246] Moura-Leite ve Padgett, s. 531; Yönet, s.244.
[247] Carroll, s. 11; Moura-Leite ve Padgett, s. 532; Farcane ve Bureana, s. 41.
[248] Carroll, s. 12; Moura-Leite ve Padgett, s. 533; Farcane ve Bureana, s. 42.
[249] Moura-Leite ve Padgett, s. 534.

görmektedir ve bu sebeple önceki versiyonlarına göre çok daha kapsamlı olduğu ifade edilmektedir[250].

1984 yılında şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında Edward Freeman'ın toplum ve şirketler arasındaki ilişkiyi incelediği ve şirket yönetiminde moral düstur ve değerleri hedef alan organizasyonel yönetim ve işletme teorisi niteliğinde olan "paydaş teorisi"ne ilişkin çalışması önemli bir kademe oluşturmuştur[251] ve şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında temel teori olarak kullanılmaktadır. Ticaret şirketlerinde klasik olarak kabul edilen "hissedar teorisi" (*shareholder theory*) uyarınca şirket için önemli olan yalnızca şirketin kârını ve dolayısıyla hissedarlarının gelirini artırmakken, "paydaş teorisi" uyarınca ise şirketin faaliyetleri bakımından hissedarlar dışında şirketle ilişkisi olan çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler, alacaklılar, sivil toplum kuruluşları, kamu kurumları, sendikalar ve hatta rakipler gibi diğer kişi veya gruplar da dikkate alınır[252]. Aslında daha önce de bu yönde fikirler öne süren yazarlar bulunsa da Freeman bu düşüncenin kapsamını genişletmiş ve paydaş kavramı için şu tanım önerisini getirmiştir, "*şirketin hedeflerine ulaşmasını etkileyebilecek veya bundan etkilenen herhangi bir grup veya birey*"; böylece paydaş teorisi bakımından bir şirketin sosyal ve ekonomik hedefleri arasında bir fark bulunmadığı ve asıl meselenin sadece hissedarları tarafından değil, aynı zamanda çalışanlar, müşteriler ve diğer paydaşlar tarafından da etkilenen kurumsal performans olduğu kabul edilmektedir[253]. Paydaş teorisine alternatif olarak "iş etiği" (*bussiness ethics*) kavramı da dönemin yazarları tarafından işlenmiş ve şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu çerçevesinde şirket politika ve uygulamalarının bir iş etiğine bağlı olarak düzenlenmesi gerektiği ifade edilmiştir[254]. Donaldson ve Preston ise 1995 yılında "paydaş teorisini" geliştirerek, teorinin tanımlayıcı, araçsal ve normatif yönlerini ortaya koymuştur; buna göre, paydaş teorisinin kurumsal perspektifi, paydaşlarla ilgili belirli kurumsal özellikleri ve davranışları tanımlamakta (tanımlayıcı yönü), paydaş yönetimi ile geleneksel kurumsal hedeflere ulaşılması arasındaki bağlantıları veya bağlantıların eksikliğini

[250] Moura-Leite ve Padgett, s. 534.
[251] Madrakhimova, s. 510; Farcane ve Bureana, s. 42.
[252] Farcane ve Bureana, s. 44.
[253] Moura-Leite ve Padgett, s. 533.
[254] Carroll, s. 12.

belirler (araçsal yönü) ve/veya şirketlerin işleyişi ve yönetimi için ahlaki veya felsefi kılavuzların belirlenmesi de dahil olmak üzere, şirketin işlevini yorumlar (normatif yön)[255].

Söz konusu çalışmalar ekseninde, özellikle araçsal yönü ile paydaş teorisi şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğuna ilişkin incelemelerin merkezinde yer almış ve şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun bir şirketin finansal performansı ve rekabet gücü üzerindeki etkisine ilişkin deneysel çalışmalar yapılmaya başlanmıştır[256]. Bunun yanında 1990'lı yıllarda şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu hakkında yazınlar yazılmaya devam ederken, bu kavrama alternatif olarak veya bu kavramla bağlantılı olarak kurumsal sosyal performans, iş etiği, sürdürülebilirlik, paydaş teorisi ve kurumsal vatandaşlık kavramları da tartışılmaya devam etmiştir[257].

Günümüzde, şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu kavramı birkaç yaklaşım açısından tartışılmaktadır: şirketlerin uzun vadeli rekabet avantajları elde etmek için ek sorumluluklar üstlendiği ve sosyal projeler gerçekleştirdiği "pragmatik/rasyonel yaklaşım", şirketlerin toplumdaki özel rolleri nedeniyle ek yükümlülükler üstlenmesi gerektiğini belirten "etik yaklaşım" ve şirketlerin faaliyet gösterdikleri topluluğun artan sosyal taleplerine cevap vermesi gerektiğini savunan "sosyal baskı yaklaşımı"[258]. Bununla birlikte son yıllarda konuya ilişkin literatürün şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu ile kurumsal finansal başarı arasındaki bağlantıyı vurguladığı belirtilirken bunun somut göstergesi olarak da küresel şirketlerin üst düzey yöneticilerinin çoğunluğunun şirketlerinin kârlılığı için kurumsal sosyal sorumluluğun hayati olduğuna inandığı ifade edilmekte ve bu bakımdan günümüzde kurumsal sosyal sorumluluğun şirketlerin genel stratejisinin önemli bir noktasında yer alan temel bir iş fonksiyonuna dönüştüğü savunulmaktadır[259].

Ayrıca belirtmek gerekir ki, paydaş teorisinin bir parçası olarak görülen şirketlerin sosyal sorumluluğu kavramının gelişimi ile, "etik yatırım" olarak da ifade edilen "sosyal olarak sorumlu yatırım" kavramının doğması sağlanmıştır ve böylece

[255] Moura-Leite ve Padgett, s. 534.
[256] Farcane ve Bureana, s. 42; Moura-Leite ve Padgett, s. 535.
[257] Carroll, s. 13; Farcane ve Bureana, s. 42.
[258] Farcane ve Bureana, s. 43.
[259] Carroll, s. 14; Farcane ve Bureana, s. 43.

şirketlerin finansal yatırım kararlarında sosyal, çevresel ve etik kriterlerin karar alma süreçlerine entegre edilmesi ve dikkate alınması söz konusu olmaktadır[260].

Günümüzde şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun hem etik ve ahlaki bileşeninin hem de iş bileşeninin olduğu, yoğun küresel rekabet dünyasında şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun ancak kurumsal başarıya değer katmaya devam ettiği sürece sürdürülebilir olabileceği, fakat iş başarısını oluşturan unsurlarda toplumun artan bir rol oynamaya başladığı ve bu nedenle de her ne kadar işin devamlılığının odak noktası olma hali devam etse de kurumsal sosyal sorumluluk kavramının küresel iş arenasında iyimser bir geleceğe sahip olduğu ifade edilmektedir[261]. Buna ek olarak kurumsal sosyal sorumluluğun küreselleşmenin neticesinde önemli uluslararası aktörler haline gelen çokuluslu şirketler ile devletler arasında birincil bir diyalog aracı olduğu ve bir "küresel ortak(kamusal) mal" olarak kurumsal sosyal sorumluluğun şirketlerin stratejilerini düzenlemek için bir araç olduğu belirtilmektedir[262].
Sonuç olarak ifade edilmektedir ki, sanayi devriminden bu yana ekonomik, sosyal ve çevresel konular birbirinden bağımsız konular olarak ele alınmakta iken, sürdürülebilir kalkınma ve şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu kavramları ile bu üç alan arasındaki duvarlar kaldırılmakta ve giderek artan çevresel zararlar ve toplumsal bozulmalar karşısında ekonomik sorumluluklar ile ekonomik olmayan sorumluluklar arasında bir amaç birliği sağlanmasına yönelik araçlar ortaya konmaktadır[263].

B. Şirketlerin Sosyal Sorumluluğunun Sürdürülebilirlik ile İlişkisi

1. Sürdürülebilir Kalkınmanın Sosyal Boyutu ve İnsan Hakları ile İlişkisi

Çalışmamızın "Birinci Bölümü"nde ayrıntılı olarak incelenen sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu; yoksullukla mücadele, sağlıklı çalışma koşulları ve çalışan haklarının korunması, sosyal hakların toplumun tüm kesimlerinin refahının artırılması için yaygınlaştırılması, ayrımcılıkla mücadele edilmesi, kurumsal yönetişimin ve

[260] Farcane ve Bureana, s. 44.
[261] Carroll, s. 16.
[262] François Lépieux, Jean-Jacques Rosé, Carole Bonanni ve Sarah Hudson, **La Responsabilité Sociale des Entreprises – Théories et Pratiques**, DUNOD, 2010, s. 125.
[263] Pascal Bello, **Stratégie et RSE – La Rupture Managériale,** DUNOD, 2014, s. 118.

şeffaf kurumların oluşturulması, eşitliğin ve nitelikli eğitimin temin edilmesi ile kültürel çeşitliliğe riayet edilmesini kapsamaktadır. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutu hem toplumdaki eşitsizlikleri ve ayrımcılığı ortadan kaldırarak toplumsal barışı temin etmekte hem de her kesimden bireye sosyal hakları ve üçüncü kuşak hakları tanımayı amaç edinerek toplumsal refahı tüm topluma yayma potansiyelini ortaya çıkarmaktadır. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutunun insan hakları ile yakından ilgili olduğu açıktır. Özellikle sosyal ve ekonomik haklar, çalışan hakları, ayrımcılık yasağı, eşitlik ilkesi ve eğitim hakkı gibi haklar doğrudan sürdürülebilir kalkınmanın sosyal boyutuna ilişkindir. Bu konuya ilişkin Türk hukukunda yer alan Anayasal düzenlemeleri "Birinci Bölüm"de incelemiştik. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınma amaçları açısından önem arz eden sosyal hakların şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu ile ilişkisini incelemek uygun olacaktır.

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu, yukarıda kavramın gelişimini açıklarken belirttiğimiz üzere, şirketlerin sadece temel amaçları olan kar etme amaçlarına odaklanmaları halinde faaliyetlerinin sonucunda ortaya çıkan sosyal ve çevresel krizlere ve zararlara yönelik geliştirilen tepkiler ve eleştiriler sonucunda ortaya çıkmış bir kavramdır. Bu bakımdan şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu kapsamında, şirketlerin kar etme amaçlarının yanında etki alanlarında bulunan kişi, ortam ya da gruplara yönelik oluşturdukları negatif etkileri azaltmak ya da engellemek yönünde aksiyon almaları gerekmektedir. Bu noktada şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu açısından halen geniş çaplı olarak kabul edilen "paydaş teorisi" uyarınca şirketlerin çalışanlarının, tedarikçilerinin, tüketicilerinin, sivil toplum kuruluşlarının, kamu kurumlarının ve sendikaların etkilenme olasılıklarının karar alma süreçlerinde dikkate alması gerektiği ifade edilmektedir[264]. Bu noktada şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun çalışanlarının sosyal haklarını, özel olarak sendikal haklarını ve çalışma koşullarını göz önünde tutmasını, ayrımcılık yasağına uymasını, cinsiyet, ırk, din, dil, cinsel yönelim gibi ayrımcılığın her türlüsüne karşı önlem almasını, tüketiciler açısından tüketici haklarını dikkate almasını ve daha geniş bir perspektifle tedarikçilerinin faaliyetleri sırasında insan haklarını gözetip gözetmediğini sorgulamasını gerektirdiğini söylemek doğru olacaktır.

[264] Farcane ve Bureana, s. 44.

Şirketler elbette Devletlerin insan haklarını korumak için koyduğu kanunlara ve düzenleyici işlemlere uymakla yükümlüdür. Uluslararası bağlayıcı sözleşmeler çerçevesinde Devletlerin çoğu kendi Anayasalarında ve kanunlarında temel insan haklarını ve sosyal hakları koruyacak hükümleri ihdas etmiştir. Şirketlerin söz konusu hukuk normlarına uymama keyfiyetleri bulunmadığından, çalışanların sosyal hakları, ayrımcılık yasağı, eşitlik ilkesi, tüketicinin korunmasına ilişkin ulusal hukuk normları şirketler tarafından uygulanmaktadır. Fakat ulusal hukuk mevzuatı kapsamında korunmayan veya düzenlenmeyen insan haklarına etki eden konularda, şirketleri zorlayacak herhangi bir yasal düzenleme olmadığından şirketler kurumsal sosyal sorumlulukları çerçevesinde gönüllü olarak ve bireysel inisiyatifleri ile hareket etmektedir[265]. Bu kapsamda şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun kriterlerinin ve standartlarının belirlenmesi ve gereklerinin yerine getirilmesi adına birtakım hukuk enstrümanları ortaya konmaktadır.

a. Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi

Şirketlerin insan haklarının korunmasına yönelik tutarlı bir yaklaşım sergilemesini sağlayabilmek adında 2000 yılında Birleşmiş Milletler Nezdinde "The UN Global Compact" girişimi başlatılmış ve şirketlerin sosyal sorumluluğu alanında önemli girişimlerden biri halini almıştır[266]. UN Global Compact'ın şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun tanınması ve gelecekteki değişimlerinin bir göstergesi olarak milenyumun başında yayımlanmasının sembolik bir önemi olduğu belirtilmektedir[267]. Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi (UN Global Compact), şirketlerin sosyal sorumluluğu alanında Birleşmiş Milletler'in konuyla ilgili uluslararası bildirgelerine dayanan "10 İlke" yayımlamıştır. İlkeler UN Global Compact tarafından insan hakları (İlke 1 ve 2), çalışma standartları (İlke 3, 4, 5 ve 6)

[265] Ulusal mevzuat çerçevesinde sosyal haklar ve temel haklar açısından şirketlerin yasal gereklilikleri yerine getirmeleri halinde kurumsal sosyal sorumluluklarını yerine getirmiş olacaklarını savunan bir görüş de bulunmaktadır, Anita Ramasastry, "Corporate Social Responsibility Versus Business and Human Rights: Bridging the Gap Between Responsibility and Accountability", **Journal of Human Rights**, Sayı: 14(2), 2015, ss. 237-259, s.239.

[266] Delphine Rabet, "Human Rights and Globalization The Myth of Corporate Social Responsibility?", **Corporate Social Responsibility: Critiques, Policies and Strategies (Vol. 2)**, Scientific Publishers, 2010, s. 63.

[267] Lépieux/ Rosé / Bonanni / Hudson, s. 125.

çevre (İlke 7, 8 ve 9) ve yolsuzlukla mücadele (İlke 10) alanlarına göre gruplandırılmıştır. Bu ilkeler şu şekildedir;

> *"İlke 1: İş dünyası, ilan edilmiş insan haklarını desteklemeli ve haklara saygı duymalı.*
> *İlke 2: İş dünyası, insan hakları ihlallerinin suç ortağı olmamalı.*
> *İlke 3: İş dünyası, çalışanların sendikalaşma ve toplu müzakere özgürlüğünü desteklemeli.*
> *İlke 4: Zorla ve zorunlu işçi çalıştırma uygulamasına son verilmeli.*
> *İlke 5: Her türlü çocuk işçi çalıştırılmasına son verilmeli.*
> *İlke 6: İşe alım ve işe yerleştirmede ayrımcılığa son verilmeli.*
> *İlke 7: İş dünyası, çevre sorunlarına karşı ihtiyati yaklaşımları desteklemeli.*
> *İlke 8: Çevresel sorumluluğu artıracak her türlü faaliyete ve oluşuma destek vermeli.*
> *İlke 9: Çevre dostu teknolojilerin gelişmesini ve yaygınlaşmasını desteklemeli.*
> *İlke 10: İş dünyası, rüşvet ve haraç dahil her türlü yolsuzlukla savaşmalı."*[268]

UN Global Compact yalnızca bu prensipleri yayımlamamış aynı zamanda bunların somut olarak şirketlere hangi tedbirleri alma sorumluluğunu yüklediğini de belirlemiştir. UN Global Compact İlke 1 kapsamında, şirketlerin insan haklarına saygı gösterebilmeleri ve desteklemeleri için öncelikle faaliyet gösterdikleri ülkenin insan hakları kuralları konusunda bilgi sahibi olup uygulamaları, şirketlerin kendi faaliyetleri kapsamında dolaylı yolla - örneğin üreticiler, hizmet sağlayıcılar, tedarikçiler aracılığıyla - olumsuz insan hakları etkilerine neden olup olmadığını veya bu etkilere katkıda bulunup bulunmadığını değerlendirmeleri, herhangi bir insan hakları ihlalinin oluşmasını önlemek için politikalarını ve uygulamalarını geliştirmeleri, özellikle bu kapsamda bağımsız ya da var olan politikalarının – *code of conduct* gibi - içinde yer alan bir politika beyanı hazırlamaları ve son olarak şirketlerin hükümet, iş ortakları, tedarikçiler ve diğer Devlet dışı aktörlerle olan ilişkilerinin şirket için insan hakları ihlaline yol açması açısından bir risk oluşturup oluşturmadığını değerlendirmek amacıyla bir insan hakları durum tespiti (*human rights due diligence*) analizi yapmaları gerektiğini belirtmiştir[269]. İlke 2 kapsamında ise şirketlerin doğrudan, yarar sağlayacak şekilde ya da sessiz kalarak herhangi bir insan hakları ihlaline ortak olmamasına ilişkin kural belirlenmiş ve UN Global Compact bunu engellemek için şirketlerin İlke 1'deki önlemleri alabileceğini ve bunlardan özellikle iş ortaklığı yaptıkları şirketler açısından "insan hakları durum tespiti" (*human rights*

[268] Global Compact Network Türkiye, "10 İlke", https://www.globalcompactturkiye.org/10-ilke/ , (28.09.2022).
[269] United Nations Global Compact, "Principle One: Human Rights", https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-1, (28.09.2022).

due diligence) yöntemini uygulamalarını önermektedir[270]. İlke 2'de belirtilen insan hakları ihlallerine ortak olma konusunda özellikle küresel düzeyde üretim ve ticaret faaliyetinde bulunan ve düşük işçi maliyetleri sebebiyle gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde üretim yapmayı tercih eden şirketler tartışma konusu olabilmektedir[271]. Bu bakımdan şirketlerin yatırım yaptıkları ülkedeki iş ortaklarının çalışma şartlarını değerlendirmeleri ve işçilerin sahip olduğu haklara saygı gösterilmesi hakkında bir durum değerlendirmesi yapmaları kurumsal sosyal sorumluluk açısından önem arz etmektedir.

UN Global Compact'ın çalışma standartlarına ilişkin 3, 4, 5, ve 6. İlkeleri ise doğrudan çalışanların sosyal haklarına yöneliktir. Bu ilkeler kapsamında şirketlerin bir yandan çalışanların sendikal haklarını ve toplu sözleşme hakkını destekleyecek politikalar ve usuller geliştirmeleri bir yandan da kendi çalışma ortamlarında ve tedarikçilerinin çalışma ortamları açısından zorla çalıştırma yasağına, çocuk işçi çalıştırma yasağına ve ayrımcılık yasağına karşı yukarıda İlke 1 için belirtilen tedbirlere benzer somut tedbirler almaları, bunun yanında bu yasakların ihlalinin tespit edilmesinin zor olduğu durumlarda yerel sivil toplum örgütlerinden destek almaları ve işe alım süreçlerinde özellikle ayrımcılık yasağı konusunda özen göstererek özel prosedürler geliştirmeleri gerektiği belirtilmiştir[272]. Şirketlerin gönüllü olarak taraf olduğu BM Küresel İlkeler Sözleşmesine yönelik, söz konusu ilkelerin odak noktasının mevcut ekonomik sistemin devam etmesi ve şirketlere daha rahat hareket etme alanı sağlamak olduğuna yönelik eleştiriler getirildiğini de belirtmek gerekir[273].

b. Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler

2004 yılında yayımlanan UN Global Compact İlkelerinin yayınlanmasından sonra, 2005 yılında Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri UN Global Compact İlkelerinin de mimarı olarak kabul edilen Prof. John Ruggie'yi BM Genel Sekreterliği

---

[270] United Nations Global Compact, "Principle Two: Human Rights" https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-2, (28.09.2022).
[271] Rabet, s. 61-62.
[272] Global Compact Network Türkiye, "10 İlke", https://www.globalcompactturkiye.org/10-ilke/ , (28.09.2022).
[273] Eren Karaca Akbaş ve Çağatay Topal, "Meta ve Gösteri Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Marxist Bir Eleştiri", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, Ekim 2016, (1-30), ss.21-22.

nezdinde İnsan Hakları ve Ulusötesi Şirketler ve Diğer Ticari Teşebbüsleri Özel Temsilcisi olarak görevlendirdi, bunun üzerine Ruggie şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu ile birlikte tartışılagelinmiş konuya ilişkin bir başka kavram olan "İş Dünyası ve İnsan Hakları" (*Bussiness and Human Rights*) alanında kapsamlı araştırmaları sonucunda 2008 yılında bir rapor hazırladı[274] ve bu rapora dayanılarak "Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler" (*United Nations Guiding Principles on Business and Human Rights*)[275] 2011 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi (*UN Human Rights Council*) tarafından kabul edilerek yayımlanmıştır[276].

Birleşmiş Milletler tarafından bu alanda bir çalışma yapılması ihtiyacı, şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu konsepti kapsamında, tartışmaların çoğunlukla iş etiği çerçevesinde yürütülmesi neticesinde şirketlerin gönüllü olarak ve etik bir kaygı ya da sosyal sorumluluğu bir ahlaki yükümlülük olarak görme anlayışı ile hareket ediyor olması ve bu alanda daha kapsamlı zorlayıcı tedbirlerin alınması imkanının ortaya konmamasından kaynaklanmaktadır. Bu noktadaki eksikliğin temeline ilişkin olarak Wettstein, şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun genellikle ya gönüllülük ya da ahlaki bir yükümlülük esasına dayalı olarak algılanmasından kaynaklanan iki yönlü bir açıklama getirmiştir; Wettstein'a göre gönüllülük esası, insan haklarının korunmasının zorunluluk ve yükümlülük gerektiren temel ahlaki doğasıyla çatışmakta ve eksik bir yükümlülük alanı oluşturmakta, ikinci olarak ise insan haklarına ilişkin yükümlülüklerinin politik doğası şirketlerin apolitik doğasıyla çatışmakta ve bu nedenle bir yanda siyasi olmayan sosyal sorumluluk alanı ile diğer yanda ortaya çıkan siyasi yükümlülük arasında bir ayrım oluşmaktadır[277].

Bu bakımdan "iş dünyası ve insan hakları" tartışması şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunu bir adım ileriye taşıyarak, şirketlerin insan haklarına ilişkin yükümlülüklerini etik ilkeler ve gönüllülük çerçevesinden çıkararak var olan ulusal

---

[274] UN OHCHR, "Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie", https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Business/A-HRC-17-31_AEV.pdf , (30.09.2022).

[275] Bundan sonra kısaca "BM Rehber İlkeleri" olarak anılacaktır.

[276] United Nations, "Resolution adopted by the Human Rights Council 17/4", https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G11/144/71/PDF/G1114471.pdf?OpenElement , (30.09.2022); Ramasastry, s. 244.

[277] Florian Wettstein, "CSR and the Debate on Business and Human Rights : Bridging the Great Divide", **Business Ethics Quarterly,** Sayı: 22(4), Ekim 2012, ss. 739–770, s. 748-749.

ve/veya uluslararası insan hakları rejimine dahil etme ve şirketlerin bu alandaki yükümlülüklerine uymamaları ihtimaline karşı hukuki çareler inşa etme amacını taşımaktadır. Bu bağlamda, kurumsal sosyal sorumluluktan farklı olarak, "iş dünyası ve insan hakları" tartışmasının ana itici güçleri, kurumsal insan hakları yükümlülüklerinin temel etik gerekçelendirmesinden çok, uluslararası insan hakları rejimi içinde ve bu yolla uygulanması ve potansiyel uygulanabilirliği ile ilgili olmuştur[278].

BM Rehber İlkeler, şirketlerin sosyal sorumluluğundan farklı olarak şirketlerin insan haklarına uygun faaliyet göstermesi noktasında Devletlerin rolünü vurgulamakta, insan hakları alanında tabiiyetindeki (tabiiyet ikametgâh, merkez veya lisans yoluyla edinilmiş olabilir) tüzel kişilerin hem yurtiçinde hem de -uygulanabilir olduğunda- yurtdışındaki faaliyetlerini düzenleme ve denetlemedeki rolüne odaklanarak Devletler için bir görev öngörmektedir[279]. Fakat Devletlerin tabiiyetlerindeki şirketlerin uluslararası alandaki faaliyetlerine karşı insan haklarını korumaları konusunda BM Rehber İlkeleri'nin devletlerin aktif rol alması noktasında çekimser kaldığını belirtmek gerekir. BM Rehber İlkeleri ve Ruggie'nin 2007 tarihli ön raporu, her ne kadar Devletlerin kanun koyucu ve kanunları uygulayıcı olarak aktif kalmaları için çağrıda bulunsa da devletlerin insan haklarını koruma anlamında sınır ötesi etkiye sahip bir yasama yetkisi olmadığını belirtmekte, Rehber İlkelerin Devletlerin sınır ötesi bir yargı yetkisi kullanmasını gerektirmediğini ve uluslararası insan hakları hukukunun bu konuda belirsizlik taşıdığını ifade etmektedir[280].

2011 yılında kabul edilen BM Rehber İlkeleri, iş dünyası ve insan hakları ilkelerini "Koru, Saygı Duy ve Telafi Et" (*Protect, Respect and Remedy*) adı altında üç ana başlıkta inşa etmiştir. Sosyal olarak sürdürülebilir bir küreselleşmeye katkı sunma amacı bulunduğu belirtilen Rehber İlkeler çerçevesinde, koruma başlığında devletlerin insan haklarını koruma yükümlülüğü açıklanırken, ikinci başlıkta büyüklükleri, tabiiyetleri, yapıları ya da faaliyet alanları fark etmeksizin şirketlerin insan haklarına saygı duyma konusundaki kurumsal sorumlulukları düzenlenmiş ve

[278] Wettstein, s. 744.
[279] Ramasastry, s. 245.
[280] Ramasastry, s. 246.

üçüncü başlıkta ise insan hakları ihlallerinin uygun ve etkili şekilde telafi edilmesine ilişkin ilkelere yer verilmiştir[281].

İlk başlık kapsamında BM Rehber İlkeleri devletlerin insan haklarını doğrudan veya dolaylı olarak düzenleyen mevzuat hükümlerinin yasal boşluklar nedeniyle şirketler tarafından uygulanmaması durumuna karşı Devletlerin ilgili düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanıp uygulanmadığını düzenli şekilde kontrol etmesi, uygulanmadığı durumda bunun nedenini ve hangi önlemlerin alınmasıyla bu durumun düzeltebileceğini ve mevzuatın iş dünyasının insan haklarına saygı gösterilmesine elverişli bir ortam sağlayıp sağlamadığını araştırması gerektiğini, dolayısıyla Devletlerin mevcut yasaların uygulanmasını sağlama, gerektiğinde mevzuatı güncelleyerek düzenleme yapma ve iş dünyasının insan haklarına saygı duymasını teşvik etmek için ulusal veya uluslararası, zorunlu veya gönüllü olmak üzere çeşitli düzeydeki önlemleri alma görevi olduğunu belirtmektedir[282]. İş dünyası ve insan hakları yaklaşımı ile şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu arasındaki en önemli fark, Birinci Başlık'ta düzenlenen insan haklarının uygulayıcısı ve destekleyicisi olarak şirketler yerine devlete görev yükleme noktasında görülmektedir[283].

İkinci başlık kapsamında ise şirketlerin ulusal veya uluslararası düzeydeki tüm faaliyetlerinde insan haklarına saygı gösterme sorumluluğu düzenlenmiştir. Bu başlıkta şirketlerin saygı duyması gereken insan hakları kuralları daha önceki yaklaşımların aksine yerel yasalara uygunluk olarak değil, BM Rehber İlkelerinde belirtilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün temel haklarla ilgili sözleşmeleri gibi bir dizi temel insan hakları sözleşmesine uygunluk olarak anlaşılmaktadır, bu sayede şirketlerin faaliyetlerine rehberlik etmek, yüksek bir insan haklarına saygı standardı oluşturmak ve şirketlerin faaliyetlerinde evrensel bir standarda bağlı kalarak yerel yasaların ötesine geçmelerini sağlamak amaçlanmıştır[284].

---

[281] OHCHR, "Guiding Principles on Business and Human Rights", https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf , (29.09.2022), s. 1.

[282] Ramasastry, s. 245; OHCHR, "Guiding Principles on Business and Human Rights", https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf , (29.09.2022), s. 3-4;

[283] Ramasastry, s. 246.

[284] Ramasastry, s. 246 – 247; OHCHR, "Guiding Principles on Business and Human Rights", https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf , (29.09.2022), s. 13-14.

Üçüncü başlık kapsamında ise şirketlerin faaliyetleri nedeniyle oluşan insan hakları ihlallerini hukuki olarak telafi etmeleri düzenlenmektedir. Gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde yaşanan insan hakları ihlallerine karşı adalete erişimde yaşanan sıkıntılar ışığında, bu başlıkta devletlerin yargısal ya da idari başvuru mekanizmalarını tesis etmeleri, hem şirketlerin hem de devletlerin yargı dışı mekanizmalar kapsamında ihlallerin telafisini sağlamaları gerektiği ve Devletlerin şirketlerin faaliyetleri ile ilgili insan hakları ihlalleri meydana geldiğinde soruşturma yapma, cezalandırma ve/veya tazmin etme yönünde gerekli önlemleri alması gerektiği ifade edilmiştir[285]. Bununla birlikte yargı dışı mekanizmalar için etkililik kriterleri de getirilmiştir, bunlar; kanunilik, ulaşılabilirlik, öngörülebilirlik, adil olma, şeffaflık, temel haklara uygunluk, diyalog temelli olma ve mekanizmanın sürekli geliştirilmesi için öğrenme kaynağı olmadır[286].

BM Rehber İlkeleri'nde yer alan önemli unsurlardan biri de, UN Global Compact İlkelerinde de vurgulanan, insan hakları durum tespitine ilişkin hükümlerdir. "İnsan hakları durum tespiti" (*human rights due diligence*) BM Rehber İlkeleri'nin 17-21. maddelerinde yer almaktadır ve şirketlerin insan hakları etkilerini belirlemesi, bunlardan kaçınması ve bunları izlemesi için uygulaması gereken bir dizi süreç ve prosedürü tanımlamaktadır; bu haliyle şirketlerin yalnızca ulusal yasalara uyumu sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda insan haklarına zarar verme riskini de önlemek amacıyla yönettikleri bir süreçtir[287]. Şirket faaliyetlerine tek seferlik bir bakış olarak değil, olumsuz insan hakları etkilerine neden olabilecek şirketlerin risklerini belirlemeye yönelik sürekli bir süreç anlamına gelen "durum tespiti" şirketlerin mevcut veya olası zararları belirlemelerine ve önlemelerine yardımcı olur, ancak daha da önemlisi, çözüme hızlı bir erişim sağlar[288]. Rehber İlkeler'de durum tespiti süreçlerine verilen bu önem ile anlaşılmaktadır ki, insan haklarına saygı gösterme yöntemlerine ilişkin şirketlerin ilgili politikaları dahil olmak üzere insan hakları

[285] Ramasastry, s. 247; OHCHR, "Guiding Principles on Business and Human Rights", https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf , (29.09.2022), s. 27-29.
[286] OHCHR, "Guiding Principles on Business and Human Rights", https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf , (29.09.2022), s. 33-34.
[287] Jonathan Bonnitcha ve Robert McCorquodale, "The Concept of 'Due Diligence' in the UN Guiding Principles on Business and Human Rights", **The European Journal of International Law**, Cilt: 28, Sayı: 3, 2017, ss. 899–919, s. 908-909.
[288] Ramasastry, s. 245.

üzerindeki etkilerini belirlemek, önlemek, azaltmak ve açıklamak için bir insan hakları durum tespiti süreci olması gerektiği vurgulanmıştır[289]. Rehber İlkeler kapsamında bir evrensel insan hakları standardını temel alarak yürütülen bu süreç, şirketin tüm faaliyet alanları açısından insan haklarına bütüncül yaklaşım sağlamaktadır; fakat durum tespiti uygulamasını şirketleri hukuka aykırı davranışlarından sorumlu tutmak için zayıf bir önlem olarak gören bir görüş de vardır[290].

BM Rehber İlkeleri'nin içeriğinin yanı sıra hukuki niteliğinin incelenmesi yerinde olacaktır. BM Rehber İlkeleri herhangi bir uluslararası anlaşma kapsamında kabul edilmemiştir. "Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler" adı altında 2011 yılında Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Konseyi'nin 17/4 sayılı kararı ile kabul edilmiştir. Bu bakımdan BM Rehber İlkeleri'nin hukuken devletleri ya da şirketleri bağlayıcı bir hukuk metni olmadığını ve devletler ya da şirketler tarafından uygulanmaması halinde herhangi bir yaptırım içermediğini söylemek gerekir[291]. Fakat hukuken bağlayıcılığının olmaması BM Rehber İlkeleri'nin hukuk aleminde hiçbir hukuki değerinin olmadığı anlamına gelmez. Bu bakımdan "Birleşmiş Milletler İş Dünyası ve İnsan Haklarına Dair Rehber İlkeler"in uyulması zorunlu kurallar getirmeyen fakat kural ve ilkelerden oluşan bir düzenleyici hukuk yöntemi niteliğinde[292] bir yumuşak hukuk (*soft law*) belgesi olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır[293].

BM Rehber İlkelerinin yumuşak hukuk belgesi niteliğinde olmasını, herhangi bir bağlayıcılığı olmaması ve muhatapları tarafından söz konusu düzenlemelere uyulmadığında yaptırım ya da tazmin olanağı bulunmaması nedeniyle hukuki etki gücü bakımından zayıf bulanlar olduğu gibi, bağlayıcı bir hukuk metni üzerinde devletlerin büyük bir katılımla anlaşmasının zorluğunu ve şirketlerin bu konuda tereddütlü yaklaşımını öne sürerek yumuşak hukuk belgesi olarak kalmasının daha geniş bir katılımla ve yöntem açısından esneklikle uygulanmasının daha yararlı olacağını savunan görüş de bulunmaktadır; bunun yanında hem bağlayıcı hukuk

[289] Bonnitcha ve McCorquodale, s. 908-909.
[290] Ramasastry, s. 245.
[291] Hatice Kübra Kandemir, "Sürdürülebilir Şirketler ve Hukuki Çerçevesi", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20(41), 2021, ss. 853-876, s. 869.
[292] Kandemir, s. 863.
[293] Cansu Atılgan Pazvantoğlu, "Yumuşak Hukuk Tartışmaları Çerçevesinde BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri'nin Değerlendirilmesi", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 2, Aralık 2021, ss.1131-1155, s. 1131.

belgelerinin hem de yumuşak hukuk belgelerinin bir arada bulunmasının faydalı olacağını ifade eden bir de karma görüş bulunmaktadır[294].

Söz konusu tartışmalar devam ederken BM Rehber İlkeleri'nin mimarı BM İnsan Hakları Konseyi, 26 Haziran 2014 tarihinde uluslararası insan hakları hukukunda ulusötesi şirketlerin ve diğer ticari işletmelerin faaliyetlerini düzenlemek için uluslararası yasal olarak bağlayıcı bir belge hazırlamak amacıyla bir hükümetler arası çalışma grubunun kurulması çağrısında bulunan bir kararı kabul etti[295]. Söz konusu çağrı kararı, İnsan Hakları Konseyi içindeki çoğunluğun desteğini almasına rağmen, hukuken bağlayıcı bir belgenin kabul edilmesi noktasında var olan tartışmalara paralel olarak, 47 üyeli BM İnsan Hakları Konseyi içinde 20 üye devlet tarafından desteklenirken ABD ve Avrupa Birliğine üye 14 devlet tarafından karara karşı çıkılmış ve 13 üye devlet ise çekimser kalmıştır[296]. Bu tarihten itibaren Konsey tarafından oluşturulan Çalışma Grubu 2022 yılı Eylül ayına değin 7 oturum gerçekleştirmiştir, ilk oturumlarda uluslararası insan hakları hukukunda ulusötesi şirketlerin ve diğer ticari işletmelerin faaliyetleri hakkında gerçekleştirilmek istenen uluslararası düzenlemenin içeriği, kapsamı, doğası ve biçimi hakkında müzakereler yürütülmüş, taslak metin oluşturulmuştur ve halen Çalışma Grubu'nun taslak metin üzerindeki çalışmaları devam etmektedir[297].

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun insan hakları yönüne ilişkin ve iş dünyası ve insan hakları alanında henüz uluslararası alanda bağlayıcı bir anlaşma olmasa da devletlere ve şirketlere karşı bu alanda ve daha geniş olarak sürdürülebilir kalkınma ve iklim değişikliği alanında ulusal mahkemeler nezdinde davalar açılmaya başlanmıştır[298]. Bu davaların açılmasında Greenpeace gibi uluslararası çevreci sivil toplum örgütlerinin BM Rehber İlkeleri'nden esinlendiği belirtilmekte ve bu davalar arasında dikkat çekilen dava olarak uluslararası çevre sivil toplum örgütü *Friends of*

---

[294] Atılgan Pazvantoğlu, s. 1131.
[295] UN Human Rights Council, "Resolution adopted by the Human Rights Council26/9 Elaboration of an international legally binding instrument on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights", https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/082/52/PDF/G1408252.pdf?OpenElement , (30.09.2022).
[296] Olivier de Schutter, "Towards a New Treaty on Business and Human Rights", **Business and Human Rights Journal**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, ss. 41–67, s.41-42.
[297] UN Human Rights Council, "Open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights", https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/wg-trans-corp/igwg-on-tnc , (30.09.2022).
[298] Söz konusu davaların toplu olarak yer verildiği kaynak için bakınız. Climate Change Litigation Databases, http://climatecasechart.com/ , (30.09.2022).

the Earth'ün Hollanda ayağı *Milieudefensie (Friends of the Earth Netherlands)* tarafından *Royal Dutch Shell* petrol şirketine karşı Nijerya'daki bağlı şirketinin uzun yıllar boyunca sebep olduğu ve pek çok defa meydana gelen petrol sızıntıları sebebiyle oluşan zararlar nedeniyle açtığı dava gösterilmektedir[299]. Söz konusu davada Hollanda mahkemesi (*The Hague District Court*), 2013 yılında verdiği karar ile, petrol sızıntıları nedeniyle oluşan çevre kirliliği sonucu zarar gören Nijeryalı çiftçilere tazminat ödenmesine hükmetmiş, Hollanda merkezli Royal Dutch Shell'in gerekli özeni göstermeyerek durum tespiti (*due diligence*) yükümlülüğünü yerine getirmemesini ihlal olarak kabul etmiştir ve bu kararın ana şirkete bağlı bir şirket tarafından başka bir ülkede verilen zararlar nedeniyle ana şirketin sorumluluğuna karar verildiği ilk dava olduğu ifade edilmektedir[300].

İnsan hakları ihlalleri ile şirketlerin faaliyetlerinin ilişkisine ilişkin bir başka önemli dava ise, Kiobel davası olarak adlandırılan, Royal Dutch Shell'e karşı Nijeryalı yan kuruluşu aracılığıyla Nijer Deltası'ndaki petrol arama faaliyetlerinin neden olduğu çevresel bozulmayı protesto eden yerel aktivistlere karşı Nijerya askeri rejimi tarafından işlenen insan hakları ihlallerine karıştığı iddiası ile bir grup Nijeryalı tarafından açılan davada, ABD Yüksek Mahkemesi (*US Supreme Court*) davada ABD mahkemelerinin yetkisini doğuracak gerekli unsurların bulunmaması nedeniyle 2013 yılında davayı reddetmiştir[301]. ABD Mahkemeleri ABD menşeili çokuluslu şirketlerin başka ülkelerdeki bağlı şirketleri aracılığıyla insan hakları ihlallerine karıştığına dair daha sonra açılan davalarda da aynı şekilde ABD mahkemelerinin bu davalarda yetkisinin bulunmadığı gerekçesi ile ret karar vermiştir. Bunlara örnek olarak; Güney Afrika Cumhuriyeti'ndeki Apartheid rejimi tarafından işlenen uluslararası insan hakları ihlallerine karıştıkları iddiasıyla ilgili olarak Daimler, Ford ve IBM şirketleri aleyhine açılan dava ve Endonezyalı bir grup kişinin Endonezya'da güvenlik güçleri tarafından işlenen uluslararası insan hakları ihlallerine karıştığı iddiasıyla Exxon

[299] Kandemir, s. 869.
[300] Lucas Roorda, "Broken English: a critique of the Dutch Court of Appeal decision in Four Nigerian Farmers and Milieudefensie v Shell", **Transnational Legal Theory,** Cilt: 12, Sayı: 1, 2021, ss. 144–150, s. 144; Kandemir, s. 869-870.
[301] Liesbeth Enneking, "The Future of Foreign Direct Liability? Exploring the International Relevance of the Dutch Shell Nigeria Case", **Utrecht Law Review**, Cilt: 10, Sayı: 1, Ocak 2014, ss.44-54, s. 50.

Mobil şirketi aleyhine açılan dava ABD Mahkemeleri tarafından benzer gerekçelerle 2013 yılında reddedilmiştir[302].

Sonuç itibarıyla Birleşmiş Milletler Uluslararası Medeni ve Siyasal Haklar Sözleşmesi ile BM Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi gibi uluslararası insan haklarının temel düzenlemelerini de esas alarak şirketlerin sosyal sorumluluğu alanında hazırlanan ulusal mevzuatların, uluslararası kuruluşlarca hazırlanan yumuşak hukuk belgelerinin ve buna ek olarak ulusal mahkeme kararı içtihatlarının adım adım şirketlerin sosyal sorumluluğunun uygulama alanını çeşitli seviyelerde ve çeşitli hukuki enstrümanlarla artırdığı gözlemlenmektedir[303].

2. Sürdürülebilir Kalkınmanın Çevresel Boyutu ile İlişkisi

Şirketlerin sosyal sorumluluğu kavramı genellikle şirketlerin sürdürülebilir kalkınma kapsamında çevresel zararlara yol açmadan veya olabilecek en aza indirgeyerek faaliyetlerini yürütmeleri ile ilişkilendirilmektedir. Döngüsel ekonomi anlayışının da yaygınlaşması ile şirketlerin yalnızca kâr amacı güderek faaliyetlerini sürdürmesi anlayışı giderek terk edilmeye başlanmıştır. Bu gelişmelerin oluşmasındaki en önemli unsur, iklim değişikliği ve küresel ısınma olarak belirtilebilir. Çevrenin korunması ve küresel iklim değişikliğinin önüne geçilmesi bakımından Devletler nezdinde -yeterliliği tartışılsa da- uluslararası anlaşmalarla pek çok tedbir alınmaya çalışılmakta ve ulusal düzeyde ise devletlerin büyük çoğunluğu çevreyi kirletenlere yaptırım uygulanması, tazminat sorumluluklarının doğması veya çevre dostu uygulamalar konusunda teşvik uygulamalarının geliştirilmesi konusunda önlemler almaktadır.

Küresel iklim değişikliği ile mücadelede gerekli önlemlerin alınması konusunda birincil olarak Devletlerin ulusal ve uluslararası düzeyde alması gereken yasal ve zorlayıcı önlemler akla gelse de, bütüncül bir koruma mekanizması kurulması için şirketlerin de çevresel anlamda üzerlerine düşen gerekli tedbirleri almaları büyük önem arz etmektedir. Özellikle negatif dışsallıkların en aza indirgenmesi bakımından; karbon emisyon salınımının azaltılması, üretim aşamasında geri dönüştürülmüş

[302] Enneking, s. 50-51.
[303] Corinne Gendron ve Bernard Girard, **Repenser la Responsabilité Sociale de l'Entreprise**, Armand Colin, 2013, s. 207.

ürünlerin tercih edilmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarından üretilen elektrik enerjisinin kullanımının seçilmesi, banka ve finans sektörü açısından çevreci yatırımlar desteklenerek çevreye zararı olduğu bilinen yatırımlar için ise yatırım desteklerinin azaltılması gibi önlemler şirketlerin iklim değişikliği çerçevesinde kurumsal sosyal sorumlulukları kapsamında alabilecekleri önlemlere örnek olarak gösterilebilir.

Çevrenin korunması bakımından çevreye yönelik pek çok tanım yapılabilirse de şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu açısından hava, su, toprak, doğal kaynaklar, flora, fauna, insanlar, uzay ve bunların birbirleriyle ilişkileri dahil olmak üzere bir kuruluşun faaliyet gösterdiği doğal ortam şirket açısından çevre olarak kabul edilmektedir ve şirketler kurumsal sosyal sorumlulukları kapsamında faaliyetlerinin sosyal ve ekolojik çevre üzerindeki etkilerini hesaba katarak bunları kendi stratejilerine ve yönetimine entegre eder ve bunlar hakkında ilgili üçüncü taraflara rapor verir[304]. Sürdürülebilir kalkınmanın unsurlarına paralel şekilde, ekonomik, sosyal ve çevresel yönleri birbirine bağlayan bir ilerleme yaklaşımının parçası olarak kabul edilen şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun çevresel konulara indirgenmesinin bir hata olacağı ifade edilmekte ve kurumsal sosyal sorumluluğun şirket tarafından bu alanlarda bir öz değerlendirme yapılmasına ve istenirse finans-dışı bir derecelendirme kuruluşunun derecelendirmesini gerçekleştirmesini sağladığına dikkat çekilmektedir[305]. Fakat şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun çıkış noktasındaki teoriler bakımından en çok eleştiri getirilen noktalardan biri yukarıda belirttiğimiz üzere bu kurumun gönüllülük ya da bir başka görüşe göre ise ahlaki yükümlülük esasına dayandığı düşüncesidir.

a. Birleşmiş Milletler Küresel İlkeler Sözleşmesi

Çevresel kurumsal sosyal sorumluluk alanında, şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk adımlarını uygulamaları için şirketlere yol gösterici olması için oluşturulan UN Global Compact'ın İlkelerinden üçü çevrenin korunmasına ilişkindir;

"İlke 7: İş dünyası, çevre sorunlarına karşı ihtiyati yaklaşımları desteklemeli.

[304] René de Quenaudon, "Responsabilité sociale des entreprises", **Répertoire de droit du travail,** Dalloz, Ekim 2017, paragraf.1.
[305] De Quenaudon, paragraf.1.

İlke 8: Çevresel sorumluluğu artıracak her türlü faaliyete ve oluşuma destek vermeli.
İlke 9: Çevre dostu teknolojilerin gelişmesini ve yaygınlaşmasını desteklemeli."[306]

UN Global Compact ilkelerinden İlke 7, çevre hukukuna hâkim ilkelerden olan ihtiyat ilkesi ile doğrudan ilgilidir. İhtiyat ilkesinde, önleme ilkesinden farklı olarak, çevreye ya da doğaya zararı kesin olarak kanıtlanmamış fakat zarar verme şüphesi bulunan eylemlerden gerçek veya tüzel kişilerin kaçınmasını düstur edinir. UN Global Compact da İlke 7'nin açıklamasında yine bir yumuşak hukuk belgesi olan ama bazı ilkeler bakımından uluslararası hukuk teamülü niteliğine ulaştığı kabul edilen Rio Deklarasyonu'nun 15.maddesinde şu şekilde belirtilen "ihtiyat ilkesi"ne atıf yapmaktadır, "*Çevreyi korumak için ihtiyati yaklaşım, Devletler tarafından imkanlarına göre yaygın olarak uygulanacaktır. Ciddi veya geri döndürülemez hasar tehditlerinin olduğu durumlarda, tam bilimsel kesinliğin olmaması, çevresel bozulmayı önlemek için uygun maliyetli önlemleri erteleme nedeni olarak kullanılmayacaktır."*[307]

İlke 7 kapsamında UN Global Compact; alınması gereken önlemlerin risk değerlendirmesi, risk yönetimi ve risk iletişiminin sistematik olarak uygulanmasını içermesi gerektiğini, makul bir zarar şüphesi olduğunda karar veren konumunda bulunanların önlem alması ve bilimsel değerlendirmeden ortaya çıkan belirsizlik derecesini dikkate alması gerektiğini, "kabul edilebilir" risk düzeyine karar verilmesi noktasında ise yalnızca bilimsel-teknolojik değerlendirme ve ekonomik maliyet-fayda analizinin değil, aynı zamanda halk tarafından kabul edilebilirlik gibi politik değerlendirmelerin de göz önünde tutulması gerektiğini belirtmiştir[308].

UN Global Compact İlke 8, şirketlerin çevre ile ilişkilerini nasıl yönettikleri konusunda yenilik yaparak, onları rakiplerinin önünde tutan ve faaliyet gösterdikleri pazarda avantajlı konumlarını korumalarına yardımcı olan çevreye duyarlı bir strateji

[306] Global Compact Network Türkiye, "10 İlke", https://www.globalcompactturkiye.org/10-ilke/ , (28.09.2022).
[307] United Nations General Assembly, "Rio Declaration on Environment and Development", https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf , (01.10.2022); UN Global Compact, "Principle Seven: Environment", https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-7 , (01.10.2022).
[308] UN Global Compact, "Principle Seven: Environment", https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-7 , (01.10.2022).

geliştirmeyi önermektedir[309]. İlke 8'in temel düsturu olan kurumsal çevresel sorumluluğun geliştirilmesi için UN Global Compact şirketlerin çevresel sorumluluk konusunda; çevresel etki değerlendirmesi, çevresel risk değerlendirmesi, teknoloji değerlendirmesi, yaşam döngüsü değerlendirmesi gibi değerlendirme veya denetim araçlarını, çevre yönetim sistemleri ve eko-tasarım gibi yönetim araçlarını ve kurumsal çevresel ayak izi ve sürdürülebilirlik raporlaması gibi iletişim ve raporlama araçlarını temel kurumsal mekanizmaları olarak uygulaması gerektiğini belirtmektedir[310].

UN Global Compact İlke 9 ise çevreyi daha az kirleten, geri dönüşüm süreçlerine dahil olan çevreye duyarlı teknolojilerin geliştirilmesi ve/veya kullanılmasının yaygınlaştırılmasını hedeflemektedir. Bu kapsamda şirketlerin üretim süreci veya tekniğini sürdürülebilir teknolojilerle değiştirmesi, girdi malzemelerini geri dönüştürülmüş malzemelerle değiştirilmesi, ürün tasarımında veya bileşenlerinde çevreye duyarlı değişiklikler yapması ve malzemelerin yeniden kullanılması gibi organizasyonel önlemlerin alınmasının yanında, çevre dostu teknolojilerin kullanımına ilişkin kurumsal bir şirket politikası oluşturulması, bunların paydaşlarla paylaşılması, yeni teknolojilerin ve ürünlerin geliştirilmesinde yaşam döngüsü değerlendirmesinin kullanılması ve Çevresel Teknoloji Değerlendirmelerinin kullanılması önerilmektedir[311].

b. Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve BM Endüstriyel Kalkınma Örgütü Nezdindeki Çalışmalar

Rio+20 olarak da bilinen 2012 Dünya Sürdürülebilir Kalkınma Zirvesi'nde BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları'na 12.Amaç'ın eklenmesi ile "Sürdürülebilir Tüketim ve Üretime İlişkin 10 Yıllık Çerçeve Program" (10YFP olarak kısaltılmaktadır) hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir tüketim ve üretime geçişi hızlandırmaya yönelik küresel bir taahhüt olarak kabul edilmiş, bu kapsamda sürdürülebilir tüketim ve üretim kalıplarına geçişi destekleyecek

[309] UN Global Compact, "Principle Eight: Environment", https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-8 , (01.10.2022).
[310] UN Global Compact, "Principle Eight: Environment", https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-8 , (01.10.2022).
[311] UN Global Compact, "Principle Nine: Environment", https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-9 , (01.10.2022).

ve hızlandıracak mekanizmaya öncülük etmek amacıyla Birleşmiş Milletler Çevre Programı (*United Nations Environment Programme*-UNEP) tarafından çok paydaşlı bir ortaklık olarak "The One Planet" ağı kurulmuş ve kamu alımları, binalar ve inşaat işleri, turizm, gıda sistemleri, tüketici bilgileri ve yaşam tarzları ve eğitim olmak üzere altı farklı alanda sürdürülebilir kalkınmaya yönelik bir program oluşturulmuştur[312].

10 Yıllık Çerçeve Program kapsamında UNEP tarafından geliştirilen politikalardan biri olan "sorumlu endüstri" politikası ile (*responsible industry*) UNEP işletmeleri faaliyetlerini daha sürdürülebilir ve kaynakları verimli hale getirmeleri için desteklemektedir[313]. Sorumlu endüstri politikası ile öngörülen hedefler şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu ile doğrudan ilgili adımların atılmasını gerektirmektedir. Bu doğrultuda UNEP tarafından, sorumlu endüstrinin hayata geçirilebilmesi amacıyla odak noktası olarak turizm, eko-inovasyon, eko-etiketleme, tüketicilerin bilgilendirilmesi ve kurumsal sürdürülebilirlik raporlaması seçilmiş ve böylece daha temiz ve daha güvenli üreten, kaynak verimliliğini artıran, müşteri ilişkilerini koruyabilen, faaliyetleri konusunda daha şeffaf, kurumsal sosyal sorumluluğu yüksek ve bu sayede daha itibarlı endüstriyel şirketlerin artması hedeflenmekte ve teşvik edilmektedir[314].

Birleşmiş Milletler'in sürdürülebilir kalkınma ve şirketlerin buna ilişkin rolü hakkında önemli çalışmalar ve katkılar gerçekleştiren kurumlarından biri, BM Endüstriyel Kalkınma Örgütü (UNIDO - *United Nations Industrial Development Organization*)'dür. Doğal kaynakları verimli kullanan ve aynı zamanda doğal çevreyi ve insan sağlığını koruyan bir ekonomik büyüme için endüstriyel gelişmeyi teşvik ederken özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelerin rekabet edebilirliğini ve pazara erişimini artırma yönündeki faaliyetleri ile sanayinin sürdürülebilir şekilde büyümesine yardımcı olmayı amaçlayan UNIDO, "Sürdürülebilir ve Kapsayıcı Kalkınma" (*Inclusive and Sustainable Industrial Development)* kapsamında şu dört temel alanda endüstriye yönelik faaliyetlerini geliştirmektedir; kaynak verimli endüstriyel üretim, kalıcı organik kirleticilerin ortadan kaldırılması, ozon tabakasına

[312] UNEP, "One Planet Network", https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/one-planet-network , (04.10.2022).
[313] UNEP, "What we do?", https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do , (04.10.2022)
[314] UNEP, "Responsible industry", https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/responsible-industry , (04.10.2022).

zararlı maddelerin aşamalı olarak kaldırılması ve gelecekteki çevre düzenlemelerinin hazırlanması[315]. Bu uygulamalar, BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının çevrenin korunmasına ilişkin yönü bakımından şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarına yol gösterici olma ve teşvik etme amacını taşımaktadır.

Birleşmiş Milletler nezdinde ve diğer pek çok uluslararası örgüt tarafından sürdürülebilir kalkınma, çevrenin korunması ve şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında pek çok rehber, standart ya da politika yayınlanmakta ve başta çok uluslu şirketler olmak üzere küçük ve orta büyüklükteki şirketler de dahil olmak üzere bu alanda aksiyon almak üzere teşvik edilmekte ve bu politikaları benimsemeleri sağlanmaya çalışılmaktadır. Fakat elbette bu çabalara konu olan düzenlemeler yumuşak hukuk metni olmaktan öteye gidememektedir. Her ne kadar şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk uygulamalarını benimsemelerinin itibar yönetimi ve dolayısıyla rekabet edebilirlik bakımından önemli olduğu bilinse de, ek mali yükümlülük ve emek gerektiren söz konusu uygulamaları hayata geçirmek noktasında zorlayıcı bir hukuk normu olmadığı sürece şirketlerin gönüllülüğü esas olarak kalmaktadır. Bu bakımdan kurumsal sosyal sorumluluk tedbirleri almak konusunda ek mali yükümlülüğe katlanmak istemeyen şirketler bakımından zorlayıcı hukuk tedbirlerinin bulunmasını savunan görüşler bulunduğu gibi, bunların yumuşak hukuk belgeleri ile birlikte kullanılabileceği de belirtilmekte ve Avrupa Birliği bu iki hukuk enstrümanını çevrenin korunması alanında birlikte uygulamak bakımından örnek olarak gösterilmektedir[316].

c. Emsal Bir Dava: Royal Dutch Shell Davası

Her ne kadar yumuşak hukuk belgelerinin ilgilileri bakımından hukuken bağlayıcı olmadığı bilinen bir gerçek olsa da, bu konudaki uluslararası gelişmelerin de etkisiyle ulusal mahkemelerin sürdürülebilirlik anlamında umut verici yaklaşımlarda bulunduğu da gözlemlenebilmektedir. Bu konuda Hollanda'nın Lahey Bölge

[315] UNIDO, "Department of Environment", https://www.unido.org/sites/default/files/2017-05/ENV_DEP_EN_0.pdf , (04.10.2022).
[316] Atılgan Pazvantoğlu, s. 1136. Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu ve çevrenin korunması konusunda Avrupa Birliği uygulamaları hakkında aşağıda ayrıntılı olarak açıklamalara yer verileceğinden bu kısımda açıklamalarımızı ayrıntılandırmıyoruz.

Mahkemesi (*The Hague District Court*) nezdinde görülen bir uyuşmazlık kapsamında 2021 yılında verilen karar dikkat çekici bir örnek olarak gösterilebilir. Söz konusu uyuşmazlıkta enerji alanında faaliyet gösteren çok uluslu bir şirketler grubu olarak Shell Grubu şirket politikası olarak internet sitesinde yayınladığı beyanında Paris İklim Anlaşması hedefleri çerçevesinde faaliyetleri sonucu neden olduğu karbon emisyon oranını 2050 senesine değin sıfıra indireceğini duyurmuş ve bunun üzerine Shell Grubu dahilinde Hollanda'da faaliyet gösteren Royal Dutch Shell (kararda kısaca RDS olarak geçmektedir) şirketine karşı yedi adet sivil toplum örgütü ve onyedi binin üzerinde kişi Royal Dutch Shell şirketinin Shell Grubu'nun söz konusu politikası ve beyanının aksine karbon emisyonlarını azaltmak için yeterince tedbir almadığını, hukuka aykırı davrandığını ve karbon emisyonlarını daha fazla oranda azaltması gerektiği iddiasıyla dava açmıştır[317]. Davayı gören Lahey Bölge Mahkemesi'nin kararına ilişkin özet mahkemenin internet sitesinde yayımlanmıştır ve tercümesi şu şekildedir;

> *"Mahkeme, RDS'nin Shell grubunun kurumsal politikası dolayısıyla Shell grubunun, tedarikçilerinin ve müşterilerinin CO2 emisyonlarının azaltılmasını sağlamakla yükümlü olduğu sonucuna varmıştır. Bu, mahkemenin olgulara, konsensusa ve uluslararası kabul görmüş standartlara dayanarak yorumladığı RDS için geçerli olan yazılı olmayan standartlardan kaynaklanmaktadır.*
> *Shell grubu, dünyanın en büyük fosil yakıt üreticilerinden ve tedarikçilerinden biridir. Shell grubunun, tedarikçilerinin ve müşterilerinin CO2 emisyonları birçok ülkenin emisyonlarını aşıyor. Bu, tehlike arz eden iklim değişikliğine neden olan ve yaşam hakkı ile özel ve aile hayatına saygı hakkı gibi ciddi insan hakları riskleri yaratan küresel ısınmaya katkıda bulunuyor. Şirketlerin insan haklarına saygı duyması gerektiği genel olarak kabul edilir. Bu, devletlerin eylemlerinden ayrı olarak şirketlerin bireysel sorumluluğudur. Bu sorumluluk aynı zamanda tedarikçileri ve müşterileri de kapsar. RDS, Shell grubunun CO2 emisyonlarına ilişkin bir sonuç yükümlülüğüne sahiptir. Tedarikçileri ve müşterileri ile ilgili olarak, RDS'nin önemli bir en iyi çaba(yı gösterme) yükümlülüğü vardır; bu, RDS'nin (bu konudaki) etkisini Shell grubu için kurumsal politika yoluyla, örneğin satın alma politikasında tedarikçilerle ilgili gereklilikler belirleyerek kullanması gerektiği anlamına gelir. RDS, (emisyon) azaltma yükümlülüğünü yerine getirme ve Shell grubunun kurumsal politikasını şekillendirme konusunda tam bir özgürlüğe sahiptir. Gerekli fedakarlıklar, tehlike arz eden iklim değişikliğiyle mücadelenin sağladığı yarardan daha ağır basıyor.*
> *Mahkeme, davacıların iddia ettiği gibi, RDS'nin şu anda (emisyon) azaltım yükümlülüğünü ihlal etmediğini tespit etmiştir. RDS, Shell grubunun politikasını geliştirmiştir ve daha ayrıntılı olarak üzerinde çalışmaktadır. Ancak, politikanın somut olmaması, birçok şerh olması ve şirketin CO2 azaltımı sağlama*

[317] Kandemir, s. 869, 23 numaralı dipnot; De Rechtspraak, "Royal Dutch Shell must reduce CO2 emissions", https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Rechtbanken/Rechtbank-Den-Haag/Nieuws/Paginas/Royal-Dutch-Shell-must-reduce-CO2-emissions.aspx, (04.10.2022).

konusundaki kendi sorumluluğundan ziyade sosyal gelişmeleri izlemeye dayanması nedeniyle mahkeme, (emisyon) azaltma yükümlülüğünün yakın bir ihlali olduğuna karar verdi. Bu nedenle mahkeme, Shell grubunun kurumsal politikası aracılığıyla RDS'ye Shell grubunun, tedarikçilerinin ve müşterilerinin emisyonlarını 2030 yılı sonuna kadar 2019 seviyelerine göre net %45 oranında azaltmasını emretti."[318]

Hollanda ulusal mahkemeleri tarafından 2021 yılında verilen bu karar şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında gönüllü olarak belirledikleri hedeflerinin ve politikalarının onlar için hukuken bağlayıcı bir nitelik kazanması açısından büyük önem arz etmektedir. Söz konusu karar bakımından hukuken bir değerlendirme yapıldığında, şirketlerin tek taraflı irade beyanları ile kendilerini ve dahası grup şirkete bağlı şirketleri -bu şirketler başka ülkelerde kurulu da olsa- ilgililere karşı hukuki bir taahhüt altına soktukları söylenebilir. Bu durumda her ne kadar teoride şirketler için kurumsal sosyal sorumluluğun halen çoğunlukla gönüllük esasına dayalı olarak gerçekleştirildiği belirtilse de, söz konusu içtihat ile şirketler bir kez bu konuda politikalarında beyanda bulunduktan sonra artık o hedefe ulaşmak konusunda hukuken sorumlu sayılmıştır. Söz konusu karar Hollanda nezdinde uygulanabilir olsa da, diğer ulusal mahkemelerin de şirketlerin sosyal sorumluluğu alanında bu yönde karar almaları bakımından emsal teşkil edebileceği açıktır. Bunun yanında Lahey Bölge Mahkemesi kararını gerekçelendirirken en önemli çevre sorunlarından olan karbon emisyon salınımının azaltılmasının doğrudan kişilerin yaşam hakkını ve aile ve özel hayata saygı hakkını ilgilendirdiğini belirterek, şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun hem çevrenin korunması hem de insan haklarını yakından ilgilendirdiğini ifade etmiş ve çevrenin korunması ile insan hakları arasındaki bağı da gözler önüne sermiştir. Yine Mahkeme, içtihadında insan haklarına saygı konusunda devletlerin yükümlülükleri olduğu kadar, şirketlerin de bireysel olarak yükümlülük altında olduğunu vurgulamıştır. Söz konusu karar, şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında, tek taraflı irade beyanları ile kendilerini, grup şirketlerini, tedarikçilerini ve hatta müşterilerini kapsayacak şekilde yükümlülük altında soktuğunu kabul etmesi ve çevre kirliliği ve dolayısıyla iklim değişikliği ve

[318] De Rechtspraak, "Royal Dutch Shell must reduce CO2 emissions", https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Rechtbanken/Rechtbank-Den-Haag/Nieuws/Paginas/Royal-Dutch-Shell-must-reduce-CO2-emissions.aspx, (04.10.2022); Kararın tamamı için bakınız. De Rechtspraak, "Uitspraken ECLI:NL:RBDHA:2021:5339", https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5339 , (04.10.2022).

insan haklarının kurumsal sosyal sorumlulukla yakın bağının kurulması bakımından hukuk literatüründe önemli bir yer tutmaktadır.

II. AVRUPA BİRLİĞİ HUKUKUNDA ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu yukarıda da açıklandığı üzere çıkış noktası itibariyle gönüllülük esasına dayanan ve tavsiye edici metinlerle ve yumuşak hukuk belgeleri ile şirketlerin uymasının sağlanmaya çalışıldığı bir yapıdır. Bu alanda şirketlere yönelik bağlayıcı düzenlemeler getirilmesi ise sürdürülebilir kalkınma yolunda alınan aksiyonlar açısından önem arz etmektedir. Bu sebeple çalışmamızda şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğuna ilişkin bağlayıcı düzenlemeler ihdas etmek konusunda önemli adımlar atan Avrupa Birliği'nin şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanındaki mevzuatı, gelişimi ve uygulaması incelenecektir.

Çalışmamızda Avrupa Birliği mevzuatının incelenmek üzere seçilmesinin bir başka nedeni de Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde olan bir devlet olması nedeniyle Avrupa Birliği uygulamalarının ve müktesebatının Türkiye'de bu alanda atılacak adımlar açısından önem arz etmesidir. Diğer yandan ise Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan ve daha öncesinde Tanzimat döneminden itibaren mevzuatımızın yenilenmesi için örnek olarak Avrupa ülkelerinin alınması neticesinde yasal ve kurumsal yapımız açısından özellikle kıta Avrupası devletleri ile büyük benzerlikler bulunmaktadır. Bu bakımdan yasal ve kurumsal yapısı Türk hukukuna benzeyen devletlerin yeni kavramlara ilişkin hukuk uygulamalarının incelenmesinin Türk hukukuna katkı sağlayacağı umulmaktadır.

Son olarak ise Avrupa Birliği mevzuatı giderek yalnızca üye devletlere uygulanan bir mevzuat olmaktan çıkmakta ve bazı Avrupa Birliği düzenlemelerinin Avrupa Birliği menşeili şirketlerle ticari ilişki içinde bulunan şirketlere de uygulanması öngörülen hukuk kuralları ihdas edilmektedir. Bunların bazıları da şirketlerin çevreye ve insan haklarına etkisi bakımından bağlayıcı kurallar getiren Avrupa Birliği düzenlemeleridir. Bu noktada Avrupa Birliği ile önemli ticari ilişkiler içinde bulunan Türkiye menşeili şirketler bu nitelikteki Avrupa Birliği düzenlemelerine uymak zorunda olduklarından konu ayrıca önem arz etmektedir. Bu

bakımdan Avrupa Birliği düzenlemelerinin Türk hukuk uygulamasına bir yumuşak hukuk belgesinden daha büyük bir etkisi olacağı kanaatindeyiz.

A. Avrupa Birliği Hukukunda İlgili Mevzuat ve Gelişimi

Avrupa Birliği, tarihi köken olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'na dayanmakta olup, Maastricht Antlaşması ile 1993 yılında bugünkü hukuki statüsünde kurulmuştur ve 2022 yılı itibariyle Avrupa Birliği'ne 27 üye devlet bulunmaktadır. Avrupa Birliği kurucu anlaşmaları ile oluşturulan organları aracılığıyla doğrudan üye devletleri bağlayıcı tüzük (regulation) ve yönerge (directive) şeklinde hukuki düzenlemeler ihdas edebilmektedir. Bu hukuk enstrümanlarından tüzükler doğrudan üye devletlerde uygulanabilecek kadar somut düzenlemeler iken, yönergeler üye devletlerin uygulaması gereken genel esasları belirten fakat uygulama şeklini üye devletlere bırakan düzenlemelerdir. Avrupa Birliği, tarihi gelişimi içinde her ne kadar ekonomik bir topluluk olarak kurulmuş olsa da, Maastricht Anlaşması ile kurulan sistemde Avrupa Birliği üye devletlerde uygulanmak üzere çok çeşitli alanlarda düzenlemeler yapma yetkisine sahip bulunmaktadır. Konumuzu oluşturan şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunu yakından ilgilendiren çevre, insan hakları ve ekonomi alanlarında da Avrupa Birliği düzenlemelerde bulunmaktadır.

Avrupa Birliği ve üye devletler mevzuatlarında, Türk hukukunda olduğu gibi insan haklarını, tüketici haklarını, sosyal hakları ve daha özel olarak işçi ve çalışan haklarını koruyan birçok düzenleme bulunduğu gibi, serbest piyasa ekonomisinin düzenlenmesi ve denetlenmesi için hem Avrupa Birliği hem de üye devletler düzeyinde düzenleyici ve denetleyici kurumlar bir başka deyişle bağımsız idari otoriteler mevcuttur. Özellikle insan hakları alanında Avrupa Birliği'ne üye devletlerin hepsi aynı zamanda Avrupa Konseyi nezdinde imzalanan "İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme" (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi – AİHS)'ye taraftır ve aynı zamanda Avrupa Konseyi nezdinde Avrupa Sosyal Şartı yine Avrupa devletleri tarafından sosyal hakların korunması amacıyla kabul edilmiştir. Bunun yanında yine Avrupa Birliği nezdinde Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı 2010 yılında kabul edilmiştir. Ayrıca Avrupa Birliği düzenlemeleri açısından tüketici haklarının korunması, serbest piyasa ekonomisinin sağlıklı işleyişinin ve özel olarak

rekabetin sağlanması ve çevrenin korunmasına ilişkin düzenlemeler önemli bir yer tutmaktadır. Bu bakımdan aslında Avrupa Birliği mevzuatı doğrudan şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğuna ilişkin düzenleme gerçekleştirmeden önce de onun ilişkili olduğu alanlara yönelik pek çok düzenlemeye sahipti ve sürekli olarak da bu alanlardaki düzenlemeler güncel ihtiyaç ve gelişmelere uygun olarak değiştirilip geliştirilmektedir.

Çalışmamız kapsamında şirketlerin sosyal sorumluluğunun Avrupa Birliği mevzuatındaki yeri ve gelişimi konusunda, Avrupa Birliği'nin yukarıda ayrıntılı olarak açıkladığımız şirketlerin sosyal sorumluluğu kavramına ilişkin tartışmalara ve gelişmelere kayıtsız kalması beklenemezdi. Bu kapsamda Avrupa Birliği'nin Birleşmiş Milletler ve OECD gibi uluslararası örgütlerin sürdürülebilirlik alanında gerçekleştirdiği yumuşak hukuk çalışmalarından da etkilendiğini söylemek uygun olacaktır.

Avrupa Birliği nezdinde şirketlerin sosyal sorumluluğunun ilk olarak gündeme gelmesi, 2001 yılında Avrupa Komisyonu tarafından yayınlanan şirketlerin sosyal sorumluluğuna ilişkin hazırlanan Yeşil Kitap'ta[319] "Kurumsal Sosyal Sorumluluk İçin Bir Avrupa Çerçevesinin Desteklenmesi" (*Promoting a European framework for Corporate Social Responsibility*) başlığıyla konuya dair hedeflerin yer alması ile gerçekleşmiştir. Şirketlerin sosyal sorumluluğu kavramını Avrupa Birliği ekseninde tartışmaya açan söz konusu Yeşil Kitap'ta öncelikle şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu kavramı çalışma koşulları, çevresel etkiler, insan kaynakları yönetimi, tedarikçiler, tüketiciler ve iş ortakları ile ilişkiler ve insan hakları gibi alanlar açısından değerlendirildikten sonra, şirketlerin sosyal sorumluluğuna ilişkin bütüncül bir yaklaşımın yöntemleri entegre yönetim anlayışı, çalışma kalitesi, raporlama

[319] Commission of the European Communities, "Green Paper, Promoting A European Framework For Corporate Social Responsibility", Com (2001) 366 Final, Brussels, 18.7.2001, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0366:FIN:EN:PDF%20 , (05.10.2022). Avrupa Birliği sistemi içinde "Yeşil Kitap" (*Green Paper*)'ın anlamı Türkiye Cumhuriyeti (eski) Avrupa Birliği Bakanlığı tarafından hazırlanan belgede şu şekilde belirtilmiştir, "*Yeşil Kitap (Green Paper): Belirli bir alanda bir öneri sunarak Avrupa düzeyinde bir tartışma ve danışma sürecini başlatmak amacıyla Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan belgelerdir. Yeşil Kitabın kapsadığı tartışma ve danışmaların sonuçları, bir Beyaz Kitabın konusunu oluşturabilir. 10 Kasım 2010 tarihinde yayımlanmış olan COM(2010) 629 final sayılı, "Kapsayıcı Büyüme ve Sürdürülebilir Kalkınma İçin AB'nin Kalkınma Politikası, Avrupa Birliği'nin Kalkınma Politikasının Etkisinin Artırılması" başlıklı Yeşil Kitap örnek olarak verilebilir."* Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, "Temel AB Terimleri", https://www.ab.gov.tr/files/rehber/10_rehber.pdf , (05.10.2022).

(*reporting*) ve denetim (*auditing*), sosyal ve ekolojik etiketleme ve sorumlu yatırım yönleri ile tartışılmıştır[320].

Yeşil Kitap"tan sonra kurumsal sosyal sorumluluğa ilişkin, 6 Şubat 2003 tarihinde Avrupa Birliği Konseyi tarafından ulusal düzeyde kurumsal sosyal sorumluluğun teşvik edilmesi ve şirketler tarafından politikalarına dahil edilmesi için "Kurumsal Sosyal Sorumluluğa İlişkin Avrupa Birliği Konseyi İlke Kararı" yayımlanmıştır[321]. Yine 2003 yılında Avrupa Birliği Komisyonu tarafından şirketlerin yapısal olarak modernleştirilmesi kapsamında kurumsal sosyal sorumluluğa yer veren "Avrupa Birliği'nde Şirketler Hukukunun Modernleştirilmesi ve Kurumsal Yönetişimin Geliştirilmesi — Bir İlerleme Planı" başlıklı Bildiri yayımlanmıştır[322]. Aynı yıl Avrupa Parlamentosu tarafından şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun uygulanmasının çevresel ve sosyal açılardan önemini vurgulayan "Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Sürdürülebilir Kalkınmaya İş Dünyasının Katkısı" başlıklı ilke kararı yayımlanmıştır[323].

Kurumsal yönetişim ile ilgili kanunlar üye devletlerin ulusal mevzuatlarında yerini almaya devam ederken, 2006 yılında yayımlanan 2006/46/EC sayılı AB Yönergesi[324], 46a maddesi ile borsada işlem gören şirketlerin yıllık faaliyet raporlarında kurumsal yönetişim beyanına özel bir bölüm şeklinde yer verme zorunluluğu getirmiştir. Bu maddeye göre, bu şirketlerin kurumsal yöneti(şi)m beyanlarında asgari olarak şirketin tabi olduğu kurumsal yönetişim mevzuatı, şirketin gönüllü olarak uygulamaya karar vermiş olabileceği kurumsal yönetişim mevzuatı ve/veya şirketin tabi olduğu ulusal hukuk kapsamındaki gerekliliklerin ötesinde

---

[320] Commission of the European Communities, "Green Paper, Promoting a European Framework For Corporate Social Responsibility", Com (2001) 366 Final, Brussels, 18.7.2001, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0366:FIN:EN:PDF%20 , (05.10.2022), s. 2.

[321] The Council of the European Union, "Council Resolution of 6 February 2003 on Corporate Social Responsibility", 2003/C 39/02, https://op.europa.eu/da/publication-detail/-/publication/8deb8a21-7fd6-42d0-8645-79e9f7b092a4/language-en , (06.10.2022).

[322] European Commission, "Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - Modernising Company Law and Enhancing Corporate Governance in the European Union - A Plan to Move Forward", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A52003DC0284 , (06.10.2022).

[323] European Parliament, "European Parliament resolution on the Communication from the Commission concerning Corporate Social Responsibility: A business contribution to Sustainable Development", COM(2002) 347 - 2002/2261(INI), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-5-2003-0200_EN.html , (06.10.2022).

[324] European Parliament, Council of the European Union, "Directive 2006/46/EC of The European Parliament and of The Council of 14 June 2006", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32006L0046 , (05.10.2022).

uyguladığı kurumsal yönetişim uygulamalarına ilişkin tüm ilgili bilgilerin yer alması ve şirketlerin bu alanda uyguladıkları mevzuatın ya da gönüllü uygulamalarının kamuya açık şekilde paylaşılması zorunlu tutulmuştur. Ayrıca aynı Yönerge ile şirketlerin kurumsal yönetişim kurallarına uyup uymadıkları, kurumsal yönetişim kurallarını uygulamamayı seçen şirketlerin ise kurumsal yönetişim mevzuatının hangi bölümlerinden ayrıldığı ve bunun nedenleri konusunda 'uy veya açıkla' temeline dayanan bir açıklama yapma zorunluluğu getirilmiştir[325].

2010 yılında yayımlanan "Gündem 2020" (*Agenda 2020*) ile Avrupa Birliği'nin öncelikleri olarak "Sürdürülebilir büyüme" kapsamında "*kaynakları daha verimli kullanan, daha yeşil ve daha rekabetçi bir ekonomiyi teşvik etmek*" hedefi ve "Kapsayıcı büyüme" kapsamında ise "*ekonomik, sosyal ve bölgesel uyum sağlayan yüksek istihdamlı bir ekonomi*" hedefi koyularak bu hedefler kapsamındaki eylemlerin iş dünyasında kurumsal sosyal sorumluluğun artmasını gerektirdiği belirtilmiş ve uzun vadede çalışan ve tüketici güvenini sağlamada önemli bir unsur olarak kabul edilen kurumsal sosyal sorumluluğu teşvik etmek için AB stratejisini yenilemek konusunda AB Komisyonu'na görev verilmiştir[326]. Bunun yanında 2010 yılında yayımlanan "Finansal kurumlarda Kurumsal Yönetişim ve Karşılık (Ücretlendirme) Politikalarına İlişkin Yeşil Kitap"ta AB Komisyonu'nun yakın zamanda borsaya kayıtlı şirketlerdeki kurumsal yönetişim ve kurumsal sosyal sorumluluk alanlarında daha geniş kapsamlı bir değerlendirme yapacağını duyurmuştur[327]. 2011 yılında Avrupa Komisyonu tarafından bu kez "AB Kurumsal Yönetişim Çerçevesi" (*The EU corporate governance framework*) başlıklı bir Yeşil Kitap daha yayımlanmıştır[328].

2011 yılına gelindiğinde Avrupa Birliği Komisyonu "Kurumsal Sosyal Sorumluluk için Yenilenmiş 2011-14 AB Stratejisi" (*A renewed EU strategy 2011-14*

---

[325] European Commission, "Green Paper, The EU Corporate Governance Framework**",** COM(2011) 164 Final, Brussels, 5.4.2011, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0164:FIN:EN:PDF , (05.10.2022), s.2

[326] European Commission, "Communication from the Commission Europe 2020, A strategy for smart, sustainable and inclusive growth", COM(2010) 2020, Brussels, 3.3.2010, https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf , (05.10.2022), s. 3, 15 ve 16.

[327] European Commission, "Green Paper Corporate governance in financial institutions and remuneration policies", COM(2010) 284 final, Brussels, 2.6.2010, https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1788e830-b050-447c-8214-77ed51b13241 , (05.10.2022), s. 3.

[328] European Commission, "Green Paper, The EU Corporate Governance Framework**",** COM(2011) 164 Final, Brussels, 5.4.2011, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0164:FIN:EN:PDF , (05.10.2022).

for Corporate Social Responsibility) adında bir Bildiri hazırlamıştır[329]. Söz konusu bildirinin başlangıç bölümünde, "*şirketlerin sosyal ve çevresel kaygılarını ticari faaliyetlerinde ve paydaşlarıyla gönüllü olarak etkileşimlerinde bütünleştirdiği bir kavram*" olarak Avrupa Birliği Komisyonu'nun kurumsal sosyal sorumluluk kavramına ilişkin tanımına yer verilmiş ve kurumsal sosyal sorumluluğun, şirketlerin topluma ve çevreye karşı yasal yükümlülüklerinin ötesindeki eylemleriyle ilgili olduğu ve bazı düzenleyici önlemlerin kurumsal sosyal sorumluluklarını gönüllü olarak yerine getiren işletmeler için daha elverişli bir ortam yarattığı vurgulanmıştır[330]. Söz konusu bildiri ile şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğuna ilişkin 2011-2014 AB Eylem Gündemi kapsamında, kurumsal sosyal sorumluluğun görünürlüğünün artırılması ve iyi uygulamaların yaygınlaştırılması, iş dünyasındaki güven düzeylerinin iyileştirilmesi ve izlenmesi, şirketlerin sosyal ve çevresel bilgilerinin açıklanması konusunda gelişim kaydedilmesi ve BM İş Dünyası ve İnsan Haklarına İlişkin Rehber İlkeler gibi küresel yaklaşımların Avrupa Birliği'ndeki kurumsal sosyal sorumluluk anlayışı ile uyumlaştırılması hedefleri belirlenmiştir.

Avrupa Birliği Parlamentosu da konuya ilişkin olarak 6 Şubat 2013 tarihinde "Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Hesap Verebilir, Şeffaf ve Sorumlu İş Davranışı ve Sürdürülebilir Büyüme" isimli bir ilke karar yayımlamıştır. Söz konusu ilke kararda, Avrupa Birliği Parlamentosu kurumsal sosyal sorumluluk, kamu yararı, rekabet edebilirlik ve inovasyon arasındaki bağların güçlendirilmesi, kurumsal sosyal sorumluluk politikalarının daha şeffaf ve daha etkili hale getirilmesi ve KOBİ'ler bakımından kurumsal sosyal sorumluluğun uygulamaya konması gerektiğine ilişkin değerlendirmelerde bulunmuştur[331].

Avrupa Birliği kurumları tarafından yapılan bu çalışmaların sonucunda, 2014 yılında doğrudan kurumsal sosyal sorumluluğa ilişkin bir AB Yönergesi yayımlanmıştır. 22 Ekim 2014 tarihli ve 2014/95/EU sayılı "Belirli Büyük

---

329 Communication from The Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions, "A Renewed EU Strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility", COM/2011/0681 final, **https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52011DC0681** , (06.10.2022), Article 1-Introduction.

330 "A Renewed EU Strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility", COM/2011/0681 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52011DC0681 , (06.10.2022).

331 European Parliament, "Resolution of 6 February 2013 on corporate social responsibility: accountable, transparent and responsible business behaviour and sustainable growth", 2012/2098(INI), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013IP0049&from=FI , (06.10.2022).

Teşebbüsler ve Gruplar Tarafından Finansal Olmayan ve Çeşitlilik Bilgilerinin Açıklanmasına ve 2013/34/EU sayılı Yönerge'de Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönerge"[332] Avrupa Birliği'nde şirketlerin sosyal ve çevresel konularda şeffaflığının daha fazla sağlanması ve hesap verebilirliğinin artması açısından kurumsal sosyal sorumluluk alanında önemli bir adım niteliğindedir. Söz konusu Yönerge ile bazı şirketler için finansal bilgilerini açıklama yükümlülüklerinin yanında finansal olmayan -finansdışı- diye tabir edilen çevresel ve sosyal uygulamalarına yönelik de açıklama yapma zorunluluğu getirilmiştir. Böylece şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu açısından ilk kez tüm Avrupa Birliği devletlerinde uygulanacak hukuken bağlayıcı kurallar ihdas edilmiştir.

2014/95/EU sayılı Yönerge ile amaçlanan tüm sektörlerdeki belirli teşebbüsler tarafından sağlanan sosyal ve çevresel bilgilerin şeffaflığını tüm Üye Devletler arasında yüksek bir düzeye çıkarmak ve böylece belirli büyük teşebbüslerin finansal olmayan bilgileri açıklamasını sağlamaktır[333]. Kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında şirketlerin finansal olmayan bilgilerinin açıklanmasının, şirketler için hem sosyal adaletin sağlanması ve çevrenin korunmasını hem de uzun vadeli karlılığı sağlayacağı ve bu uygulamanın sürdürülebilir bir küresel ekonomiye yönelik değişimde önemli bir rol oynayacağı ifade edilmektedir[334]. 14 Aralık 2022 tarihinde ise 2014/95/EU sayılı finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına ilişkin Yönergenin düzenlediği maddeleri ve dolayısıyla 2013/34/EU sayılı Yönergeyi değiştiren ve tam ismiyle "Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlamasına İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 14 Aralık 2022 tarihli ve 2013/34/EU sayılı Yönergeyi, 2006/43/EC sayılı Yönergeyi, 2004/109/EC sayılı Yönergeyi, 537/2014 sayılı Tüzüğü tadil eden 2022/2464 sayılı Yönergesi"[335] (Kısaca 2022/2464 sayılı Kurumsal Sürdürülebilirlik

---

[332] The European Parliament and The Council of The European Union, "Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of The Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0095 , (06.10.2022).

[333] European Parliament, "Non-financial Reporting Directive", https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/654213/EPRS_BRI(2021)654213_EN.pdf , (06.10.2022), s. 3.

[334] European Parliament, "Non-financial Reporting Directive", https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/654213/EPRS_BRI(2021)654213_EN.pdf , (06.10.2022), s. 3.

[335] European Commission, "Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting (Text with EEA

Raporlaması Yönergesi olarak anılacaktır) yayımlanmıştır. 2022/2464 sayılı Yönerge'den önce şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluk bakımından açıklamalarının ismi "Finansal Olmayan Tablo" (non-financial statement) iken söz konusu Yönerge ile "Sürdürülebilirlik raporlaması" (sustainability reporting) olarak değiştirilmiş, daha da önemlisi bu raporlama yükümlülüğüne tabi olan şirketlerin kapsamı genişletilmiş ve sürdürülebilirlik alanındaki raporlamaların içermesi gereken bilgiler de artırılmıştır. Bunun yanında sürdürülebilirlik raporlaması bakımından birçok başka yeni düzenlemeye de yer verilmiştir. Söz konusu Yönergelerin düzenlemelerine ilişin ayrıntılara aşağıdaki başlıkta yer verileceğinden Yönergelere ilişkin bu başlıktaki açıklamalarımızı burada sonlandırmayı uygun buluyoruz.

2014/95/EU sayılı Yönerge'nin yayımlanmasından sonra 2016 yılında Avrupa Birliği Komisyonu "Sürdürülebilir Bir Avrupa Geleceği İçin Sonraki Adımlar: Sürdürülebilirlik İçin Avrupa Eylemi" başlıklı Bildirisi'nde, şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğuna ilişkin bütünsel bir yaklaşımı benimsediğini yinelemiş ve mevcut ve gelecekteki sosyal, çevresel ve kurumsal yönetişime ilişkin zorluklarla başa çıkılabilmesi için somut eylemlere odaklanarak bu konudaki çalışmalarını yoğunlaştıracağını vurgulamıştır[336].

Avrupa Birliği Komisyonu 2017 yılında, şirketlerin çevresel ve sosyal bilgileri açıklamasına yardımcı olmak amacıyla 2014/95/EU sayılı Yönerge kapsamında yer alan yükümlülükleri açıklayan bir rehber yayınlamıştır[337]. Avrupa Birliği Komisyonu 2019 yılında finansal olmayan raporlamaya ilişkin mevcut 2017 rehberini tamamlayan, şirketler tarafından iklimle ilgili bilgilerin raporlanmasına ilişkin bir ek rehber daha yayınlamıştır[338].

2019 yılında Avrupa Birliği Komisyonu "Sürdürülebilir Avrupa'ya Doğru 2030" başlıklı Görüş Yazısını yayınlamış ve sürdürülebilirlik geçişinde şirketlerin

---

relevance)", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2464 , (24.02.2022).

[336] European Commission, "Communication from The Commission, Next steps for a sustainable European future European action for sustainability", Strasbourg, 22.11.2016, COM(2016) 739 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:52016DC0739 , (06.10.2022).

[337] European Commission, "Communication from The Commission Guidelines on non-financial reporting (methodology for reporting non-financial information)", 2017/C - 215/01, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017XC0705(01)&from=EN , (06.10.2022).

[338] European Commission, "Communication from The Commission Guidelines on non-financial reporting: Supplement on reporting climate-related information", 2019/C 209/01, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019XC0620(01)&from=EN , (06.10.2022).

hayati bir rol oynadığını vurgulayarak son on yılda hem gönüllü şekilde hem de kamusal teşvikle şirketlerin çevresel ve sosyal sorumluluğunun kurumsal misyonlarının temel bir parçası haline geldiğini belirtmiştir[339]. Ayrıca 2019 yılında Avrupa Birliği Komisyonu, o zaman dek şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında Avrupa Birliği düzeyinde gerçekleştirilen adımların ve bunlardan çıkarılan derslerin dökümünü ortaya koyan "Kurumsal Sosyal Sorumluluk, Sorumlu İşletme Davranışı ve İş Dünyası ve İnsan Hakları: İlerlemeye Genel Bakış" konulu Personel Çalışma Belgesini yayımlamış ve belgede bazı belirli sektörlere ilişkin durum tespiti (*due diligence*) gereklilikleri başta olmak üzere, 2014/95/EU sayılı Yönerge kapsamında uyumu geliştirme ihtiyacı bulunduğunu belirtmiştir[340]. Yine 2019 yılında finansal hizmetler bakımından kurumsal sosyal sorumluluğu düzenleyen "Finansal Hizmetler Sektöründe Sürdürülebilirlikle İlgili Açıklamalara ilişkin 27 Kasım 2019 tarihli ve (EU) 2019/2088 sayılı Avrupa Parlamentosu ve Konsey Tüzüğü"[341] yayımlanmıştır. Söz konusu Avrupa Birliği Tüzüğü ile finansal ürün üreticileri ve nihai yatırımcılara yönelik hizmet veren finansal danışmanlar için sürdürülebilirlik açıklama yükümlülükleri düzenlenmektedir[342].

2019 yılının sonuna gelindiğinde Avrupa Birliği'nde günümüzde çokça konuşulan ve uygulama adımları için birçok düzenleme yapılan Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı yayımlanmıştır. Avrupa Birliği Yeşil Mutabakatı Avrupa Birliği Komisyonu tarafından diğer Avrupa Birliği organlarına yönelik bir Bildiri (*Communication*) olarak yayımlanmıştır. AB Komisyonu'nun bu neslin görevi olarak iklim ve çevre ile ilgili zorluklarla mücadele etme taahhüdünü yeniden belirlediğini belirttiği Yeşil Mutabakat'ın iklim değişikliği ve küresel ısınmanın doğa üzerindeki etkilerine bir yanıt olarak "*2050 yılında AB'nin net sera gazı emisyonlarının olmadığı, ekonomik büyümenin kaynak kullanımından ayrıştırıldığı, modern, kaynakları verimli*

[339] European Commission, "Reflection Paper Towards a Sustainable Europe by 2030", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM%3A2019%3A22%3AFIN , (06.10.2022).
[340] European Commission, "Corporate Social Responsibility, Responsible Business Conduct, and Business and Human Rights: Overview of Progress", https://ec.europa.eu/docsroom/documents/34963 , (06.10.2022).
[341] European Commission, "Regulation (EU) 2019/2088 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 on sustainability-related disclosures in the financial services sector (Text with EEA relevance)Text with EEA relevance", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02019R2088-20200712 , (07.03.2023).
[342] European Commission, "Sustainability-related disclosure in the financial services sector", https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/disclosures/sustainability-related-disclosure-financial-services-sector_en , (07.03.2023).

kullanan ve rekabetçi bir ekonomiye sahip, adil ve müreffeh bir topluma dönüştürmeyi amaçlayan yeni bir büyüme stratejisi" niteliğinde olduğu belirtilmiştir[343]. Yeşil Mutabakat kapsamında sürdürülebilirliğin tüm AB politikalarında yaygınlaştırılması hedefi koyulmuş ve sürdürülebilir yatırımın temellerini güçlendirmek için şirketlerde kısa vadeli finansal performansa fazla şekilde odaklanılması yerine uzun vadeli ve sürdürülebilir kalkınmanın kurumsal yönetime daha fazla dahil edildiği yönetim anlayışına geçilmesi gerektiği, buna ek olarak yatırımcıların yatırımlarının sürdürülebilirliği hakkında tam olarak bilgi sahibi olabilmeleri için şirketlerin iklim ve çevre verileri konusundaki açıklamalarını artırmaları gerektiği ve bu amaçla AB Komisyonunun, Finansal Olmayan Raporlama Yönergesini gözden geçireceği ifade edilmiştir[344].

Avrupa Birliği nezdinde yeni hukuki düzenlemelerin oluşturulmasından önce kamunun gerçekleştirilmek istenen hukuki düzenlemeler ya da politikalar kapsamında görüşünün alınması için "Girişim"ler (*Initiatives*) oluşturulmaktadır[345]. Bu doğrultuda "Sürdürülebilir Kurumsal Yönetişim" konusunda Avrupa Birliği Komisyonu tarafından 20 Temmuz 2020 tarihinde "Başlangıç Etki Değerlendirmesi" yayımlanmıştır. Söz konusu belgede Avrupa Birliği Komisyonu Yeşil Mutakabat Bildirisi'nde olduğu gibi şirketlerin kısa vadeli finansal performans baskısına maruz kaldıklarını, bu durumun şirketlerin stratejilerine sürdürülebilirliği entegre etme kapasitelerini düşürdüğünü belirtmiş ve bunun iki önemli yönü olduğunu ifade etmiştir; AB Komisyonu'na göre şirketler bir yandan, faaliyetlerinde ve tedarik zincirlerinde iklim değişikliğini ve diğer çevresel, sosyal ve insan haklarına ilişkin (işçi hakları, çocuk işçiliği vb.) riskleri ve etkilerini doğru bir şekilde ele almamakta ve birçok AB menşeili şirket, daha düşük sosyal, insan hakları veya çevresel standartlara sahip ülkelerdeki kuruluşlardan malzeme tedarik ettiğinden bu risklerin ve etkilerin belirlenmesi ve hafifletilmesi zorlaşmaktadır, ikinci olarak ise birkaç

[343] European Commission, "Communication from The Commission: The European Green Deal", Brussels, 11.12.2019, COM(2019) 640 final, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF , (07.10.2022), s.2.

[344] European Commission, "Communication from The Commission: The European Green Deal", Brussels, 11.12.2019, COM(2019) 640 final, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF , (07.10.2022), s.17.

[345] European Commission, "Published initiatives", https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives_en , (07.10.2022).

büyük şirket bu konuda öncü olsa da, çoğu kurumsal strateji doğru şekilde oluşturulamamaktadır, çünkü ulusal şirket yasalarının dar yorumlanması ile şirket menfaati ve müdürlerin görevleri, kısa vadeli finansal değerin maksimize edilmesiyle ilişkilendirilmekte, finansal başarıya ilişkin hissedar baskısı ile birlikte yöneticilerin hissedarlara karşı hesap verme sorumluluğu gündeme gelmektedir[346]. AB Komisyonu üye devletler arasında şirketler için öngörülen ulusal hukuk düzenlemelerinin farklılık göstermesinin de bu konuda etkili olduğunu belirtmiş ve söz konusu problemlerin çözülmesi amacıyla bu boşluğun doldurulması için iki noktada şirketlere ilişkin düzenlemelerde ortak bir standart getirilebileceğini belirtmiştir, ilki sürdürülebilirlik durum tespiti ve ikincisi ise genişletilmiş yönetici sorumluluğudur[347]. Böylece bu alanlarda Avrupa Birliği genelinde uygulanacak yeni düzenlemelerin yapılabileceği yönünde işaret verilmiştir.

2022 yılının şubat ayında ise Avrupa Birliği Parlamentosu ve Konseyi tarafından şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında yeni bir Yönerge taslağı olarak "Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Yönergesi Taslağı" yayımlanmıştır. Söz konusu Yönerge taslağının hazırlanmasındaki arka plan ise şu şekilde belirtilmektedir; AB ekonomisi küresel tedarik zincirleri aracılığıyla dünya çapında milyonlarca işçiye bağlanmakta, bu durum işçilerin hakları üzerindeki ve aynı zamanda çevre üzerindeki olumsuz etkileri ele alma sorumluluğunu da beraberinde getirmekte, Avrupa Birliği düzeyinde gerçekleştirilen kamunun da katılımı sağlanan tartışmalar neticesinde daha fazla şirketin çevresel ve insan hakları durum tespitine yer vermesi yönünde bir kamuoyu talebi bulunmakta, bunun yanında üye devletlerde bu konuda çeşitli ulusal düzenlemeler gerçekleştirilmesi neticesinde AB düzeyinde birbirinden farklı uygulamalar birtakım zorluklara yol açmakta ve bu durum da insan hakları ve çevresel durum tespiti ile ilgili Avrupa Birliği organlarının yasal belirliliği sağlayan yeknesak bir düzenleme yapmasını gerektirmektedir[348].

---

[346] European Commission, "Inception Impact Assessment", https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12548-Sustainable-corporate-governance_en , (07.10.2022), s. 2.

[347] Kandemir, s 868; European Commission, "Inception Impact Assessment", https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12548-Sustainable-corporate-governance_en , (07.10.2022), s. 3.

[348] European Commission, "Proposal for a Directive of The European Parliament and of The Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0071 , (07.10.2022).

Son olarak Avrupa Birliği nezdinde şirketlerin faaliyetleri nedeniyle oluşan çevresel etkilerinin azaltılması için 1993 yılından bu yana uygulanan EMAS (*eco-management and audit scheme*) adıyla bilinen Avrupa Birliği Çevre Yönetimi ve Denetleme Planı, gönüllülük esasına dayanan ve bu plana kayıt olan kurum ya da kuruluşların enerji ve doğal kaynak tüketimini, atıklarını, sera gazı emisyonu salınımını azaltma yönündeki faaliyetlerinin denetlenmesini, raporlanmasını ve geliştirilmesini sağlamaya yönelik bir sistemdir ve bugüne kadar pek çok değişiklik geçiren EMAS sistemi halen yürürlükte olup Avrupa Birliği nezdinde bu sisteme kaydolan 4600'den fazla kuruluş olduğu ifade edilmektedir[349]. EMAS sistemine kayıtlı kuruluşlar, enerji verimliliği, su tüketimi, çevre kirliliği, atık ve tehlikeli madde yönetimi gibi çevresel etkilerini azaltmayı taahhüt ederken aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma amaçları kapsamında kurumsal sosyal sorumluluk, ekolojik etiketleme, yeşil ihale usulleri, sürdürülebilir tedarik zincirleri ve yeşil finans gibi alanlarda sisteme kayıtlı kuruluşların aksiyon almalarını sağlamaktadır, bu nedenle EMAS AB'nin çevre politikası ile birçok açıdan bağlantılı bir sistemdir ve Avrupa Birliği'nin iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma amaçları ile doğrudan ilgili ve etkili bir araç niteliğindedir[350].

Görüldüğü üzere, Avrupa Birliği nezdinde son 20 yıldır şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu konusunda ilk olarak Bildiriler ve İlke Kararlar ile bir politika oluşturulmaya çalışılmış ve böylece aynı zamanda kamuoyunun ve sektörel aktörlerin görüşleri alınmıştır. Aynı zamanda bu yöndeki teşvik edici telkinlerin etkisiyle ulusal hukuklarda bu alanda düzenlemeler gerçekleştirilmeye başlanarak şirketlerin bu konudaki uygulamaları geliştirilmiştir. 2014 yılında kabul edilen Yönerge ile ilk kez Avrupa Birliği genelinde bağlayıcı şekilde finansal olmayan bilgilerin açıklanması zorunluluğu getirilerek Birlik düzeyinde şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında önemli bir adım atılmıştır. Bunun ardından 2019 yılında yayımlanan AB

---

[349] Avrupa Çevre Ajansı, "AB Çevre Yönetimi ve Denetleme Planı (EMAS) nedir?", https://www.eea.europa.eu/tr/articles/kuruluslarda-cevresel-performansi-iyilestirme#:~:text=EMAS%2C%20kurulu%C5%9Fun%20%C3%A7evresel%20performans%C4%B1na%20ili%C5%9Fkin,Komisyonu%20taraf%C4%B1ndan%201993%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20olu%C5%9Fturuldu. , (07.10.2022).

[350] European Commission, "Eco-Management and Audit" Schemehttps://ec.europa.eu/environment/emas/join_emas/faqs_en.htm#:~:text=The%20Eco%2DManagement%20and%20Audit,and%20improve%20their%20environmental%20performance. , (07.10.2022).

Yeşil Mutabakatı çerçevesinde sürdürülebilirlik ve kurumsal yönetişim alanındaki gelişmelerle birlikte bu konudaki tartışmalar ve AB organlarının yayınları devam etmiş ve sonuç olarak 2022 yılında bu alanda sürdürülebilirlik durum tespitinin zorunlu hale getirilmesi için bir Yönerge taslağı yayımlanmıştır. Bu gelişmeler ışığında, Avrupa Birliği'nin sürdürülebilir kalkınma ve dolayısıyla şirketlerin bu konuya olumlu katkısında başat rol oynayan kurumsal sosyal sorumluluk konusunda aksiyonlarının ve düzenlemelerinin devam edeceği ve iklim değişikliği ile mücadele ve sosyal refahın tesisi noktasında Avrupa Birliği'nin toplumun tüm kesimlerinin buna katkısını sağlamak konusunda bağlayıcı düzenlemeler yapmasının beklendiği söylenebilir.

Avrupa Birliği sürdürülebilir kalkınma alanında hem çeşitli politika belgeleri ve teşvik edici rehberler yayınlamakta hem de EMAS gibi şirketlerin gönüllü katılım sağladığı sistemler geliştirmektedir, fakat aynı zamanda AB Yönergeleri gibi bağlayıcı düzenlemeler aracılığıyla sürdürülebilir kalkınma amaçlarının yerine getirilmesini sağlama gayretindedir. Bu açıdan sürdürülebilirlik alanında yumuşak hukuk belgelerini ve bağlayıcı hukuki düzenlemeleri bir arada kullanmak konusunda önemli bir örnek olarak gösterilmektedir[351]. Bu başlıkta Avrupa Birliği düzeyinde şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında gerçekleştirilen hukuki düzenleme süreci açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu düzenlemelerin kapsamı ve uygulanış yöntemi aşağıda ayrıntıları ile incelenecektir.

B. Avrupa Birliği Hukukunda Şirketlerin Sosyal Sorumluluğunun Düzenlenişi

Şirketlerin sosyal sorumluluğu kapsamında Avrupa Birliği'ndeki ilk bağlayıcı düzenleme yukarıda belirttiğimiz üzere finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına ilişkin Avrupa Birliği'nin 2014/95/EU sayılı Yönergesi'dir. Bu Yönergenin kapsamını genişleten Yönerge ise 14 Aralık 2022 tarihinde kabul edilen 2022/2464 sayılı Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlaması Yönergesi olmuştur. Söz konusu 2014/95/EU sayılı Yönergede hangi şirketlerin finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına yönelik yükümlülüğe ve 2022/2464 sayılı Yönergede ise hangi şirketlerin sürdürülebilirlik

[351] Atılgan Pazvantoğlu, s. 1136.

raporlamasına tabi olduğu belirtilmiştir. Söz konusu Yönergelere göre sürdürülebilirlik raporlaması yayınlama ve finansal olmayan bilgileri açıklama yükümlülüğünün kapsamı ortalama çalışan sayısı, bilanço toplamı ve net ciro referans alınarak tanımlanmıştır. 2014/95/EU sayılı Yönergede küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ'ler) ek yükümlülüklere tabi olmamaları için muaf tutulmuşken[352], 2022/2464 sayılı Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlaması Yönergesi'nde mikro işletmeler haricinde küçük ve orta büyüklükteki işletmeler sürdürülebilirlik raporlaması yükümlülüğü kapsamına dahil edilmiştir.

2014/95/EU sayılı Yönergede olduğu gibi, 2022/2464 sayılı Yönerge, sürdürülebilirlik raporlaması yükümlülüğü için Avrupa Birliği hukukunda "*public-interest entities"* olarak adlandırılan ve Türkçe'ye "kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar" olarak çevrilen[353] kuruluşları kapsamına almaktadır; bu kuruluşlar, Avrupa Birliği hukukuna göre işlerinin niteliği, hacmi, çalışanlarının sayısı veya bankalar, sigorta şirketleri gibi kurumsal statüsü nedeniyle kamuyu önemli ölçüde ilgilendiren şirketlerdir[354]. 2014/95/EU sayılı Yönerge'nin 1. maddesi (2013/34/EU sayılı Yönerge'ye 19a maddesi olarak eklenmiştir) uyarınca, bilanço tarihlerinde mali yıl boyunca ortalama çalışan sayısı 500'den fazla olan kamu yararını ilgilendiren büyük işletmeler (*large undertakings*)[355], yönetim raporunda finansal olmayan bir

---

[352] Avrupa Birliği'nin 2014/95/EU sayılı Yönergesi'nin Giriş kısmının 14.paragrafı, Official Journal of the European Union, "Directive 2013/34/EU of The European Parliament and of The Council of 26 June 2013", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013L0034&from=EN , (12.10.2022).

[353] Terimin çevirisine ilişkin öğretiden örnekler için bakınız. Ahmet Tanç ve Abdurrahman Gümrah, "Şeffaflık Raporları Çerçevesinde Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Sürekli Mesleki Eğitim Politikalarının Analizi", **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, Cilt: 18, Özel Sayı 1, 2016, ss. 419 – 438, s. 419; Burcu Gürol ve Tayfun Tüysüzoğlu, "Türkiye'de Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar Nezdinde Bağımsız Denetim Yapan Denetim Kuruluşlarının Şeffaflık Raporları Üzerinde Bir İnceleme", **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Cilt: 15, Sayı: 47, 2016, ss. 131-148, s. 131. Ayrıca söz konusu terim "Bağımsız Denetim Yönetmeliği"nin 4.maddesinin (l) bendinde şu şekilde tanımlanmıştır; *"Kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar (KAYİK): Halka açık şirketler, bankalar, sigorta, reasürans ve emeklilik şirketleri, faktöring şirketleri, finansman şirketleri, finansal kiralama şirketleri, varlık yönetim şirketleri, emeklilik fonları, 6/12/2012 tarihli ve 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanununda tanımlanmış olan ihraççılar ve sermaye piyasası kurumları ile faaliyet alanları, işlem hacimleri, istihdam ettikleri çalışan sayısı ve benzeri ölçütlere göre önemli ölçüde kamuoyunu ilgilendirdiği için Kurum tarafından bu kapsamda değerlendirilen kuruluşları,".* (Resmî Gazete Tarihi: 26.12.2012, Sayısı: 28509).

[354] Eur-Lex, "Rules for statutory audit of public-interest entities", https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/rules-for-statutory-audit-of-public-interest-entities.html#:~:text=Public%2Dinterest%20entity%3A%20companies%20with,insurance%20firms%20and%20listed%20companies. , (12.10.2022).

[355] Yönergelerde yer alan büyük işletme (*large undertaking*) kavramı 2013/34/EU sayılı Yönergenin 3.maddesinin 4.fıkrasında tanımlanmıştır ve sürdürülebilirlik raporlaması bakımından da bu anlamı ile

beyana/bilançoya yer vermekle yükümlü kılınmıştı, böylece büyük işletme sayılan bir şirket kamu yararını ilgilendiren kuruluşlardan ise ve mali yıl boyunca ortalama 500'den fazla çalışanı var ise finansal olmayan bilgileri açıklama yükümlülüğü doğmaktaydı. 2022/2464 sayılı Yönerge ile ise 2013/34/EU sayılı Yönergedeki anlamıyla mikro işletmeler dışında, büyük işletmeler ve önceki düzenlemeden farklı olarak küçük ve orta büyüklükteki işletmeler[356] sürdürülebilirlik raporlaması yükümlülüğüne dahil edilmiştir. Büyük işletmeler açısından da 500 çalışandan fazla çalışanı olma kriteri kaldırılmış ve tüm büyük işletmeler kapsama dahil edilmiştir. Bunun yanında 2014/95/EU sayılı Yönerge'den farklı olarak, 2022/2464 sayılı Yönerge ile 2013/34/EU sayılı Yönergeye eklenen 40a maddesi uyarınca Avrupa Birliği dışında kurulu "üçüncü-ülke işletmeleri" (*third-country undertakings*) de belirli koşullar altında sürdürülebilirlik raporlamasına tabi kılınmaktadır. Buna göre Avrupa Birliği içinde önemli faaliyetleri olan, son iki yıldaki Avrupa Birliğinde elde ettiği net ciroları 150 milyon avronun üzerinde olan ve "büyük" işletme niteliğinde veya düzenlenmiş bir piyasada işlem gören en az bir bağlı şirkete ya da bir önceki yıl Avrupa Birliğinde 40 milyon avro gelir getiren bir şubeye sahip olan üçüncü ülke işletmeleri, maddede belirtilen bilgileri içeren bir sürdürülebilirlik raporlaması hazırlamakla yükümlü kılınmıştır.

2022/2464 sayılı Yönerge'nin ve 2014/95/EU sayılı Yönerge'nin kapsamının açıklanması bakımından "kamu yararını ilgilendiren kuruluş" (*public-interest entities*) kavramını açıklığa kavuşturmak uygun olacaktır. "Kamu yararını ilgilendiren

kullanılmaktadır. Buna göre bir işletmenin büyük işletme sayılabilmesi için şu üç kriterden ikisini sağlaması gerekir; 1.Yıllık 40 milyon avro veya daha fazla net ciro elde edilmesi,
2. Yıllık 20 milyon avro veya daha fazla toplam bilançosu olması,
3. İlgili mali yıl boyunca istihdam edilen ortalama çalışan sayısının 250 veya daha fazla olması.

[356] Küçük ve orta büyüklükteki işletme (*small and medium-sized undertaking*) kavramı 2013/34/EU sayılı Yönergenin 3.maddesinin 2. ve 3.fıkralarında tanımlanmıştır ve sürdürülebilirlik raporlaması bakımından da bu anlamı ile kullanılmaktadır. Buna göre bir işletmenin küçük işletme sayılabilmesi için şu üç kriterden ikisini sağlaması gerekir; 1.Yıllık 8 milyon avrodan daha az net ciro elde edilmesi,
2. Yıllık 4 milyon avrodan daha az toplam bilançosu olması,
3. İlgili mali yıl boyunca istihdam edilen ortalama çalışan sayısının en fazla 50 olması.
Bir işletmenin orta büyüklükte işletme sayılabilmesi için mikro veya küçük işletme olmaması ve şu üç kriterden ikisini sağlaması gerekir; 1.Yıllık 40 milyon avrodan daha az net ciro elde edilmesi,
2. Yıllık 20 milyon avrodan daha az toplam bilançosu olması,
3. İlgili mali yıl boyunca istihdam edilen ortalama çalışan sayısının en fazla 250 olması.

kuruluş", 2013/34/EU sayılı Avrupa Birliği Yönergesi'nin 2.maddesinin 1.fıkrasında tanımlanmıştır[357]. Bu maddeye göre kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar şunlardır,

- *"Avrupa Birliği üyesi bir ülkenin hukukuna tabi olan ve 2004/39/EC sayılı Avrupa Birliği Yönergesinin 4.maddesinde belirtildiği şekliyle menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem gören işletmeler,*
- *2006/48/EC sayılı Avrupa Birliği Yönergesinin 4.maddesinde tanımlandığı şekliyle kredi kuruluşları,*
- *91/674/EEC sayılı Konsey Yönergesinin 2.maddesinde belirtildiği şekliyle sigorta şirketleri,*
- *Faaliyetleriyle kamuyu büyük ölçüde etkileyen ve bundan dolayı üye ülkeler tarafından kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar olarak belirlenen işletmeler."*[358]

Görüldüğü üzere Avrupa Birliği Yönergesi ile menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem gören işletmeler, kredi kuruluşları ve sigorta şirketleri kesin olarak kamu yararını ilgilendiren kuruluş olarak kabul edilirken, Yönerge üye devletlere ayrıca faaliyetlerinin kamuyu ilgilendirdiğine kanaat getirdiği şirketleri de kamu yararını ilgilendiren kuruluş olarak tanımlama yetkisi vermiştir. Bu bakımdan üye devletler yapacakları bir ulusal düzenleme ile Yönergenin ve dolayısıyla finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına ilişkin yükümlülüğün kapsamını genişletebileceklerdir. Yönergenin bu alanda verdiği yetkiye dayanarak üye devletlerde söz konusu yükümlülüğe tabi kılınan şirketler daha ziyade sosyal güvenlik kuruluşları, yatırım şirketleri, kamu iktisadi teşebbüsleri, kamu tüzel kişileri, varlık

---

[357] "*Public-interest entities*" teriminin tanımı için bakınız: 2013/34/EU sayılı Avrupa Birliği Yönergesi'nin 2.maddesi, *"...(1) 'public-interest entities' means undertakings within the scope of Article 1 which are:*
(a) governed by the law of a Member State and whose transferable securities are admitted to trading on a regulated market of any Member State within the meaning of point (14) of Article 4(1) of Directive 2004/39/EC of the European Parliament and of the Council of 21 April 2004 on markets in financial instruments (1);
b) credit institutions as defined in point (1) of Article 4 of Directive 2006/48/EC of the European Parliament and of the Council of 14 June 2006 relating to the taking up and pursuit of the business of credit institutions (1), other than those referred to in Article 2 of that Directive;
(c) insurance undertakings within the meaning of Article 2(1) of Council Directive 91/674/EEC of 19 December 1991 on the annual accounts of insurance undertakings (2); or
(d) designated by Member States as public-interest entities, for instance undertakings that are of significant public relevance because of the nature of their business, their size or the number of their employees;..."

[358] Volkan Demir ve Ece Gür, "Avrupa Birliği Muhasebe Yönergesi (2013/34) ve UFRS, US GAAP, Alman GAAP Karşılaştırması Kapsamında Türkiye'deki Muhasebe Uygulamaları", **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Sayı: 49, 2016, ss. 66-81, s. 71.

yönetimi şirketleri, elektronik para kuruluşları ve büyüklük ölçeğine göre koyulan kriterlere göre tabi kılınan şirketler olmuştur[359].

Fransa'da halihazırda yasal olarak düzenlenen durum tespiti yapma yükümlülüğü bakımından ise 2014/95/EU sayılı Yönerge finansal olmayan bilgilerin açıklanması konusunda yükümlülüğe tabi kılınan şirketler bakımından henüz herhangi bir durum tespiti sürecini gerçekleştirmelerini zorunlu tutmamıştır. Avrupa Birliği üyesi devletler bakımından ise Fransa, Hollanda gibi ülkeler dışında finansal olmayan bilgilerin açıklanmasından önce durum tespiti yapılması zorunluluğu çoğunlukla öngörülmemiştir. Bunun yanında Avrupa Kurumsal Adalet Koalisyonu (*the European Coalition for Corporate Justice*) tarafından Avrupa Birliği'ndeki ve ulusal yasal girişimlerden bağımsız olarak insan hakları ihlallerinin yaşanmaya devam ettiğini vurgulamakta ve bu sebeple birçok ülkede zorunlu durum tespiti hakkında mevzuat çalışmaları için çağrı yapılmaktadır, buna ek olarak zorunlu durum tespitine ilişkin mevzuatın var olduğu üye devletlerdeki düzenlemeler bakımından da durum tespitinin belirli sektörlerle ya da belirli şirketlerle sınırlı olduğu ifade edilmektedir[360].

Avrupa Birliği'nde kurumsal sosyal sorumluluk alanında sürdürülebilirlik raporlamalarından önce durum tespiti sürecinin ihdas edilmesi için Avrupa Birliği tarafından 23 Şubat 2023 tarihli "Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Yönerge Taslağı" yayımlanmıştır[361]. Taslak Yönerge metninde sürdürülebilirlik raporlamasına ilişkin yükümlülüklerine benzer şekilde sürdürülebilirlik konusunda durum tespiti yapma yükümlülüğü 500'den fazla çalışanı ve net cirosu 150 milyon avrodan yüksek olan AB şirketleri için öngörülmüşken, Yönerge taslağı sürdürülebilirlik etkisi yüksek olarak kabul edilen sektörlerde (tekstil, tarım, ormancılık, balıkçılık, petrol, doğalgaz, maden, metal, kimya gibi) ise 250'den fazla çalışanı ve net cirosu 40 milyon avrodan yüksek AB şirketleri için ve bu eşikleri karşılayan ve AB'de faaliyet gösteren üçüncü ülke şirketlerini kapsamaktadır. Bunun yanında küçük ve orta büyüklükteki işletmeler

---

[359] Accountancy Europe, "Definition of Public Interest Entities in Europe", Kasım 2017, www.accountancyeurope.eu/wp-content/uploads/171130-Publication-Definition-of-Public-Interest-Entities-in-Europe_1.pdf , (12.10.2022),

[360] European Parliament, "Corporate social responsibility (CSR) and its implementation into EU Company law", https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/658541/IPOL_STU(2020)658541_EN.pdf , (14.10.2022), s. 30.

[361] European Commission, "Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU) 2019/1937", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0071 , (24.02.2023).

Yönerge taslağına dahil edilmemiştir. Yönerge taslağı kapsamındaki şirketlere, şirketin faaliyetlerinde, bağlı şirketlerinde ve değerler zincirinde insan hakları ve çevresel açıdan oluşan negatif etkilerin sonlandırılması, önlenmesi, ölçülmesi ve hafifletilmesi için kurumsal durum tespiti yapma yükümlülüğü getirilmektedir ve düzenlemeler bazı büyük şirketlerin iş stratejilerinin ise Paris Anlaşması uyarınca küresel ısınmayı 1,5 °C ile sınırlamaya uygun olmasını sağlamak için bir plan hazırlamasını gerektirmektedir. Buna ek olarak şirket yöneticilerinin de sürdürülebilirlik durum tespiti konusunda yükümlülükleri öngörülmüştür. Buna göre şirket yöneticileri durum tespiti süreçlerinin oluşturulmasını, uygulanmasını denetimi ve durum tespitinin kurumsal stratejiye entegre edilmesini sağlamakla yükümlüdür ve yönetim kurulu üyeleri şirket çıkarlarını en iyi şekilde gözetme görevlerini yerine getirirken kararlarının insan hakları, iklim değişikliği ve çevresel sonuçlarını dikkate almak zorunda kılınmıştır. Söz konusu yükümlülüklere uyulmaması halinde ise üye devletler tarafından idari yaptırımların ve mağdurlar için şirketlerin hukuki sorumluluğunun doğmasına yönelik hükümlerin öngörüleceği düzenlenmiştir.[362]

Sürdürülebilirlik raporlaması ve dolayısıyla finansal olmayan bilgilerin açıklanması bakımından, şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında şirketlere finansal olmayan bilgilerini açıklamak yönünde hukuki yükümlülükler getiren 2014/95/EU sayılı Avrupa Birliği Yönergesi'nin ve bu düzenlemeyi değiştiren 2022/2464/EU sayılı Yönergenin kapsadığı sürdürülebilirlik raporunda açıklanması gereken bilgileri içerik yönünden incelemek gerekir. 2013/34/EU sayılı Avrupa Birliği Yönergesini değiştiren ve söz konusu Yönerge'ye finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına ilişkin hükümler ekleyen 2014/95/EU sayılı Yönerge'nin 1.maddesi (2013/34/EU sayılı Yönergenin eklenen 19a maddesidir), kapsam dahilindeki şirketlerin hangi finansal bilgilerinin, ne şekilde açıklanması gerektiğini düzenlemiş ve bu madde 2022/2464/EU sayılı Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlaması Yönergesi ile değiştirilmiştir. Daha önce "Finansal Olmayan Tablo" (*Non-financial Statement*)[363]

---

[362] European Commission, "Corporate sustainability due diligence", https://commission.europa.eu/business-economy-euro/doing-business-eu/corporate-sustainability-due-diligence_en, (07.03.2023).

[363] "*Financial statement*" kavramı Türkçe'ye "finansal tablo" olarak çevrildiğinden kavram bu şekilde kullanılmıştır, "*financial statement*" kavramının çevirisi için bakınız. İhsan Uğur Delikanlı, "Finansal Tabloların Yayımının Onaylanma Süreci ve Bu Süreçteki Gelişmelerin Tablolara Yansıtılması", **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Sayı: 29, Eylül 2009, ss.101-117, s. 101.

başlıklı yeni 2022/2464/EU sayılı Yönerge ile "Sürdürülebilirlik Raporlaması" ismini taşıyan 19a maddesi uyarınca, sürdürülebilirlik raporunu hazırlamakla yükümlü şirketlerin yönetim raporlarında (*management report*)[364] işletmenin sürdürülebilirlik konuları üzerindeki etkilerini anlamak için gerekli bilgilere ve sürdürülebilirliğe ilişkin hususların işletmenin gelişimini, performansını ve konumunu nasıl etkilediğini anlamak için gerekli bilgilere yer vermesi gerekmektedir[365].

Sürdürülebilirlik raporlaması açısından şirketlerin yönetim raporunda yer alması gereken bilgiler 2022/2464/EU sayılı Yönerge'de 2013/34/EU sayılı Yönergeye nazaran ayrıntılandırılmış ve kapsamı genişletilmiştir. 2022/2464/EU sayılı Yönerge ile sürdürülebilirlik raporlamaları bakımından bir anlayış farklılığı da bulunmaktadır. Yönergenin giriş bölümünde (paragraf 29) belirtildiği üzere sürdürülebilirlik raporlaması açısından Avrupa Birliği'nce hem şirketlerin faaliyetlerinin insan hakları ile sosyal haklar ve çevre üzerindeki etkilerini hem de sürdürülebilirlik konularının şirketleri etkileme şeklinin açıklandığı, böylece hem şirketlere yönelik risklerin hem de şirketlerin etkilerinin karşılıklı olarak raporlarda yansıtılmasını gerektiren "çift önemlilik ilkesi" (*double materiality principe*) benimsenmiştir. Bu bağlamda yeni düzenleme uyarınca sürdürülebilirlik raporlamasında yer alması gereken ilgili bilgiler şu şekildedir;

a. Aşağıdakileri içerecek şekilde işletmenin iş modeli ve stratejisinin kısa bir açıklaması,

---

[364] "Management report" kavramının Türkçe'ye "yönetim raporu" olarak çevrilmesi açısından bakınız. Tuğçe Nimet Yaşar, "Anonim Şirketlerde Riskin Erken Saptanması ve Yönetimi", **Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, ss.69-91, s. 71, 26 numaralı dipnot.

[365] Değişiklikten önce 2014/95/EU sayılı Yönerge'de yönetim raporunda finansal olmayan bir tabloya yer verilmesi gerektiği belirtilmekteydi. Bu tabloda asgari olarak çevresel, sosyal ve çalışanları ilgilendiren meseleler ile insan haklarına saygı, yolsuzlukla mücadele ve rüşvetle ilgili konulara ilişkin ve bu konularda şirketin faaliyetlerinin gelişimi, performansı, konumu ve etkisine dair bilgilere yer verilmeliydi. Yönerge'de bu bilgilerin mevcut durumun anlaşılması için gerekli olduğu ölçüde paylaşılacağı belirtilmişti. Finansal olmayan tablolarda şu bilgilere yer verilmesi gerekmekteydi; Şirketin iş modelinin kısa bir açıklaması,

- Uygulanan durum tespiti süreçleri de dahil olmak üzere şirket tarafından yukarıda belirtilen (çevresel, sosyal ve çalışanları ilgilendiren meseleler ile insan haklarına saygı, yolsuzlukla mücadele ve rüşvetle ilgili) konularla ilgili olarak izlenen politikaların tanımı,
- Söz konusu politikaların sonucu,
- İlgili ve orantılı olduğu durumlarda, iş ilişkileri, bu alanlarda olumsuz etkilere neden olabilecek ürün veya hizmetler de dahil olmak üzere, şirketin faaliyetleriyle ilgili temel riskler ve şirketin bu riskleri yönetme şekli,
- Belirli bir işle ilgili finansal olmayan anahtar performans göstergeleri (*key performance indicators*).

(i) Sürdürülebilirlik konularıyla ilgili risklere ilişkin olarak işletmenin iş modelinin ve stratejisinin mukavemeti;

(ii) Sürdürülebilirlik konularıyla ilgili işletme için mevcut olanaklar;

(iii) İşletmenin iş modeli ve stratejisinin sürdürülebilir bir ekonomiye geçiş ve 12 Aralık 2015'te kabul edilen Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi kapsamındaki Paris Anlaşması ve Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 2021/1119 sayılı Tüzüğünde belirlenen şekilde 2050 yılına kadar iklim nötrlüğüne ulaşma hedefi kapsamında küresel ısınmanın 1,5 °C ile sınırlandırılması ile uyumlu olmasını sağlamak için uygulama faaliyetleri ile ilgili finansal ve yatırım planları da dahil olmak üzere planları ve ilgili olduğu ölçüde işletmenin kömür, petrol ve gazla ilgili faaliyetler bakımından riski;

(iv) İşletmenin iş modeli ve stratejisinin, işletmenin paydaşlarının çıkarlarını ve sürdürülebilirlik konularındaki etkilerini dikkate alma şekli;

(v) Sürdürülebilirlik konularıyla ilgili olarak işletmenin stratejisinin uygulanma şekli;

b. En az 2030 ve 2050 için mutlak sera gazı emisyonu azaltma hedefleri de dahil olmak üzere, teşebbüs tarafından belirlenen, sürdürülebilirlik konularıyla ilgili zamana bağlı hedeflerin bir açıklaması, teşebbüsün bu hedeflere ulaşmak için kaydettiği ilerlemenin bir açıklaması ve teşebbüsün çevresel faktörlere ilişkin hedeflerinin kesin bilimsel kanıtlara dayanıp dayanmadığına dair beyan;

c. Sürdürülebilirlik konularıyla ilgili olarak idari, yönetim ve denetim organlarının rolünün ve bu rolü yerine getirme konusundaki uzmanlık ve becerilerinin veya bu organların bu tür uzmanlık ve becerilere erişiminin bir açıklaması;

d. Sürdürülebilirlik konularıyla ilgili işletme politikalarının bir açıklaması;

e. İdari, yönetim ve denetim organlarının üyelerine sunulan sürdürülebilirlik konularıyla bağlantılı teşvik programlarının varlığı hakkında bilgi;

f. Aşağıda belirtilen hususların açıklaması:

(i) Sürdürülebilirlik konularıyla ilgili olarak ve varsa, durum tespiti süreci yürüten işletmelere ilişkin Birlik gerekliliklerine uygun olarak işletme tarafından uygulanan durum tespiti süreci;

(ii) İşletmenin kendi faaliyetleri ve ürün ve hizmetleri, iş ilişkileri ve tedarik zinciri dahil değer zinciri ile bağlantılı başlıca fiili veya potansiyel olumsuz etkileri,

bu etkileri belirlemek ve izlemek için alınan önlemler ve işletmenin durum tespiti sürecini yürütmek için diğer Birlik gereklilikleri uyarınca tanımlaması gereken diğer olumsuz etkiler;

(iii) mevcut veya olası olumsuz etkileri önlemek, hafifletmek, iyileştirmek veya sona erdirmek için işletme tarafından alınan önlemler ve bu eylemlerin sonuçları;

g. İşletmenin sürdürülebilirlik konularına ilişkin başlıca bağımlılıklarının ve bu riskleri yönetme şeklinin açıklaması da dahil olmak üzere, sürdürülebilirlik konularıyla ilgili olarak işletmenin başlıca risklerinin açıklaması;

h. (a) ila (g) bentlerinde atıfta bulunulan açıklamalarla ilgili göstergeler.

2014/95/EU sayılı Yönerge'de küçük ve orta büyüklükteki işletmeler muaf tutulurken 2022/2464/EU sayılı Yönerge'de ise bu işletmeler de sürdürülebilirlik raporlaması yapma yükümlülüğüne dahil edilmiştir. Fakat Yönerge ile bu işletmeler için sürdürülebilirlik raporlamasının konu bakımından sınırlanma olanağı da öngörülmüştür. Böylece bu işletmeler bakımından kolaylaştırıcı bir düzenlemeye yer verildiği söylenebilir. Düzenlemeye göre küçük ve orta büyüklükteki işletmeler, serbest sigorta kuruluşları ve bağlı reasürans kuruluşlarının sürdürülebilirlik raporlamasını şu hususlarla sınırlandırması mümkündür;

(a) İşletmenin iş modeli ve stratejisinin kısa bir açıklaması;

(b) Sürdürülebilirlik konularına ilişkin işletme politikalarının bir tanımı;

(c) İşletmenin sürdürülebilirlik konuları üzerindeki başlıca fiili veya potansiyel olumsuz etkileri ve bu tür fiili veya potansiyel olumsuz etkileri belirlemek, izlemek, önlemek, hafifletmek veya iyileştirmek için alınan önlemler;

(d) Sürdürülebilirlik konuları ile ilgili olarak işletmeye yönelik başlıca riskler ve teşebbüsün bu riskleri nasıl yönettiği;

(e) (a) ila (d) bentlerinde atıfta bulunulan açıklamalar için gerekli temel göstergeler.

Bir önceki düzenlemedeki hükme paralel olarak 2022/2464/EU sayılı Yönerge'de şirketlerin sürdürülebilirlik raporlaması yükümlülüğüne ilişkin olarak bir istisna hükmü de getirilmiştir, buna göre üye devletler, ulusal mevzuatlarınca kendilerine verilen yetkiler dahilinde hareket eden idari, yönetim ve denetim organlarının üyelerinin usulüne uygun olarak gerekçelendirilmiş görüşünün bulunması koşuluyla istisnai durumlarda, yaklaşmakta olan gelişmeler veya müzakere

sürecindeki konularla ilgili bilgilerin açıklanması şirketin ticari konumuna ciddi şekilde zarar verecekse bu bilgilerin atlanmasına izin verebilir. Fakat bu istisnai halde de bazı bilgilerin açıklanmamasının şirketin faaliyetinin gelişiminin, performansının, konumunun ve etkisinin adil ve dengeli bir şekilde anlaşılmasını engellememesi şart koşulmuştur.

2022/2464/EU sayılı Yönerge'de 2014/95/EU sayılı Yönerge'den farklı olarak sürdürülebilirlik raporlaması standartlarının AB organları tarafından hazırlanmasına ilişkin bir düzenlemeye yer verilmiştir. Böylece 2013/34/EU sayılı Yönerge'nin 29b maddesi uyarınca Avrupa Birliği Komisyonu sürdürülebilirlik raporlama standartları bakımından şirketlerin Madde 19a ve 29a'ya göre raporlaması gereken bilgileri sunmak için kullanacağı yapıyı belirleyecektir. Söz konusu düzenleme ile Avrupa Birliği Komisyonuna Yönerge'de belirlenen kriterler çerçevesinde sürdürülebilirlik raporlama standartlarını hazırlayıp yayımlama konusunda yetki verilmiştir. Sürdürülebilirlik raporlama standartları raporlanan bilgilerin anlaşılabilir, ilgili, doğrulanabilir, karşılaştırılabilir ve gerçeğe uygun bir şekilde sunulmasını gerektirecek şekilde kaliteli bilgi paylaşımını sağlamak için hazırlanacaktır. Yönerge uyarınca söz konusu standartların Komisyon tarafından yayımlanmasından itibaren en erken dört ay sonra yürürlüğe gireceği ve her üç yılda bir yenileneceği belirtilmiştir. Yönerge gereğince sürdürülebilirlik raporlama standartları, şirketlere orantısız bir idari yük yüklemeyecek şekilde ve her sektör için sürdürülebilirlik konularının etki ve risklerinin değişkenlik göstermesi nedeniyle bu durum göz önünde bulundurularak hazırlanacaktır. Bu doğrultuda sürdürülebilirlik raporlama standartları belirli bir raporlama standardının konusunu ele alırken şirketlerin açıklayacağı çevresel faktörleri, sosyal haklar ve insan hakları faktörlerini ve yönetimsel (*governance*) faktörleri belirtmelidir. Yönerge uyarınca, çevresel faktörler "*Kapsam 1, Kapsam 2 ve ilgili olduğunda Kapsam 3 sera gazı emisyonları dahil olmak üzere iklim değişikliğinin hafifletilmesi, iklim değişikliğine uyum, su ve deniz kaynakları, kaynak kullanımı ve döngüsel ekonomi, kirlilik ile biyolojik çeşitlilik ve ekosistemler*" konularını içermekte; sosyal haklar ve insan hakları faktörleri "*cinsiyet eşitliği ve eşit işe eşit ücret, eğitim ve beceri geliştirme, engelli istihdamı, işyerinde şiddet ve tacize karşı önlemler ve çeşitlilik dahil olmak üzere herkes için eşit muamele ve fırsatlar; çalışma koşulları, güvenli istihdam, çalışma süresi, yeterli ücret, sosyal diyalog,*

örgütlenme özgürlüğü, iş konseylerinin varlığı, toplu sözleşmeler kapsamında toplu pazarlık, işçilerin bilgi, danışma ve katılım hakları, çalışma- yaşam dengesi ve iş sağlığı ve güvenliği; Uluslararası İnsan Hakları Beyannamesi'nde ve BM Engelli Hakları Sözleşmesi, BM Yerli Halkların Hakları Bildirgesi dahil olmak üzere diğer temel BM insan hakları sözleşmeleri ile Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Temel Çalışma İlkeleri ve Hakları Bildirgesi ve Uluslararası Çalışma Örgütü'nün temel sözleşmeleri, İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi, Avrupa Sosyal Şartı ve Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda belirlenen insan haklarına, temel özgürlüklere, demokratik ilkelere ve standartlara saygı" konularını ihtiva etmekte ve yönetimsel (*governance*) faktörler ise "*işletmenin idari, yönetim ve denetim organlarının sürdürülebilirlik konularına ilişkin rolü ve bunların teşkili, ayrıca bu rolü yerine getirme konusundaki uzmanlık ve becerileri veya bu organların bu tür uzmanlık ve becerilere erişimi; sürdürülebilirlik raporlaması ve karar alma süreci ile ilgili olarak işletmenin iç kontrol ve risk yönetimi sistemlerinin temel özellikleri; yolsuzlukla ve rüşvetle mücadele, bilgi uçuran çalışanların (whistleblowers) korunması ve hayvan refahı dahil olmak üzere iş etiği ve kurum kültürü; işletmenin lobicilik faaliyetleri de dahil olmak üzere siyasi nüfuzunu kullanmakla ilgili faaliyetleri ve taahhütleri; özellikle küçük ve orta ölçekli işletmelere yapılan geç ödemelere ilişkin ödeme uygulamaları da dahil olmak üzere, işletmenin faaliyetlerinden etkilenen müşteriler, tedarikçiler ve topluluklarla ilişkilerin yönetimi ve kalitesi*" hakkındaki bilgileri içermektedir. Küçük ve orta büyüklükteki şirketleri de sürdürülebilirlik raporlamasına dahil eden 2022/2464/EU sayılı Yönergenin 29c maddesinde bu işletmeler için hazırlanacak sürdürülebilirlik raporlaması standartları bakımından söz konusu işletmelerin kapasitesine ve karakterine uygun ve ölçülü standartlar öngörüleceği ayrıca düzenlenmiştir.

Bir önceki düzenleme olan 2014/95/EU sayılı Yönerge gereğince, şirketlerin iş modellerini, politikalarını (durum tespiti süreçleri dahil), sonuçlarını, temel riskleri ve risk yönetimini ve belirli bir işle ilgili anahtar performans göstergelerini çevresel, sosyal ve çalışan sorunları, insan haklarına saygı ve yolsuzlukla mücadele ve rüşvet olmak üzere dört alanda açıklamalarının gerekli olduğu düzenlenmişti[366], buna ek olarak şirketlerin çevresel, sosyal ve çalışanları ilgilendiren meseleler ile insan

[366] European Parliament, (Corporate social responsibility (CSR)), s. 24.

haklarına saygı, yolsuzlukla mücadele ve rüşvetle ilgili konulardan biri veya birkaçıyla ilgili politikalar oluşturmaması halinde, finansal olmayan tabloda buna ilişkin de açık ve gerekçeli bir açıklama bulunması gerekmekteydi[367]. Fakat 2014/95/EU sayılı Yönergede ana hatları verilen bu açıklamaların hangi raporlama standardına göre açıklanacağı belirtilmemişti. 2022/2464/EU sayılı Yönerge ile Avrupa Birliği'ne özgü bir sürdürülebilirlik raporlaması standartlarını hazırlama konusunda Avrupa Birliği Komisyonuna ilk kez yetki verilmiştir. Daha önce finansal olmayan bilgilerin açıklanması konusunda 2014/95/EU sayılı Yönerge bu konuda devletlere bir görev yüklemişti. Buna göre üye devletlerin şirketlerin ulusal düzeyde, Avrupa Birliği nezdinde veya uluslararası düzeyde belirlenen raporlama yöntemlerine göre bilgileri açıklamalarını sağlaması gerektiği belirtilmiş ve şirketlerin de bu bakımdan hangi yönteme göre raporlamalarını ve açıklamalarını gerçekleştirdiklerini belirtmesi gerekmekteydi. Uluslararası düzeyde kurumsal sosyal sorumluluk alanında birtakım raporlama standartları bulunmaktadır. Örneğin, UN Global Compact, çok uluslu işletmeler için OECD rehberleri, GRI standartları veya ISO 26000 gibi standartlar şirketler tarafından finansal olmayan bilgilerin açıklanmasında yöntem olarak benimsenip uygulanabilmekteydi[368]. Bu konuda 2014/95/EU sayılı Yönerge'de AB Komisyonunun, şirketlerin finansal olmayan ve çeşitlilik bilgilerinin açıklamasını gerçekleştirmelerine yardımcı olmak için bağlayıcı olmayan bir kılavuz hazırlamasını öngörmüştü, fakat bunun ayrıntılarına yer verilmemişti. Bu doğrultuda, Avrupa Birliği Komisyonu finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına ilişkin bağlayıcı olmayan

[367] 2014/95/EU sayılı Yönerge'de menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem gören şirketler tarafından ayrıca çeşitliliğe ilişkin bilgi verilmesi gerektiği belirtilmişti. 2014/95/EU sayılı Yönerge ile 2013/34/EU sayılı Yönerge'nin 20.maddesi olarak eklenen maddede şirketlerin çeşitlilik politikasının kurumsal yönetişim raporunun (*corporate governance statement*) bir parçası olacağı düzenlenmişti. Buna göre yaş, cinsiyet, eğitim ve mesleki geçmiş gibi hususlarla ilgili olarak şirketin idari, yönetim ve denetim organları tarafından uygulanan çeşitlilik politikasının tanımı, bu çeşitlilik politikasının amaçları, nasıl uygulanmış olduğu ve raporlama dönemindeki sonuçları açıklanmalıydı. Diğer beyanlar gibi şirketler tarafından çeşitliliğe ilişkin böyle bir politika uygulanmıyorsa, raporda neden böyle bir politika uygulanmadığına dair bir açıklamaya yer verilmeliydi. 2014/95/EU sayılı Yönerge'nin giriş bölümünde çeşitliliğe ilişkin açıklama yapılması yükümlülüğünün getirilme gerekçesine yer verilmişti. Buna göre, şirketlerin karar ve denetim organlarının üyelerinin çeşitliliğinin açıklanmasının şirketin ticari organizasyonunun ve faaliyetlerinin daha iyi anlaşılmasını sağlayacağı gibi, organların üyelerinin yenilikçi fikirlere daha açık olmalarını temin ederek yönetimin etkin gözetimine ve şirketin başarılı yönetimine katkıda bulunacağı belirtilmişti. Ayrıca bu açıklamaların ilgili piyasa aktörlerini kurumsal yönetişim uygulamaları konusunda bilgilendireceği ve böylece şirketlere çeşitliliğe önem vermeleri yönünde dolaylı bir baskı uygulayacağı ifade edilmişti.

[368] European Parliament, (Corporate social responsibility (CSR)), s. 24.

nitelikteki 2017 yılında Finansal Olmayan Raporlama Rehberi yayımlanmıştı[369]. Avrupa Birliği Komisyonunun 2017 tarihli Finansal Olmayan Raporlama Rehberi'nde açıklanması gereken hususlarda değinilmesi gereken noktalara ilişkin yol gösterici örnekler verilmiş ve açıklamalarda bulunulmuştu. Örneğin organizasyonel hususların yanında şirket faaliyetinin maddi hususları (çevresel[370], sosyal ve çalışanları ilgilendiren meseleler[371] ile insan haklarına saygı[372], yolsuzlukla mücadele ve rüşvetle mücadeleye[373] ilişkin konular) bakımından da açıklanabilecek bilgiler sunulmuştu.

[369] European Commission, "Communication from the Commission — Guidelines on non-financial reporting (methodology for reporting non-financial information)", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017XC0705%2801%29 , (18.10.2022).

[370] Avrupa Birliği Komisyonu Rehberinde çevresel meselelerde şu noktaların ve anahtar performans göstergelerinin örnek olarak açıklanmasını önermiştir; "*kirliliğin önlenmesi ve kontrolüne ilişkin açıklamalar, enerji kullanımından kaynaklanan çevresel etki, doğrudan ve dolaylı atmosferik emisyonlar, doğal kaynakların (örneğin su, toprak) kullanımı, korunması ve ilgili biyolojik çeşitliliğin korunması, atık yönetimi (örneğin geri dönüşüm oranları), ulaşımdan veya ürün ve hizmetlerin kullanımından ve elden çıkarılmasından kaynaklanan çevresel etkiler, yeşil ürün ve hizmetlerin geliştirilmesi; enerji performansı ve enerji performansındaki iyileştirmeler, yenilenemeyen kaynaklardan enerji tüketimi ve enerji yoğunluğu, metrik ton CO2 eşdeğeri cinsinden sera gazı emisyonları ve sera gazı yoğunluğu, diğer kirleticilerin emisyonları, doğal kaynakların kökeni ve doğal sermaye ve biyolojik çeşitlilik üzerindeki etkiler ve bağımlılıklar"*.European Commission, (Guidelines).

[371] Sosyal ve çalışanları ilgilendiren meselelere ilişkin olarak Avrupa Birliği Komisyonu Rehberinde şu anahtar performans göstergelerinin örnek olarak açıklanmasını önermiştir; *"Uluslararası Çalışma Örgütü'nün temel sözleşmelerinin uygulanması, cinsiyet çeşitliliği ve istihdam ve meslekte eşit muamele gibi çeşitlilik konuları (yaş, cinsiyet, cinsel yönelim, din, engellilik, etnik köken ve diğer ilgili hususlar dahil), çalışanlara danışma ve/veya katılım, istihdam ve çalışma koşulları dahil olmak üzere istihdam sorunları, sendikal haklara saygı dahil sendika ilişkileri, yeniden yapılanma, kariyer yönetimi, istihdam edilebilirlik, ücretlendirme sistemi, eğitim dahil insan sermayesi yönetimi, iş sağlığı ve güvenliği, tüketici memnuniyeti, erişilebilirlik, tüketicilerin sağlığı ve güvenliği üzerinde olası etkileri olan ürünler dahil olmak üzere tüketici ilişkileri, hassas tüketiciler üzerindeki etkiler, sorumlu pazarlama ve araştırma, yerel toplulukların sosyal ve ekonomik kalkınması da dahil olmak üzere topluluk ilişkileri; cinsiyete göre ebeveyn iznine hak kazanan çalışanlar, belirli kaza veya hastalık riski yüksek olan faaliyetlere katılan işçiler, iş kazalarının sayısı, yaralanma türleri veya meslek hastalıkları, işten ayrılma, geçici sözleşmeli çalışanların cinsiyete göre oranı, cinsiyete göre çalışan başına yıllık ortalama eğitim saati, çalışan danışma süreçleri ve istihdam edilen engelli sayısı."*European Commission, (Guidelines).

[372] İnsan haklarına saygı konusuna ilişkin olarak Avrupa Birliği Komisyonu Rehberinde şu noktaların ve anahtar performans göstergelerinin örnek olarak açıklanmasını önermiştir; *"faaliyetleri veya kararlarıyla ilgili olarak insan hakları üzerinde ciddi etkilerin meydana gelmesi, şikayetlere ulaşma, ele alma ve insan hakları ihlallerini hafifletme ve çözüm yolları sağlama süreci, önemli insan hakları ihlalleri riski altındaki operasyonlar ve tedarikçiler, insan ticareti, her türlü sömürü, zorla veya zorunlu çalıştırma ve çocuk işçiliği, güvencesiz çalışma ve güvenli olmayan çalışma koşullarının, özellikle de istismara maruz kalma riskinin daha yüksek olduğu coğrafi bölgelerde önlenmesine yönelik süreçler ve önlemler, tesislerine, belgelerine ve web sitelerine engellilerin erişebilir olup olmaması, örgütlenme özgürlüğüne saygı ve ilgili paydaşlarla etkileşim."* European Commission, (Guidelines).

[373] Yolsuzlukla mücadele ve rüşvetle ilgili meselelere ilişkin Avrupa Birliği Komisyonu Rehberinde şu anahtar performans göstergelerinin örnek olarak açıklanmasını önermiştir; *"Yolsuzlukla mücadele politikaları, prosedürleri ve standartları, yolsuzlukla ilgili risk değerlendirmelerinde kullanılan kriterler, yolsuzluk ve rüşvetin önlenmesine özgü iç kontrol süreçleri ve kaynakları, uygun eğitimi almış çalışanlar, ihbar mekanizmalarının kullanımı, rekabete aykırı davranışlarla ilgili bekleyen veya tamamlanmış yasal işlemlerin sayısı.*"European Commission, (Guidelines).

2022/2464/EU sayılı Yönerge ile Avrupa Komisyonuna sürdürülebilirlik raporlaması standartlarını belirlemek konusunda doğrudan yetki verilmesi ile Avrupa Birliği Komisyonunun 2017 yılında yayınladığı rehberi de geliştirerek diğer uluslararası raporlama standartlarına benzer bir raporlama standardı yayımlaması beklenmektedir. Bu kapsamda Avrupa Finansal Raporlama Danışma Grubu (*The European Financial Reporting Advisory Group (EFRAG)*) tarafından Avrupa Birliği Komisyonuna danışmanlık verilmekte ve bu kapsamda hazırlanan "Avrupa Sürdürülebilirlik Raporlaması Standartları" taslağı (*European Sustainability Reporting Standards(ESRS)*) 23 Kasım 2022'de Avrupa Birliği Komisyonuna sunulmuştur[374]. Bu bakımdan, Avrupa Finansal Raporlama Danışma Grubu tarafından geliştirilen ayrıntılı standartların Avrupa Birliği Komisyonu tarafından değerlendirilip nihai olarak yayınlanması ile Yönerge kapsamındaki şirketlerin bunlara uygun olarak sürdürülebilirlikle ilgili konuları raporlaması zorunlu olacaktır.

2014/95/EU sayılı Yönerge ile 2013/34/EU sayılı Yönerge'ye 29a maddesi olarak eklenmiş ve 2022/2464 sayılı Yönerge ile 29a maddesinde de çeşitli değişikliklere yer verilmiştir. Yönergenin 29a maddesi ile grup şirketlerin sürdürülebilirlik raporlamalarına ilişkin düzenlemelere yer verilmiştir. "Konsolide Sürdürülebilirlik Raporlaması" (*Consolidated sustainability reporting*) başlığını taşıyan madde ile, 2013/34/EU sayılı Yönerge'de tanımlanan büyük grup şirketler[375] grubun sürdürülebilirlik konuları üzerindeki etkilerinin anlaşılması için gerekli bilgileri ve sürdürülebilirlik konularının grubun gelişimini, performansını ve performansını nasıl etkilediğinin anlaşılması için gerekli bilgileri konsolide yönetim raporuna eklemekle yükümlü kılınmıştır[376]. Ana şirketin sürdürülebilirlik raporunun

[374] EFRAG, "23/11/2022 - EFRAG Delİvershttps the First Set of Draft ESRS to The European Commission", https://efrag.org/news/public-387/EFRAG-delivers-the-first-set-of-draft-ESRS-to-the-European-Commission?AspxAutoDetectCookieSupport=1 , (06.03.2022).

[375] 2013/34/EU sayılı Yönerge'nin 3.maddesinin 7.fıkrası uyarınca "Büyük gruplar", bir konsolidasyona dahil edilecek ana ve bağlı şirketlerden oluşan ve konsolide bazda, ana şirketin bilanço tarihinde aşağıdaki üç kriterden en az ikisinin sınırları aştığı gruplardır: 1.Yıllık 40 milyon avro veya daha fazla net ciro elde edilmesi,
2. Yıllık 20 milyon avro veya daha fazla toplam bilançosu olması,
3. İlgili mali yıl boyunca istihdam edilen ortalama çalışan sayısının 250 veya daha fazla olması.

[376] 2022/2264/EU sayılı Yönerge ile değiştirilmeden önce 29a maddesi uyarınca bilanço tarihinde konsolide bazda mali yıl boyunca ortalama 500 çalışan sayısı kriterini aşan ve kamu yararını ilgilendiren kuruluş niteliğindeki şirketler topluluğunun ana ortaklığı için konsolide yönetim raporuna finansal olmayan konsolide bir tablo ekleme yükümlülüğüne tabi tutulmuştu.

içeriği grup şirketi yapısına uyarlanmış olması haricinde Yönergenin 19a maddesi ile öngörülen sürdürülebilirlik raporlaması ile aynı konuları kapsamaktadır.

Konsolide sürdürülebilirlik raporlarının bağlı grup şirketleri bakımından önemli bir avantajı bulunmaktadır. 2013/34/EU sayılı Yönergeye eklenen ve 2022/2464 sayılı Yönerge ile değiştirilen 19a maddesi uyarınca, 29 ve 29a maddeleri uyarınca düzenlenen konsolide yönetim raporunda veya ayrı bir raporda bağlı şirkete yer verilmesi halinde, bağlı şirket sürdürülebilirlik raporu yayımlamaktan muaf tutulmaktadır. Aynı şekilde bağlı şirketin üçüncü bir ülkede bulunan ana şirketinin söz konusu Avrupa Birliği Yönergesindeki kriterlere uygun şekilde konsolide sürdürülebilirlik raporlaması yayımlaması halinde de bağlı şirket sürdürülebilirlik raporlamasından muaf tutulmaktadır. Fakat Yönergede bu muafiyetin tabi olduğu şartlara da ayrıntılı şekilde yer verilmiştir.

2022/2464 sayılı Yönerge'nin giriş kısmında belirtildiği üzere, 2013/34/EU sayılı Yönerge'de yönetim raporlarının dijital formatta sunmalarını gerektiren bir düzenleme içermiyordu ve bu da raporlarda yer alan bilgilerin bulunabilirliğini ve kullanılabilirliğini zorlaştırma ihtimalini taşımaktaydı. 2022/2464/EU sayılı Yönerge ile 2013/34/EU sayılı Yönergeye 29d maddesi eklenmiş ve böylece işletmelerin sürdürülebilirlik bilgilerinin dijital formatlarda kolayca bulunabilir ve karşılaştırılabilir olmasını sağlamak üzere "tek elektronik raporlama formatı" (*single electronic reporting format*) sistemi öngörülmüştür. Böylece 2022/2464/EU sayılı Yönerge uyarınca üye devletler, sürdürülebilirlik raporlama gerekliliklerine tabi olan işletmelerin yönetim raporlarını "tek elektronik raporlama formatı" kapsamında web sitelerinde halka ücretsiz olarak sunmalarını sağlamakla yükümlü kılınmıştır. Buna ek olarak Yönerge'nin giriş metninde şirketler için getirilen bu yükümlülüğün aynı zamanda Avrupa Birliği'nin dijitalleşme sürecine ve bu kapsamdaki "Avrupa Tek Erişim Noktası"nın (*European single access point* (ESAP)) kurulmasını da tamamlayacağı belirtilmektedir.

2022/2464/EU sayılı Yönergenin düzenlemelerinin yürürlüğe girmesi için şirketlerin niteliğine göre geçiş hükümleri öngörülmüştür. Buna göre; kamu yararını ilgilendiren büyük Avrupa Birliği kuruluşları (*Large EU 'public interest entities'*) için 1 Ocak 2024, büyük Avrupa Birliği işletmeleri ve büyük grupların Avrupa Birliğindeki ana şirketleri için 1 Ocak 2025, AB tarafından düzenlenen piyasalarda işlem gören (ve

mikro işletme olmayan) AB küçük ve orta büyüklükteki işletmeleri için 1 Ocak 2026 ve AB'de kurulmuş büyük bir bağlı şirketi veya borsaya kote KOBİ niteliğinde bir yan kuruluşu ya da büyük bir AB şubesi olan AB merkezli olmayan ana şirketler için 1 Ocak 2028 tarihinde başlayan finansal yıl için bir sonraki yılda raporlama yapma yükümlülüğü öngörülmüştür. Bu zamana değin hem Avrupa Birliği Komisyonu hem de üye devletler gerekli kanuni ve düzenleyici işlemleri yapabilecek ve şirketler mevzuata uyumu tamamlayabileceklerdir.

2014/95/EU sayılı Yönerge ile 2013/34/EU sayılı Yönerge'ye eklenen 19a maddesinin 5. ve 6. fıkralarında şirketler tarafından açıklanan finansal olmayan tabloların denetlenmesi ve doğrulanması düzenlenmişti. Yönerge'nin 19a maddesinin 5.fıkrası ile üye devletlere şirketlerin finansal olmayan tablolarının yayınlanıp yayınlanmadığının yasal bir denetçi veya denetim firması tarafından denetlenmesini sağlama yükümlülüğü yüklenmişti. Bunun yanında aynı maddenin 6.fıkrası kapsamında üye devletlerin finansal olmayan tablolarındaki bilgilerin bağımsız denetim hizmeti kuruluşları tarafından doğrulanmasını şirketlerden talep edebileceği düzenlenmişti. Aynı hükümler Yönerge'nin 29a maddesi kapsamında "Finansal olmayan konsolide tablo"lar için de öngörülmüştü. Bu noktada belirtmek gerekir ki, 2014/95/EU sayılı Yönerge'nin giriş bölümünden anlaşıldığı üzere (paragraf 16), Yönerge kapsamında zorunluluk olan unsurun sadece finansal olmayan tabloların şirketler tarafından yayınlanıp yayınlanmadığının yasal bir denetçi veya denetim firmasınca denetlenmesi olduğu, finansal olmayan tablolardaki bilgilerin doğruluğunun denetlenmesinin yasal olarak talep edilmesinin ise üye devletlerin takdirine bırakıldığı görülmekteydi. 5 Ocak 2023'te yürürlüğe giren 2022/2464/EU sayılı Yönergenin 28a maddesi ile de sürdürülebilirlik raporlamaları için bağımsız denetçiler tarafından bir güvence raporunun hazırlanması öngörülmüştür, aynı şekilde 2022/2464/EU sayılı Yönergenin 27a maddesinde konsolide sürdürülebilirlik raporları için de bağımsız denetçilerden güvence raporu alınması gerektiği düzenlenmiştir. Bu noktada Yönergenin giriş bölümünde üye devletlerin, bağımsız denetçiler tarafından yürütülen sürdürülebilirlik raporlaması güvence hizmetinin kalitesine ve tutarlı sonuçlar sağlamasına yönelik gereklilikleri belirlemesi gerektiği ifade edilmiştir.

III. FRANSIZ HUKUKUNDA ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU

Avrupa Birliği'ne üye devletler arasında bir örnek olarak Fransa mevzuatını ve uygulamalarını ayrıntılı olarak incelemeyi seçtik. Fransa Cumhuriyeti'nın konuya ilişkin düzenlemelerini çalışmamızda ayrıntılı olarak incelememizin sebepleri; Fransa'nın şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğuna ilişkin düzenlemelerini Avrupa Birliği üye devletleri arasında ulusal mevzuatında yer vermesi bakımından öncü devletler arasında yer alması, Avrupa Birliği düzenlemelerini de uygulamaya koymasında hem mevzuat hem de uygulama açısından önemli ilerlemeler kaydetmesi ve tarihi iktibas süreci içinde Türk kamu hukukunun Fransa mevzuatından büyük ölçüde etkilenmesidir.

A. Fransız Hukukunda İlgili Mevzuat ve Gelişimi

Avrupa Birliği'nin kurucu üyelerinden olan Fransa, şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında hem Avrupa Birliği mevzuatını uygulamakla yükümlü bir devlet olarak gerekli mevzuat düzenlemelerini gerçekleştirmekte, hem de ulusal yasalarında bu alanda ve daha geniş olarak sürdürülebilir kalkınma alanında önemli düzenlemeler yapmaktadır.

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun Fransa mevzuatında gelişimi 2001 yılındaki yasal düzenlemelere dek uzanmaktadır. 2001 yılında kabul edilen "Yeni Ekonomik Düzenlemelere İlişkin Yasa" (*Loi n° 2001-420 du 15 mai 2001 relative aux nouvelles régulations économiques*)[377] ile öngörülen düzenlemeler şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğuna ilişkin ilk kanuni düzenlemeleri

[377] Légifrance, "Loi n° 2001-420 du 15 mai 2001 relative aux nouvelles régulations économiques", https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000223114 , (09.10.2022). Söz konusu maddenin ilgili kısmı şu şekildedir, *"Article 116*
I. - Après l'article L. 225-102 du code de commerce, il est inséré un article L. 225-102-1 ainsi rédigé : « Art. L. 225-102-1. - Le rapport visé à l'article L. 225-102 rend compte de la rémunération totale et des avantages de toute nature versés, durant l'exercice, à chaque mandataire social.….
« Il comprend également des informations, dont la liste est fixée par décret en Conseil d'Etat, sur la manière dont la société prend en compte les conséquences sociales et environnementales de son activité. Le présent alinéa ne s'applique pas aux sociétés dont les titres ne sont pas admis aux négociations sur un marché réglementé. »…"

oluşturmaktadır[378]. Fransız Ticaret Kanununa yeni bir madde (madde L225-102-1) ekleyen söz konusu yasa ile, borsada ya da regüle bir piyasada işlem gören şirketlerin faaliyetlerinin sosyal ve çevresel sonuçlarını yıllık yönetim raporlarında sunmalarına ilişkin bir zorunluluk getirilmiştir. Böylece iktisadi ve ticari ilişkilere ilişkin kapsamlı düzenlemeler içeren bu yasanın 116. maddesi ile Fransa, finansal olmayan raporlamayı yasal mevzuatına dahil eden öncü Avrupa Birliği üyesi devletlerden olmuştur.

Fransız hukukunda çevrenin ve ekolojinin korunması için en önemli adımlardan biri 2004 yılında Çevre Şartı'nın (*la Charte de l'Environnement*) kabul edilmesiyle atılmıştır. Çevre Şartı hem içerik olarak hem de taşıdığı hukuki değer olarak, çevre hukukunun Fransa gibi ileri nitelikte endüstriyel ve ticari faaliyetlerin yürütüldüğü şirketlerin bulunduğu Avrupa Birliği üyesi ve gelişmiş ekonomik seviyede bir ülkede kurumsallaşması bakımından dikkate değer niteliktedir. 2005 yılında Fransız Anayasası'nın giriş bölümünde Çevre Şartı'na atıf yapılarak Fransız hukukunun Anayasallık blokuna dahil edilen Çevre Şartı Fransız hukukunda Anayasal bir metin niteliğindedir[379]. Böylece çevre şartında yer alan hakların, 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nde yer alan siyasi haklar ve 1946 Fransız Anayasasının giriş bölümünde yer alan sosyal ve ekonomik haklar ile aynı seviyede olduğu kabul edilmiştir[380]. On maddeden oluşan Çevre Şartı ilk maddesi ile sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını ve 7.maddesi ile çevresel bilgiye erişme ve katılım hakkı gibi çevresel usuli hakların tanımasının yanında, çevre hukukunun temel ilkelerinden olan önleme ilkesini (madde 3), kirleten öder ilkesini (madde 4) herkes için bir ödev olarak düzenlemiş ve ihtiyat ilkesini (madde 5) ise kamu makamlarının uygulaması gereken bir ilke olarak kabul etmiştir. Bu bakımdan tüzel kişiler dahil herkese çevreyi kirletmeme ve çevrenin kirlenmesi halinde bunu onarma ve telafi etme

---

[378] Ministère de la transition écologique et solidaire, "Transposition de la Directive Européenne Une Opportunité pour Repenser Votre Reporting RSE", https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/OREE_Guide_RSE.pdf , (09.10.2022), s. 94.

[379] Conseil Constitutionnel, "Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur", https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur, (11.10.2022). Fransız Anayasasının "Giriş" bölümünün ilgili kısmı şu şekildedir; *"**Préambule***
Le peuple français proclame solennellement son attachement aux Droits de l'homme et aux principes de la souveraineté nationale tels qu'ils ont été définis par la Déclaration de 1789, confirmée et complétée par le préambule de la Constitution de 1946, ainsi qu'aux droits et devoirs définis dans la Charte de l'environnement de 2004."

[380] Seda Yurtcanlı, "Fransız Çevre Şartı'na Bir Bakış", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 47, Ekim 2012, ss. 309-334, s. 312.

yükümlülüğü yüklenmiştir. Bunlara ek olarak, Çevre Şartı'nın 6.maddesinde kamusal politikaların sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etmesi gerektiği ve bu amaçla çevrenin korunması ve geliştirilmesinin ekonomik kalkınma ve sosyal ilerleme ile birlikte ele alınacağı düzenlenmiştir. Bu bakımdan sürdürülebilir kalkınmanın ekonomik, çevresel ve sosyal boyutları ile Fransız hukukunda Anayasal bir boyut kazandığını söylemek mümkündür. Ayrıca Çevre Şartı'nın 9.maddesi ile araştırma ve yeniliğin çevrenin korunmasına ve geliştirilmesine katkıda bulunması gerektiği belirtilmiştir. Çevre Şartı'nın sürdürülebilir kalkınmayı, çevre hukuku ilkelerini, çevre hakkını ve çevresel usuli hakları anayasal bir seviyede düzenlemesi, Fransız hukukunda şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğuna ilişkin önemli bir hukuki dayanak oluşturmaktadır.

Çevre Şartı'nın kabul edilmesinden sonra Fransa'da çevrenin korunması ve daha genel olarak sürdürülebilir kalkınmaya ilişkin önemli kanun değişikliklerini kapsayan "Grenelle Yasaları" (*Lois Grenelle*) olarak bilinen yasal düzenlemeler kabul edilmiştir. İki ayrı yasal değişiklik paketini içeren ve ilki 2009 yılında yayınlanan "Grenelle 1 Yasası" (*Loi Grenelle 1*)[381] olarak ve ikincisi 2010 yılında yayınlanan "Grenelle 2 Yasası" (*Loi Grenelle 2*) olarak anılan yasalarda "çevresel yönetişim" ve "ekolojik demokrasi" kavramlarından yola çıkılarak biyo-çeşitlilik ve doğal kaynakların korunması, iklim değişikliği ile mücadele, çevre ve halk sağlığı ilişkisi, karbon emisyonlarının azaltılması, yenilenebilir enerjiye geçişin sağlanması, tarım uygulamalarında doğanın tahribinin engellenmesi, üretim ve tüketim yöntemlerinin değiştirilmesi, sürdürülebilir kalkınmanın tesisi, genetiği değiştirilmiş organizmaların düzenlenmesi ve atık yönetimi gibi birçok konuda önemli düzenlemeler bulunmaktadır[382]. Grenelle yasalarının kapsamına giren konular arasında, bazı şirketlere getirilen finansal olmayan bilgileri açıklama yükümlülüğü bakımından 2001 tarihli yasal düzenlemeyi genişleten bir düzenleme de bulunmaktadır. Grenelle 2 Yasası'nın 225. maddesi uyarınca Fransız Ticaret Kanunu'nun L225-102-1 maddesinin kapsamı genişletilmiştir. Söz konusu madde hükmüne göre, borsada işlem gören şirketlerin yanı sıra Fransız Danıştayı'nın görüşünün alınması zorunlu olan

[381] Légifrance, "Loi n° 2009-967 du 3 août 2009 de programmation relative à la mise en œuvre du Grenelle de l'environnement", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000020949548/#:~:text=L'objectif%20est%20de%20r%C3%A9duire,des%20diff%C3%A9rents%20modes%20de%20transport. , (09.10.2022).
[382] Légifrance, "Loi n° 2010-788 du 12 juillet 2010 portant engagement national pour l'environnement", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000022470434/ , (09.10.2022).

"*décret en Conseil d'Etat*" niteliğindeki kararnamelerle belirlenecek olan cirosu belli bir miktarın üzerinde olan (100 milyon avro şeklinde belirlenmiştir) ve yine aynı şekilde çalışan sayısı belli bir sayının üzerinde olan (500'den fazla çalışanı olanlar şeklinde belirlenmiştir) şirketler de finansal olmayan bilgilerini açıklamakla yükümlü kılınmıştır. Bunun yanında şirketler tarafından açıklanan finansal olmayan bilgilerin doğruluğunun bağımsız bir üçüncü taraf kuruluş tarafından teyit edilmesi zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca, kanun maddesinde 2015 yılında yapılan değişiklikle şirketlerin faaliyetinin iklim değişikliği üzerindeki sonuçları, ürettiği mal ve hizmetlerin kullanımı, sürdürülebilir kalkınma, döngüsel ekonomi, ayrımcılığa karşı mücadele ve kültürel çeşitliliğin teşviki konuları kararnameyle belirlenecek konuların yanında şirketlerin özellikle beyan etmesi gereken bilgiler olarak kanun maddesinde belirtilmiştir. Daha sonraki değişikliklerle Fransız Ticaret Kanununun aynı maddesi tekrar genişletilmiş ve şirketlerin beyanlarında özellikle belirtilmesi gereken bilgiler bir hayli artırılmıştır. Grenelle yasaları ile Fransız hukukunda şirketlerin açıklama yükümlülüğünü güçlendirdiği ve şirketler hukukunda bu alanda başarılı bir dönüşümü sağladığı belirtilmektedir[383].

2015 yılına gelindiğinde Fransa'da "Yeşil Büyüme İçin Enerji Geçişi Yasası" adıyla bir kanun kabul edilmiştir[384]. Söz konusu yasanın 173. maddesi, kurumsal yatırımcıların küresel ısınmaya karşı mücadeleye nasıl katıldıkları ve yatırım politikalarında çevresel, sosyal ve yönetişime (*environnementaux, sociaux et de gouvernance* (ESG)) ilişkin kriterleri nasıl dikkate aldıkları konusunda beyanda bulunmalarını gerektirmektedir. Dünyada bu yönde düzenleme içeren ilk yasalardan olduğu kabul edilen bu madde ayrıca, borsaya kayıtlı şirketlere iklim değişikliğinin etkilerini ve bununla ilişkili finansal riskleri azaltmak için gösterdikleri çabaları yıllık olarak raporlama yükümlülüğü getirilmiştir. Böylece şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu kapsamında finansal olmayan bilgileri açıklama yükümlülüğü açısından bağlayıcı bir düzenleme daha Fransız hukukunda ihdas edilmiştir.

2017 yılında şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğuna yönelik yeni düzenlemeler getiren "Ana Şirketlerin ve İş Sahibi Şirketlerin Özen (Dikkat)

[383] Gendron ve Girard, s. 209.
[384] Légifrance, "Loi n° 2015-992 du 17 août 2015 relative à la transition énergétique pour la croissance verte", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000031044385/ , (11.10.2022).

Yükümlülüğüne İlişkin Yasa"[385] (*Loi relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre*) kabul edilmiştir. Bu yasaya göre merkezi Fransa'da olup 5.000'den fazla çalışanı olan ve merkezi yurtdışında olup da 10000'den fazla çalışanı olan şirketler için çevresel ve sosyal konularda sadece beyanda bulunarak şeffaflığa yönelik görevlerini yerine getirmeleri yeterli olmamakta, aynı zamanda bu konuda bir eylem planı benimsemelerine ilişkin de yükümlülük getirilmektedir. Böylece yasa kapsamına giren şirketler, kendi faaliyetleri, grup şirketlerde bağlı şirketlerin veya ticari ilişki içinde oldukları şirketlerin (tedarikçiler veya alt yükleniciler gibi) faaliyetlerine yönelik çevresel, sosyal veya yolsuzluğa ilişkin risklerini azaltmak için mümkün olan tüm araçları uygulamaya koymakla yükümlü kılınmıştır.

Avrupa Birliği'nde 2014/95/EU sayılı Yönerge'nin 2014 yılında kabul edilmesinden sonra, Fransa AB Yönergesinin iç hukuka aktarımını sağlamak üzere Temmuz 2017'de bazı şirketlerin tabi olduğu finansal olmayan bilgileri açıklama yükümlülüğüne ilişkin "Bazı büyük şirketler ve belirli şirket grupları tarafından finansal olmayan bilgilerin yayınlanmasına ilişkin 19 Temmuz 2017 tarih ve 2017-1180 sayılı kanun hükmünde kararname" (*Ordonnance n° 2017-1180 du 19 juillet 2017 relative à la publication d'informations non financières par certaines grandes entreprises et certains groupes d'entreprises*) yayımlamıştır[386]. Söz konusu kanun hükmünde kararnamenin uygulanmasını göstermek üzere ise "Bazı büyük şirketler ve belirli şirket grupları tarafından finansal olmayan bilgilerin yayınlanmasına ilişkin 19 Temmuz 2017 tarih ve 2017-1180 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin uygulanmasına ilişkin 9 Ağustos 2017 tarih ve 2017-1265 Sayılı Kararname" (*Décret n° 2017-1265 du 9 août 2017 pris pour l'application de l'ordonnance n° 2017-1180 du 19 juillet 2017 relative à la publication d'informations non financières par*

[385] Légifrance, "Loi n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre", https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034290626/ , (11.10.2022).

[386] Légifrance, "Ordonnance n° 2017-1180 du 19 juillet 2017 relative à la publication d'informations non financières par certaines grandes entreprises et certains groupes d'entreprises", https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000035250851#:~:text=Dans%20les%20r%C3%A9sum%C3%A9s-,Ordonnance%20n%C2%B0%202017%2D1180%20du%2019%20juillet%202017%20relative,et%20certains%20groupes%20d'entreprises , (11.10.2022).

certaines grandes entreprises et certains groupes d'entreprises) yayımlanmıştır[387]. Söz konusu düzenlemelerin içeriğine ve uygulanmasına aşağıda ayrıntılı olarak yer verilmektedir.

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında Fransa hukukunda, 2019 yılında "PACTE Yasası" olarak bilenen ve Fransız Medeni Kanunu ile Fransız Ticaret Kanununda değişiklikler yapan "Şirketlerin büyümesi ve dönüşümü ile ilgili 22 Mayıs 2019 tarih ve 2019-486 sayılı Yasa" (Loi n° 2019-486 du 22 mai 2019 relative à la croissance et la transformation des entreprises)[388] kabul edilmiştir. Söz konusu yasal değişiklikle, Fransız Medeni Kanununun şirket menfaatini düzenleyen 1833.maddesinde değişiklik yapılmıştır. İlgili maddenin söz konusu yasa ile değiştirilmeden önceki haline[389] göre Fransız Yargıtayı'nın (*Cour de Cassation*) içtihadı ile gelişen şirket menfaati kavramı (*intérêt social*), şirketlerin ortaklarından bağımsız olarak şirketin kendine ait olan menfaatini temsil etmektedir ve şirket yöneticilerinin şirketin menfaatlerini gözeterek karar vermesini gerekli kılar[390]. PACTE Yasası ile yapılan değişiklikle[391] şirketlerin şirket menfaatine uygun şekilde fakat aynı zamanda faaliyetlerinde sosyal ve çevresel meseleleri dikkate alarak yönetileceği düzenlenmiştir. Fransız Medeni Kanunundaki bu değişikliğe paralel olarak Fransız Ticaret Kanununun şirket yönetimine ilişkin maddeleri olan L225-35 ve L225-64 maddelerinde de gerekli değişiklikler yapılmıştır[392]. Böylece şirketlerin

---

[387] Légifrance, "Décret n° 2017-1265 du 9 août 2017 pris pour l'application de l'ordonnance n° 2017-1180 du 19 juillet 2017 relative à la publication d'informations non financières par certaines grandes entreprises et certains groupes d'entreprises", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000035401863/#:~:text=Dans%20les%20r%C3%A9sum%C3%A9s-,D%C3%A9cret%20n%C2%B0%202017%2D1265%20du%209%20ao%C3%BBt%202017%20pris,et%20certains%20groupes%20d'entreprises , (11.10.2022).

[388] Légifrance, "Loi n° 2019-486 du 22 mai 2019 relative à la croissance et la transformation des entreprises, https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000038496102/ , (11.10.2022).

[389] Maddenin önceki halinin orijinal metni şu şekildedir; « Toute société doit avoir un objet licite et être constituée dans l'intérêt commun des associés ».

[390] Şirket menfaati kavramı için bkz. Muhammed Sulu, **Anonim Ortaklıklarda Şirket Menfaati**, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s. 52.

[391] Fransız Medeni Kanunu'nun 1833.maddesinin PACTE Yasası ile değiştirilen şekli şöyledir, "*La société est gérée dans son intérêt social, en prenant en considération les enjeux sociaux et environnementaux de son activité*"

[392] Fransız Ticaret Kanunu'nun L 225-35 ve L225-64 maddelerinin PACTE Yasası ile değiştirilen ilgili kısımları şöyledir, "*Article L 225-35 : Le conseil d'administration détermine les orientations de l'activité de la société et veille à leur mise en oeuvre, conformément à son intérêt social, en prenant en considération les enjeux sociaux et environnementaux de son activité.«*

yalnızca şirkete özgü menfaatleri dikkate alarak faaliyetlerini yürütmelerine ilişkin yaklaşım kaldırılarak aynı zamanda sosyal ve çevresel çıkarların da şirket yöneticileri tarafından göz önünde tutulması gerekliliği doğmuştur. Her ne kadar şirket yönetimleri tarafından dikkate alınması gereken çevresel ve sosyal meseleler kanunda açıklanmasa ve bu kurala uyulmamasına karşılık bir yaptırım öngörülmese de şirketlerin varlık amacına yönelik önemli bir değişiklik olduğunu söylemek mümkündür.

B. Fransız Hukukunda Şirketlerin Sosyal Sorumluluğunun Uygulanma Usulü

1.Kapsamı ve Uygulanışı

a. Kapsam Dahilindeki Şirketler

Fransa'da Avrupa Birliğinin 2014/95/EU sayılı Yönergesi'nden önce zaten finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına dair Fransız Ticaret Kanunu'nun L225-102-1 maddesinde bir düzenleme bulunmaktaydı. Bu bakımdan Fransa'da Yönerge'nin yürürlüğe girmesinden sonra gerçekleştirilen yasal değişiklikle var olan sistemlerinde değişiklik yapılması gerekmiştir. Bu bakımdan 2014/95/EU sayılı Yönerge'den önceki durumda Fransa'da finansal olmayan bilgilerin açıklanması konusunda hangi şirketlerin yükümlülüğü olduğunu ve Yönerge'nin Fransız hukukuna aktarımının yapılması ile hangi değişikliklerin yapıldığının incelenmesi kanaatimizce uygun olacaktır. 2014/95/EU sayılı Yönergenin kapsamını genişleten 14 Aralık 2022 tarihli ve 2022/2464/EU sayılı Kurumsal Sürdürülebilirlik Yönergesi ise tez çalışmamızın oluşturulduğu dönem bakımından yeni yayınlanan bir Yönerge olduğundan henüz Fransa hukukunda söz konusu düzenlemelerin iç hukuka aktarılmasına dair bir mevzuat kabul edilmemiştir. Bu bakımdan Fransa ulusal mevzuatı bakımından 2014/95/EU sayılı Yönergenin Fransa hukukuna aktarılmasına ilişkin mevzuat incelenecektir.

Article L225-64 Le directoire détermine les orientations de l'activité de la société et veille à leur mise en oeuvre, conformément à son intéreêt social, en prenant en considération les enjeux sociaux et environnementaux de son activités."

2014/95/EU sayılı Yönerge'den önce Fransa'daki hukuki durumla ilgili öncelikle belirtmek gerekir ki, finansal olmayan bilgilerin açıklanması konusunda şirketlere ilişkin iki tür kriter bulunmaktadır: yapısal yani şirketlerin düzenlenmiş bir piyasada işlem görmesine veya şirketin türüne ilişkin kriter ve belirli eşiklere göre yani şirketin yıllık cirosuna veya çalışan sayısına göre belirlenen kriterdir.

İlk olarak yapısal kritere göre, şirketlerin menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem gören bir şirket olup olmamasına göre bir ayrım yapılmıştır, buna göre şu şirketler 2014/95/EU sayılı Yönerge'den önce Fransa'da finansal olmayan bilgilerini açıklamakla yükümlü kılınmıştı;

- Menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem gören şirketlerden anonim şirketler (*les sociétés anonymes*), komandit şirketler (*les sociétés en commandite par actions*), merkezi Fransa'da bulunan Avrupa şirketleri (*les sociétés européennes*),
- Menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem görmeyen ve borsaya kote olmayan şirketlerden ise anonim şirketler, komandit şirketler, merkezi Fransa'da bulunan Avrupa şirketleri, kolektif şirketler (*la société en nom collectif*), karşılıklı sigorta şirketleri, tarım kooperatifleri, kooperatifler, yardım kuruluşları ve yasal kuruluş şekilleri fark etmeksizin kredi kuruluşları, yatırım kuruluşları ve finans şirketleri[393].

İkinci kritere göre ise yıllık ciro ya da çalışan sayısına göre şirketlerin sahip olduğu şu özellikler neticesinde finansal olmayan bilgilerin açıklanması yükümlülüğü bulunduğu düzenlenmişti;

- Menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem gören şirketler herhangi bir eşik kriterine bakılmaksızın doğrudan finansal olmayan açıklama yapma yükümlülüğüne tabi kılınmıştı,
- Menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem görmeyen ve borsaya kote olmayan şirketler açısından ise net ciro veya toplam bilançosu 100 milyon avrodan büyük veya buna eşit ve ortalama istihdam edilen daimi çalışan sayısı 500'den büyük veya buna eşit olan şirketler finansal olmayan açıklama yapma yükümlülüğüne tabi kılınmıştı[394].

[393] Orée, "Transposition de la Directive Européenne Une Opportunité pour Repenser Votre Reporting RSE", https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/OREE_Guide_RSE.pdf , s.96-97.
[394] Orée, s.96-97.

2014/95/EU sayılı Yönerge'nin Fransız hukukuna "Bazı büyük şirketler ve belirli şirket grupları tarafından finansal olmayan bilgilerin yayınlanmasına ilişkin 19 Temmuz 2017 tarih ve 2017-1180 sayılı kanun hükmünde kararname" (*Ordonnance n° 2017-1180 du 19 juillet 2017 relative à la publication d'informations non financières par certaines grandes entreprises et certains groupes d'entreprises*)[395] ile aktarılmasının ardından ise menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem gören şirketler bakımından var olan düzenlemeye ek olarak şu şirketler finansal olmayan bilgileri açıklamakla yükümlü kılınmıştır;

- Tüm hisseleri anonim şirketler, komandit şirketler, limited şirketler (*sociétés à responsabilité limitée*), basitleştirilmiş anonim şirketler[396] (*sociétés par actions simplifiées*) veya benzer bir yasal şekle sahip yabancı yasalara tabi şirketler tarafından sahip olunan kolektif şirketler,
- Finans şirketleri, yatırım şirketleri, finans şirketlerinin ana şirketleri, anonim şirket, komandit şirket, limited şirket veya basitleştirilmiş anonim şirket yapısındaki finansal holding şirketleri,
- Anonim şirket, komandit şirket, limited şirket veya basitleştirilmiş anonim şirket yapısındaki kredi kuruluşları,
- Anonim şirket yapısındaki sigorta ve reasürans şirketleri[397].

Menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem görmeyen ve borsaya kote olmayan şirketler bakımından ise anonim şirket, komandit şirket, limited şirket veya basitleştirilmiş anonim şirket yapısında olmayan kredi kuruluşları bu kategoride sayılmış ve var olan şirketlere ek olarak finans şirketlerinin ana şirketleri, yasal biçimleri ne olursa olsun ciro eşiği yıllık en az 100 milyon avro ve en az 500 çalışanı olan finansal holding şirketleri ve Avrupa Birliği Yönergesi'nde de yer verilen kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar (*entité d'intérêt public*) sayılmıştır[398].

---

[395] Légifrance, "Ordonnance n° 2017-1180 du 19 juillet 2017 relative à la publication d'informations non financières par certaines grandes entreprises et certains groupes d'entreprises", https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000035250851#:~:text=Dans%20les%20r%C3%A9sum%C3%A9s-,Ordonnance%20n%C2%B0%202017%2D1180%20du%2019%20juillet%202017%20relative,et%20certains%20groupes%20d'entreprises , (11.10.2022).

[396] Terimin çevirisi için bakınız. Mehmet Küçükkaya, **Vergi Hukuku Açısından Transfer Fiyatlandırması**, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 131.

[397] Orée, s.96-97.

[398] Orée, s.96-97.

Ciro ve çalışan sayısı kriterine göre ise Yönerge'nin Fransız hukukuna aktarılmasından sonra daha önceki sistemde menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem gören şirketler için eşik kriteri öngörülmemişken, bu sistemde bu şirketler için yıllık 40 milyon avro veya daha fazla net ciro veya yıllık 20 milyon avro veya daha fazla toplam bilanço kriteri ile buna ek olarak mali yıl boyunca istihdam edilen ortalama daimi çalışan sayısının 500 veya daha fazla olması kriteri getirilmiştir[399]. Menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem görmeyen ve borsaya kote olmayan şirketlerin ciro ve çalışan sayısı kriteri açısından ise herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Yukarıda belirtildiği üzere 2014/95/EU sayılı Yönerge ile "*üye ülkeler tarafından kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar olarak belirlenen işletmeler*" de finansal olmayan bilgilerin açıklanması yükümlülüğünün kapsamına girebilmektedir. Bu noktada Fransa hukukunda kamu yararını ilgilendiren kuruluşların kapsamının açıklanması uygun olacaktır. Fransız hukukunda kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar, "*entité d'intérêt public"* adıyla mevzuatta yerini bulmakta ve Fransız Ticaret Kanununun L820-1 maddesinde düzenlenmektedir. Söz konusu maddeye göre Fransız hukukunda kamu yararını ilgilendiren kuruluşlar şunlardır;

- Merkezi Fransa'da bulunan kredi kuruluşları, (*établissements de crédit*)
- Sigorta ve reasürans şirketleri, (*entreprises d'assurance et de réassurance*)
- Yardımlaşma kuruluşları ve birlikleri, (*institutions de prévoyance et leurs unions*)
- Yatırım ortaklıkları ve birlikleri, (*mutuelles et unions de mutuelles*)
- Finansal menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem görmesine izin verilen kişi ve kuruluşlar,
- Konsolide veya birleşik bilançolarının toplamının, kararname ile belirlenen eşiği aşması halinde,

a) Bağlı ortaklıklarından biri kredi kuruluşu olan finansal holding şirketleri;

b) Bağlı ortaklıklarından biri kamu yararını ilgilendiren şirket olması halinde karma finansal holding şirketleri;

c) Sigorta grup şirketleri;

d) Karşılıklı sigorta grup şirketleri;

[399] Orée, s.96-97.

e) Yardımlaşma birlikleri;

f) Sosyal koruma sigortası grup şirketleri.

- Tamamlayıcı mesleki emeklilik fonları;
- Tamamlayıcı mesleki emeklilik birlikleri veya yatırım fonları (*mutuelles*);
- Tamamlayıcı mesleki emeklilik kurumları.

Görüldüğü üzere Fransız Ticaret Kanununda kamu yararını ilgilendiren şirketler ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Bu maddede sayılan şirketlerin hepsi finansal olmayan bilgilerini açıklama yükümlülüğüne tabi bulunmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, Avrupa Birliği hukuku uyarınca, şirketlerin finansal bilgilerini açıklama yükümlülükleri kapsamında, 2014/95/EU sayılı Yönerge'ye tabi şirket ve kuruluşlar dışındaki şirketler için üye devletlerin ulusal düzeyde düzenleme yapabileceği kabul edilmektedir.

b. Kapsam Dahilindeki Şirketlere Yüklenen Yükümlülükler

(1) Durum Tespiti (*Due Diligence*) Yapma Yükümlülüğü

Türkçeye "durum tespiti" olarak çevirebileceğimiz "*due diligence*" süreci, daha ziyade ticari alımlar ya da yatırımlar bakımından genellikle bir işletmenin potansiyel bir alıcı tarafından, özellikle varlıklarını ve yükümlülüklerini belirlemek ve ticari risklerini ve potansiyelini değerlendirmek için kapsamlı bir şekilde incelenmesi sürecini ifade etmektedir. İnsan hakları ya da çevrenin korunması alanında da bir kuruluş tarafından herhangi bir konuda aksiyon alınmadan önce veya bir kuruluşun bir konudaki durumu hakkında bilgilerini açıklayabilmesi için öncelikle o konudaki mevcut durumunun ve olası risklerinin analiz edilmesi elzemdir. Bu bakımdan şirketlerin, finansal bilgilerinin açıklanması yükümlülüğü bakımından da bu bilgileri açıklamadan önce açıklama yapılması istenen konularda mevcut durumu analiz etmesi gerekecektir. Bu hayatın olağan akışına uygun bir prosedürdür. Fakat finansal olmayan bilgilerin açıklanmasından ve sürdürülebilirlik raporlarının yayımlanmasından önce durum tespiti yapılmasının bir yasal yükümlülük olup olmaması başka bir tartışma konusudur.

Durum tespitini şirketler için zorunluluk olarak düzenleyen Fransız hukukundaki düzenleme 2017 yılında kabul edilen "Ana Şirketlerin ve İş Sahibi Şirketlerin Özen (Dikkat) Yükümlülüğüne İlişkin Yasa"[400] (*Loi relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre*) ("2017-399 sayılı Yasa" olarak anılacaktır) kapsamında bulunmaktadır.

2017-399 sayılı Yasada açıkça "durum tespiti" kelimesinin karşılığı olan bir kelimeye yer verilmemiştir. Fakat düzenlemeye göre, yasa kapsamındaki şirketler, insan hakları ve temel özgürlükler, insan sağlığı ve güvenliği ile çevre üzerindeki riskleri belirlemek ve ciddi etkileri önlemek için alacağı ya da aldığı yeterli ve makul önlemlerini belirleyen bir "dikkat (özen) planı" (*plan de vigilance*) oluşturmak zorundadır. Bu bakımdan anlamı itibariyle 2017-399 sayılı Yasada şirketlerin ticari faaliyetlerinin finansal olmayan etkileri açısından bir "durum tespiti" yapılması öngörüldüğü kabul edilmektedir[401].

2017-399 sayılı Yasanın hangi şirketler bakımından bir "durum tespiti" yapma yükümlülüğü öngördüğünü belirtmek gerekir. 2017-399 sayılı Yasanın birinci maddesi durum tespiti yapma yükümlülüğü bulunan şirketleri belirlemiş ve bu madde Fransız Ticaret Kanunu'nun L. 225-102-4 maddesi olarak kanuna eklenmiştir. Buna göre birbirini takip eden iki mali yılın sonunda, kendi bünyesinde ve merkezi Fransa'da bulunan doğrudan veya dolaylı bağlı şirketlerinde en az beş bin çalışanı olan veya kendi bünyesinde ve merkezi Fransa'da veya başka bir ülkede bulunan doğrudan veya dolaylı bağlı şirketlerinde en az on bin çalışanı olan tüm şirketler "dikkat (özen) planı" oluşturmak ve etkin bir şekilde uygulamakla yükümlü kılınmıştır. 2017-399 sayılı Yasada belirtilen eşikleri aşan bağlı şirketler veya kontrol edilen şirketler, bağlı oldukları ya da kontrolü altındaki şirketin bu şirketlerin faaliyetleri için de bir "dikkat (özen) planı" oluşturması ve uygulaması halinde 2017-399 sayılı Yasa'da öngörülen yükümlülükleri yerine getirmiş sayılmaktadır.

Görüldüğü üzere Fransız hukukunda, finansal olmayan bilgilerin açıklanması yükümlülüğüne tabi olan şirketlerle, durum tespiti yapma yükümlülüğü bulunan şirketler aynı kriterlere göre belirlenmemiştir. Durum tespiti yaptırılması yükümlülüğü

[400] Légifrance, "Loi n° 2017-399 du 27 mars 2017 relative au devoir de vigilance des sociétés mères et des entreprises donneuses d'ordre", https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034290626/ , (11.10.2022).
[401] European Parliament, (Corporate social responsibility (CSR)), s. 36.

sadece çalışan sayısı kriterine göre düzenlenmiş ve daha ziyade yüksek sayıda çalışan sayısına sahip ve çokuluslu şirketler düşünülerek düzenlenmiştir. Bu bakımdan durum tespiti yükümlülüğünün daha dar kapsamlı bir şirket grubuna hitap ettiğini söylemek mümkündür. Böylece 2017-399 sayılı Yasanın öngördüğü çalışan sayısının üzerindeki şirketler 2014/95/EU sayılı Yönergenin de kapsamına giriyorsa, Fransız hukuku bakımından hem finansal olmayan bilgilerini açıklamakla hem de durum tespiti yapmakla yükümlü kılınmaktadır.

Fransız hukukunda şirketlerin ticari faaliyetlerinden kaynaklanan finansal olmayan etkilerine ilişkin durum tespitinin içeriği de 2017-399 sayılı Yasa ile belirlenmiştir. Fransız Ticaret Kanunu'nun L. 225-102-4 maddesinin 3.fıkrasını oluşturan hükme göre, yasanın deyimiyle dikkat (özen) planı, insan hakları ve temel özgürlükler, insan sağlığı ve güvenliği ile çevreye yönelik önemli riskleri belirlemek ve ciddi etkileri önlemek için yeterli ve makul önlemleri içermelidir.

Düzenlemeye ilişkin önemli bir nokta olarak, belirtilen hususlara yönelik oluşabilecek önemli riskler ve ciddi etkiler şirketin kendi faaliyetlerinden kaynaklanabileceği gibi, doğrudan veya dolaylı olarak şirketin kontrolünde olan şirketlerin veya şirketin yerleşik bir ticari ilişkisi olan alt yüklenicilerinin veya tedarikçilerinin faaliyetlerinden kaynaklanabilir. Bu durumda da şirketin ilgili faaliyetlere ilişkin bir dikkat (özen) planı hazırlaması ve uygulaması gerekecektir. Şirketin alt yüklenicilerinin veya tedarikçilerinin faaliyetlerine ilişkin dikkat (özen) planı hazırlama yükümlülüğü sadece bu şirketlerin ilgili şirketle ticari ilişkilerinin bağlantılı olduğu faaliyetleri için bulunmaktadır. Dolayısıyla alt yüklenicilerin veya tedarikçilerin tüm ticari faaliyetlerine ilişkin bir dikkat (özen) planı hazırlama yükümlülüğü bulunmamaktadır. Bunun yanında şirketin alt yüklenicilerinin veya tedarikçilerinin faaliyetlerine ilişkin dikkat (özen) planı hazırlama sorumluluğunun doğmasının bir başka koşulu da şirketle ilgili alt yüklenici veya tedarikçi arasında yerleşik bir ticari ilişki (*une relation commerciale établi*e) bulunmasıdır. Yerleşik ticari ilişki kavramı Fransız Ticaret Kanununun L442-1 maddesinde yer almaktadır. Bu madde kapsamında "yerleşik ticari ilişki" kavramının anlamı Fransız hukukunda içtihat yoluyla belirlendiği şekliyle, belirli bir iş hacmiyle ve makul olarak sürdürülebilir olması beklenen, sözleşmeli veya sözleşmesiz düzenli ve istikrarlı ilişkiler anlamına gelmektedir, dolayısıyla dikkat (özen) planı hazırlama yükümlülüğü

şirketlerin tedarik zincirlerinin tüm seviyelerini kapsamamaktadır[402]. Şirketler yalnızca yerleşik bir ticari ilişkisi bulunan tedarikçilerinin ya da alt yüklenicilerinin ilgili faaliyetleri sebebiyle bir dikkat (özen) planı hazırlama ve uygulamaya koyma sorumluluğu altındadır.

2017-399 sayılı Yasa ile getirilen Fransız Ticaret Kanunu'nun L. 225-102-4 maddesinde dikkat (özen) planının taşıması gereken özellikler de belirtilmiştir. Buna göre dikkat (özen) planında şunların bulunması gerekmektedir; risklerin tanımlanması, analiz ve önceliklendirilmesine yönelik haritalandırma yapılması, oluşturulan risk haritasına ilişkin olarak bağlı şirketlerin, yerleşik bir ticari ilişkinin bulunduğu alt yüklenicilerin veya tedarikçilerin durumlarının düzenli olarak değerlendirilmesi için prosedürlerin oluşturulması, risklerin azaltılması veya ciddi etkilerin önlenmesi için uygun aksiyonların alınması, söz konusu şirketteki temsilci sendikalarla istişare edilerek risklerin varlığına veya oluşumuna ilişkin bir uyarı mekanizması oluşturulması ve raporların toplanması ve uygulanan önlemleri izlemek ve etkinliklerini değerlendirmek için bir izleme sistem kurulmasıdır. Şirketin hazırladığı bu plan ve onun etkin uygulamasına ilişkin raporun kamuya açıklanacağı öngörülmüştür.

2017-399 sayılı Yasada şirketlerin yasal yükümlülüklerini yerine getirmesinin sağlanması için bir de denetim mekanizması öngörülmüştür. Buna göre dikkat (özen) planı hazırlaması gereken bir şirketin bu planı hazırlamaması, kamuya açık şekilde yayınlamaması veya etkili bir şekilde uygulamaması durumunda, konuya ilişkin menfaatini (*intérêt à agir*) gösteren herhangi kişi şirketten söz konusu yükümlülüklerini yerine getirmesi için talepte bulunabilir; bu noktada "menfaati bulunan kişi" kavramının çevreci yaklaşıma uygun şekilde geniş yorumlandığını örneğin, insan hakları savunucusu veya çevreci sivil toplum kuruluşlarının veya sendikaların bu talepte bulunabileceği ifade edilmektedir[403]. 2017-399 sayılı Yasa ile getirilen ilgili hükme göre, belirtilen yükümlülüklere uyması için resmi bildirimde bulunan bir şirket, resmi bildirim tarihinden itibaren üç ay içinde yükümlülüklerini yerine getirmezse, yetkili mahkeme, başvuru yapmakta menfaati bulunan bir kişinin talebi üzerine, şirketin yükümlülüğünü yerine getirmesi için şirkete emir verebilir.

[402] European Parliament, (Corporate social responsibility (CSR)), s. 36.
[403] European Parliament, (Corporate social responsibility (CSR)), s. 37.

Ayrıca, devam etmekte olan bir seri yargılama (*référé*) bulunması halinde, bu yargılamayı gerçekleştiren mahkeme başkanına da bu madde kapsamında başvurulabileceği düzenlenmiştir.

Şirketlerin dikkat (özen) planı hazırlaması ve uygulaması yükümlülüğünü yerine getirmemesi halinde 2017-399 sayılı Yasa ile getirilen ve Fransız Ticaret Kanununun L.225-102-5 maddesine işlenen hükümle söz konusu ihlali gerçekleştiren şirketler için hukuki sorumluluk da öngörülmüştür. Buna göre ilgili şirketin, söz konusu yükümlülüklerini yerine getirmemesi nedeniyle yükümlülüğünü yerine getirseydi önlenebilecek olan zararları telafi etmesi gerekecektir. Bunun yanında şirketlerin yasada öngörülen yükümlülüklerini yerine getirmesi halinde şirketin bu madde kapsamında bir hukuki sorumluluğuna gidilemeyeceği belirtilmektedir[404]. Söz konusu zararların giderilmesine ilişkin sorumluluk davası, davayı açmada menfaati bulunduğunu gösteren herhangi bir kişi tarafından açılabilmektedir ve söz konusu davada mahkeme, belirlediği usule göre kararının veya bir özetinin yayımlanmasına, dağıtılmasına veya ilan edilmesine karar verebilir. Buna ilişkin masraflar da ilgili şirket tarafından karşılanacaktır.

2017-399 sayılı Yasa ile getirilen düzenlemeler hakkında anayasaya aykırılıkları iddiasıyla Fransız Anayasa Konseyi'ne (*Conseil Constitutionnel*) başvurulmuştur. Fransız Anayasa Konseyi 2017-399 sayılı Yasa ile kabul edilen tüm düzenlemeleri anayasaya uygunlukları açısından incelemiş ve 23 Mart 2017 tarihli kararı[405] ile ilgili düzenlemelerin bir kısmının anayasaya aykırılığına hükmederken bir kısmının ise hukuka uygun olduğuna karar vermiştir. 2017-399 sayılı Yasa ile Fransız Ticaret Kanununa eklenen L. 225-102-4 maddesinin ilk halinde, maddede belirtilen şirketler için öngörülen yükümlülüklerin ihlali halinde ayrıca bir de para cezası da öngörülmüştü. Buna göre şirketler on milyon avroya kadar para cezasına çarptırılabilmekteydi ve zarara neden olunan yükümlülüklerin ihlaline dayanılarak bu para cezası miktarı üç katına kadar artırılabilmekteydi. Fransız Anayasa Konseyi, söz konusu para cezalarına ilişkin incelemesinde (paragraf 5-14) temel olarak 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 8.maddesinde öngörülen suçta ve cezada kanunilik ilkesini esas almıştır. Fransız Anayasa Konseyi kararında suçta ve cezada kanunilik

[404] European Parliament, (Corporate social responsibility (CSR)), s. 37.
[405] Kararın tamamı için bakınız. Conseil Constitutionnel, "Décision n° 2017-750 DC du 23 mars 2017", https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034290632/ , (15.04.2022).

ilkesinin yalnızca hürriyeti bağlayıcı cezalar için değil, para cezaları için de geçerli olduğunu ve bu bakımdan söz konusu suç ve cezalara ilişkin düzenlemelerde belirlilik ilkesine uyulması gerektiğini ve bu yöndeki kanun hükümlerinin yeterince açık ve belirli nitelikte olması gerektiğini belirtmiştir. Şirketlere yönelik para cezasını düzenleyen 2017-399 sayılı yasada öngörülen hükümlere ilişkin değerlendirmesinde, şirketlere dikkat (özen) planının hazırlanması ve uygulanmasına ilişkin yüklenen yükümlüğün ihlali halinde ilgili para cezalarının verileceğinin düzenlendiğini, fakat bu yükümlülüğün içeriğini teşkil eden "insan hakları" ve "temel özgürlükler"e yönelik riskler ile "makul tedbirler alınması" yükümlülüğünün belirsiz ve çok geniş bir alanı teşkil ettiğini, bunun yanında bu içeriğin yasa koyucu tarafından herhangi bir düzenleme kriteri belirlenmeksizin bir kararname ile genişletilebileceğini, bunun da şirketlerin karşı karşıya kaldığı ceza için yasal bir belirsizlik içerdiğini ve şirketlerin plan hazırlama yükümlülüğünün yalnızca kendi faaliyetlerine ilişkin olmayıp bağlı şirket, tedarikçi ve alt yüklenicilerin ilişkili faaliyetlerini de kapsadığını ve bunun da çok geniş ve belirsiz bir yükümlülükler kapsamını ceza tehdidine dahil ettiğini belirterek 2017-399 sayılı yasada öngörülen para cezası hükümlerinin anayasaya aykırı olduğuna karar vermiştir.

2017-399 sayılı yasa ile getirilen düzenlemelerin diğer hükümleri açısından Fransız Anayasa Konseyi, düzenlemelerin kapsamında kalan şirketler bakımından girişim özgürlüğünün ve eşitlik ilkesinin ihlal edildiğine yönelik anayasaya aykırılık iddiaları hakkında değerlendirmede bulunmuştur. Girişim özgürlüğüne ilişkin değerlendirmesinde (paragraf 16-19) Fransız Anayasa Konseyi, 1789 Bildirgesi'nin 4.maddesinde düzenlenen girişim özgürlüğünün, orantılılık ilkesine uygun olmak kaydıyla, anayasada belirtilen gerekçelerle veya kamu yararı gerekçesiyle yasama organı tarafından sınırlandırabileceğini belirtmiş ve yasa kapsamındaki şirketlere risk değerlendirmesi yaparak bunları önleyecek dikkat (özen) planı hazırlama yükümlülüğü getirilmesinin ayrıcalıklı bir durum oluşturmadığını ve bu sebeple girişim özgürlüğünün ihlali anlamına gelmediğini ifade etmiştir. Bunun yanında Fransız Anayasa Konseyi tarafından şirketlerin kamuya açıklayacakları bilgilerin endüstriyel ya da ticari stratejilerine ilişkin bilgileri içermesini gerektirmemesi nedeniyle söz konusu yasa hükümlerinin girişim özgürlüğünü ihlal etmediğine karar verilmiştir.

Yasal düzenlemenin eşitlik ilkesine aykırı olduğuna dair iddialara yönelik değerlendirmelerinde ise Fransız Anayasa Konseyi, yasa koyucunun yalnızca belirlenen sınırları aşan şirketlerin yasal yükümlülüğe tabi olması noktasında ilgili kişileri sınırlamasının, hedeflenen amaçla uyumlu bir kriter olduğunu belirtmiş ve ayrıca alt yüklenici ve tedarikçilerin faaliyetleri bakımından "yerleşik ticari ilişki" kriterinin koyulmasının da kanun koyucunun murat ettiği amaçla uyumlu olduğunu ifade etmiştir (paragraf 20-21). Bu nedenlerle 2017-399 sayılı yasa ile getirilen düzenlemelerde kanunda belirlenen kriterlere göre yapılan ayrımların kanun önünde eşitlik ilkesine aykırılık taşımadığına hükmetmiştir.

Fransız Anayasa Konseyi'ne başvuru sebeplerinden biri de 2017-399 sayılı yasa ile getirilen düzenlemelerin anayasal bir hedef olan yasaların ulaşılabilirliği ve anlaşılabilirliğine[406] (*l'objectif de valeur constitutionnelle d'accessibilité et d'intelligibilité de la loi*) aykırı olduğu iddiasıdır. Bu konuda ise Fransız Anayasa Konseyi (paragraf 22-23) yasal düzenlemenin bir para cezasının öngörülmesi için yeterli açıklıkta olmasa da diğer hususlar açısından yasaların anlaşılabilirliğine aykırılık bulunmadığını ve Fransız Ticaret Kanunu'nun L.420-2 ve L. 442-6. maddelerinde de kullanılan "yerleşik ticari ilişki" kavramının yeterince kesinlik taşıdığını belirtmiştir.

Bu konuda ayrıca menfaati bulunan kişiler tarafından şirkete başvuru yapılabilmesi ve yargı yoluna başvurulabilmesi bakımından yaptığı hukuka uygunluk değerlendirmesinde Fransız Anayasa Konseyi meşru bir menfaati olan kişilerce bu başvuruların yapılabildiğini ve bunun dikkat (özen) planının toplumsal paydaşlar ile birlikte hazırlanmasına ilişkin amaçla uyumlu olduğunu ifade ederek ilgili düzenlemenin anayasaya aykırılık teşkil etmediğine karar vermiştir.

Fransız Anayasa Konseyi'ne yapılan başvuru kapsamındaki iddialardan biri de plan hazırlanmaması ya da uygulanmaması nedeniyle zarar görenler ile herhangi bir vekalet ilişkisi bulunmadan sadece dava açmada menfaati bulunan kişilerin şirketin hukuki sorumluluğuna yönelik dava açabilmesinin bir kusursuz sorumluluk

[406] Terimin tercümesi için bakınız. Alexandre Flückiger, (Çev. Pınar Dikmen), "Yasanın Açıklığı İlkesi ya da Bir İdealin Müphemliği", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 2, 2022, ss. 364-376, s.369.

(*responsabilité du fait d'autrui*)[407] ihdas ettiği ve bu açından anayasal sorumluluk ilkesine aykırı olduğu, buna ek olarak etkili yargı yoluna başvuru hakkını da ihlal ettiği yönündedir. Bunun yanında dava açma ehliyeti olan kişilere ilişkin düzenlemenin bu kişileri tanımlamak bakımından yetersizlik taşıdığı ve ayrıca yurt dışında meydana gelen zarardan sorumlu olma hallerinin belirsiz olduğu iddia edilmiştir. Fransız Anayasa Konseyi kararında (paragraf 24-28), 1789 Bildirgesinin 4.maddesinde yer alan "Özgürlük, başkalarına zarar vermeyen her şeyi yapabilmektir" ilkesi gereğince bir insanın bir başkasına zarar veren ve kusuru nedeniyle meydana gelen herhangi bir eyleminin telafi etme zorunluluğu doğurduğunu belirtmiştir. Uyuşmazlık konusu düzenlemede Fransız Anayasa Konseyi, 2017-399 sayılı yasa ile getirilen hükümlerin şirketleri yalnızca plan hazırlamama veya uygulamama gibi yasada belirtilen yükümlülüklerin ihlalinden kaynaklanan zararlardan sorumlu tuttuğunu yani ancak bunların ihlali ile zarar arasında bir illiyet bağı olması halinde hukuki sorumluluğun doğacağını hatırlatarak söz konusu düzenlemelerde kusursuz sorumluluk halinin düzenlenmediği ve dolayısıyla 1789 Bildirgesinde yer alan anayasal sorumluluk ilkesinin ihlal edilmediğine karar vermiştir. Buna ek olarak Fransız Anayasa Konseyi, 2017-399 sayılı yasa ile getirilen hükümlerin mağdur adına dava açma hakkını vermediğini, yurt dışında gerçekleşen zararlara ilişkin söz konusu hükümlere dayanılarak şirketin sorumluluğunun ileri sürülmesini sağladığını belirterek bu sebeple belirsizlik içeren bir yasal düzenleme olmadığına hükmetmiştir.

Fransız Anayasa Konseyi söz konusu kararı ile şirketlerin sosyal sorumluluğuna ilişkin bu önemli yasal düzenlemenin Anayasaya uygunluk denetimini gerçekleştirmiş ve yerleşik hukuk ilkelerinden eşitlik ilkesi, sorumluluk ilkesi, belirlilik gibi ilkelerin yanında yargıya etkili başvuru hakkı ve özel girişim özgürlüğü dahil temel hak ve özgürlükler bakımından düzenlemeleri inceleyerek, şirketlerin söz konusu yükümlülüklere tabi kılınmasının bu ilkelere aykırı olmadığına ve yükümlülüklere aykırı hareket eden şirketlerin sorumluluğunun dava edilmesi

[407] Fransız Medeni Hukukunda "*responsabilité du fait d'autrui*" kavramı Türk hukukundaki adam çalıştıranın sorumluluğu, yapı malikinin sorumluluğu, ev başkanının sorumluluğu gibi çeşitleri olan kusursuz sorumluluğu ifade etmektedir, ayrıntılı bilgi için bakınız. Dalloz, "Fiches d'orientation: Responsabilité civile du fait d'autrui", Haziran 2022, https://www.dalloz.fr/documentation/Document?id=DZ%2FOASIS%2F000845 , (17.10.2022). Bu sorumluluk türü İngilizcede "*vicarious liability"* olarak adlandırılmaktadır, terimin çevirisi için bakınız. Defne Deniz, "Adam Çalıştıranın Sorumluluğu Bakımından Nedensellik Bağı Unsuru", **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 2, 2021, ss.1155-1176, s.1155.

bakımından dava açma ehliyetinin zarar gören kişilerle sınırlı tutulmasının zorunlu olmadığına, dava açma ehliyeti bakımından "menfaati bulunan" kişiler gibi geniş bir düzenlemenin anayasaya uygun olduğuna karar vermiştir. Bu noktada önemli bir yaklaşım farkı olarak hak ihlali kriterinin öne çıktığı medeni usul yargılamasında, idari yargıda uygulanan menfaati ihlali kavramının uygulanması söz konusu olacaktır. Bu açıdan Fransız Anayasa Konseyi'nin ilgili düzenlemeleri iptal etmeme gerekçelerinin özellikle Kıta Avrupası hukukunun temel ilkeleri bakımından önem arz ettiğini söyleyebiliriz. Söz konusu içtihat şirketlerin sosyal sorumluluğunun gönüllülük esasından çıkarılarak konuya ilişkin düzenlemelerin somut hukuki koruma mekanizmaları ile (hukuki sorumluluk, yargısal emir veya para cezası gibi) korunmasının mevcut anayasal sistemimiz kapsamında uygulanmasının mümkün olduğunu göstermesi bakımından emsal teşkil etmektedir.

(2) Sürdürülebilirlik Raporlaması Hazırlama (Finansal Olmayan Bilgileri Açıklama) Yükümlülüğü

Finansal olmayan bilgilerin açıklanması zorunluluğunun Fransız hukukunda Avrupa Birliği'nden daha önce düzenlendiğini daha önce belirtmiştik. 2014/95/EU sayılı Avrupa Birliği Yönergesi'nin kabulünün ardından, kurumsal sosyal sorumluluk alanında zaten iç hukuk düzenlemeleri bulunan Fransa'da Avrupa Birliği Yönergesinin iç hukuka uyumlu şekilde aktarılması için özellikle Fransız Ticaret Kanununda ve diğer ilgili kanunlarda değişiklik yapan "Bazı büyük şirketler ve belirli şirket grupları tarafından finansal olmayan bilgilerin yayınlanmasına ilişkin 19 Temmuz 2017 tarih ve 2017-1180 sayılı kanun hükmünde kararname" (*Ordonnance n° 2017-1180 du 19 juillet 2017 relative à la publication d'informations non financières par certaines grandes entreprises et certains groupes d'entreprises*) yayımlamıştır[408]. Bu kanun hükmünde kararnamenin uygulanması için de "Bazı büyük şirketler ve belirli şirket grupları tarafından finansal olmayan bilgilerin

[408] Légifrance, "Ordonnance n° 2017-1180 du 19 juillet 2017 relative à la publication d'informations non financières par certaines grandes entreprises et certains groupes d'entreprises", https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000035250851#:~:text=Dans%20les%20r%C3%A9sum%C3%A9s-,Ordonnance%20n%C2%B0%202017%2D1180%20du%2019%20juillet%202017%20relative,et%20certains%20groupes%20d'entreprises , (11.10.2022).

yayınlanmasına ilişkin 19 Temmuz 2017 tarih ve 2017-1180 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin uygulanmasına ilişkin 9 Ağustos 2017 tarih ve 2017-1265 Sayılı Kararname" (*Décret n° 2017-1265 du 9 août 2017 pris pour l'application de l'ordonnance n° 2017-1180 du 19 juillet 2017 relative à la publication d'informations non financières par certaines grandes entreprises et certains groupes d'entreprises*) yayımlanmıştır[409].

Fransız Ticaret Kanununun L225-102-1 maddesinde şirketlerin finansal olmayan bilgilerinin açıklanması zorunluluğu düzenlenmiştir. Fransız hukukuna göre şirketlerin finansal olmayan bilgileri "*rapport de gestion*" yani yıllık yönetim raporlarında yer alacaktır. Yönetim raporlarında aslında klasik olarak şirketlerin yıllık finansal faaliyetlerine yer verilirken, bu düzenleme kapsamında söz konusu raporda finansal olmayan bilgilere de yer verilecektir. Finansal olmayan bilgilerin içeriğine ilişkin ise ilk olarak Fransız Ticaret Kanununun L225-102-1 maddesinin 5.fıkrasında düzenleme ihdas edilmiştir. Buna göre, şirketlerin yönetim raporlarının; ürettiği mal ve hizmetlerin kullanımı da dahil olmak üzere şirketin faaliyetlerinin iklim değişikliği üzerindeki sonuçları, şirketin faaliyetlerinin sosyal ve çevresel sonuçlarını dikkate alma yöntemine ilişkin bilgiler, sürdürülebilir kalkınma, döngüsel ekonomi, gıda israfına ve ayrımcılığa karşı mücadele ile çeşitliliğin teşviki konularında şirketin sosyal taahhütleri hakkında bilgiler içermesi gerekir. Bunun yanında şirketlerin şirket içinde yapılan toplu sözleşmeleri ve bunların şirketin ekonomik performansına ve çalışanların çalışma koşullarına olan etkilerini açıklaması gerekmektedir. Ayrıca Fransız Ticaret Kanunu'nun L22-10-36 maddesi gereğince menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem gören şirketlerin, L225-102-1 maddesinin 5.fıkrasında belirtilen bilgilere ek olarak, faaliyetlerinin insan haklarına saygı ile yolsuzluk ve vergi kaçakçılığı ile mücadele üzerindeki etkilerini de açıklaması gerekmektedir.

Fransız Ticaret Kanununun L225-102-1 maddesinde "*décret en Conseil d'Etat*" niteliğindeki bir kararname ile yasa maddesinde belirtilen bilgileri ve bunların sunum

[409] Légifrance, "Décret n° 2017-1265 du 9 août 2017 pris pour l'application de l'ordonnance n° 2017-1180 du 19 juillet 2017 relative à la publication d'informations non financières par certaines grandes entreprises et certains groupes d'entreprises", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000035401863/#:~:text=Dans%20les%20r%C3%A9sum%C3%A9s-,D%C3%A9cret%20n%C2%B0%202017%2D1265%20du%209%20ao%C3%BBt%202017%20pris,et%20certains%20groupes%20d'entreprises , (11.10.2022).

yöntemlerini belirten iki liste oluşturulacağını belirtmiştir. Bunun bir gereği olarak da 19 Temmuz 2017 tarih ve 2017-1180 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin uygulanmasına ilişkin 9 Ağustos 2017 tarih ve 2017-1265 Sayılı Kararname yayımlanmıştır. Söz konusu kararnamenin 2.maddesinde şirketlerin finansal olmayan bilgileri açıklama yükümlülüğünün kapsamına ayrıntılı olarak yer verilmiş ve bu madde Fransız Ticaret Kanunu'na R225-105 maddesi olarak eklenmiştir. Söz konusu maddede yine kararnamelerle birtakım değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Mevcut hali ile Fransız Ticaret Kanunu'nun R225-105 maddesinin 1.fıkrasında; şirketlerin, ilgili ve orantılı olduğu kadarıyla iş ilişkileri, ürünleri veya hizmetleri nedeniyle ortaya çıkan riskler de dahil olmak üzere, şirketin veya şirketler topluluğunun faaliyetleriyle bağlantılı ana risklerin belirlenmesi, söz konusu risklerin ortaya çıkmasını önlemek, belirlemek ve azaltmak için uygulanan durum tespiti prosedürleri de dahil olmak üzere, şirket veya şirketler topluluğu tarafından uygulanan politikaların belirtilmesi ve anahtar performans göstergeleri dahil olmak üzere bu politikaların sonuçlarının açıklanması gerektiği düzenlenmiştir.

Bu kapsamda Fransız Ticaret Kanunu'nun R225-105 maddesinin 2.fıkrasında şirketlerin finansal olmayan bilgileri açıklamalarına ilişkin yükümlülükleri kapsamında ilgili bilgilere sosyal bilgiler, çevresel bilgiler ve toplumsal bilgiler başlıkları altında yer verilmiştir. Bu bakımdan Fransız Ticaret Kanunu'nun R225-105 maddesi uyarınca, şirketlerin yönetim raporlarında söz konusu başlıklar bakımından şu hususlara dair ana riskleri, politikalarını ve politika sonuçlarını açıklaması gerekmektedir:

1. Sosyal bilgiler başlığı altında;

- İstihdam konusunda; cinsiyete, yaşa ve coğrafi bölgeye göre toplam işgücü ve çalışanların dağılımı, işe alımlar ve işten çıkarmalar, ücret ve gelişimi,
- İş organizasyonu konusunda; çalışma süresinin düzenlenmesi ve devamsızlık,
- Sağlık ve güvenlik konusunda; iş sağlığı ve güvenliği koşulları, iş kazaları, meslek hastalıkları ve özellikle bunların sıklığı ve şiddeti,
- Sosyal ilişkiler konusunda; özellikle personeli bilgilendirme ve danışma ile onlarla istişare etme usulü bakımından sosyal diyaloğun düzenlenmesi ve özellikle iş sağlığı ve güvenliği açısından toplu sözleşmelerin gözden geçirilmesi,

- Eğitim konusunda; özellikle çevrenin korunması konusunda eğitimler için uygulanan politikalar ve toplam eğitim saati sayısı,
- Eşit muamele konusunda; kadın-erkek eşitliğini teşvik etmek için alınan önlemler, engelli kişilerin istihdamını ve entegrasyonunu teşvik etmek için alınan önlemler ve ayrımcılıkla mücadele politikasına ilişkin ana risklerin politikaların ve politika sonuçlarının açıklaması gerekmektedir.

2. Çevresel bilgiler başlığı altında;

- Genel çevre politikası konusunda; şirketin çevre sorunlarını ve çevresel değerlendirme veya belgelendirme süreçlerini dikkate alacak örgütlenmesi, çevresel risklerin ve kirliliğin önlenmesine yönelik araçlar, çevresel riskler için karşılık ve garantilerin miktarı (bu bilginin derdest bir anlaşmazlıkta şirkete ciddi zarar verme olasılığı olmaması koşulu getirilmiştir),
- Kirlilik konusunda; çevreyi ciddi şekilde etkileyen havaya, suya ve toprağa yapılan boşaltım ve tahliyelerin önlenmesi, azaltılması veya onarılması için alınan önlemler ve bir faaliyete özgü her türlü kirliliğin, özellikle gürültü ve ışık kirliliğinin hesaba katılması,
- Döngüsel ekonomi konusunda; atık yönetimine ilişkin olarak atıkların önlenmesi, geri dönüştürülmesi, yeniden kullanılması, diğer geri kazanım ve bertaraf biçimleri için alınan önlemler, gıda israfıyla mücadele eylemleri ile kaynakların sürdürülebilir kullanımına ilişkin olarak yerel kısıtlamalara göre su tüketimi ve su temini, hammadde tüketimi ve bunların kullanımında verimliliği artırmak için alınan önlemler, enerji tüketimi, enerji verimliliğini artırmak için alınan önlemler, yenilenebilir enerjilerin kullanımı ve arazi kullanımı,
- İklim değişikliği konusunda; özellikle ürettiği mal ve hizmetlerin kullanımı yoluyla şirketin faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan önemli sera gazı emisyonları kaynakları, iklim değişikliğinin sonuçlarına uyum sağlamak için alınan önlemler, sera gazı emisyonlarını azaltmak için orta ve uzun vadede gönüllü olarak belirlenen azaltım hedefleri ve bu amaçla uygulanan araçlar,
- Biyoçeşitliliğin korunması konusunda; biyoçeşitliliği korumak veya eski haline getirmek için alınan önlemlere ilişkin ana risklerin politikaların ve politika sonuçlarının açıklanması gerekmektedir.

3. Toplumsal bilgiler başlığı altında;

- Sürdürülebilir kalkınma lehine toplumsal taahhütler konusunda; şirketin faaliyetinin istihdam ve yerel kalkınma açısından etkisi, şirketin faaliyetinin komşu veya yerel nüfus üzerindeki etkisi, şirketin paydaşları ile sürdürülen ilişkiler ve onlarla diyalog yöntemleri, paydaşlık veya hayırseverlik faaliyetleri,
- Taşeronlar ve tedarikçiler konusunda; satın alma politikasında sosyal ve çevresel konuları dikkate alınması ve tedarikçiler ve taşeronlarla ilişkilerde sosyal ve çevresel sorumluluklarının dikkate alınması,
- Adil uygulamalar konusunda; tüketicilerin sağlık ve güvenliğini geliştirmek için alınan önlemlere ilişkin ana risklerin politikaların ve politika sonuçlarının açıklanması gerekmektedir.

Menkul kıymetleri düzenlenmiş bir piyasada işlem gören şirketler için ise finansal olmayan bilgilere yönelik açıklamalarında yukarıdakilere ek olarak şu bilgilere de yer verilmesi gerekmektedir;

1. Yolsuzlukla mücadele ile ilgili bilgiler; yolsuzluğu önlemek için alınan önlemler,
2. İnsan hakları lehine alınan aksiyonlara ilişkin bilgiler; Uluslararası Çalışma Örgütü'nün örgütlenme özgürlüğüne ve toplu görüşme hakkına saygı, istihdama ilişkin ve mesleki konularda ayrımcılığın ortadan kaldırılması, zorla veya zorunlu çalıştırmanın ortadan kaldırılması ve çocuk işçiliğinin fiilen ortadan kaldırılmasına yönelik temel sözleşme hükümlerinin desteklenmesi ve bunlara saygı gösterilmesi ve bunlara ek olarak insan hakları lehine alınan diğer aksiyonlara ilişkin ana risklerin, politikaların ve politika sonuçlarının açıklanması gerekmektedir.

Avrupa Birliği Yönergesi'ndeki düzenlemeye paralel olarak, Fransız Ticaret Kanununun L225-102-1 maddesinin 6.fıkrası uyarınca, şirketler topluluğunda ya da bağlı şirketleri bulunan şirketlerde ana şirket tarafından konsolide bir yönetim raporu hazırlanması, ana şirketin yönetim raporunda kontrolü altındaki şirketler ya da bağlı şirketler hakkında da gerekli finansal olmayan bilgilere yer vermesi ve bunları açıklaması halinde, kontrol altındaki ya da bağlı şirket finansal olmayan bilgileri açıklama yükümlülüğüne ilişkin belirtilen ciro veya çalışan sayısı eşiklerinin üstünde kalsa da bu yükümlülüğünü yerine getirmiş sayılmaktadır.

Yine Fransız Ticaret Kanununda Avrupa Birliği Yönergesi'ndeki düzenlemeye paralel olarak şirketlerin ilgili kategorilerdeki finansal olmayan bilgilerini açıklamaması halinde bunun nedenini açıklaması gerekmektedir.

Finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına ilişkin yukarıda bilgileri verilen 2017-1265 sayılı kararname ile getirilen Fransız Ticaret Kanununun R. 225-105-1 maddesinin 2.fıkrası uyarınca şirketlerin finansal olmayan bilgilerini açıklama yöntemi açısından ulusal veya uluslararası bir standarda uyduğunda buna ilişkin bilgiyi de paylaşması gerektiği ifade edilmiştir.

Finansal olmayan bilgilerin kamuya duyurulması usulü açısından ise Fransız Ticaret Kanununun R. 225-105-1 maddesinin 3.fıkrası gereğince, şirketlerin açıklamalarını kamuya ücretsiz olarak sunması ve mali yılın bitiminden itibaren sekiz ay içinde yayınlaması ve açıklamalarına beş yıllık süre boyunca şirketin internet sitesinde kolayca erişilebilir halde yer vermesi gerekmektedir.

Fransız hukukunda finansal olmayan bilgilerin açıklanması yükümlülüğüne uyulmaması halinde şirketlere yönelik uygulanacak zorlayıcı tedbirlere de yer verilmiştir. Fransız Ticaret Kanununun L22-10-36 maddesinin 3.fıkrası uyarınca, finansal olmayan bilgilerini açıklamakla yükümlü olan şirketler kanunun L. 225-102-1 maddesine ve L22-10-36 maddesinin 1.fıkrasına aykırı olarak bu açıklamalarına yönetim raporlarında yer vermezse, ilgili herhangi bir kişi (*toute personne intéressée*) seri muhakeme mahkemesi olarak görev yapan mahkemenin başkanından para cezası verilmesini ve şirketin yönetim kuruluna finansal olmayan bilgilerini yayımlamasını emretmesini talep edebilir. Talebin hakim tarafından kabul edilmesi halinde, para cezası ve yargılama masrafları duruma göre münferiden veya müştereken yönetim kurulu üyeleri tarafından karşılanır.

Görüldüğü üzere mahkemeden talepte bulunabilecek kişiler yine durum tespiti sürecinde olduğu gibi olabildiğince geniş şekilde düzenlenmiş ve bununla birlikte mahkemelere şirketlere emir verme yetkisi tanınmıştır. Bu bakımdan önemle belirtmek gerekir ki, Fransız idari yargılama hukukunda ve özellikle iptal davalarında menfaat ihlali kapsamında geniş bir şekilde uygulanan dava ehliyeti konseptinin ve yine Fransa'da idare mahkemelerinin idarelere emir vermelerine yönelik kendine özgü usulün söz konusu düzenleme ile şirketlere de uygulandığı aşikardır. Bu bakımdan kamu yararını yakından ilgilendiren çevresel ve sosyal meselelerde, Fransız kanun

koyucunun kamu hukukunda daha özel olarak idari yargılama usulünde idari makamlara yönelik uygulanan hukuki müesseseleri uyuşmazlıkların kamusal yönünün ağır basması nedeniyle özel hukuk tüzel kişilerine yönelik uyguladığını vurgulamak gerekir. Bu noktada Fransız Anayasa Konseyi'nin durum tespiti yani dikkat (özen) planı konusunda yukarıda değindiğimiz kararı ile çok benzer bir yasal düzenlemeyi Anayasaya uygun bulduğunu hatırlatmakta fayda görüyoruz. Bu yaklaşım özel hukuk tüzel kişilerinin kamu yararını ilgilendiren hususlarda özgürlük alanlarının kısıtlanabileceğini göstermektedir.

(3) Açıklanan Bilgilerin Bağımsız Denetim Kuruluşlarına Denetimini Yaptırma Yükümlülüğü

2014/95/EU Yönergesi ile uyumlu olarak Fransız Ticaret Kanunu'nun şirketlerin finansal olmayan bilgilerini düzenlemelerine yönelik L. 225-102-1 maddesinde şirketlere beyanda bulunmak yükümlülüğü kapsamında bu açıklamalarını üçüncü kişilere denetlettirme yükümlülüğü yüklediği görülmektedir. Söz konusu maddeye göre, yasa gereği şirketler tarafından açıklanan sosyal ve çevresel bilgilerin, *décret en Conseil d'Etat* niteliğindeki bir kararnameyle belirlenen usule göre bağımsız bir üçüncü kişi kuruluş tarafından doğrulanması gerekmektedir. Düzenlemeye göre, bağımsız üçüncü kişi kuruluşun açıklamalara yönelik düzenlediği rapor, özellikle mevzuat uyarınca şirketin açıklamasında bulunması gereken tüm bilgilerin varlığına ilişkin bir onay niteliğindedir.

Yasa hükmünde belirtildiği üzere şirketlerin finansal olmayan açıklamalarının bağımsız üçüncü kişi kuruluşlar tarafından denetlenmesine ilişkin ayrıntılı hususlar 2017-1265 sayılı Kararname ile düzenlenmiş ve ilgili madde Fransız Ticaret Kanununda R. 225-105-2 maddesi olarak yerini almıştır. Bu hükme göre, bağımsız üçüncü kişi kuruluş, duruma göre, şirketin İcra Kurulu Başkanı veya Yönetim Kurulu Başkanı tarafından altı mali yıllık süreyi geçmeyecek şekilde atanır. Bu kuruluşun, bu amaçla Fransız Akreditasyon Komitesi (COFRAC) tarafından veya Avrupa akreditasyon kuruluşları akreditasyon koordinasyonunca kurulan çok taraflı tanıma anlaşmasına imza atan diğer herhangi bir akreditasyon kuruluşu tarafından akredite edilmiş kuruluşlar arasından seçilmesi gerekmektedir. Bu sebeple finansal olmayan

açıklamaların ancak belirli özellikleri taşıyan bağımsız akredite kuruluşlar tarafından denetlenmesi mümkündür.

Üçüncü kişi kuruluşlar tarafından bu kapsamdaki denetim görevlerinin yerine getirilmesine ilişkin usulün ayrıntılı olarak belirlenmesi için adalet bakanlığı, ekoloji bakanlığı, ekonomi bakanlığı ve çalışma bakanlığı tarafından ortak bir kararname çıkarılacağı belirtilmiştir. Bunun yanında Fransız Ticaret Kanununun R. 225-105-2 maddesinde şirketin büyüklüğüne göre üçüncü kişi kuruluş tarafından düzenlenecek raporun içeriğinde bulunması gereken bazı hususlar da belirlenmiştir. Buna göre finansal olmayan açıklamayı yapan şirketin ilgili mali yılda bilanço toplamının 100 milyon avroyu veya net ciro tutarının 100 milyon avroyu ve ortalama sürekli çalışan sayısının 500'ü aşması halinde bağımsız üçüncü kişi kuruluş tarafından hazırlanan raporun şunları içermesi gerekir;

- Şirketin finansal olmayan bilgilerine ilişkin beyanının ilgili mevzuat hükümlerine uygunluğunu ve ayrıca madde R. 225-105'te kalem kalem belirtilen bilgilerin doğruluğunu değerlendirdiği bir gerekçeli görüşe,
- Doğrulama görevini yerine getirmek için attığı adımlara yer verilmelidir.

Bu noktada Fransız kanun koyucunun 2014/95/EU Avrupa Birliği Yönergesi kapsamında sadece bilgilerin yayınlanıp yayınlanmadığının denetlenmesi ile yetinmediğini, Yönerge'nin üye devletlere bir zorunluluk olarak yüklemediği bilgilerin doğruluğunu denetletme seçeneğini de yasal düzenlemesinde öngördüğü anlaşılmaktadır.

Fransız Ticaret Kanununun R. 225-105-2 maddesi gereğince bir şirketin gönüllü olarak Çevre Yönetimi ve Denetleme Planı'na (EMAS) dahil olması halinde, bu plana ilişkin yapılan doğrulama faaliyeti kapsamında şirketin çevresel bilgilerinin doğrulandığına ilişkin bir beyanın bulunması ve bunun şirketin yönetim raporuna dahil edilmesi halinde bu kapsamda doğrulanan bilgiler bakımından şirketin üçüncü kişi kuruluşlara denetlettirme yükümlülüğü yerine getirilmiş sayılmaktadır. Fakat EMAS kapsamında doğrulanmayan bilgiler açısından şirketin söz konusu bilgileri üçüncü kişi kuruluşlara denetim ve doğrulama yaptırma yükümlülüğü devam etmektedir.

2. Şirket Menfaati Kavramının Değişmesi ve Yöneticilerinin Sorumluluğuna Etkisi

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun mevzuata dahil edilmesi ve bu çerçevede bağlayıcı düzenlemeler ile şirketlere yükümlülükler yükümlenmesi, şirketlerin var oluş amacı ve menfaati açısından birtakım yaklaşım farklılıklarına neden olmaktadır. Fransa'da 2019 yılında PACTE Yasası[410] ile Fransız Medeni Kanunu ile Fransız Ticaret Kanununda değişiklikler yapılmış ve Fransız Medeni Kanununun 1833.maddesindeki şirket menfaati (*intérêt social*) kavramında değişikliğe gidilmiştir. Söz konusu yasal değişiklik ile maddenin son hali şu şekilde olmuştur, *"Bir şirket, ticari faaliyetinin ortaya çıkardığı sosyal ve çevresel sorunları hesaba katarak, kurumsal çıkarları doğrultusunda yönetilmelidir."*[411] Söz konusu değişiklikten önce madde hükmünde "*ticari faaliyetinin ortaya çıkardığı sosyal ve çevresel sorunları hesaba katarak*" kısmı bulunmamaktaydı[412]. Bu kısmın da eklenmesi ile şirketlerin varlık sebebinin bir ticari işletme olarak ortaklarının kâr payının artırılması amacından çok daha geniş bir çerçeveye getirildiği görülmektedir.

Fransız hukuku açısından yapılan bu değişiklik bir radikal bir değişiklik olarak değil, 2008 yılından bu yana şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında Fransız hukukunda yapılan değişikliklerin bir parçası olarak görülmüş, fakat yine de yasama organındaki meclis tartışmaları sırasında bu maddenin söz konusu şekilde değiştirilmesinin şirketleri çevresel ve sosyal konuları yeterince dikkate almadıkları gerekçesiyle dava edilmesi riski ile karşı karşıya getirdiğini belirten güçlü bir muhalif görüş de bulunmuştur[413]. Bu bakımdan söz konusu değişikliğin Fransa'da da tam bir uzlaşı ile kabul edildiğini söylemek zordur.

---

[410] "Şirketlerin büyümesi ve dönüşümü ile ilgili 22 Mayıs 2019 tarih ve 2019-486 sayılı Yasa" (Loi n° 2019-486 du 22 mai 2019 relative à la croissance et la transformation des entreprises), Légifrance, "Loi n° 2019-486 du 22 mai 2019 relative à la croissance et la transformation des entreprises, https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000038496102/ , (11.10.2022).

[411] Maddenin değişiklikten sonraki orijinal metni şu şekildedir; *"Toute société doit avoir un objet licite et être constituée dans l'intérêt commun des associés.*
La société est gérée dans son intérêt social, en prenant en considération les enjeux sociaux et environnementaux de son activité."

[412] Maddenin önceki halinin orijinal metni şu şekildedir; « *Toute société doit avoir un objet licite et être constituée dans l'intérêt commun des associés* ».

[413] Guido Ferrarini, **Corporate Purpose and Sustainability,** ECGI Working Paper Series in Law, European Corporate Governance Institute, Aralık 2020, s.30-31.

PACTE yasası ile Fransız Medeni Kanununun 1835.maddesine ayrıca, şirketlerin faaliyetlerinin yürütülmesi esnasında benimsediği ve uyduğu ilkeleri ifade eden bir 'varoluş nedeni'ni (*raison d'être*) kurumsal amaç olarak esas sözleşmelerinde belirtebileceklerine ilişkin yeni bir hüküm eklenmiştir[414]. Hükmün lafzından şirketlerin böyle bir amacı belirtmek zorunda olmadıkları, bunun bir seçim olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde bir amacı benimseyen şirketlere Fransız hukukunda "misyonlu şirketler" (*société à mission* ya da *entreprise à mission*) adı verilmiştir. Şirketin esas sözleşmesinde değişiklik yapılmasını gerektiren bu statü ve dolayısıyla misyonlu şirket olma niteliği ticaret sicilinde yayımlanmaktadır.

PACTE Yasası ile Fransız Ticaret Kanununa eklenen L210-10 maddesi ile misyonlu şirket olabilmek için gereken özellikler belirlenmiştir; buna göre Fransız Medeni Kanununun 1835 sayılı maddesi anlamında şirketin varoluş nedeninin yani kurumsal amacının şirket esas sözleşmesine eklenmesi halinde, şirket esas sözleşmesinde şirketin faaliyeti çerçevesinde takip etmeyi hedeflediği bir veya daha fazla sosyal ve çevresel amacın belirtilmesi ve bu amaçların yerine getirilmesine yönelik izleme usulüne esas sözleşmede yer verilmesi gerekmektedir. Belirtilen amaçların yerine getirilip getirilmediğinin izlenmesine yönelik usul bakımından şirketin diğer organlarından ayrı bir misyon komitesi (*comité de mission*) kurulması, bu komitede en az bir çalışanın bulunması ve komite tarafından yönetim raporuna eklenecek bir raporun yıllık olarak sunulması gerekmektedir. Yasa hükmünde, söz konusu komitenin uygun gördüğü kontrolleri yapacağı ve amaçların yerine getirilip getirilmediğini izlemek için gerekli her türlü belgeyi alabileceği düzenlenmiştir.

Kanun koyucu misyonlu şirketlerin belirledikleri amaçların yerine getirilmesi konusunda sadece misyon komitesinin takibini yeterli bulmamış, şirketin esas sözleşmesinde yer verdiği sosyal ve çevresel amaçların yerine getirilmesinin bağımsız bir üçüncü kişi kuruluş tarafından doğrulanmasını da zorunlu tutmuştur. Yasa değişikliğinin uygulanmasını sağlamak bakımından 2020 yılında "2020-1 sayılı

[414] Maddenin değişiklikten sonraki orijinal metni şu şekildedir; "*Les statuts doivent être établis par écrit. Ils déterminent, outre les apports de chaque associé, la forme, l'objet, l'appellation, le siège social, le capital social, la durée de la société et les modalités de son fonctionnement.* ***Les statuts peuvent préciser une raison d'être, constituée des principes dont la société se dote et pour le respect desquels elle entend affecter des moyens dans la réalisation de son activité.***"

Misyonlu Şirketlere İlişkin Kanun Hükmünde Kararname"[415] (*Décret n° 2020-1 du 2 janvier 2020 relatif aux sociétés à mission*) yayımlanmıştır. Bu kanun hükmünde kararname ile Fransız Ticaret Kanununa ilgili hükümler eklenmiştir. Kanunun R210-21 maddesi uyarınca, bağımsız üçüncü kişi kuruluş, konuya ilişkin kanaat oluşturmaya yarayan şirkete ait tüm belgelere erişebilir, şirket içinde ve ilgili kuruluşlarda gerekli gördüğü her türlü yerinde incelemeyi gerçekleştirebilir ve incelemesi sonucunda şirketin belirlediği amaçlara ulaşıp ulaşmadığını gösteren gerekçeli bir görüş yayınlar. Eğer şirketin, amaçlarına ulaşamadığı yönünde görüş verildi ise bunun nedenleri veya bu amaçlara ulaşılması imkansız ise buna ilişkin kanaatini belirtir. Söz konusu görüş, şirketin internet sitesinde yayınlanır ve en az beş yıl süreyle kamuya açık tutulur.

Fransız Ticaret Kanununun L210-11 maddesi uyarınca misyonlu şirketlerin amaçlarının gereğini yerine getirmemesi halinde uygulanabilecek yaptırımlar da düzenlenmiştir. Şirketin esas sözleşmesinde belirtilen sosyal ve çevresel amaçlarına ulaşamaması veya bağımsız üçüncü kişi kuruluş tarafından verilen görüşte şirketin bu amaçlarından bir veya daha fazlasına uymadığının belirtilmesi durumunda Ticaret Mahkemeleri nezdinde şirketin misyonlu şirket statüsünün geri alınması için ilgili kişiler tarafından başvurulabilir. Mahkeme başvuruyu kabul ederse, şirketin misyonlu şirket statüsü geri alınır ve şirkete tüm belgelerinden ve elektronik ortamlarından misyonlu şirket ibaresinin çıkarılmasını emredebilir.

Söz konusu yasal düzenlemeye ilişkin olarak, şirketlerin böyle bir amacı esas sözleşmelerinde belirtmesi halinde çalışanlar, yerel topluluklar veya tüketiciler gibi paydaşlar tarafından bu amacın gerçekleştirilmesi bakımından şirketin sorumluluk altında olduğunu iddia etmesi olasılığı bulunduğundan genel amaçlar yerine spesifik ve uygulanması mümkün bir amacın öngörülmesinin şirketlerin ve yöneticilerinin çok geniş bir alanda sorumluluk davaları ile karşı karşıya kalmaması açısından uygun olacağı belirtilmektedir[416]. Yükümlülükleri de beraberinde getirdiği belirtilen misyonlu şirket statüsünün, esas sözleşmede belirtilen sosyal ve çevresel amaçlar da dikkate alınarak şirketin ticari faaliyetlerinin yürütülmesi gereğini doğurduğu ve bu amaçların dikkate alınmaması halinde şirket yöneticilerinin de sorumluluğunun

[415] Légifrance, "Décret n° 2020-1 du 2 janvier 2020 relatif aux sociétés à mission", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000039749343 , (21.10.2022).
[416] Ferrarini, s.30-31.

doğabileceği belirtilmektedir[417]. Durum tespiti ile birlikte şirketler için sürdürülebilir kalkınma alanında bağlayıcı hukuk kuralları ihdas edilmesindeki iki alandan biri olarak görülen genişletilmiş yönetici sorumluluğuna doğrudan etki eden söz konusu düzenlemeler ile şirketin çevresel ve sosyal amaçlarını yerine getirmede ve bu kapsamda paydaşların menfaatlerini gözetmede şirket yöneticilerinin genişletilmiş sorumluluğunun doğabileceği ifade edilmektedir[418].

Şirketler misyonlu şirket statüsünü benimsemeleri halinde, esasen belirledikleri sosyal ya da çevresel amaçlar doğrultusunda yasal olarak kendi kendini bağlamış olmaktadır ve hissedarlar değişse de şirketin esas sözleşmesinde belirtilen amaçların aynı şekilde sürdürülmesi gerekeceğinden şirketler için kilit niteliğinde bir düzenleme olduğu belirtilmektedir[419]. PACTE yasası ile getirilen şirketlerin "varoluş nedeni"ne yani kurumsal bir amaca sahip olmasına ilişkin düzenleme ile şirket menfaatinin çevresel ve sosyal meseleler lehine genişletilmesine ilişkin düzenlemenin birbiri ile uyumlu olduğunu ve birbirini tamamladığını söylemek mümkündür. Bu hükümler aynı zamanda finansal olmayan bilgilerin açıklanması zorunluluğu ile birlikte, şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğunun Fransa ulusal hukukunda güçlenmesini sağlamaktadır.

IV. TÜRK HUKUKU AÇISINDAN ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞU

Avrupa Birliği Hukukunda ve Fransız Hukukunda şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında yapılan değişikliklerin mevzuata yansımaları kapsamında, bu değişikliklerin hukukumuza ışık tutabilmesi bakımından Türk hukukunda ilgili olduğu hususlara kısaca değinmenin faydalı olduğu görüşündeyiz.

---

[417] Kandemir, s. 871.
[418] Kandemir, s. 868.
[419] Goodwill, "RSE et Réglementation", https://goodwill-management.com/rse-reglementation/ , (04.01.2023).

A. Türk Ticaret Kanunu'nda Durum

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu kapsamında Fransız hukukunda ticaret şirketlerinin amacında gerçekleştirilen değişiklikler bakımından Türk hukukundaki ilgili düzenlemeleri incelemek gerekirse, ticaret şirketlerinin kuruluş amacına ilişkin temel düzenlemelere 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun çeşitli hükümlerinde yer verilmiştir. İlk olarak Kanunun 11.maddesi uyarınca ticari işletmenin tanımı yapılırken "*Ticari işletme… gelir sağlamayı hedef tutan faaliyetlerin devamlı ve bağımsız şekilde yürütüldüğü işletmedir*." şeklindeki hükme yer verilmiştir. Kanun hükmünden anlaşıldığı üzere ticari işletmeler *gelir sağlamayı hedef tutan faaliyetleri* yürüten işletmelerdir. "Gelir sağlamayı hedef tutmak" kriterinin tüm ticari işletmeler için ortak bir nitelik olduğu ve gelir elde etme amacının ticari işletmenin varlığı için bir şart olduğu kabul edilmektedir[420]. Bu açıdan gelir elde etme amacı bulunmaksızın yalnızca toplumsal, kültürel işler için ya da hayır işleri yapmak için kurulan bir işletmenin ticari işletme sayılamayacağı ifade edilmektedir[421].

Ticaret şirketlerinin ise Türk Ticaret Kanunu'nda bir tanımı yapılmamış, yalnızca türleri sayılmış olmakla birlikte, ticaret şirketleri öğretide şu şekilde tanımlanmaktadır, "*Bir veya birden fazla kişinin, yazılı bir sözleşme ile, emek, mal veya haklarını ortak bir unvan altında, iktisadi bir amaç uğrunda, kanundaki belirli tiplerden birine uygun olarak birleştirmeleriyle meydana gelen bir tüzel kişiliktir*."[422] Öğretide yapılan tanımdan anlaşıldığı üzere ticari işletmenin kurucu unsurlarından biri olarak görülen iktisadi ya da ekonomik amaç unsuru, ticari işletmelerden olan ticaret şirketlerinde de kurucu bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda anonim şirketler özelinde 6012 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 331.maddesinde "*Anonim şirketler, kanunen yasaklanmamış her türlü ekonomik amaç ve konular için kurulabilir.*" hükmü yer almaktadır. Söz konusu kanuni düzenleme uyarınca anonim şirketlerin kanun ile yasaklanmayan her türlü ekonomik amaçla kurulabileceği

[420] Reha Poroy ve Hamdi Yasaman, **Ticari İşletme Hukuku**, Vedat Kitapçılık, 2006, İstanbul, s. 38; Hayri Domaniç ve Erol Ulusoy, **Ticaret Hukukunun Genel Esasları**, Gözden Geçirilmiş Yenilenmiş 5. Bası, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 147; Hüseyin Ülgen, Ömer Teoman, Mehmet Helvacı, Abuzer Kendigelen, Arslan Kaya ve N. Füsun Nomer Ertan, **Ticari İşletme Hukuku**, Vedat Kitapçılık, 2006, İstanbul, s. 139.
[421] Poroy ve Yasaman, s. 38; Ülgen, Teoman, Helvacı, Kendigelen, Kaya ve Nomer Ertan, s. 140.
[422] Hasan Pulaşlı, **Şirketler Hukuku Genel Esaslar**, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016, s. 51-52.

belirtilirken, hükmün mahiyetinden anonim şirketlerin yalnızca ekonomik bir amaçla kurulabileceği, Ticaret Kanununun 331.maddesinin bu konuda emredici nitelikte olduğu ve anonim şirketlerinin toplumsal, kültürel, ahlaki ya da hayır işleri gibi amaçlarla kurulamayacağı kabul edilmektedir[423]. Bu noktada anonim şirketlerin ekonomik amacının; şirkete ekonomik yarar sağlamak ve bu ekonomik yararı pay sahiplerine sunmak olmak üzere iki yönünün bulunduğu ifade edilmektedir[424].

Anonim şirketlere ilişkin düzenlemeye benzer olarak limited şirketlerin kuruluş amacı Türk Ticaret Kanunu'nun 573.maddesinde, "*Limited şirket, kanunen yasak olmayan her türlü ekonomik amaç ve konu için kurulabilir.*" şeklinde düzenlenmiştir. Yasal düzenleme uyarınca limited şirket yasaklanmamış olan bir iktisadi amaç veya konu için kurulabilecektir[425]. Görüldüğü üzere Fransa'daki "misyonlu şirket" düzenlemesinden farklı olarak, Türk hukukunda Türk Ticaret Kanunu uyarınca şirketler kuruluş amacı olarak toplumsal konuları belirleyememekte, şirketlerin yalnızca ekonomik amaçla kuruluşu mümkün olmaktadır.

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu kapsamında bir diğer konu olan yöneticilerin sorumluluğu bakımından, Türk hukukunda 6012 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 553.maddesinde kurucuların, yönetim kurulu üyelerinin, yöneticilerin ve tasfiye memurlarının sorumluluğu düzenlenmiştir. Buna göre bu sıfatları taşıyan kişiler "*kanundan ve esas sözleşmeden doğan yükümlülüklerini kusurlarıyla ihlal ettikleri takdirde hem şirkete hem pay sahiplerine hem de şirket alacaklılarına karşı verdikleri zarardan sorumludurlar*." Kanunda düzenlenen bu sorumluluğun konusunu maddede sayılan kişilerin anonim şirketin zarar görmesine neden olması oluşturmaktadır[426].

Yönetim kurulu üyelerinin ve yöneticilerin[427] sorumluluğunun hukuki niteliği bakımından bir değerlendirme yapıldığında yönetim kurulu üyeleri ile şirket arasındaki ilişkinin bir vekalet sözleşmesine dayandığı öğretide çoğunlukla kabul

---

[423] Sulu, s. 8-9.
[424] Sulu, s. 8.
[425] Şükrü Yıldız, **Limited Şirketler Hukuku**, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2007, s. 69.
[426] Ünal Tekinalp, **Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku**, 4. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2015, s. 430.
[427] Yöneticiler; şirket adına şirketin işletme konusunun yerine getirilmesi için kendisine verilen görevleri karar alarak ya da imza yetkisi dahilinde yapmakla görevli müdürler, genel müdürler ya da üst düzey yöneticileri kapsamaktadır, Tekinalp, s. 431; Oruç Hami Şener, **Teorik ve Uygulamalı Ortaklıklar Hukuku**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2012, s. 404.

edilmekle birlikte, söz konusu ilişkinin unsurlarının gerçekleşmesi halinde hizmet sözleşmesi mahiyetinde olduğunun söylenebileceği de belirtilmektedir[428]. Bunun yanında yönetim kurulu üyelerinin hukuka aykırı eylemlerinin sözleşmesel hukuka aykırılık hali dışında bir haksız fiil niteliğinde olması halinde bunun bir haksız fiil sorumluluğunu doğuracağı ve aynı fiilin hem sözleşmeye aykırılığın unsurlarını taşıması hem de haksız fiil niteliğinde olması halinde ise iki sorumluluk türünün Türk Borçlar Kanunu'nun 60.maddesi uyarınca yarışmasının söz konusu olacağı ifade edilmektedir[429].

Şirketle yönetim kurulu üyeleri arasındaki ilişkinin yukarıda belirtildiği üzere sözleşmesel bir ilişkiye dayandığı genel olarak öğretide kabul edilmekle birlikte, pay sahipleri ile alacaklılar arasındaki ilişkinin hukuki mahiyeti konusunda öğretide tartışma bulunmaktadır. İlk görüşe göre alacaklıların ve pay sahiplerinin yönetim kurulu üyelerine dava hakkı aynı şirket gibi sözleşmesel bir ilişkiye dayanmaktadır, diğer görüşe göre ise pay sahipleri ve alacaklılar ile yönetim kurulu üyeleri arasında bir sözleşme olmadığından söz konusu dava hakkı kanundan doğan bir yasal borç ilişkisidir[430]. Tüm bu hukuki tartışmaların yanında görüldüğü üzere Türk Ticaret Kanunu uyarınca yönetim kurulu üyelerinin ve yöneticilerin sorumluluğu yalnızca ortaklığa, pay sahiplerine ve alacaklılara karşıdır. Bu bakımdan Türk Medeni Kanunu'nun 50.maddesi ile de uyumlu şekilde, şirketin organının fiil ve işlemlerinden üçüncü kişilere yönelik zararlarında doğrudan tüzel kişilik olarak şirket sorumluluk davasının muhatabı konumundadır[431].

Yönetim kurulu üyelerinin ve yöneticilerin sorumluluğunun doğması için Türk Ticaret Kanunu'nun 553.maddesi uyarınca, *kanundan veya esas sözleşmeden doğan yükümlülüklerini kusurlarıyla ihlal etmeleri* gerekmektedir. Bu bakımdan yöneticilerin ve yönetim kurulu üyelerinin sorumluluğunun doğması için hukuka aykırılık, zarar, kusur ve illiyet bağı unsurlarının tümünün bulunması gerekmektedir[432]. Hukuka aykırılık unsurunun incelenmesi bakımından, yöneticilerin

---

[428] Ali Eskiocak, **Yönetim Kurulu Üyelerinin Şahsî Sorumluluğuna İlişkin Davalarda Maddî Hukukun Usûl Hukukuyla Etkileşimi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022, s. 41.
[429] Eskiocak, s. 42.
[430] Eskiocak, s. 43-44.
[431] Bu noktada alacaklılar veya pay sahipleri tarafından açılacak olan haksız fiile dayalı tazminat davalarında muhatabın da şirket olduğu ifade edilmektedir. Eskiocak, s. 49.
[432] Şener, s. 404.

ve yönetim kurulu üyelerinin kanunda ya da esas sözleşmede bulunan bir yapma veya yapmama zorunluluğunu ihlal etmesi gerekmektedir, bununla birlikte "kanun" kelimesine yalnızca yasama organının ihdas ettiği kanunların dahil olduğu ve ikincil mevzuattaki yükümlülüklerin bu sorumluluğu doğurmayacağı belirtilmektedir[433]. Bununla birlikte "kanuna aykırılık" unsuru bakımından sözü edilen "kanun"un yalnızca Türk Ticaret Kanunu olmadığı kanun koyucunun emir ver yasakları düzenleyen tüm yasal düzenlemelerinin bu kapsamda olduğu ve bunlara uyulmamasının şirket yöneticilerinin sorumluluğunu doğuracağı ifade edilmektedir[434]. Kusur bakımından ise Türk Ticaret Kanunu'nun 369.maddesinde yönetim kurulu üyeleri için özen borcu düzenlenmiştir. Bu kapsamda yönetim kurulu üyeleri hafif kusurlu olmaları halinde de sorumlu olmalarının yanında, özen borcu ile kusur objektifleştirilmiş ve yönetim kurulu üyelerine tedbirli yönetici olma sorumluluğu yükletilmiştir[435].

Yöneticilerin ve yönetim kurulu üyelerinin şirketin yönetimi hususundaki işlerinin kapsamı Türk Ticaret Kanunu'nun 223.maddesinde yer almaktadır. Bu maddeye göre, "*Şirketin yönetimi kapsamındaki hususlar, şirketin amacını ve konusunu elde etmek için yapılması gereken olağan işlem ve işler ile sınırlıdır*." Bir önceki başlıkta belirttiğimiz üzere ticaret şirketlerinin amacı ve konusu yalnızca ekonomik amaç ve konular olabileceğinden şirket yöneticilerinin şirketin yönetimi konusunda yerine getirmesi gereken işlemler de ancak ekonomik amaçlı işlemler olacaktır. Bu konuda yönetim kurulu üyelerinin pay sahiplerine ve şirkete karşı sorumluluğunun kapsamının belirlenmesine ilişkin olarak şirketin amaç ve konusunun açık şekilde esas sözleşmede belirtilmesi gerektiği ifade edilmektedir[436]. Bu bakımdan şirket yöneticilerinin ve yönetim kurulu üyelerinin ekonomik amaçlar dışında toplumsal kaygılarla bir işlem ve faaliyet göstermesini beklemek kanunun lafzına aykırı olacaktır ve kanundan veya esas sözleşmeden kaynaklanan yükümlülüklerini özen borcuna uygun şekilde yerine getiren şirket yönetim kurulu üyelerinin ya da

[433] Tekinalp, s. 432.
[434] Necla Akdağ Güney, **Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2008, s. 56.
[435] Güzin İpek Harma, **Anonim Ortaklıklarda Yönetim Kurulu Üyelerinin Özen Borcu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019, s.100-101.
[436] Pulaşlı, s. 307.

şirket yöneticilerinin şirket yönetimi esnasında toplumsal bir kaygıyla hareket etmemeleri nedeniyle sorumluluklarının doğmasına ilişkin çıkarılacak bir anlamın kanunun ruhuna uygun olmadığını belirtmek uygun olacaktır.

B. Yıllık Faaliyet Raporunun ve Finansal Raporların Düzenlenmesi

6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 68.maddesinde tacirlerin "*ticari faaliyetinin başında ve her faaliyet döneminin sonunda, varlık ve borçlarının tutarlarının ilişkisini gösteren finansal tabloyu"* düzenleme zorunluluğu getirilmiştir. Yine aynı kanunun 88.maddesinde "*tacirlerin münferit ve konsolide finansal tablolarını düzenlerken, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından yayımlanan, Türkiye Muhasebe Standartlarına, kavramsal çerçevede yer alan muhasebe ilkelerine ve bunların ayrılmaz parçası olan yorumlara uymak ve bunları uygulamak*" zorunda olduğu düzenlenmiştir. Maddede açıkça belirtildiği üzere finansal tablolar tacirlerin "*varlık ve borçlarının tutarlarının ilişkisini*" gösterir, bu demektir ki yalnızca mali ve ekonomik amaçlarla hazırlanan bir tablodur.

Finansal tabloların hazırlanmasının yanında, Türk Ticaret Kanunu'nun 375. maddesinde anonim şirketlerde yönetim kurulunun devredilmez ve vazgeçilmez yetki ve görevleri arasında "*yıllık faaliyet raporunun ve kurumsal yönetim açıklamasının düzenlenmesi ve genel kurula sunulması*" sayılmıştır. Yıllık faaliyet raporunun asgari olarak içeriğinin belirlenmesi için ise "Şirketlerin Yıllık Faaliyet Raporunun Asgari İçeriğinin Belirlenmesi Hakkında Yönetmelik"[437] yayımlanmıştır. Yönetmeliğin 7.maddesine göre şirketlerin yıllık faaliyet raporunun şu bölümlerden oluşacağı belirtilmiştir, "a*) Genel bilgiler, b) Yönetim organı üyeleri ile üst düzey yöneticilere sağlanan mali haklar, c) Şirketin araştırma ve geliştirme çalışmaları, ç) Şirket faaliyetleri ve faaliyetlere ilişkin önemli gelişmeler, d) Finansal durum, e) Riskler ve yönetim organının değerlendirmesi ve f) Diğer hususlar.*" Bu bölümlerde bulunması gereken zorunlu asgari bilgiye de yönetmeliğin ilerleyen hükümlerinde yer verilmiştir. Söz konusu yönetmelik hükümleri incelendiğinde yıllık faaliyet raporlarının genel itibarıyla şirketlerin finansal ve ekonomik faaliyetlerine ilişkin ve iç işleyişlerine ilişkin bilgilerin yer aldığı bir rapor olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yalnızca

[437] Resmî Gazete Tarihi: 28.08.2012 Resmî Gazete Sayısı: 28395.

Yönetmeliğin "Şirket faaliyetleri ve faaliyetlere ilişkin önemli gelişmeler" başlıklı 11.maddesinin (h) bendinde şirketin yaptığı bağış, yardım ya da sosyal sorumluluk projeleri kapsamında yapılan harcamalara ilişkin bilgilerin yıllık faaliyet raporunda yer alması gerektiği düzenlenmiştir. Fakat bu noktada da toplumsal katkı sağlayan bu faaliyetlerin "harcama" olma niteliği ön plana çıkarılmış ve bu yönü ile raporlamaya dahil edilmiştir.

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu açısından Avrupa Birliği mevzuatı ile öngörülen ve yukarıda incelediğimiz finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına ilişkin 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nda herhangi bir zorlayıcı hüküm bulunmadığı açıktır. Mevcut düzenlemelerimiz şirketlerin finansal ve ekonomik faaliyetlerinin raporlanmasını öngörmektedir. Ülkemizde bugüne dek finansal olmayan bilgilerin açıklanması konusunda bir zorlayıcı düzenleme olmasa da, çoğu şirketler topluluğu seviyesinde olmak üzere birçok şirket Avrupa Birliği'nde ve dünyada başka ülkelerde uygulanan sürdürülebilirlik raporlamasını uygulamaktadır, nitekim buna ilişkin bir araştırmada Türkiye'de 2008-2017 yılları arasında artan sayıda şirketin (2008 yılında 7, 2016 yılında 81, 2017 yılında 42 şirket olmak üzere) kendiliğinden sürdürülebilirlik raporu yayımladığı gözlemlenmiştir[438].

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu ve spesifik olarak sürdürülebilirlik raporlaması açısından ülkemizdeki mevzuat gelişimi hususunda 2022 yılında bu doğrultuda 6102 sayılı Kanunun 88.maddesine eklenen fıkra önemli bir adım niteliğindedir. 6102 sayılı Kanunun 88.maddesinin 6. fıkrasına 2.6.2022 tarihli ve 7408 sayılı Kanun[439] ile eklenen 6.fıkra şu şekildedir,

> *"Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, belirlediği işletmeler ve kuruluşlar için uygulamada birliği ve sürdürülebilirliğe ilişkin raporlamaların uluslararası alanda geçerliliğini sağlamak amacıyla uluslararası standartlarla uyumlu olacak şekilde Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartlarını belirlemeye ve yayımlamaya yetkilidir. Belirli alanları düzenlemek ve denetlemek üzere kanunla kurulan kurum ve kurullar, Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartlarına uygun olmak şartıyla, kendi alanları*

[438] Abdurrahman Gümrah ve Semih Büyükipekçi, "Türkiye'de Sürdürülebilirlik Raporlaması: 2008-2017 Yılları Arası Yayınlanmış Sürdürülebilirlik Raporlarının İncelenmesi", **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi,** Haziran 2019, Sayı: 21(2), ss. 305-323, s.312, 321. Aynı çalışmada Türkiye'de sürdürülebilirlik raporlaması yapan şirketlerin GRI'nin ölçütlerini kullandığı ve bu ölçütlerden daha ziyade ekonomik ve çevresel ölçütleri esas aldığı fakat sosyal ölçütlerin daha az kullanıldığı ve sosyal ölçütlerin daha az kullanılmasının geliştirilecek bir husus olduğu belirtilmektedir, Gümrah ve Büyükipekçi, s. 321.

[439] Resmî Gazete Tarihi: 4.6.2022, Resmî Gazete Sayısı: 31856.

için geçerli olacak standartlarla ilgili olarak ayrıntıya ilişkin düzenlemeler yapabilir."

Türk Ticaret Kanunu'na eklenen söz konusu hüküm ile Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'na "Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları"nı ve bu raporlama standartlarının kapsamına dahil olacak olan işletme ve kuruluşları belirleme yetkisi verilmiştir. Böylece Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'nun belirleyeceği şirketler ve işletmeler için sürdürülebilirlik raporlaması standardı oluşturacak ve ilgili ticari işletmeler Avrupa Birliği mevzuatına benzer şekilde Türkiye'de bir sürdürülebilirlik raporlaması mevzuatına tabi olacaktır. Söz konusu kanun hükmünün gerekçesinde, 2021 yılı Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Konferansı (COP26) kapsamında Uluslararası Muhasebe Standartları Vakfı'nca Uluslararası Sürdürülebilirlik Standartları Kurulu'nun kurulması ve böylece oluşturulacak olan Sürdürülebilirlik Açıklama Standartları çerçevesinde küresel sürdürülebilirlik standartlarının belirlenmesi neticesinde Türkiye'de de buna ilişkin standartların oluşturulmasının amaçlandığı ifade edilmiştir[440]. "Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları"nı henüz (2022 Aralık ayı itibarıyla) yayımlamasa da Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu konu hakkında yaptığı açıklamada, söz konusu standartların belirlenmesi ile ülkemizde sürdürülebilirlik alanında raporlama standardının ve uygulama birliğinin sağlanmasının ve bu raporların uluslararası alanda da geçerli olmasının yanında halihazırda mevzuatımızda öngörülen finansal raporlamalar ile sürdürülebilirlik raporlamasının aynı temelde yer almasının amaçlandığını belirtmiştir[441]. Aynı açıklamada sürdürülebilirlik raporlamasının bir denetime tabi olacağı ve bu kapsamda Güvence Denetim Standartlarının yayımlanacağı ve söz konusu güvence denetimini gerçekleştirmek üzere kişi ve kuruluşların belirlenecek yetkinlik kriterleri çerçevesinde denetçi olarak yetkilendirileceği açıklanmıştır[442]. Türk Ticaret Kanunu'nun 397.maddesi gereğince Cumhurbaşkanınca belirlenen şirketlerin finansal tablolarının ve yıllık faaliyet raporlarının denetime tabi olması ve

---

[440] Türkiye Büyük Millet Meclisi, https://www2.tbmm.gov.tr/d27/2/2-4441.pdf , s.10-11.

[441] Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, "Uluslararası Standartlarla Uyumlu Haziran 2022 Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartlarının Belirlenmesi ve Yayımlanması" https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/Duyurular/v2/TMS/T%C3%BCrkiye%20S%C3%BCrd%C3%BCr%C3%BClebilirlik%20Raporlama%20Standartlar%C4%B1n%C4%B1n%20Belirlenmesi%20ve%20Yay%C4%B1mlanmas%C4%B1%20-16_06_2022%20-%20v2%20(1).pdf , s. 2, (13.12.2022).

[442] Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu, s.2.

denetçiler tarafından denetlenmesi söz konusudur. Yaptığı açıklama ile Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu şirketlerin sürdürülebilirlik raporlamalarının da aynı finansal tabloları ve yıllık faaliyet raporları gibi denetim kuruluşları ve denetçiler tarafından denetleneceğini açıkça belirtmiştir. Bu bakımdan finansal olmayan bilgilerin açıklanması açısından içerik olarak henüz bir netlik olmasa da mevzuatımızın Avrupa Birliği mevzuatı ile uyumlu bir doğrultuda şekilleneceğini belirtmek yanlış olmayacaktır.

Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'na verilen söz konusu yetki kapsamında yayınlanacak olan sürdürülebilirlik raporlaması yükümlülüklerinin hukuki açıdan nitelendirmesini yapmak uygun olacaktır. Bu değerlendirmeyi gerçekleştirirken çıkış noktamız 1982 Anayasasında öngörülen özel teşebbüs kurma serbestisidir. Anayasanın "Çalışma ve sözleşme hürriyeti" başlıklı 48.maddesinde, "*Herkes, dilediği alanda çalışma ve sözleşme hürriyetlerine sahiptir. Özel teşebbüsler kurmak serbesttir. Devlet, özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri alır*." hükmüne yer verilmiştir. 1982 Anayasasının sosyal ve ekonomik haklar arasında yer verdiği özel teşebbüs kurma özgürlüğü kişilere sınırsız bir özgürlük alanı tanımamaktadır[443], bu bakımdan devlet sosyal devlet ilkesinin yerine getirilmesi gayesi içinde ve ekonomik düzenin korunmasını ve düzenli işlemesini sağlamak üzere tedbirler alabilir[444]. Bu noktada ekonomik faaliyetler gerçekleştiren özel girişimlerin aynı zamanda sosyal sorumluluğunun da bulunduğu, bu yüzden de özel teşebbüs kurma özgürlüğünün ancak sosyal gelişmeye katkı sunduğu miktarda korunacağı da belirtilmektedir[445]. Nitekim Türk Ticaret Kanunu ile şirketlere sürdürülebilirlik raporlaması yayınlama yükümlülüğü öngörülmesi özel teşebbüs kurma özgürlüğüne getirilen bir müdahale niteliğindedir. Çünkü söz konusu kanuni düzenleme ve buna dayanılarak çıkarılacak düzenleyici işlemlerle özel hukuk tüzel kişileri ticari faaliyetlerini gerçekleştirirken, bu serbestilerine müdahale edilmekte ve sürdürülebilirlik raporlaması yapmak şeklinde belirli yükümlülüklere tabi kılınmaktadır. Türk Ticaret Kanunu'nda öngörülen söz konusu hükmün

[443] Balta, s.120.
[444] Yasin, s. 33; Tan, Planlamanın, s.189.
[445] Tan, Planlamanın, s.190.

Anayasaya uygun olup olmadığı açısından bir değerlendirme yapmak gerekirse, söz konusu özgürlüğün düzenlendiği Anayasanın 48.maddesinin ikinci fıkrasında devlete "*özel teşebbüslerin milli ekonominin gereklerine ve sosyal amaçlara uygun yürümesini, güvenlik ve kararlılık içinde çalışmasını sağlayacak tedbirleri"* alma yönünde yükümlülük yüklenmiştir. Bu bakımdan 1982 tarihli Anayasa metninin sosyal amaçlar için özel teşebbüs özgürlüğünün kısıtlanması yönünde tedbirler alınmasına olanak veren bir hükme yer vermesi[446] dikkate değer niteliktedir. Böylece Anayasanın özel teşebbüs kurma özgürlüğüne ilişkin maddede açıkça sosyal amaçlarla uygun faaliyet yürütülmesi için devlete tedbir alma yükümlülüğü öngörmesi ve Anayasanın 13.maddesine uygun olarak sınırlandırmanın kanunla yapılması nedeniyle Türk Ticaret Kanunu'ndaki düzenlemenin Anayasaya uygun olduğunu söylemek mümkündür. Söz konusu hüküm hem devlete ekonomik alanda bir ödev yüklerken hem de özel teşebbüs kurma özgürlüğüne bir sınırlandırma getirmektedir[447].

Özel teşebbüs kurma özgürlüğüne getirilen bu sınırlandırma ise idare hukuku yönüyle kolluk faaliyeti olarak nitelendirilebilir. İdare hukuku teorisi açısından kolluk faaliyetleri kamu düzenini sağlamak üzere gerçekleştirilir ve kamu düzeni de klasik anlayışta genel sağlık, genel güvenlik, genel ahlak ve dirlik ve esenlik olmak üzere dört unsura ayrılır[448]. Bu noktada öğretide, özel teşebbüs özgürlüğüne yönelik kolluk faaliyetleri bakımından ekonomik kamu düzeni kavramından ve dolayısıyla da özel bir idari kolluk türü olarak "ekonomik kolluk"tan bahsedilmektedir[449]. Klasik görüşteki kamu düzeni unsurlarının her zaman ekonomik anlamdaki kamu düzeni ihtiyaçlarına cevap verememesi ve idarelerin ekonomik alandaki düzenleme ve denetleme faaliyetlerinin giderek genişleyerek çeşitlenmesi nedeniyle ekonomik kamu düzeni kamu düzeni kavramına ayrı bir unsur olarak eklenebilecek niteliktedir[450]. Nitekim

---

[446] Öğretide, madde metninde belirtilen sosyal amaçlara yönelik alınacak tedbirler bakımından özel teşebbüslerin faaliyet konusunun sosyal amaçla değiştirilebilmesinden bahsedilmesinin yanında bu amaçla alınacak tedbirlerin sınırlı olarak kalması gerektiğinin de ifade edildiği belirtilmektedir. Tan, Planlamanın, ss.189-190, 132 sayılı dipnot.

[447] Mutlu Kağıtcıoğlu, **Para Piyasası Kurumlarına Yönelik Ekonomik Kolluk Faaliyeti,** (Doktora Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 41.

[448] Ayrıntılı açıklamalar için bakınız. Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, ss.583-586; Gözler ve Kaplan, ss.578-579; Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s.672.

[449] Turgut Tan, "Anayasal Ekonomik Düzen", **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 7, 1990, ss.166-167; Yasin, s.33.

[450] Ekonomik kamu düzeni kavramına ilişkin öğretideki farklı görüşler için bakınız. Kağıtcıoğlu, s. 35 ve devamı.

öğretide ekonomik kamu düzeninin dirlik ve esenlik unsuru içinde yer alabileceği ifade edilse de bu unsurun karmaşık ekonomik faaliyet ve tedbirler karşısında yetersiz olacağı belirtilmektedir[451]. Bu noktada ekonomik kamu düzeninin, kamu düzeninin diğer belirttiğimiz unsurlarından farklı olarak yasaklayıcı bir nitelikten daha ziyade regüle edici, düzenleyici ve yol gösterici bir niteliği haiz olduğu ifade edilmektedir[452]. Bu açıdan da sürdürülebilirlik raporlaması yayınlama yükümlülüğü de Anayasa'nın 48.maddesinde belirtilen sosyal amaçlara yönelik tedbirlerle örtüşürken, Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu tarafından belirlenecek standartlar ve aşağıda incelenecek olan Sermaye Piyasası Kurulu tarafından yayımlanan düzenleyici işlemler ticaret şirketlerine yönelik yasaklayıcı değil, sürdürülebilirlik alanında yol gösterici ve regüle edici bir işlem niteliğini taşımaktadır.

C. Sermaye Piyasalarında Durum

1. Halka Açık Anonim Şirketlerde Kurumsal Yönetim İlkeleri

Halka açık anonim şirketler[453], 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanununun 1.maddesinde belirtildiği üzere, yatırımcıların menfaatlerinin korunması ve sermaye piyasalarının şeffaf, güvenilir ve istikrarlı bir şekilde işleyebilmesi için diğer anonim şirketler ve ticaret şirketlerine göre daha ayrıntılı ve farklı kanuni yükümlülüklere tabi tutulmuştur. Sermaye piyasalarında kamuyu aydınlatma prensibi uyarınca şirketin pay sahiplerinin ve alacaklarının çıkarlarının korunması, haklarını etkili şekilde kullanması ve yatırımcıların tam ve doğru şekilde bilgi sahibi olması için belirli dönemlerde ilgililerin şirketin faaliyetleri hakkında bilgilendirilmesi gerekmektedir[454]. Halka açık anonim şirketlerin kurumsal yönetim ilkelerine tabi tutulması da kamunun aydınlatılması ilkesi ile yakından ilgilidir.

---

[451] Yasin, s.32.

[452] Turgut Tan, **Ekonomik Kamu Hukuku**, Türkiye Ortadoğu ve Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1984, s.129; Kağıtcıoğlu, s.36.

[453] 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanununun 16.maddesinin 1.fıkrası uyarınca halka açık anonim ortaklık statüsünün kazanılması şu şekildedir; "*Payları borsada işlem gören ortaklıklar ile kitle fonlaması suretiyle halktan para toplayan ortaklıklar hariç olmak üzere pay sahibi sayısı beş yüzü aşan anonim ortaklıkların payları halka arz olunmuş sayılır. Bu ortaklıklar halka açık ortaklık hükümlerine de tabi olurlar*."

[454] Veliye Yanlı, **Sermaye Piyasası Hukuku Çerçevesinde Halka Açık Anonim Şirketler ve Kamunun Aydınlatılması**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005, s. 96-97.

6362 sayılı Kanunda yer aldığı şekli ile kurumsal yönetim ya da öğretide yaygın olarak kullanıldığı şekli ile kurumsal yönetişim kavramı İngilizcedeki *corporate governance* kavramının karşılığı niteliğindedir. Kurumsal yöneti(şi)m *Pulaşlı* tarafından *"bir işletmenin en iyi şekilde sevk ve idaresi ve aynı zamanda bu sevk ve idarenin şeffaf bir biçimde izlenebilmesi ve kontrol edilmesiyle ile ilgili ilkeler*" şeklinde tanımlanmıştır[455]. Kurumsal yönetim kavramının kamunun aydınlatılmasına ilişkin ilkeler, şirket yönetiminin işleyiş şekline yönelik ilkeler ve yönetim kurulunun teşkiline yönelik ilkeler olarak üç esas ögesi olduğu ifade edilmekte, fakat Anglosakson temelli bir kavram olması nedeniyle pek çok ülke hukuku bakımından yeknesak bir tanımının olmadığı belirtilmektedir[456]. Genel olarak kurumsal yöneti(şi)m, hem kamuoyu ve çıkar gruplarının finansal bilgiler konusunda şeffaf ve güvenilir bir biçimde bilgilendirilmesini ve böylece şirketlerin finansal denetiminin temin edilmesini, hem de şirketlerin hukuka uygunluğunu ve risk yönetimini sağlamalarını kapsamakta ve böylece menfaat gruplarının güç dengelenmesine yönelik ilkeleri içermektedir[457]. 1990'lı yıllardan itibaren tüm dünyada ele alınan ve mevzuatlara dahil edilen kurumsal yönetim ilkelerine mevzuatımız açısından 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu'nun 17.maddesinde halka açık anonim şirketler açısından yer verilmiştir. Kanun hükmü kurumsal yönetim ilkelerinin içeriğinin belirlenmesi, şirketlerin uyumları bakımından derecelendirilmeleri, halka açık anonim şirketlerden hangilerinin bu ilkelere uymasının zorunlu olduğunun belirlenmesi ve uymayanlar hakkında gerekli tedbirlerin alınması ve işlemlerin tesis edilmesi konusunda Sermaye Piyasası Kurulu'nu yetkilendirmiştir. Bu düzenlemeye paralel olarak 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 1529.maddesinde de halka açık anonim şirketlerde kurumsal yönetim ilkelerinin düzenlenmesine ilişkin yetkinin Sermaye Piyasası Kurulu'na verildiği düzenlenmiştir.

Sermaye Piyasası 6362 sayılı Kanunun 17.maddesi ile verilen yetkiye dayanarak "Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1)"ni[458] yayımlamıştır. Kapsama alınan

---

[455] Hasan Pulaşlı, **Corporate Governance – Anonim Şirket Yönetiminde Yeni Model**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Sözkesen Matbaacılık, Ankara, 2003, s. 4.
[456] M. Aslı Küçükgüngör, **Kurumsal Yönetim İlkeleri Bakımından Halka Açık Anonim Şirketlerde İcrada Görevli Olmayan Yönetim Kurulu Üyeleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2017, s. 13.
[457] Pulaşlı, s. 5.
[458] Resmî Gazete Tarihi: 03.01.2014 Resmî Gazete Sayısı: 28871.

şirketler açısından, söz konusu tebliğin 1.maddesinde ise kurumsal yönetim ilkelerine ilişkin hükümlere tabi olmayan şirketler belirlenmiştir, buna göre,

> *"(2) Aşağıda sayılan ortaklıklar, bu Tebliğin kurumsal yönetim ilkelerine ilişkin İkinci Bölümünde yer alan hükümlerine tabi değildir:*
> *a) Payları borsada işlem görmeyen halka açık ortaklıklar.*
> *b) Payları Ulusal Pazar, İkinci Ulusal Pazar veya Kurumsal Ürünler Pazarı dışındaki diğer pazar, piyasa veya platformlarında işlem gören ortaklıklar.*
> *c) Paylarının ilk defa halka arz edilmesi ve/veya borsada işlem görmeye başlaması için Kurula başvuran/başvurulan ortaklıklardan; payları Ulusal Pazar, İkinci Ulusal Pazar veya Kurumsal Ürünler Pazarı dışındaki diğer pazar, piyasa veya platformlarında işlem görecek olanlar.*
> *ç) 7/8/1989 tarihli ve 89/14391 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla yürürlüğe konulan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı Karara göre dışarıda yerleşik sayılan ortaklıklar".*

Madde hükmünden anlaşıldığı üzere, halka açık anonim şirketler arasında kurumsal yönetim ilkelerine tabi olmayan şirketler daha ziyade borsada işlem görmeyen ve dolayısıyla kamuoyunu doğrudan ilgilendirmeyen şirketler olmaktadır. Bu bakımdan yatırımcılar açısından şirketlerin şeffaflık ve güvenilirliğinin sağlanması için kurumsal yönetim ilkelerinin Kurul tarafından halka açık anonim şirketlere geniş ölçüde uygulandığı anlaşılmaktadır. Sermaye Piyasası Kurulu, Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1)'nin 5.maddesinde Kurumsal Yönetim İlkelerine tabi tuttuğu şirketleri "*sistemik önemlerine göre piyasa değerleri ve fiili dolaşımdaki payların piyasa değerlerini dikkate alarak"* üç gruba ayırmış[459] ve piyasa değeri ortalaması daha düşük olan ikinci ve üçüncü grup şirketleri bazı yükümlülüklerden muaf tutmuştur.

Kurumsal yönetim ilkeleri Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1)'ne ek Ek-1 sayılı listede düzenlenmiştir. Sermaye Piyasası Kurulu'nun yayımladığı Kurumsal Yönetim İlkeleri'nde; pay sahipleri bakımından pay sahipliği haklarının kullanımının kolaylaştırılması, bilgi alma ve inceleme hakkı, genel kurulun yapılış usulü, oy hakkının kullanılması, azınlık hakları, kar payı hakkı ve payların devrine ilişkin esaslara, kamuyu aydınlatma ve şeffaflık bakımından kurumsal internet sitesinin şekli ve içeriği ve faaliyet raporunun şekli ve içeriğine ilişkin esaslara, menfaat sahipleri bakımından menfaat sahiplerine ilişkin şirket politikası, menfaat sahiplerinin şirket

[459] Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1)'nin 5.maddesinde şirketler şu şekilde gruplandırılmıştır;
"a) Birinci grup: Piyasa değerinin ortalaması 3 milyar TL'nin ve fiili dolaşımdaki payların piyasa değerinin ortalaması 750 milyon TL'nin üzerinde olan ortaklıklar.
b) İkinci grup: Birinci grup dışında kalan ortaklıklardan, piyasa değerinin ortalaması 1 milyar TL'nin ve fiili dolaşımdaki payların piyasa değerinin ortalaması 250 milyon TL'nin üzerinde olan ortaklıklar.
c) Üçüncü grup: Birinci ve ikinci gruba dahil olan ortaklıklar dışında kalan payları Ulusal Pazar, İkinci Ulusal Pazar ve Kurumsal Ürünler Pazarında işlem gören diğer ortaklıklar."

yönetimine katılımının desteklenmesi, şirketin insan kaynakları politikası, müşteriler ve tedarikçilerle ilişkiler ve etik kurallar ve sosyal sorumluluğa ilişkin esaslara, yönetim kurulu bakımından yönetim kurulunun işlevi, yönetim kurulunun faaliyet esasları, yönetim kurulunun yapısı, yönetim kurulu toplantılarının şekli, yönetim kurulu bünyesinde oluşturulan komiteler ve yönetim kurulu üyelerine ve idari sorumluluğu bulunan yöneticilere sağlanan mali haklara ilişkin esaslara ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

Sermaye Piyasası Kurulu'nun Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1)'ne ek olarak yayımladığı Kurumsal Yönetim İlkeleri'nde tebliğ kapsamındaki halka açık anonim şirketlerin iç işleyişlerinin yanında paydaşlarla olan ilişkileri açısından da şeffaflığının ve kamuoyunun denetiminin sağlanmasının amaçlandığı açıktır. Sermaye Piyasası Kurulu'nun oluşturduğu Kurumsal Yönetim İlkeleri OECD'nin Kurumsal Yönetim İlkeleri ile benzerlik göstermektedir ve nitekim Sermaye Piyasası Kurulu da resmi internet sitesinde OECD'nin kurumsal yönetim ilkelerine yer vermiştir[460].

Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1)'ne tabi olan şirketler yani payları Borsa İstanbul'da işlem gören anonim ortaklıklar Sermaye Piyasası Kurulu'nun yayınladığı 97 adet ilkeden oluşan Kurumsal Yönetim İlkeleri'nin tümüne uymakla yükümlü kılınmamıştır. Tebliğin 5.maddesi uyarınca bu şirketlerin sadece 24 ilkeye uyma yükümlülüğü bulunmaktadır[461]. Bunun dışındaki ilkeler açısından "uy ya da açıkla"[462] kuralı getirilmiş ve uyulması gönüllülük esasına dayanan bu ilkelere şirketin uyum durumunu raporlamak üzere Uyum Raporu Formatı'nın açıklanması zorunluluğu ihdas edilmiştir, var olan kurumsal yönetim uygulamaları açısından ise şirketlerin Kurumsal Yönetim Bilgi Formu aracılığıyla açıklamalarını yapması gerekmekte ve böylece kurumsal yönetim raporlaması gerçekleştirilmektedir[463]. Sermaye Piyasası Kurulu, yayınladığı "Kurumsal Yönetim Raporlama Rehberi"nde kurumsal yönetim

---

[460] OECD, **OECD Principles of Corporate Governance**, OECD Publications Service, 2004, https://spk.gov.tr/data/61e87f0b1b41c611a4c53a90/1b47cbfdf0bed2552471ad0ff6dd342e.pdf ,

[461] Tebliğin beşinci maddesinde numaraları ile belirtilen ilkeler şunlardır; *"(1.3.1.), (1.3.5.), (1.3.6.), (1.3.9.), (4.2.6.), (4.3.1.), (4.3.2.), (4.3.3.), (4.3.4.), (4.3.5.), (4.3.6.), (4.3.7.), (4.3.8.), (4.5.1.), (4.5.2.), (4.5.3.), (4.5.4.), (4.5.9.), (4.5.10.), (4.5.11.), (4.5.12.), (4.5.13.), (4.6.2.) ve (4.6.3.)*".

[462] "Uy ya da Açıkla" prensibi kurumsal yönetim ilkelerine uymanın mecburi tutulmaması fakat bu ilkelere tabi şirketlerin kurumsal yönetim ilkelerine neden uymadıklarını belirlenen bir şekle tabi olarak gerekçelendirmesinin veya kamuya açıklanmasının zorunlu tutulmasını ifade etmektedir. Küçükgüngör, s. 31.

[463] Sermaye Piyasası Kurulu ve European Bank for Reconstruction and Development, **Kurumsal Yönetim Raporlama Rehberi**, Mart 2019, https://spk.gov.tr/data/61e87fe81b41c611a4c53a9f/1297.pdf, (26.12.2022), s. 5.

raporlamasında ve kurumsal yönetim uygulamalarının şirket içinde gerçekleştirilmesinde yönetim kurulunun sorumlu olduğunu ve kurumsal yönetim raporlarının yıllık olarak yıllık faaliyet raporları ile birlikte Kamuyu Aydınlatma Platformu (KAP)'nda yayınlanması gerektiğini belirtmektedir[464].

Sermaye Piyasası Kurulu, Kurumsal Yönetim Raporlama Rehberi'nde "Uy ya da Açıkla" prensibi kapsamında şirketler tarafından raporlamanın nasıl gerçekleştirileceğini ayrıntılı olarak açıklamıştır. Buna göre uyulması gönüllülük esasına dayalı ilkelere şirketlerin uymaması halinde buna ilişkin zorunlu açıklamalarının şu kriterleri sağlaması gerektiğini belirtmiştir;

> *"i.Açıklamanın hangi ilkeye ilişkin olduğunun açıkça belirtilmesi;*
> *ii. Şirkete özgü durumun ve şirketin ilkeden ayrılmayı tercih etmesine neden olan gelişmelerin arka planının kısaca belirtilmesi;*
> *iii. Şirketin tercihine ilişkin makul ve anlaşılabilir bir gerekçe sunulması;*
> *iv. Riskin azaltılmasını ve farklı bir yöntemle aynı amaca ulaşılmasını sağlayacak alternatif aksiyonların belirtilmesi;*
> *v. Uyumsuzluk durumunun zamanla sınırlı olup olmadığının ve şirketin ilgili ilkeye gelecekte uyma niyetinde olup olmadığının belirtilmesi."* [465]

Sermaye Piyasası Kurulu söz konusu Kurumsal Yönetim Raporlama Rehberi'nde, "uy ya da açıkla" prensibi çerçevesinde piyasa aktörlerinin belirli alanlardaki faaliyet ve işlemlerine ilişkin olarak kamuoyuna açık raporlamalarda bulunmasının, hem piyasadaki şeffaflığı sağlamada hem de yatırımcılar, -paydaş teorisine uygun olarak- diğer menfaat sahipleri ve sermaye piyasalarında faaliyet gösteren ihraççı şirketler arasında iletişimin sağlıklı şekilde tesis edilmesinde önemli bir araç niteliğinde olduğunu ve piyasa güvenilirliği açısından raporlamaların kalitesinin asli bir unsur olduğunu belirtmiştir[466].

Kurumsal yönetim ilkelerine ilişkin açıklama yükümlülüklerinin kapsam dahilindeki şirketler tarafından yerine getirilmemesi ihtimaline yönelik 6362 sayılı Kanunun 17.maddesinin ikinci fıkrasında birtakım tedbirler öngörülmüştür. Söz konusu madde uyarınca uyum zorunluluğunun yerine getirilmemesi halinde Sermaye Piyasası Kurulu'na "*uyum zorunluluğunun yerine getirilmesini sağlayacak kararları alma ve buna ilişkin işlemleri resen yapma, uyum zorunluluğuna aykırı işlemlerin hukuka aykırılığının tespiti veya iptali için her türlü teminattan muaf olarak ihtiyati*

[464] Sermaye Piyasası Kurulu ve European Bank for Reconstruction and Development, s. 5-6.
[465] Sermaye Piyasası Kurulu ve European Bank for Reconstruction and Development, s. 8.
[466] Sermaye Piyasası Kurulu ve European Bank for Reconstruction and Development, s. 8.

tedbir isteme, dava açma, açılan davada uyum zorunluluğunun yerine getirilmesi sonucunu doğuracak şekilde karar alınmasını isteme" yetkisi verilmiştir. Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1)'nin 7.maddesinde uyum zorunluluğunun yerine getirilmemesi halinde alınacak tedbirler konusunda Kurul'a ek bazı yetkiler tanınmıştır. Buna göre Kurul'un dava açması halinde "*mahkemeye sunulacak talebe kurumsal yönetim ilkelerine uyum sağlamak üzere yapılması gereken işlemleri içeren bir uyum önerisi eklenir*" hükmüne yer verilmiştir. Tebliğin 7.maddesinin 3.fıkrasında ise, uyulması zorunlu ilkelerin uygulanması için yeterli sayıda yönetim kurulu üyesi bulunan şirketlerde yönetim kurulu veya genel kurulun ilgili işlemleri gerçekleştirmemesi halinde Kurul'un şirkete 30 günlük süre vereceği, bu süre içinde de ilgili işlemlerin tesis edilmemesi halinde Kurul tarafından yönetim kuruluna gerekli sayıda bağımsız üyeyi re'sen atayacağı ve bu yeni oluşturulan yönetim kurulunun esas sözleşmede zorunlu kurumsal yönetim ilkelerine uyumu gerçekleştirerek tescil ve ilan ettireceği düzenlenmiştir.

2. Sermaye Piyasası Kurulu'nun Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi ve Önemi

2020 yılında Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1)'nin "Amaç ve Kapsam" başlıklı 1.maddesine sürdürülebilirliği kurumsal yönetim ilkelerine dahil eden bir fıkra eklenmiştir. Eklenen fıkra şu şekildedir; "*(5) (Ek:RG-2/10/2020-31262) İkinci fıkrada sayılan ortaklıklar dışındaki ortaklıklar sürdürülebilirlik ilkelerine tabi olup, bu ortaklıkların kurumsal yönetim ilkelerine uyum raporlamalarında, sürdürülebilirlik ilkeleri uyum çerçevesi kapsamındaki açıklamalara yer verilir."* Böylece tebliğ kapsamındaki halka açık anonim ortaklıklar için yıllık kurumsal yönetim ilkelerine ilişkin uyum raporlamalarında, tebliğin eki olarak yayımlanan Kurumsal Yönetim İlkeleri'ne ek olarak sürdürülebilirlik ilkeleri uyum çerçevesi kapsamındaki açıklamalara da yer verme yükümlülüğü getirilmiştir. Söz konusu madde hükmü kapsamında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi" hazırlanmış ve 2 Ekim 2020 tarihinde resmi internet sitesinde

yayımlanmıştır[467]. Sermaye Piyasası Kurulu, söz konusu "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi"nin halka açık anonim şirketlerin Çevresel, Sosyal, Kurumsal Yönetim çalışmalarını gerçekleştirirken açıklamaları beklenen temel ilkelerden oluştuğunu belirtmiş ve bu ilkelerin de "uy ya da açıkla" kuralına tabi olduğunu ve dolayısıyla ilkelerin uygulanmasının zorunlu olmadığını ve gönüllülük esasına dayandığını fakat bu ilkelerin borsada işlem gören anonim şirketler tarafından uygulanıp uygulanmadığının raporlanmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir[468]. Bu açıdan "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi"nde bulunan ilkeler açısından da bu ilkelere şirketlerin uymaması halinde zorunlu açıklamalarının yukarıda belirtilen kriterlere uygun olması gerekmektedir ve bu yöndeki zorunlu açıklamalarını gerçekleştirmeyen şirketler hakkında da Kurul tarafından 6362 sayılı Kanundaki tedbirler uygulanacaktır.

Sermaye Piyasası Kurulu'nun yayımladığı "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi" genel ilkeler, çevresel ilkeler, sosyal ilkeler ve kurumsal yönetim ilkeleri olmak üzere dört temel bölümden oluşmaktadır. Bu ilkelerin, sürdürülebilir kalkınmanın üç temel boyutunu da karşıladığı ve dünyadaki genel yaklaşımla uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi"nin "Genel İlkeler" bölümünde özetle, anonim şirket yönetim kurulunun çevresel, sosyal ve kurumsal yönetime (metinde ÇSY şeklinde kısaltılmaktadır) ilişkin stratejileri, riskleri, politikaları ve bu doğrultuda kısa ve uzun vadeli hedefleri belirleyeceği, bu politikaların etkin şekilde uygulanması için komitelerin ve ÇSY Kilit Performans Göstergelerini belirleneceği ve şirketin sürdürülebilirlik performansının gelişmesi için gerçekleştirdiği faaliyetlerin açıklanacağı, konuya ilişkin performans, hedef ve eylemlerin her yıl kamuya açık şekilde şirket faaliyet raporu kapsamında raporlanacağı, paydaşların anlayabileceği açıklıkta, şeffaf ve güvenilirliğin ön planda olduğu bir raporlama yapılacağı, şirket faaliyetlerinin BM Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarından hangileri ile ilgili olduğunun belirtileceği ve açıklanan bilgilerin

---

[467] Sermaye Piyasası Kurulu, "Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1)'nde Değişiklik", https://spk.gov.tr/duyurular/basin-duyurulari/kurumsal-yonetim-tebligi-ii-17-1nde-degisiklik , 2.10.2020, (28.12.2022).

[468] Sermaye Piyasası Kurulu, "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi", https://spk.gov.tr/data/61e225c71b41c61238836071/3587351d4b39cfd597e43c914602e556.pdf , (26.12.2022), s.1.

bağımsız üçüncü taraflara doğrulatılması halinde buna ilişkin verilerin de açıklanacağı belirtilmektedir[469].

"Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi"nde yer verilen çevresel ilkelerde özetle, çevre yönetimine ilişkin olarak ISO 14001 standartları çerçevesinde ve iklim krizi ile mücadelede şirketin politika ve uygulamalarının, çevre mevzuatına şirketin uyumunun, çevresel konularda şirketteki en yüksek düzeydeki sorumlu kişinin ve komitelerin, çevre sorunlarının şirket faaliyetlerine ne şekilde entegre edildiğinin, şirketin hem doğrudan operasyonları hem de ortaklık değer zinciri boyunca çevre yönetiminin gerçekleştirilme şeklinin ve bunun tedarikçi ve müşteriler açısından nasıl entegre edildiğinin, çevre konusunda sivil toplum kuruluşlarına üyelik ve görev alma durumlarının, şirket faaliyetlerinin çevresel etkilerinin azaltılması ve ürünlerinin ya da hizmetlerinin çevreye olası olumsuz etkilerinin önlenmesi için bilime dayalı şekilde belirlediği kısa ve uzun vadeli hedeflerinin ve uygulamalarının açılanması gerekliliği belirtilmiştir[470]. Çevresel ilkeler kapsamında şirketlerin çevresel etkileri bakımından açıklamaları gereken somut hususlara da yer verilmiştir. Bu kapsamda şirketlerin *sera gazı emisyonları açısından doğrudan (kapsam-1), enerji dolaylı (kapsam-2) ve diğer dolaylı emisyonlarına* ve *hava kalitesi, enerji yönetimi, su ve atıksu yönetimi, atık yönetimi, biyoçeşitlilik* bakımından çevresel etkilerine ilişkin bilgileri raporlamalarında önceki yılların verileri ile karşılaştırmalı olarak yer vermesi gerekmekte, bunun yanında şirketlerden hammaddeler dışında toplam enerji tüketimlerine ilişkin verileri, yenilenebilir enerji kapsamında enerji üretim ve tüketim verilerini, enerji verimliliği çalışmalarını ve emisyon azaltım miktarını, su kullanım miktarları ile geri dönüştürülen su miktarlarını, bir karbon fiyatlandırma sistemine dahil ise bu hususu, mevcut karbon kredisine ve varsa karbon fiyatlandırmasına ilişkin bilgiyi açıklaması beklenmektedir[471].

"Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi" sosyal ilkeler bakımından ise insan hakları ve çalışan hakları ile paydaşlar, uluslararası standartlar ve inisiyatifler bakımından ayrı ayrı ilkeler içermektedir. İnsan hakları ve çalışan hakları kapsamında Sermaye Piyasası Kurulu; BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine, Türkiye'nin taraf olduğu ILO Sözleşmelerine atıf yaparak şirketlerin ulusal mevzuatımıza uygun

[469] Sermaye Piyasası Kurulu, Sürdürülebilirlik İlkeleri, s.1-2.
[470] Sermaye Piyasası Kurulu, Sürdürülebilirlik İlkeleri, s.2-3.
[471] Sermaye Piyasası Kurulu, Sürdürülebilirlik İlkeleri, s.3-4.

olarak şirketler için bir "Kurumsal İnsan Hakları ve Çalışan Hakları Politikası" kapsamında fırsat eşitliğinin, kapsayıcılığın, kadın istihdamında ve çalışma şartlarında iyileştirmelerin sağlanmasına ve ayrımcılığın ve insan hakları ihlallerinin önlenmesine yönelik politikaların, çalışanlara tanınan mali ve sosyal haklar ile sendikalaşma ve veri güvenliği haklarının ve iş sağlığı ve güvenliği ile çalışma etiği politikasının, sosyal sorumluluk ve toplumsal yatırım konularındaki çalışmalarının raporlanmasını şart koşmaktadır. Sosyal ilkeler kapsamında paydaşlar, uluslararası standartlar ve inisiyatifler bakımından ise "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi"nde şirketlerin faaliyetlerinin "*çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler ve hizmet sağlayıcılar, kamu kuruluşları, hissedarlar, toplum ve sivil toplum kuruluşları ve benzeri"* şeklinde sayılan paydaşların öncelikleri göz önünde bulundurularak gerçekleştirileceği ifade edilmiştir[472]. Anlaşıldığı üzere Sermaye Piyasası Kurulu, yukarıda bahsedilen uluslararası gelişmelerle uyumlu olarak paydaş teorisini esas almış ve şirketlerin yalnızca hissedarların çıkarlarını değil, aynı zamanda faaliyetlerinden etkilenen üçüncü kişileri de dikkate alarak işlemlerini yürütmelerini öngörmüştü. "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi"nde şirketlerin sürdürülebilirlik alanında benimsemiş oldukları bir uluslararası raporlama standardı var ise, yine bu alanda üye oldukları uluslararası bir birlik var ise buna ilişkin hususların açıklanması ve uluslararası alanda ya da Borsa İstanbul'da bulunan sürdürülebilirlik endekslerinde yer alma çabalarının varlığı aranmaktadır[473].

Sermaye Piyasası Kurulu, "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi"nde Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1) ile de ayrı bir başlık altında bağ kurmuştur. Buna göre şirketlerin kurumsal yönetim politikalarını oluştururken sürdürülebilirliği dikkate alması, bu alandaki stratejilerin oluşturulmasında menfaat sahiplerinin bilgisine başvurması, sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik kapsamında farkındalığın artması için çalışmalar yapması ve rüşvet ve yolsuzluk ile mücadele ile vergi hususunda dürüstlük politikalarını açıklaması beklenmektedir[474].

Sermaye Piyasası Kurulu'nun söz konusu düzenleyici işlemleri kapsamında, hem Kurumsal Yönetim İlkeleri hem de Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi

[472] Sermaye Piyasası Kurulu, Sürdürülebilirlik İlkeleri, s.4.
[473] Sermaye Piyasası Kurulu, Sürdürülebilirlik İlkeleri, s.5.
[474] Sermaye Piyasası Kurulu, Sürdürülebilirlik İlkeleri, s.5.

açısından yukarıda açıklanan[475] ekonomik kolluk yetkisi kapsamında izleme ve denetleme faaliyeti gerçekleştirdiğini belirtmek gerekir[476].

Şirketlerin sürdürülebilirlik ve kurumsal sosyal sorumluluk alanındaki faaliyetlerinin izlenmesi kapsamında Borsa İstanbul Anonim Şirketinin BİST Sürdürülebilirlik Endeksi de önem arz etmektedir. Payları Borsa İstanbul'da kote olan ve kurumsal sürdürülebilirlik alanında üst düzey uygulamaları bulunan şirketlerin paylarının yer aldığı ifade edilen BİST Sürdürülebilirlik Endeksi Borsa İstanbul Anonim Şirketi tarafından oluşturulan kurallar uyarınca[477] 2014 yılından bu yana şirketlerin kamuya açık bilgileri çerçevesinde hesaplanmakta ve bu endeks ile payları borsada işlem gören şirketlerin çevresel, sosyal, kurumsal yönetim alanlarında bulunan riskleri için bir politika oluşmalarına katkı sağlamak, şirketlerin sürdürülebilirlik uygulamalarını objektif şekilde karşılaştırmak, bunun sonucunda uygulamalarını iyileştirmelerini sağlamak ve böylece yatırımcılara şirketlerin sürdürülebilirlik politikaları hakkında bilgi sağlamak amaçlanmaktadır[478]. BİST Sürdürülebilirlik Endeksi'nin yanında 21 Kasım 2022 tarihinde BIST Sürdürülebilirlik 25 Endeksi oluşturulmuş ve bu endekse sürdürülebilirlik alanındaki uygulamaları yüksek performansa sahip büyük likit şirketler dahil edilmiştir[479]. BİST Sürdürülebilirlik Endeksleri sayesinde payları Borsa İstanbul'da işlem gören şirketler kurumsal sürdürülebilirlik alanındaki faaliyetlerini diğer şirketlerle karşılaştırma imkanı bulmakta, bu konudaki hedeflerini geliştirme ve uygulamalarını iyileştirme fırsatı yakalamakta ve aynı zamanda yatırımcılar ve paydaşlar açısından şeffaflık ve hesap verilebilirlik artırılarak bu konudaki risk yönetimi sağlanabilmektedir[480]. Borsa

---

[475] Sürdürülebilirlik raporlaması ve açıklamaları yükümlülüğünün ekonomik kolluk faaliyeti kapsamında değerlendirilmesi için bakınız. "B. Yıllık Faaliyet Raporunun ve Finansal Raporların Düzenlenmesi".

[476] Sermaye Piyasası Kurulu'nun kolluk yetkilerini kullanma usulleri için bakınız. Yasin, s. 195 ve devamı.

[477] Borsa İstanbul Anonim Şirketi, "BIST Sürdürülebilirlik Endeksi Temel Kuralları", https://www.borsaistanbul.com/files/bist-surdurulebilirlik-endeksi-temel-kurallari-31122014.pdf , (02.01.2023).

[478] Borsa İstanbul Anonim Şirketi, "Sürdürülebilirlik Endeksleri", https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri , (02.01.2023). Sürdürülebilirlik endeksleri kapsamında Borsa İstanbul Anonim Şirketi tarafından kurumsal sürdürülebilirlik şu şekilde tanımlanmıştır; "*Kurumsal Sürdürülebilirlik, şirketlerde uzun vadeli değer yaratmak amacıyla, ekonomik, çevresel ve sosyal faktörlerin kurumsal yönetim ilkeleri ile birlikte şirket faaliyetlerine ve karar mekanizmalarına uyarlanması ve bu konulardan kaynaklanabilecek risklerin yönetilmesidir.*"

[479] Borsa İstanbul Anonim Şirketi, "Sürdürülebilirlik Endeksleri", https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri , (02.01.2023).

[480] [480] Borsa İstanbul Anonim Şirketi, "BIST Sürdürülebilirlik Endeksi Temel Kuralları", s.1.

İstanbul Anonim Şirketi aynı zamanda sürdürülebilir kalkınma alanında şirketlere yol göstermesi amacıyla 2014 yılında "Şirketler için Sürdürülebilirlik Rehberi"[481] yayımlamış ve kurumsal sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirliğe yönelik ayrıntılı açıklamalarda bulunmuştur[482]. Dolayısıyla şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu faaliyetlerinin artırılması bakımından BİST Sürdürülebilirlik Endeksleri önemli bir araç niteliğindedir.

[481] Borsa İstanbul Anonim Şirketi, "Şirketler için Sürdürülebilirlik Rehberi", https://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/surdurulebilirlik-rehberi.pdf , (02.01.2023).
[482] Soner Alaca, **Türkiye'deki Kurumsal Sürdürülebilirlik Yaklaşım ve Uygulamaları: BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan İşletmelere Ait Bir İnceleme,** Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Manisa, 2020, s. 49.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞUNUN DÜZENLENMESİ USULÜ VE FRANSIZ DANIŞTAYI ÖRNEĞİ

I. TARİHİ GELİŞİMİ İÇİNDE FRANSIZ DANIŞTAYI

A. Fransız Danıştayı'nın Kuruluşu ve Kısa Tarihi Gelişimi

Fransız Danıştayı'nın tarihi köklerinin Orta Çağ döneminde bulunan *Curia Regis (cour du roi*[483]*-Kral'ın mahkemesi)* adında Kral'a devlet idaresinde ve adaleti sağlamasında yardımcı nitelikte ve feodal sisteme uygun şekilde feodal beylerden ve dini kişiliklerden oluşan[484] bir kurula kadar uzandığı belirtilmektedir[485]. Onüç ve ondördüncü yüzyıllarda *Curia Regis;* belirli konularda yargılama yapmak üzere "Parlamento" *(Parlement),* mali görevleri yerine getirmek üzere "Hesap Bölümü" *(Chamre des Comptes)* ve Krala danışmanlık yapmak üzere "Kral Konseyi" (*Conseil du roi*) şeklinde alt bölümlere ayrılmıştır[486]. Onaltıncı yüzyılda egemen devlet anlayışının ortaya çıkması ve tüm devlet güçlerinin monarkın elinde toplanmaya başlaması ile "*Conseil du roi*" (Kral Konseyi) kurumsallaşmaya başlamıştır; bu Konseyin *curia regis'*ten farklı olarak Devletin egemen gücünün birliğini temsil etmesi, yasa yapmak, yargılama yapmak ve krallığı yönetmek gibi konularda Kral'a yardım etmek konusunda ayrıcalıklı yetkilerinin bulunması ve kalifiye uzmanları bünyesinde barındırması (*conseillers d'État* ve *maîtres des requêtes* gibi) nedeniyle feodal dönemdeki kurumlardan farklı olarak Devletin kurumsallaşmasında önemli bir katkısının olduğu ifade edilmektedir[487].

---

[483] Jacques Chevallier, "Le Conseil d'Etat, au Coeur de l'Etat", Le Seuil, Yıl: 2007/4, Sayı: 123, ss.5 – 17, s. 6-7.
[484] Assemblée nationale, "Fiche de synthèse n°7 : Le Conseil d'État", https://www2.assemblee-nationale.fr/decouvrir-l-assemblee/role-et-pouvoirs-de-l-assemblee-nationale/les-institutions-francaises-generalites/le-conseil-d-etat, 23.09.2022; Chevallier, s.7.
[485] Conseil d'Etat, "Histoire du Conseil d'Etat", https://www.conseil-etat.fr/site/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat, 23.09.2022.
[486] Conseil d'Etat, "Histoire du Conseil d'Etat", https://www.conseil-etat.fr/site/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat, 23.09.2022.
[487] Michel Leroy, **Contentieux Administratif**, Bruylant, 3. Bası, Brüksel, 2004, s. 53; Chevallier, s.7.

Fransız Danıştayı'nın orijinal ismi olan "*Conseil d'Etat*"nın[488] ilk olarak 1578'de Kral 3. Henri zamanında Krallığın iç yönetimi ve idari uyuşmazlıkları ile görevli kılınan fakat çok da uzun süreli bir akıbeti olmayan bir konseye verildiği belirtilmekle beraber, bugünkü anlamı ile Fransız Danıştayı niteliğindeki bir kuruma bu ismin verilmesinin Kral 14. Louis zamanında gerçekleştiği ifade edilmektedir[489]. Fransız Devrimi ve sonrasında gelişen yasama faaliyetleri ile Fransız Danıştayı'nın bugünkü anlamda kurulduğu ifade edilmektedir[490]. 1790 yılında Kurucu Meclis kuvvetler ayrılığı gereğince idarenin adli yargı mercilerine tabi olamayacağını ve özel bir yargı mercii tarafından kamu gücünün incelenmesini kabul etmiştir[491]. Böylece 1791 yılında Fransız devrimcilerinin Devlet kurumlarını kökten şekilde yeniden inşa etme isteği doğrultusunda "*Conseil de roi*" lağvedilmiştir[492]. Bunun üzerine "le Consulat" adında bugünkü Fransız Danıştayı'nın temeli olan kurum 1799 tarihli Anayasa'da öngörülmüştür ve halen 25 Aralık 1799 tarihi Fransız Danıştayı'nın kuruluş tarihi olarak kabul edilir[493]. Uzmanlık alanlarına göre birçok konseyden oluşan ve karmaşık bir yapısı bulunan bu kurumun o dönemde kanun tasarıları ve yönetmelikler gibi önemli hukuki metinlerin oluşturulmasına katılmak ve idarenin taraf olduğu uyuşmazlıkları incelemek şeklinde iki yönlü bir yetkisi bulunmaktaydı[494].

---

[488] "Conseil d'Etat" teknik terim olarak "Danıştay" ya da "Devlet Şurası" şeklinde çevrilse de, kelime anlamı olarak "Devlet Konseyi" anlamına gelmektedir.

[489] Leroy, s. 53; Conseil d'Etat, "Histoire du Conseil d'Etat", https://www.conseil-etat.fr/site/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat, 23.09.2022.

[490] Assemblée nationale, "Fiche de synthèse n°7 : Le Conseil d'État", https://www2.assemblee-nationale.fr/decouvrir-l-assemblee/role-et-pouvoirs-de-l-assemblee-nationale/les-institutions-francaises-generalites/le-conseil-d-etat, 23.09.2022.

[491] Conseil d'Etat, "Histoire du Conseil d'Etat", https://www.conseil-etat.fr/site/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat, 23.09.2022; Assemblée nationale, "Fiche de synthèse n°7 : Le Conseil d'État", https://www2.assemblee-nationale.fr/decouvrir-l-assemblee/role-et-pouvoirs-de-l-assemblee-nationale/les-institutions-francaises-generalites/le-conseil-d-etat, 23.09.2022.

[492] Chevallier, s.7.

[493] Leroy, s. 53; 13 Aralık 1799 (Fransız Devrim Takvimine göre *22 frimaire an VIII* olarak geçer) tarihli Fransız Anayasasının 52.maddesi şu şekildedir; "*Sous la direction des consuls, un Conseil d'État est chargé de rédiger les projets de lois et les règlements d'administration publique, et de résoudre les difficultés qui s'élèvent en matière administrative*." (*Danıştay, konsüllerin idaresi altında, kamu yönetimine ilişkin yasa tasarıları ve yönetmelikler hazırlamaktan ve idari konularda ortaya çıkan güçlükleri çözmekten sorumludur.)* Söz konusu maddeye halen güncel mahkeme kararlarında atıf yapılmaktadır.

[494] Leroy, s. 54; Assemblée nationale, "Fiche de synthèse n°7 : Le Conseil d'État", https://www2.assemblee-nationale.fr/decouvrir-l-assemblee/role-et-pouvoirs-de-l-assemblee-nationale/les-institutions-francaises-generalites/le-conseil-d-etat, 23.09.2022.

1790 yılında idarenin yargısal denetimi adli mercilerden alınmakla birlikte idarelerin işlemlerini denetleyecek herhangi bir kurum öngörülmemiştir; bunun nedeni o dönemdeki siyasal anlayışın Monstequieu'nün kuvvetler ayrılığı teorisini de gerekçe göstererek idarenin mahkemelerin denetiminden tamamen ari olmasını savunmasıydı[495]. İdarenin tamamen yargısal denetimin dışında tutulmasını savunan o günkü hâkim siyasal görüşün tezahürü sonucunda, 1799 yılında Fransız Danıştayı'nın kuruluşu esnasında Fransız Danıştayı bağımsız bir yargı organı olarak kurgulanmamış, aksine bir idari organ olarak öngörülmüştü ve *tutuk adalet* kavramının gelişmesine neden olan uygulama olarak "bakan-hakim" (*ministre-juge* ya da *l'administrateur-juge"*) uygulaması getirilerek idari işlemler nedeniyle ortaya çıkan uyuşmazlıkların ilgili makamın kendisi tarafından çözülmesi öngörülmüştü ve Fransız Danıştayı'nın kendisine iletilen bireylerin talepleri hakkında bir karar verme yetkisi bulunmamakta, yalnızca öneride bulunma imkânı mevcuttu[496]. "Tutuk adalet" (*justice retenue*) denilen bu uygulamada bir idari uyuşmazlık oluştuğunda o dönemdeki Devlet başkanı olan "Premier Consul" tarafından uyuşmazlık hakkında Fransız Danıştayı'na danışılmakta ve görüşü alınmaktaydı fakat nihai olarak kararı verme yetkisi Devlet başkanına aitti[497]. Bu dönemde Fransız Danıştayı'nın kanun tasarıları ve düzenleyici işlemler açısından danışma görevleri devam etmekteydi[498].

1814 tarihinde gerçekleşen Anayasa değişikliğinde Anayasa metninde Fransız Danıştayı'ndan hiç bahsedilmese de Fransız Danıştayı mevcudiyetini korumuş, daha sonra 1848-1852 tarihlerinde Cumhuriyetin tekrar kurulması ile 1848 Anayasasında kurumsal olarak tekrar yerini alarak bu Anayasa'da Fransız Danıştayı üyelerinin Millet Meclisi tarafından 6 yıllığına atanması ve sadece Millet Meclisi tarafından azledilmesi öngörülmüştür; ayrıca bu Anayasa döneminde 1849 yılında kabul edilen kanun[499] ile

---

[495] Bernard Pacteau, "Fransız Danıştayı", Çev. Durmuş Tezcan, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Yıl: 1997, Cilt: 52, Sayı: 1, ss.597-610, s. 599; 1789'un Fransız Devrimcilerinin kamu hukuku anlayışına göre idare için çekişmeli bir yargı örgütlenmesi öngörülmesi mümkün değildi, çünkü onlara göre idare etmek ve yönetmek önceden belirlenmiş kuralları uygulamak değil, zamanında karar almak anlamındaydı ve bu, hakimlere ait olamayacak bir egemenlik alanıydı, bu sebeple 1789 Fransız Devrimi'nden sonraki dönemde ne bir idari yargı yolu ne de idareye ilişkin herhangi bir yetkili yargı düzeni bulunmaktaydı, Leroy, s. 54-55.

[496] Pacteau, s. 599; Leroy, s. 55.

[497] Conseil d'Etat, "Histoire du Conseil d'Etat", https://www.conseil-etat.fr/site/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat, 23.09.2022.

[498] Leroy, s. 56.

[499] Légifrance, "Loi du 3 mars 1849 organique du conseil d'État", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000332153/ , (17.03.2023).

Fransız Danıştayı'na "Fransız milleti adına" idare için bağlayıcı ve tek başına uygulanabilir karar alma yetkisi tanınmış ve böylece "tutuk adalet"ten (*justice rétenue*) "devredilmiş adalet[500]" (*justice déléguée)* sistemine geçiş yapılmaya başlanmıştır[501]. 1848 Devrimi ile Fransız Danıştayı'nın danışmaya ilişkin rolü ve yargısal görevleri artmış ve yürütme üzerinde bir nevi parlamenter denetim aracı haline gelmiştir[502]. Fakat 1851 yılının aralık ayında gerçekleşen darbe ile Meclisin feshi, Fransız Danıştayı ve Uyuşmazlık Mahkemesi'nin kapatılmasından sonra yayımlanan 1852 tarihli yeni Anayasa ile tekrar tutuk adalet sistemine dönülmüş, Fransız Danıştayı'na Devlet Başkanının başkanlık edeceği düzenlenmiştir, fakat bu durumda diktatörün danışmanı olarak görülen Fransız Danıştayı'na karşı bir tepki oluşmuştur[503]. Devredilmiş adalet sistemine tam olarak geçiş ise 1872 tarihli yasa[504] ile gerçekleşmiştir, böylece Fransız Danıştayı "Fransız halkı adına" (*au nom du peuple français*) karar vermekte, yargıçlar haricinde kimse karar vermemekte veya kararlara müdahale yetkisine sahip olamamaktadır, sonuç itibariyle Fransa'da gerçek bir idari yargı sistemi kurulmuş ve iptal davasının (*recours poır excès de pouvoir*) temelleri oluşturulmuştur[505].

Fransız idare hukuku ve idari yargısının kuruluş dönemi için önem arz eden bir gelişme olarak belirtmek gerekir ki, 1848 Anayasasının 89.maddesi ile "adli yargı ve idari yargı mercilerinin arasındaki görev uyuşmazlıklarını çözmek üzere" "Danıştay ve Yargıtay üyelerinden oluşan özel bir mahkeme" yani bugünkü anlamıyla Uyuşmazlık Mahkemesi (*Tribunal des Conflits*) kurulmuştur[506]. Fransız Danıştayı'nın 1872 yılındaki kanunla "tutuk adalet" sisteminden çıkıp "devredilmiş adalet" sistemine geçişinden bir yıl sonra Fransız Uyuşmazlık Mahkemesi 8 Şubat 1873

---

[500] "Justice déléguée" kavramının "devredilmiş adalet" olarak çevirisi için bakınız. Kemal Gözler, İdare Hukuku (Cilt I), Bölüm 1, s 192. Fakat bu kavram doktrinde "bağımsız adalet" şeklinde de dilimize çevrilmiştir. Bakınız. Celal Erkut, "Fransa'da Conseil d'Etat'nın Sosyolojik ve Tarihsel Açıdan Gelişimi", İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Sayı: 1-3, Cilt: 4, 1983, ss.43-50, s. 49. Ayrıca doktrinde "yetkili adalet" şeklinde de dilimize çevrilmiştir. Bakınız. Karahanoğulları, s. 36.

[501] Conseil d'Etat, "Histoire du Conseil d'Etat", https://www.conseil-etat.fr/site/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat, (23.09.2022).

[502] Leroy, s. 58.

[503] Leroy, s. 58-59; Conseil d'Etat, "Histoire du Conseil d'Etat", https://www.conseil-etat.fr/site/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat, (23.09.2022).

[504] Légifrance, "Loi du 24 mai 1872 relative au Tribunal des conflits", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000521091 , (17.03.2023).

[505] Erkut, s. 46,49; Karahanoğulları, s. 47.

[506] Conseil d'Etat, "Histoire du Conseil d'Etat", https://www.conseil-etat.fr/site/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat, 23.09.2022.

tarihinde Blanco kararını[507] vermiştir. Uyuşmazlık Mahkemesi Blanco kararında kamu hizmetlerinden kaynaklanan zararlardan Devletin sorumlu olduğunu ve bu davalarda görevli yargı yerinin adli yargı değil idari yargı olduğuna karar vermiş ve böylece Devletin sorumluluğunu ilk kez tesis eden ve idare hukukunu kuran karar olarak kabul edilmiştir[508]. Ayrıca kararda tazminat davalarının Devlet dışındaki kamu idarelerine karşı da açılabileceğini ve bu davalarda yine idari yargının görevli olacağını ifade etmiştir[509].

Blanco kararının yanında 1889 yılında Fransız Danıştayı'nın verdiği Cadot kararı[510] da Fransız İdari Yargı sisteminin gelişmesinde önemli bir içtihat niteliğindedir. Cadot kararından önce Fransız Danıştayı, "bakan-hakim" kuramı gereğince sadece ilgili bakanın -ilk derece hakimi gibi - karar vermesinden sonra bu karara itiraz edilmesi üzerine müdahil olurken, bu karar ile Fransız Danıştayı, ilk kez, idarenin bir işleminin iptalini talep eden bir başvuruyu doğrudan yargılama yetkisine sahip olduğuna karar verir[511]. Böylece Fransız Danıştayı'na başvurmadan önce ilgili bakana başvuru zorunluluğu ve dolayısıyla "bakan-hakim" (*ministre-juge*) kuramı son bulmuş, idari yargı adli yargı gibi bir organizasyona kavuşmuş ve Fransız Danıştayı idari uyuşmazlıklarda genel görevli yargı mercii haline gelmiştir[512]. Bu dönemde Fransız Danıştayı tarafından verilen kararlar idare hukukunun temel kavramlarını ortaya çıkarmış, idare hukuku Fransız Danıştayı'nın içtihatları ile gelişmiş ve doktrin tarafından da sistemleştirilerek bir disiplin haline getirilmiştir[513]. Bu dönemden sonra 1953 yılında idare mahkemelerinin ve 1987 yılında idari istinaf mahkemelerinin

[507] Kararın tam metni için bakınız. Tribunal des conflits, 8 février 1873, Blanco, https://www.conseil-etat.fr/site/decisions-de-justice/jurisprudence/les-grandes-decisions-depuis-1873/tribunal-des-conflits-8-fevrier-1873-blanco, 23.09.2022.
[508] Leroy, s. 60-61; Conseil d'Etat, "Histoire du Conseil d'Etat", https://www.conseil-etat.fr/site/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat, 23.09.2022.
[509] Erkut, s. 49.
[510] Kararın tam metni için bakınız. Conseil d'État, 13 décembre 1889, Cadot, https://www.conseil-etat.fr/site/decisions-de-justice/jurisprudence/les-grandes-decisions-depuis-1873/conseil-d-etat-13-decembre-1889-cadot, 23.09.2022.
[511] Deguergue, s. 70; Conseil d'Etat, "Histoire du Conseil d'Etat", https://www.conseil-etat.fr/site/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat, 23.09.2022.
[512] Erkut, s. 50; Karahanoğulları, ss. 36-37; Leroy, s. 61; Musa Sağlam, "Fransız Uyuşmazlık Mahkemesi 2015 Reformu: Değişiklikler ve Gerekçeleri", **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı: 5, Yıl: 2015, ss. 667-706, s. 672.
[513] Karahanoğulları, s. 36-37.

kurulması gibi idari yargı sisteminde çeşitli değişiklikler olsa da Fransız Danıştayı'nın 19. yüzyılda oluşan kurumsal yapısını zedeleyecek köklü değişiklikler olmamıştır[514].

Fransız Danıştayı'nın kuruluş yılı sayılan 1799'dan beri, dört tipte Fransız Danıştayı gözlemlendiği belirtilmektedir; ilki 1799-1814 tarihleri ve 1852-1870 tarihleri arasında hükümetin eklentisi gibi hareket eden "Napolyoncu tip", ikincisi 1848-1851 yılları ve 1872-1875 yılları arasında siyasal bir yapısı bulunan "Tek meclisli dönemin Fransız Danıştayı" tipi, üçüncüsü 1830-1848 yılları arasında özel bir danışma organı şeklinde "Temsili rejimin Fransız Danıştayı" tipi ve 20.yüzyıl ve devamında ise "Modern Fransız Danıştayı" tipidir[515]. Bu tarihsel yolculuğu ve değişimi içinde Fransız Danıştayı'nın üç özelliğinin öne çıktığı ve kendine has yapısını oluşturduğu belirtilmektedir; ilki Fransız Danıştayı'nın hem idarenin danışmanı hem de onun işlemlerinin yargıcı olması noktasında bir iç çelişkiyi haiz olması ve buna rağmen yargısal özerkliğini koruması, ikincisi siyasi değişim ve dönüşümlere rağmen kurumsal bir bütünlük arz eden bir işleyiş kurması ve üçüncüsü ise siyasi ve idari görevleri bulunan önemli üyeleri ve güven veren çalışma sistematiği ile kurumsal kimliğini kabul ettirmesidir[516].

Fransız Danıştayı iki yüzyılı aşkın bir süredir varlığını sürdüren ve tüm siyasal, sosyal ve hukuki değişimlere rağmen kurumsal olarak ayakta kalıp uyum sağlayan ve aslında hem idari görevleri ile Devlet yönetimine yardımcı rolünü hem de idari yargının en üst düzey yargı mercii olarak yüksek mahkeme rolünü koruyabilmiş bir kurumdur. Bu köklü kurumsal tarihi geçmişi ile Fransa'da hukuk devletinin tesisinde ve kamu hukuku prensiplerinin oluşmasında büyük katkı sağladığı belirtilen ve birey ile Devletin çıkarlarını uzlaştıran, böylece hem özgürlüklerin hem de idarenin düzenli işleyişinin bir garantisi olarak görülen bir kurumdur[517].

[514] Erkut, s. 50; Karahanoğulları, s. 37-38.
[515] Karahanoğulları, s. 37-38.
[516] Karahanoğulları, s. 38.
[517] Assemblée nationale, "Fiche de synthèse n°7: Le Conseil d'État", https://www2.assemblee-nationale.fr/decouvrir-l-assemblee/role-et-pouvoirs-de-l-assemblee-nationale/les-institutions-francaises-generalites/le-conseil-d-etat, 23.09.2022.

B. Fransız Danıştayı'nın Günümüzdeki Yapısı

Fransız Danıştayı Fransız idari yargı kolunun en üst yargı organı olarak, yargılamaya ilişkin görevlerinin yanında idari danışma görevlerini de yerine getirmektedir. Bu görevlerini yerine getirilebilmesi için zaman içinde kendi içerisinde organlar oluşturmuştur. Fransız Danıştayı'nın organları; başkan (ikinci başkan ya da başkan vekili kelime anlamında *Vice-Président*), genel sekreterlik (*le secrétariat général*), dava bölümü (*la section du contentieux*), idari bölümler (*les sections consultatives*) ve inceleme ve rapor bölümü (*la section du rapport et des études*)dür[518].

Fransız Danıştayı, yukarıda belirtildiği üzere yargısal ve idari görevlerini ifa eden "Bölümler"den oluşmaktadır. Bir adet bulunan dava bölümü idari işlemlerin yargılaması ile ilgili görevleri yerine getirirken, beş adet bulunan idari bölümler ve inceleme ve rapor bölümü kanun ya da düzenleyici işlem niteliğindeki düzenlemelerin taslakları konusunda hükümete görüş vermektedir. Bu idari yapı Fransız Danıştayı Başkanı tarafından oluşturulmakta ve bu konuda Genel Sekreterlik tarafından asiste edilmektedir.

Fransız Danıştayı'nın yapısında ilk olarak Başkanlığı incelemek uygun olacaktır. Fransız Danıştayı'nın Başkanına "İkinci Başkan ya da Başkan Vekili" anlamına gelen "*Vice-Président*" denmektedir. Bunun sebebi yukarıda bahsettiğimiz tarihi gelişim süreci içinde ilk kurulduğu zamanlarda resmi olarak Fransız Danıştayı'nın başkanı statüsünde Devlet Başkanı bulunurdu, 3. Cumhuriyet döneminden bu yana Fransız Danıştayı'nın gerçek başkanı "*Vice-Président*" olmuştur[519]. Daha sonraki gelişmelerle Fransız Danıştayı'nın bağımsız yargı organı statüsü kesinleştikten sonra Devlet Başkanı Fransız Danıştayı'nın başkanı olmasa da halen kanunlarda Fransız Danıştayı Başkanının ismi "*Vice-Président*" olarak düzenlenmektedir. Bu sebeple çalışmamızda "*Vice-Président du Conseil d'Etat*"nın Türkçe karşılığı için "Fransız Danıştayı Başkanı" ifadesi kullanılacaktır.

Fransız Danıştayı Başkanı hem personeli hem de hizmetlerinin görülmesi bakımından Fransız Danıştayı'nın başkanlığını yürütür ve İdari Yargılama Usulü

---

[518] Conseil d'Etat, "Organisation", https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/organisation, 24.09.2022.

[519] Pierre Delvolvé, **Conseil d'Etat**, Répertoire du contentieux administratif, Dalloz, Paris, 2012, paragraf 72.

Kanununun L133-1 maddesi uyarınca Bölüm başkanları ya da olağan hizmetteki Danıştay üyeleri arasından adalet bakanının teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararnamesi ile atanır. Başkan, Hükümet veya Parlamento tarafından sunulan ve önemli soruları gündeme getiren taslak metinleri incelemek üzere toplanan ve aynı zamanda hazırlanan rapor ve incelemeleri kabul etmekle görevli Fransız Danıştayı'nın Genel Kurulu'na (*l'Assemblée générale*) başkanlık eder[520]. Fransız Danıştayı Başkanı ayrıca, en karmaşık ve önemli anlaşmazlıkları çözen, Danıştay'ın en ciddi mahkeme oluşumu olan Dava Kurulu'na (*l'Assemblée du contentieux*) da başkanlık eder. Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun çeşitli maddelerinde Başkana birçok görev verilmiştir[521].

Genel Sekreterlik (*le secrétariat général*), Fransız Danıştayı'nın ve idari yargının (idare mahkemeleri, idari istinaf mahkemeleri ve Ulusal İltica Mahkemesinin) iyi işlemesini sağlamakla görevlidir ve sekiz idari ofisten oluşmaktadır. Buna göre Genel Sekreterliğin bölümleri şunlardır; Fransız Danıştayı'nın iç örgütlenmesini (toplantı ve etkinliklerin yürütülmesi gibi) düzgün bir şekilde yürütülmesi ile görevli Büro (*le cabinet*), idare mahkemeleri hakimlerinin ve görevlilerinin yanı sıra Fransız Danıştayı üyelerinin belirli görevlerde işe alımdan sorumlu İnsan Kaynakları Ofisi (*la direction des ressources humaines*), Danıştay ve idare mahkemelerinin bütçe ve mali yönetimi ile görevli Mali Ofis (*la direction de la prospective et des finances*), bilgi-işlem güvenliği, telekomünikasyon ağları ve idari yargının dijital modernizasyonu ile ilgilenen Bilgi Sistemleri Ofisi (*la direction des systèmes d'information*), mobilya, iş ekipmanı ve idari mahkeme binalarının düzenlenmesinden sorumlu Malzeme Ofisi (*la direction de l'équipement*), Fransız Danıştayı'nın ve mahkemelerin iletişiminin koordinasyonu ile sorumlu Bilgi ve İletişim Ofisi (*la direction de l'information et de la communication*), idari yargıya ait arşivlerin ve bibliyografik kaynakların idaresinden sorumlu Kütüphane ve Arşivler Ofisi (*la direction de la bibliothèque et des archive*) ve tüm personelin eğitimi ile sorumlu idari yargı eğitim merkezi(*le centre de formation de la juridiction administrative*)dir[522].

[520] Conseil d'Etat, Le vice-président du Conseil d'État, https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/organisation/le-vice-president-du-conseil-d-etat , 24.09.2022.
[521] Delvolvé, paragraf 75.
[522] Conseil d'Etat, "Le Secrétariat Général", https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/organisation/le-secretariat-general, 24.09.2022.

Dava bölümü (*la section du contentieux*), her biri konularına göre ayrılmış bir uzmanlık alanına sahip 10 daireden oluşmaktadır. Her daireye bir Danıştay Üyesi başkanlık eder, Daire Başkanı yardımcısı rolünü üstlenen iki Danıştay üyesi "assesseur" sıfatını alır ve her Dairenin işlerinin (duruşmalar, kararların gönderilmesi vb.) düzgün bir şekilde görülmesi için kalemi bulunur; Dava bölümünde on adet daireye ek olarak, Danıştay'a yapılan acil itirazları inceleyen seri muhakeme bürosu görev yapmaktadır[523].

İdari bölümler (*les sections consultatives*), Hükümet veya yasama meclisleri tarafından kendilerine sunulan kanun ve düzenleyici işlem taslaklarını incelemekle sorumludur, Başkanlığını bir Danıştay Üyesi'nin yaptığı her bölüm metinleri incelemekle sorumlu üyelerden ve bölümün düzgün çalışmasını sağlayan bir sekreteryadan oluşur ve İdari Bölümler beş adet bölümden oluşur, bunlar; ülkenin iç politikasıyla bağlantılı taslak metinleri (anayasal ilkeler, kamu özgürlükleri, sığınma hakkı, göç, gençlik ve spor vb. ile ilgili taslak metinleri) incelemekle görevli *"İç (İlişkiler) Bölümü"*, kamu maliyesi ile ilgili taslak metinleri (vergiler, resim ve harçlar, bütçe ve muhasebe hükümleri), ekonomik ve mali hükümler ile uluslararası sözleşmeleri incelemekle görevli "*Finans Bölümü*", çevre ve şehir planlaması, enerji, iletişim, madencilik ve ulaşım, mülkiyet ve kamu malı, bayındırlık, tarım, balıkçılık ve avcılık vb. ile ilgili taslak metinleri incelemekle görevli "*Bayındırlık İşleri Bölümü*", sağlık, sosyal güvenlik, çalışma ve istihdam ile ilgili taslak metinleri incelemekle görevli *"Sosyal Bölüm"* ve savunma, idari teşkilat ve yönetim, memur ve kamu görevlileri ile kamu alanı ve kamu düzenine ilişkin taslak metinleri incelemekle görevli "İdare Bölümü"dür[524].

İnceleme ve rapor bölümüne (*la section du rapport et des études*), Fransız Danıştayı'nın uhdesinde bulunan danışma görevlerine ilişkin çeşitli görevler verilmiştir. Bu bölüm, hukuk veya kamu politikası konularında inceleme ve çalışmalar geliştirir, sempozyumlar veya konferanslar düzenler ve yıllık incelemeler şeklinde Hükümet tarafından talep edilen veya Danıştay tarafından seçilen incelemeleri gerçekleştirir ve ayrıca Fransız Danıştayı'nın, idari istinaf mahkemelerinin ve idari

[523] Conseil d'Etat, "La Section du Contentieux", https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/organisation/la-section-du-contentieux, 24.09.2022.
[524] Conseil d'Etat, "Les Sections consultatives", https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/organisation/les-sections-consultatives , 24.09.2022.

mahkemelerin faaliyetlerini değerlendiren her yıl hazırlanan kamu raporunu hazırlar[525]. Bu bölüm aynı zamanda Fransız Danıştayı'nın yargısal kararlarının icrasını da denetleyerek, vatandaşlardan, derneklerden, şirketlerden gelen başvurular üzerine veya re'sen, Danıştay tarafından verilen yargısal emirlerin (*l'injonction*) olması idareler tarafından gerektiği gibi yerine getirilip getirilmediğini denetler[526].

Belirtmek gerekir ki, Fransız Danıştayı Genel Sekreterliği bünyesinde yukarıda ifade edilen genel idare hizmetleri, personel işleri, mali yönetim, bilişim sistemleri yönetimi ve halkla ilişkiler gibi günlük idari işleri ve mahkemenin yazışmalarını yürütmek üzere 2022 yılı itibariyle yaklaşık 390 kamu görevlisi çalışmaktadır[527]. Bunun yanında idari bölümlerde ve dava bölümünde görev yapan 2022 yılı itibariyle 230 Fransız Danıştayı üyesi bulunmaktadır[528].

C. Fransız Danıştayı 'nın Görev ve Yetkileri

1. Yüksek Mahkeme Olarak Fransız Danıştayı'nın Yargısal Görevleri

Yargısal görevleri açısından Fransız Danıştayının yetkisi üç yönlüdür. Bunlardan ilki temyiz mahkemesi *(juge de cassation)* olarak idari istinaf mahkemelerinin aldığı kararlara karşı temyiz incelemesini gerçekleştirmektedir. Bunun yanında 2003 yılında[529] gerçekleştirilen değişiklikle özel nitelikli idari yargılama usullerinde verilen yargı kararlarına ve bazı konularda idare mahkemelerinin ilk ve son derece olarak yaptıkları yargılamalar sonucunda verdikleri kararlara karşı yapılan başvurularda temyiz mahkemesi olarak görev yapmaktadır[530]. Bunların yanında Fransız Danıştayı'nın Türk idari yargılama usulüne benzer şekilde -

---

[525] Conseil d'Etat, "La Section du rapport et des études", https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/organisation/la-section-du-rapport-et-des-etudes, 24.09.2022.
[526] Conseil d'Etat, "La Section du rapport et des études", https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/organisation/la-section-du-rapport-et-des-etudes, 24.09.2022.
[527] Dalloz, Fiche d'Orientation, Conseil d'État, Mayıs 2022, https://www.dalloz.fr/documentation/Document?id=DZ%2FOASIS%2F000241, 20.09.2022.
[528] Conseil d'Etat, "Organisation", https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/organisation, 24.09.2022.
[529] Légifrance, "Décret n°2003-543 du 24 juin 2003 relatif aux cours administratives d'appel et modifiant la partie Réglementaire du code de justice administrative", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000240378 , (20.03.2023).
[530] René Chapus, **Droit du Contentieux Administratif**, 13. Baskı, Montchrestien, Lextenso Editions, Paris, 2008, (Contentieux), s. 289.

kesin yargı kararlarına karşı tarafların durumuna etki edecek bir sonuç doğurmayan-kanun yararına temyiz başvurularını (*recours dans l'intérêt de la loi*) inceleme yetkisi bulunmakta, bunun yanında birçok uyuşmazlığa yol açan ve yargılama açısından ciddi bir güçlüğe neden olan yeni hukuki meseleler bakımından, mahkeme kararları arasında çelişki olmaması ve idari yargıda koordinasyonun hızlanması için, idare mahkemeleri veya idari istinaf mahkemeleri tarafından başvurulması üzerine Fransız Danıştayı'nın uyuşmazlıktan bağımsız, soyut hukuki nitelikte ve soran yargı mercii için hukuki olarak bağlayıcı olmayan görüş (*avis*) verme yetkisi bulunmaktadır[531].

a. Fransız Danıştayı'nın Temyiz Mahkemesi Olarak Görevi

Fransız İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun L331-1 maddesi uyarınca Fransız Danıştayı'nın temyiz mahkemesi olarak görevi düzenlenmiştir. Maddenin Türkçe çeviri metni şu şekildedir; *"Madde L331-1: Tüm idari yargı yerleri tarafından son derece olarak alınan kararlar aleyhindeki temyiz başvurularını karara bağlamak için tek yetkili Danıştay'dır.* [532]*"* Bu bakımdan kanun koyucunun açıkça Fransız Danıştayı'nın görevinde olmadığını belirttiği haller dışında, idari yargı merciileri tarafından son derece olarak verilen kararların tümü için Fransız Danıştayı nezdinde temyiz başvurusu yapılabilir[533].

Temyiz incelemesi sırasında Fransız Danıştayı uyuşmazlık hakkında yalnızca hukuka uygunluk denetimi gerçekleştirir[534]. Fransız Danıştayı hukuka uygun olmadığına karar verdiği mahkeme kararlarını Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun L821-2 maddesi uyarınca yeniden incelenmek üzere aynı idari yargı merciine ya da aynı nitelikteki başka bir yargı merciine geri gönderebilir; fakat aynı madde gereğince Türk hukukundan farklı olarak Fransız idari yargılama usulünde, "adaletin iyi idaresi" gerektiriyorsa davayı esastan karara bağlayabilir[535]. Fransız Danıştayı'nın takdirine bırakılmış bulunan bu salahiyet açısından, Fransız Danıştayı

[531] Debbasch ve Ricci, s. 84; Chapus, Contentieux, ss. 291-292; Deguergue, s. 69; Waline, s. 576.Türk hukukunda bu usul "yargısal görüş" olarak çevrilmiştir, Çınarlı, İstinaf, s.38.
[532] Oğuz Sancakdar, Lale Burcu Önüt, Pınar Yağcı ve Serkan Seyhan, "Fransızca Bölüm", **Fransız, Türk Federal Alman İdari yargılama Usulü Kanunları**, (Ed. Oğuz Sancakdar), Seçkin Yayınları, Ankara 2020, 111.
[533] Waline, s. 576.
[534] Chapus, Contentieux, s. 298.
[535] Chapus, Contentieux, s. 291.

özellikle uyuşmazlığın çözüm süresinin çok fazla artmasını önlemek amacıyla dosyayı geri göndermek yerine esastan karar verme yolunu tercih edebilmektedir[536]. Fransız Danıştayı bu durumda bozduğu karar istinaf mahkemesi kararı ise istinaf mahkemesi gibi karar vermekte, ilk derece mahkemesi tarafından verilen bir kararı bozduysa ilk derece mahkemesi gibi karar vermektedir[537].

Fransız Danıştayı'nın temyiz mahkemesi olarak esas yetkisi idari istinaf mahkemelerinin kararlarını incelemektedir, fakat yukarıda belirtildiği üzere "adaletin iyi idaresi"nin gerektirdiği durumlarda ilk derece mahkemelerinin kararlarını da temyiz mahkemesi olarak inceleyebilmektedir[538]. Bu kapsamda, Fransız İdari Yargılama Usulü'nde öngörülen seri muhakeme usulü kapsamında Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun L523-1 maddesi uyarınca, idare mahkemesinin seri muhakeme hakimi (*juge de référé*) olarak ilk ve son derece mahkemesi olarak karar verdiği durumlarda Fransız Danıştayı'na temyiz mahkemesi olarak başvuru imkanı bulunmaktadır. Fakat bu noktada L523-1 maddesi gereğince seri muhakeme usulünün yapısına uygun olarak Fransız Danıştayı'na başvuru süresi (15 gün) ve Fransız Danıştayı'nın karar verme süresi (48 saat) kısaltılmıştır.

Fransız Danıştayı'nın ilk derece mahkemelerinin kararlarını doğrudan temyiz mahkemesi sıfatıyla doğrudan incelemesi usulü "küçük uyuşmazlıklar" (*petits litiges*) olarak adlandırılan uyuşmazlıklar için de öngörülmüştür[539]. Söz konusu uyuşmazlıklar idare mahkemeleri nezdinde Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun R222-13 maddesi uyarınca tek hakimle görülen ve idare mahkemelerinin ilk ve son derece mahkemesi olarak gördüğü uyuşmazlıklardır. Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun R222-13 maddesinde tek hakimle görülen uyuşmazlıklar sayma yöntemi ile belirtilmiştir. Bu kapsamda idare mahkemelerinin tek üyesi tarafından karara bağlanan söz konusu uyuşmazlıklarda ilk derece mahkemesinin kararı üzerine Fransız Danıştayı'na temyiz başvurusunda bulunma imkanı getirilmiştir. Nispeten daha az önem arz ettiği kabul edilen uyuşmazlıklar için söz konusu temyiz imkanının tanınma sebebi olarak tek hakimle verilen kararların heyet halinde bir mahkeme tarafından

[536] Delvolvé, paragraf. 331-332.
[537] Delvolvé, paragraf. 332.
[538] Chapus, Contentieux, s. 290.
[539] Delvolvé, paragraf. 338.

tekrar basit ve hızlı bir usulle incelenmesi gösterilmektedir[540]. Son olarak belirtilmektedir ki, yukarıda belirtilen tek hakimle verilen kararlar ve seri muhakemesi kapsamında verilen karar haricinde, Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun L331-1 maddesi gereğince diğer idari yargı mercileri tarafından ilk ve son derece mahkemesi sıfatıyla verilen tüm kararlar için Fransız Danıştayı'na başvurmak mümkündür; buna örnek olarak Fransız Sayıştayı'nın (*Cour des Comptes*) finansal yargılamaları, Sosyal Yardım Merkez Komisyonu (*Commission centrale d'aide sociale)* tarafından yapılan sosyal haklara ilişkin yargılamalar ve disiplin yargılamaları gösterilmektedir[541]. Mevcut mevzuat kapsamında Fransız Danıştayı'nın birincil yargısal görevinin temyiz mahkemesi olma görevi olduğu ifade edilmektedir[542].

b. Fransız Danıştayı'nın İstinaf Mahkemesi Olarak Görevi

İkinci olarak, Fransız Danıştayı idari istinaf mahkemelerinin görevine girmeyen belirli konularda (idare mahkemelerinin yerel yönetim seçimleri ile ilgili verdiği kararlara karşı yapılan başvurularda) idare mahkemelerinin kararlarına karşı istinaf mahkemesi *(juge d'appel)* olarak görev yapmaktadır[543]. Fransız Danıştayı 1953 yılında gerçekleştirilen değişiklikten önce özel nitelikli idari yargılama usulleri haricinde istinaf mahkemesi rolünü haiz değildi; çünkü idari uyuşmazlıklar açısından ilk derece mahkemesi olarak görevli mahkeme Fransız Danıştayı idi[544]. 1953 yılında gerçekleştirilen değişiklik ile idare mahkemeleri genel görevli ilk derece mahkemesi halini aldılar ve Fransız Danıştayı bu durumda esas görevi olarak istinaf mahkemesi olarak görev yapmaya başlamıştır[545]. Daha sonrasında ise 1987 yılında idari yargılama sisteminde gerçekleştirilen önemli değişiklikler neticesinde idari istinaf mahkemelerinin kurulması ile Fransız Danıştayı'nın istinaf mahkemesi rolü bazı uyuşmazlıklar haricinde azaltılmış durumdadır[546].

---

[540] Delvolvé, paragraf. 338.
[541] Delvolvé, paragraf. 344.
[542] Debbasch ve Ricci, s. 84.
[543] Waline, s. 576.
[544] Pacteau, Contentieux, s. 60; Delvolvé, paragraf. 303.
[545] Debbasch ve Ricci, s. 84; Chapus, Contentieux, s. 291; Deguergue, s. 70.
[546] Serkan Çınarlı, **İdari Yargılamada İstinaf ve Bölge İdare Mahkemeleri**, 4.Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2022, (İstinaf), s. 35. Légifrance, "Loi n° 87-1127 du 31 décembre 1987 portant réforme du contentieux administratif", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGITEXT000006068986/#:~:text=Il%20est%20cr%C3%A9

İstinaf mahkemesi olarak Fransız Danıştayı, ilk derece mahkemesinde görülmüş olan bir uyuşmazlığı ikinci kez görür. Bu kapsamda istinaf incelemesinin iki bileşeni bulunmaktadır; ilki istinaf mercii tarafından uyuşmazlığın esasının tekrar incelenmesidir, ki buna istinafın aktarıcı etkisi (*l'effet dévolutif de l'appel*) adı verilmektedir, ikincisi ise ilk derece yargı mercii tarafından verilen kararın usulü hükümler bakımından hukuka uygunluğunun incelenmesidir[547]. Fransız Danıştayı'nın idare mahkemelerinin kararlarına karşı istinaf görevine ilişkin yetkileri Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun L321-1 maddesinde düzenlenmiştir. Bu kapsamda L321-1 maddesinin Türkçe tercüme metni şu şekildedir[548], *"Madde L321-1: İdari istinaf mahkemeleri, adaletin iyi idaresinin menfaati gereği Danıştay'a isnat edilen ve L. 552-1 ve L. 552-2 sayılı maddelerde belirlenen yetkiler saklı kalmak üzere, birinci derece olarak idare mahkemeleri tarafından alınan kararlara bakar."*

Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun L321-1 maddesinin "adaletin iyi idaresi" amacıyla Fransız Danıştayı'na istinaf mahkemesi sıfatıyla görev yapma yetkisinin daha ziyade hızlı şekilde karar verilmesi gereken konularda verildiği belirtilmektedir. Bu bakımdan Fransız Danıştayı'nın istinaf mahkemesi sıfatıyla görev yaptığı uyuşmazlıklar; adli yargı kolundan idari yargının görevli olduğu gerekçesiyle gönderilen uyuşmazlıklar, seçim uyuşmazlıkları, hak ve özgürlüklerin korunmasına yönelik aciliyet arz eden uyuşmazlıklar, bazı kamu kurumlarının denetimi açısından aciliyet arz eden uyuşmazlıklar ve uyuşmazlıklar arasında bağlantı bulunan durumlardır[549].

c. Fransız Danıştayı'nın İlk Derece Mahkemesi Olarak Görevi

Üçüncü olarak ise Fransız Danıştayı bazı uyuşmazlılar bakımından ilk ve son derece mahkemesi *(juge de premier et dernier ressort)* olarak görev yapmaktadır.

Fransız Danıştayı ilk ve son derece mahkemesi olarak görevli olduğu davalarda idare mahkemelerinde ilk derece mahkemesi olarak görülen davalardaki gibi davaları

%C3%A9%20des%20cours,aux%20%C3%A9lections%20municipales%20et%20cantonales., (20.03.2023).

[547] Delvolvé, paragraf. 304.

[548] Sancakdar, Önüt, Yağcı ve Seyhan, s. 110.

[549] Chapus, Contentieux, s. 299 ve devamı; Delvolvé, paragraf. 306 ve devamı.

yürütülür, fakat Türk idari yargılama hukukundan farklı olarak Fransız Danıştayı'nın ilk ve son derece mahkemesi olarak görevli olduğu davalarda Fransız Danıştayı'nın verdiği karara karşı bir temyiz ya da itiraz mekanizması öngörülmemiştir[550]. Fransız Danıştayı'nın bu yetkisine "doğrudan yetki" (*compétence directe*) adı verilmektedir ve ilk derece mahkemesi olarak belirli iptal davalarında ve tam yargı davalarında bulunan bu yetkisinin idari yargı kolunun en üst mercii olmasından kaynaklandığı ifade edilmektedir[551]. Fransız Danıştayı'nın ilk ve son derece mahkemesi olarak görevleri gerçekleştirilen yasal değişikliklerle zamanla azalmıştır, esasen Fransız Danıştayı'nın ilk derece mahkemesi olarak görevli olması 1953 yılında gerçekleştirilen kanun değişikliğine[552] değin genel görev niteliğinde iken, bu tarihten sonra zaman içinde idare mahkemelerinin görevleri artırılmış ve Fransız Danıştayı'nın ilk derece mahkemesi olarak görevli olduğu konular yalnızca önemli olarak atfedilen konularla sınırlı tutularak daraltılmıştır[553].

Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun L311-1 maddesi uyarınca idare mahkemeleri genel görevli mahkemeler olarak düzenlenmiş ve bu kuralın istisnası olarak başka idari mercilere ilk derece mahkemesi görevi verilmesi için "uyuşmazlığın konusu" (*l'objet du litige*) veya "adaletin iyi idaresi amacı" (*l'intérêt d'une bonne administration de la justice*) gerekçelerinden birinin bulunması gerektiği düzenlenmiştir. Bu kapsamda Fransız İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun L311-3, L311-4 ve L311-4-1 maddeleri ve R311-1 ve R311-1-1 maddeleri uyarınca Fransız Danıştayı'nın ilk derece mahkemesi olarak görevli olduğu uyuşmazlıklar belirlenmiştir.

Bu kapsamda Fransız Danıştayı'na Türk Danıştayı'na göre ilk derece mahkemesi sıfatıyla yalnızca belirli uyuşmazlıklar için bu görev verilmiş olsa da, bir hayli geniş bir dava çeşitliliği verilmiş olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda maddelerin içerikleri bakımından, Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun L311-3 maddesi[554]

---

[550] Debbasch ve Ricci, s. 83.
[551] Bernard Pacteau, **Traité de Contentieux Administratif**, Presses Universitaires de France, Paris, 2008, (Contentieux), s. 51; Delvolvé, paragraf. 248.
[552] Légifrance, "Décret n°53-934 du 30 septembre 1953 portant réforme du contentieux administratif", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000675518#:~:text=Le%20recours%20devant%20le%20tribunal,d%C3%A9cision%20int%C3%A9ressant%20l'ordre%20public. , (20.03.2023).
[553] Delvolvé, paragraf. 251 ve 252.
[554] Maddenin Türkçe tercümesi şu şekildedir; Sancakdar, Önüt, Yağcı ve Seyhan, s. 105, "*Madde L311-1*

genel itibariyle seçimlere ilişkin maddede belirtilen uyuşmazlık ve itirazları kapsamaktadır. Kanunun L311-4 maddesi[555] ise Türk hukukuna benzer bir şekilde

Aşağıdakiler aleyhinde yöneltilen itirazlara bakma konusunda Danıştay ilk ve son derece mahkeme olarak yetkilidir:
1° Avrupa Parlamentosu temsilcilerinin seçilmesine ilişkin 7 Temmuz 1977 tarihli ve 77-729 sayılı yasanın 25. maddesi uyarınca, Avrupa Parlamentosu temsilcilerinin seçimi;
2° Seçim kanununun L. 361 ve L. 381 sayılı maddeleri uyarınca, bölgesel konseylerdeki ve Korsika meclisindeki seçimler;
3° Yeni Kaledonya'ya ilişkin 19 Mart 1999 tarihli ve 99-209 sayılı kurucu yasanın 199. maddesi uyarınca, Yeni Kaledonya bölge meclisi ve il meclisi seçimleri, ayrıca ve aynı kurucu yasanın 72, 110, 111, 112, 115, 116, 165, 195 ve 197. maddeleri uyarınca, Yeni Kaledonya hükümet üyeleri, başkanı ve başkan yardımcısı seçimi ve Yeni Kaledonya'daki hükümet, bölge meclisi ve il meclisi üyelerinin görevden istifasına ilişkin itirazlar;
4° Fransız Polinezyası'nın özerk statüsüne ilişkin 27 Şubat 2004 tarihli ve 2004-192 sayılı kurucu yasanın 116. maddesi uyarınca, Fransız Polinezyası meclis seçimleri, ayrıca, aynı kurucu yasanın 82. ve 117. maddeleri uyarınca, Fransız Polinezyası başkanlık seçimi ve Fransız Polinezyası hükümet üyeleri ve meclis temsilcilerinin görevden istifasına ilişkin itirazlar;
5° Wallis ve Futuna adalarının denizaşırı toprak statüsüne ilişkin, 29 Temmuz 1961 tarihli ve 61-814 sayılı yasanın 13-12 sayılı maddesi uyarınca, Wallis ve Futuna bölgesel meclisindeki seçimler;
6° Seçim kanununun LO 497 sayılı maddesi uyarınca, Saint-Barthélemy bölgesel konseyindeki seçimler; ayrıca aynı kanunun LO 495 sayılı maddesi uyarınca, bölgesel konsey başkanının ve yürütme kurulu üyelerinin seçimi ve bölgesel konsey üyelerinin görevden istifasına ilişkin itirazlar;
7° Aynı kanunun LO 524 sayılı maddesi uyarınca, Saint-Martin bölgesel konseyindeki seçimler, ayrıca aynı kanunun LO 522 sayılı maddesi uyarınca, bölgesel konsey başkanının ve yürütme kurulu üyelerinin seçimi ve bölgesel konsey üyelerinin görevden istifasına ilişkin itirazlar;
8° Aynı kanunun LO 552 sayılı maddesi uyarınca, Saint-Pierre-et-Miquelon bölgesel konseyindeki seçimler, ayrıca, aynı kanunun LO 550 sayılı maddesi uyarınca, bölgesel konsey başkanının ve yürütme kurulu üyelerinin seçimi ve bölgesel konsey üyelerinin görevden istifasına ilişkin itirazlar;
9° Yurtdışındaki Fransızlar Meclisi seçimleri;
10° Anayasa'nın 72-4 ve 73 sayılı maddelerinin uygulanması ile gerçekleştirilen danışmalar." Kanun maddesinin Fransızca metni için bakınız. www.legifrance.gouv.fr, 22.09.2022.

[555] Maddenin Türkçe tercümesi şu şekildedir; Sancakdar, Önüt, Yağcı ve Seyhan, s. 106-107,
"*Madde 311-4*
Danıştay, aşağıda belirtilen hükümler gereğince yetkili kılındığı tam yargı davalarına ilk ve son derecede mahkemesi olarak bakar:
1° Banka ve Sigorta Kurumlarını Denetleme Kurulu tarafından alınan yaptırım kararlarına karşı, para ve finans kanununun L. 612-16 sayılı maddesi;
2° İskândan sorumlu bakan tarafından ya da iskân ve yerel yönetimlerden sorumlu bakanlar tarafından birlikte alınan yaptırım kararlarına karşı, inşaat ve yerleşim kanununun L. 342-14 ve L. 342-15 sayılı maddeleri;
3° Elektronik iletişim ve posta düzenleme kurulu tarafından alınan yaptırım kararlarına karşı, posta ve elektronik iletişim kanununun L. 5-3 ve L. 36-11 sayılı maddeleri;
4° Ticaret Kanununun L. 824-14 sayılı maddesi;
5° Görsel ve İşitsel İletişim Üst Kurulunun, 30 Eylül 1986 tarihli ve 86-1067 sayılı kanunun 42-1, 42-3 ve 42-4 sayılı maddelerinde öngörülen kararlarına karşı, aynı kanunun 42-8 sayılı maddesi;
6° Onaylanmış yatırım hizmetlerinden yararlananlar aleyhinde, mali piyasalar kurumunca alınmış yaptırım kararlarına karşı, 2 Temmuz 1996 tarihli ve 96-597 sayılı kanunun 71. maddesi;
7° Para ve finans kanununun L. 623-3 sayılı maddesi;
8° Spor kanununun L. 232-24 ve L. 241-8 sayılı maddeleri;
9° Enerji Düzenleme Komisyonu tarafından alınmış yaptırım kararlarına karşı, 10 Şubat 2000 tarihli ve 2000-108 sayılı kanunun 40. maddesi;
10° Karayolu ve demiryolu faaliyetlerini düzenleme kurumu tarafından alınan yaptırım kararlarına karşı, demiryolu ulaşımının düzenlenmesi ve organizasyonu ve ulaşıma ilişkin diğer hükümlere ilişkin 8 Aralık 2009 tarihli 2009-1503 sayılı kanunun 17. maddesi." Kanun maddesinin Fransızca metni için bakınız. www.legifrance.gouv.fr, 22.09.2022.

daha ziyade ekonomik alanda idareler tarafından verilen yaptırım kararlarına ilişkin uyuşmazlıkları kapsamaktadır. Kanunun L311-4-1[556] maddesi ise güvenlik ve istihbarata ilişkin birtakım işlemler açısından Fransız Danıştayı'nı ilk ve son derece mahkemesi olarak görevli kılmıştır. Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun R311-1 maddesi uyarınca ise, özetle, kararnameler (*décret*), Cumhurbaşkanının çıkardığı kanun hükmünde kararnameler (*ordonnances*), bakanlıkların ve ülke çapında yetkiyi haiz diğer idarelerin düzenleyici işlemleri ile genel kapsamlı sirküler ve talimatnameler, Cumhurbaşkanı kararnamesi ile atanan kamu görevlilerinin atama ve disiplin işlemleri, isimleri tek tek maddede sayılan düzenleyici ve denetleyici kurumlar tarafından denetim ya da düzenleme görevleri nedeniyle tesis edilen işlemler aleyhine ve idari yargıda uzun süren yargılama nedeniyle Devletin sorumluluğuna ilişkin davalar öngörülmüştür[557]. Fransız Danıştayı'nın ilk derece mahkemesi olarak görevinin bu madde bakımından Türk hukuku ile benzerlik gösterdiği söylenebilir. Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun R311-1-1 maddesinde de Fransız Danıştayı'nın ilk ve son derece mahkemesi olarak görevli olduğu uyuşmazlıklara yer verilmiştir. Söz konusu madde kapsamında, Denizde Kurulan Yenilenebilir Enerji Tesislerine Yönelik Üretim ve Dağıtıma İlişkin Kararnamede öngörülen koşullar çerçevesinde, Fransız Danıştayı; denizde kurulan yenilenebilir enerji üretim tesislerinin kurulumuna ilişkin maddede belirtilen kararlar, denizde kurulan yenilenebilir enerji üretim tesislerinin bağlantı işlemlerine veya en azından bir kısmı denizde bulunan elektrik ağı işlemlerine ilişkin maddede kararlar ve bu maddenin 1. ve 2. bentlerinde belirtilen tesislerin yapımı, depolanması, ön montajı, işletilmesi ve bakımı için gerekli liman altyapıları ile taşıma ve dip tarama işlemlerine ilişkin yine maddede belirtilen kararlar aleyhine açılan davalarda ilk derece mahkemesi olarak görevli kılınmıştır. Bunların yanında 2001 yılında yürürlüğe giren idari yargı

[556] Maddenin Türkçe tercümesi şu şekildedir; Sancakdar, Önüt, Yağcı ve Seyhan, s. 107-108,
"*Madde L311-4-1*
Danıştay, İç Güvenlik Yasasının 8. Başlığının 5. Kısmında belirtilen istihbarat tekniklerinin uygulanması ve Devletin güvenliği ile ilgili bazı işlemler ya da işlemlerin bir bölümü açısından bilişim, arşivleme ve özgürlüklere ilişkin 6 ocak 1978 tarih ve 78-17 sayılı kanunun 52. Maddesinin uygulanmasına ilişkin talepleri incelemek konusunda ilk ve son derece mahkeme olarak yetkilidir.
Danıştay, geçici tedbir hakimi olarak ilk ve son derece mahkeme olarak yetkilidir." Kanun maddesinin Fransızca metni için bakınız. www.legifrance.gouv.fr, 22.09.2022.
[557] Pacteau, Contentieux, ss. 51-56.

kapsamındaki seri muhakeme usulüne ilişkin yasa değişikliği[558] kapsamında dava bölümü (*section du contentieux*) başkanı ve bu konuda görevlendirilen Danştay üyeleri seri muhakeme hakimi (*juge des référés*) görevini yürütmektedir. Fransız Danıştayı'nın ilk derece mahkemesi olarak görevlerini genel anlamda sınırlandırıcı ve katı bir şekilde yorumladığı belirtilmektedir[559].

2. Fransız Danıştayı'nın İdari Görevleri

Fransız Danıştayı danışma görevi kapsamında; kanun, kanun hükmünde kararname (*ordonnance*) ve kararname (*décret*)[560] taslaklarının hazırlanması için hükümetin danışma organı *(le conseiller du gouvernement)* görevi yürütmektedir. Aynı zamanda hükümetin talebi üzerine ya da re'sen, görüş taleplerini (*demande d'avis*) incelemektedir. 2008 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği[561] ile birlikte bu tarihten beri Millet Meclisi ya da Senato başkanı milletvekilleri tarafından sunulan kanun teklifleri konusunda Fransız Danıştayı'na başvurabilmektedir. 1999 yılında gerçekleştirilen kanun değişikliğinden[562] bu yana ise Yeni Kaledonya'ya özgü kanun teklifleri ya da yasa tasarıları için de Fransız Danıştayı'na danışılabilmektedir[563].

Fransız öğretisinde Fransız Danıştayı'nın idari görevleri yargısal olmayan görevler olarak daha genel ve kapsayıcı bir ifade ile de belirtilmektedir[564] ve bu kapsamda Fransız Danıştayı'nın yargısal olmayan yani idari görevleri doktrinde bazı görüşler uyarınca normatif görevleri ve danışma görevleri olarak ikiye ayrılmaktadır[565]. Fransız Danıştayı normatif görevleri ile yargısal görevlerinden farklı

---

[558] Légifrance, "Loi n° 2000-597 du 30 juin 2000 relative au référé devant les juridictions administratives", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000204851/ , (20.03.2023).
[559] Waline, s. 575.
[560] "ordonnace" ve "decret" kelimelerinin Türkçe karşılıkları için bakınız. Kemal Gözler, "Türkçe – Fransızca İdare Hukuku Terimleri Sözlüğü", https://www.idare.gen.tr/sozluk-turkce-fransizca.htm , (21.09.2022).
[561] Légifrance, "Loi constitutionnelle n° 2008-724 du 23 juillet 2008 de modernisation des institutions de la Ve République", https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000019237256 , (20.03.2023)
[562] Légifrance, "Loi n° 99-209 organique du 19 mars 1999 relative à la Nouvelle-Calédonie", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGISCTA000006116531 , (20.03.2023).
[563] Dalloz, Fiche d'Orientation, Conseil d'État, Mayıs 2022, https://www.dalloz.fr/documentation/Document?id=DZ%2FOASIS%2F000241, 20.09.2022.
[564] Çalışmamızda başlıklandırmayı "yargısal olmayan görevler" olarak değil de "idari görev" olarak belirtmemizin sebebi Türk hukuk doktrininde yaygın olarak kullanılan terimin "idari görev" şeklinde olmasıdır.
[565] Delvolvé, paragraf. 189.

şekilde hukuk kurallarının oluşturulmasında doğrudan rol almaktadır; fakat bu görevi kapsamında Fransız Danıştayı, yasama organı ya da idareler gibi tek başına bir kuralın ihdasını gerçekleştirememekte ilgili hukuk kuralını tesis etmeye yetkili organ veya makama yardımcı olma görevini ifa etmektedir; bu konuda Fransız Danıştayı'nın "danışma ve karar verme sınırında" olduğu belirtilmektedir[566]. Fransız Danıştayı'nın normatif görevleri doktrinde yasama faaliyeti kapsamındaki normatif görevleri ve idari faaliyetler kapsamında normatif görevleri olarak ikiye ayrılmaktadır[567]. Fakat Türk hukukunda yaygın şekilde incelenme şekli olarak doktrinde kabul edildiği üzere Fransız Danıştayı'nın idari görevleri zorunlu başvuru halleri ve ihtiyari başvuru halleri şeklinde bir incelemeye tabi tutulmaktadır. Fransız Danıştayı'nın idari görevleri bu çerçevede aşağıda ele alınacaktır.

Fransız Danıştayı'na danışma usulü bakımından hükümetin genel sekreteri tarafından Fransız Danıştayı'na gönderilen metin ilgili idari daireye aktarılır, metin hakkında görüşülmesi için rapor hazırlamakla görevli bir raportör atanır ve metni görüşen idari bölüm (*section consultative*) görüşünü bildirebileceği gibi, Fransız Danıştayı Başkanı (*vice-président*) önemli gördüğü bir konuyu genel kurula (*assemblée générale*) da gönderebilir[568]. Kanuni düzenlemede değişiklik yapan ya da kaldıran bir kararname taslağı ise kural olarak olağan genel kurulda görüşülmektedir[569]. Bu noktada Fransız Danıştayı hukukilik, şekil ve yerindelik (*opportunité*) denetimi olmak üzere üçlü bir denetim yapar ve sunulan taslak metni değiştirerek kabul edebileceği gibi ret de edebilir, böylece bu üçlü inceleme sonucunda idari dairelerle yargısal daireler arasında görüş farklılığı olması engellenmekte ve idari dairelerden olumlu görüş alan bir metnin yargısal daireler tarafından iptal edilmesinin önüne geçilebilmektedir[570]. Fransız Danıştayı'nın özellikle kanun tasarıları bakımından verdiği görüşlerde öncelikle anayasaya uygun açısından bir denetim yaptığı ve böylece Fransız Anayasa Konseyi tarafından kanunların iptal edilmesinin önüne geçilmesinin hedeflendiği belirtilmektedir; fakat Fransız Danıştayı'nın görüş bildirme süreci sadece anayasaya uygunluk ile sınırlı kalmayan bir inceleme olarak

[566] Delvolvé, paragraf. 202.
[567] Delvolvé, paragraf. 190.
[568] Charles Debbasch ve Jean-Claude Ricci, **Contentiteux Administratif**, 8. Baskı, Dalloz, Paris, 2001, s.83; Jean Waline, **Droit Administratif**, 22.Baskı, Dalloz, Paris, 2008, s. 570
[569] René Chapus, **Droit Administratif Général**, Cilt: 1, 15. Baskı, Montchrestien, Paris, 2001, s. 458.
[570] Debbasch ve Ricci, s.83.

taslak metnin mevcut düzenlemeler ile uyumunu, uygulanacak durumla ilgili metnin uyumsuz olduğunu incelemeyi de kapsadığından Fransız Danıştayı'nın bir ortak düzenleyen (*co-auteur*) gibi yasal düzenlemelerin yazımına aktif bir katılımının mevcut olduğu ifade edilmektedir[571].

a. Fransız Danıştayı'na Başvurunun Zorunlu Olduğu Haller

Fransız Danıştayı'na başvurunun zorunlu olduğu haller üç şekildedir. Bunlardan ilki kanun tasarılarına ilişkin olarak Fransız Danıştayı'na başvurulmasını öngören Fransız Anayasasının 39.maddesidir[572]. Buna göre kanun taslakları Bakanlar Kurulu'nda görüşülmeden önce görüşü alınmak üzere Fransız Danıştayı'na sunulmaktadır[573]. Kanun tasarılarına ilişkin görevi kapsamında Fransız Danıştayı hükümete bir görüş vermemekte, kendisine gönderilen kanun tasarılarının değerlendirmeleri sonucunda olması gerektiği versiyonunu hükümete göndermektedir ve böylece bir normatif görev ifa etmiş bulunmaktadır[574]. Fransız Danıştayı'na danışılmadan bir kanunun kabul edilmesi halinde bu sebeple Fransız Anayasa Konseyi nezdinde ilgili kanunun Anayasaya aykırılığı ileri sürülebilmektedir[575].

Söz konusu Anayasa maddesine dayanılarak 2009 yılında çıkarılan kanuna[576] göre Fransız Danıştayı'na gönderilecek olan her kanun tasarısı için aynı zamanda bir "etki değerlendirmesi" (*l'étude d'impact*) hazırlanmalı ve buna ilişkin belgeler de Fransız Danıştayı'na sunulmalıdır. Böylece Fransız Danıştayının kanun taslakları için daha ayrıntılı ve kapsamlı bir değerlendirme yapması mümkün olacaktır. Yetersiz nitelikte bir etki değerlendirmesi sunulması halinde Fransız Danıştayının kanun taslağını geri gönderme olasılığının olup olmadığı konusunda ise Fransız Anayasa Konseyi'nin de konuya ilişkin kararı[577] ışığında bu kuralın katı bir yorumunun

---

[571] Maryse Deguergue, **Procédure Administrative Contentieuse**, Montchrestien, Paris, 2003, s. 69; Chapus, Droit Administratif Général, ss. 458-459.
[572] Fransız Anayasasının 39.maddesinin ilgili kısmı şu şekildedir; "*les projets de loi sont délibérés en Conseil des ministres après avis du Conseil d'État… "*.
[573] Chapus, Droit Administratif Général, s. 456; Waline, s. 572-573.
[574] Delvolvé, paragraf. 192.
[575] Chapus, Droit Administratif Général, s. 456.
[576] Légifrance, "Loi organique n° 2009-403 du 15 avril 2009 relative à l'application des articles 34-1, 39 et 44 de la Constitution", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000020521873 , (20.03.2023).
[577] Fransız Anayasa Konseyi'nin, 2009-579 DC sayılı ve 9 Nisan 2009 tarihli kararı, https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2009/2009579DC.htm , (20.03.2023).

yapılmaması gerektiği ama kuralın tamamen yok sayılacak şekilde uygulanmasının ise Fransız Danıştayı'nın normatif görevinin yerine getiremeyeceği anlamına geldiğinden bu durumdan da kaçınılması gerektiği belirtilmektedir[578]. Bununla birlikte Fransız Anayasa Konseyi konuya ilişkin bir kararında[579] ise özetle Bakanlar Kurulu tarafından kanun tasarısı hazırlanırken sorulan tüm soruların Fransız Danıştayı ile paylaşılmasını, ancak bu durumda Anayasal gerekliliğin yerine getirilmiş sayılacağını belirtmiş ve somut olayda %10'luk seçim barajında göz önünde tutulacak toplam sayının neye göre değerlendirildiği sorusunun Fransız Danıştayı ile paylaşılmamasını Anayasaya aykırı bularak ilgili kanuni düzenlemeyi iptal etmiştir. Burada önemle belirtilmektedir ki; ilgili Fransız Anayasası maddesi Bakanlar Kurulu ya da yasama organına Fransız Danıştayı'nın uygun gördüğü şekilde kanun taslağını yasalaştırma zorunluluğu getirmemektedir, söz konusu madde ile kanun taslaklarını kısa süre içinde incelerken Fransız Danıştayı'na gerekli tüm soruların iletilmesi ve hükümet tarafından yapılan ilgili değerlendirmelerin Fransız Danıştayı ile paylaşılması gerekliliği düzenlenmektedir[580]. 1958 Fransız Anayasası örneğinde görüldüğü üzere Anayasa değişikliklerinden önce de hükümet Fransız Danıştayı'na danışmaktadır[581].

Fransız Danıştayı'na başvurunun zorunlu olduğu hallerden diğeri Yeni Kaledonya kanunları açısından getirilen başvuru zorunluluğudur. Fransız Danıştayı'nın bu görevi, Yeni Kaledonya Kongresi'ne bu bölgeye ilişkin kanun yapma yetkisi veren 1999 tarihli kanun ile getirilmiştir[582]. Bu kapsamda Fransız Danıştayı'na görüşünü almak üzere başvuru zorunluluğu Yeni Kaledonya'ya ilişkin hem kanun tasarıları hem de kanun teklifleri için bulunmaktadır. Bu bakımdan kanuni düzenlemeye göre Fransa Cumhuriyeti genelinde uygulanacak olan Millet Meclisi ve Senato'da verilen kanun tekliflerinden ayrılmaktadır[583]. Bu usul ile Fransız Danıştayı yasama sürecinde metnin oluşturulmasına doğrudan dahil olmaktadır.

---

[578] Delvolvé, paragraf. 193 ve 194.
[579] Conseil constitutionnel, déc. no 2003-468 DC, 3 avril 2003, cons. 7; kararın ilgili kısmı şu şekildedir, *"Si le Conseil des ministres délibère sur les projets de loi et s'il lui est possible d'en modifier le contenu, c'est, comme l'a voulu le constituant, à la condition d'être éclairé par l'avis du Conseil d'État ; […] par suite, l'ensemble des questions posées par le texte adopté par le Conseil des ministres doivent avoir été soumises au Conseil d'État lors de sa consultation"*
[580] Delvolvé, paragraf. 195.
[581] Chapus, Droit Administratif Général, s. 456.
[582] Deguergue, s. 69; Légifrance, "Loi n° 99-209 organique du 19 mars 1999 relative à la Nouvelle-Calédonie", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGISCTA000006116531 , (20.03.2023).
[583] Légifrance, "Loi n° 99-209 organique du 19 mars 1999 relative à la Nouvelle-Calédonie", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/LEGISCTA000006116531 , (20.03.2023), madde 100.

İdareden sadır işlemlerin bazıları bakımından da Fransız Danıştayı'na başvuru zorunluluğu bulunmaktadır. Bunlardan ilki Fransız Anayasasının 38.maddesinde belirtilen ve maddi anlamda yasama işlemi niteliğinde kanun hükmünde kararnamelerdir (*ordonnances*)[584]. 2017 yılındaki Anayasa değişikliğinden önce Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında var olan kanun hükmünde kararnamelere benzer olarak Fransız hukukunda "*ordonnance*"lar hükümete belirli bir süreyle verilen yetki kapsamında meclisin onayına sunmasına gerek olmaksızın normalde kanunun düzenleme alanında bulunan düzenlemeleri programı dahilinde uygulamasını sağlamaktadır[585]. Fransız hukukunda kanun hükmünde kararnameler usuli açıdan Fransız Danıştayı'nın görüşü alındıktan sonra Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilir[586]. Söz konusu başvuru ve görüş alma zorunluluğu yalnızca bir danışma olarak gerçekleşmemektedir; şöyle ki Fransız Danıştayı'na başvurulup görüşü alındıktan sonra Hükümet bazı değişikliklerle metnin son halini verebilse de metnin tamamen Fransız Danıştayı'na sunulan ilk halinden farklı şekilde kabul edilmesi hukuka aykırı olarak kabul edilmektedir, yani metnin Fransız Danıştayı'na sunulan ilk hali sonraki görüşlerin eklenmesi ve bazı değişikliklerin yapılması ile korunmalıdır[587].

Fransız Danıştayı'na başvuru zorunluluğu olan idareden sadır bir başka işlem ise Fransız hukukunda "*décret en Conseil d'Etat*" olarak isimlendirilen kararnamelerdir. Bu işlemler düzenleyici idari işlem niteliğinde olmakla birlikte Fransız Danıştayı'nın görüşü alındıktan tesis edilebilir. Bu kararnamelerin değiştirilmesinde veya ilga edilmesinde yine Fransız Danıştayı'nın görüşünün alınması gerekmektedir[588]. Düzenleyici işlemler bakımından düzenleyici işlemin ihdas edilme amacı yasama işlemini tamamlama, değiştirme ve uygulanmasını sağlama ise Fransız Danıştayı'na başvuru yapma zorunluluğu bulunmakta ve bu durumda uygulama kararnamesinin (*décrets d'application*) öngörüldüğü kanunda Fransız Danıştayı'nın görüşünün alınması zorunluluğuna yer verilmektedir[589]. Nitekim kararnameler açısından özel kanununda Fransız Danıştayı'nın görüşünün alınması zorunluluğu belirtilmektedir; bunlara sit alanlarının sınıflandırılmasına ilişkin

[584] Deguergue, s. 69; Waline, s. 573; Debbasch ve Ricci, s. 82.
[585] Delvolvé, paragraf. 207.
[586] Chapus, Droit Administratif Général, s. 456.
[587] Delvolvé, paragraf. 207.
[588] Chapus, Droit Administratif Général, s. 457; Delvolvé, paragraf. 213 ve 214.
[589] Waline, s. 573; Chapus, Droit Administratif Général, s. 457.

kararnameler, malikin rızası dışında bir tarihi binanın tescil edilmesine ilişkin kararnameler veya maden imtiyazı verilmesine ilişkin kararnameler örnek olarak gösterilmektedir[590].

Fransız Danıştayı'nın tesis edilme sürecine dahil edildiği bir diğer işlem türü ise düzenleyici nitelikte olmayan idari işlemlerdir. Bu işlemler Türk hukuku anlamında birel idari işlemler (*actes individuels*) olabileceği gibi Fransız hukukunda farklı bir işlem kategorisi olarak gösterilen özel işlemler (*actes particuliers, décisions d'espèce veya actes d'espèces- üç şekilde de ifade edilebilmektedir*) de olabilir; ne düzenleyici ne de birel işlem olarak kabul edilen özel işlemler için 2015 yılında gerçekleştirilen değişikliğe değin kamu yararı kararı örnek olarak gösterilmekteydir[591]. Belirtmek gerekir ki, kamu yararı kararlarının bazılarının kabul edilebilmesi için Fransız Danıştayı'nın görüşünün alınmasının zorunlu olduğu kararnamelerle (*décret en Conseil d'Etat*) tesis edilmesi gerekmekteydi[592].

Birel idari işlemler açısından, Fransız Danıştayı'nın görüşünün alınma zorunluluğu olan hallerin Fransız hukukunda az sayıda olduğu, bunun sebebinin de Fransız Danıştayı'nın genele yönelik daha kapsayıcı hukuk metinlerinin oluşturulmasına dahil olduğu belirtilmektedir[593]. Bu açıdan birel idari işlemlerde Fransız Danıştayı'ndan zorunlu olumlu görüş alınması halinin ancak kişi hak ve özgürlüklerine bir müdahale durumunda zorunlu tutulduğu ifade edilmekte ve buna örnek olarak da vatandaşlıktan çıkarma, acele kamulaştırma, dini toplulukların hukuken tanınması işlemleri gösterilmektedir[594].

b. Fransız Danıştayı'na Başvurunun İhtiyari Olduğu Haller

Fransız Danıştayı'na başvurunun ihtiyari olduğu hallerden ilki kanun tekliflerine ilişkin olarak yasama meclislerince Fransız Danıştayı'na başvurulmasıdır. Kanun teklifleri bakımından Fransız Danıştayı'nın normatif olarak belirtilen görevi

[590] C. envir., art. L. 341-4, C. patr., art. L. 621-5, nouv. C. minier, art. L. 132-2, Delvolvé, paragraf. 219.
[591] Waline, s. 573; Delvolvé, paragraf. 219, 222 ve 225.
[592] Légifrance, "Code de l'expropriation pour cause d'utilité publique", mülga madde R. 11-2, https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000006840214 , (20.03.2023).
[593] Delvolvé, paragraf. 222.
[594] Chapus, Droit Administratif Général, s. 457; C. expr., art. L. 15-6 ve L. 15-9 , C. civ., art. 23-7 ve 27-2, L. 9 déc. 1905, art. 13; Delvolvé, paragraf. 222.

dayanağını Fransız Anayasasından almaktadır. Fransız Anayasasında 2008 yılında yapılan Anayasa değişikliği[595] ile Anayasanın 39.maddesine eklenen son fıkra uyarınca, koşulları kanunla düzenlenmek üzere bir yasama meclisi başkanı (Senato ya da Millet Meclisi) komisyon incelemesinden geçmeden önce ilgili meclisin üyelerinden birinin sunduğu kanun teklifini Fransız Danıştayı'nın görüşüne sunabilir. Söz konusu Anayasa hükmüne dayanılarak koşulların belirlenmesi amacıyla bir kanun[596] ve bir kararname[597] ihdas edilmiştir. Söz konusu hükümler Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun içine dahil edilmiştir[598]. Söz konusu düzenlemelere göre kanun teklifini veren meclis üyesi ilgili meclisin başkanı tarafından Fransız Danıştayı'na başvurulması konusunda bilgilendirilir ve meclis üyesine bu karara karşı itiraz etmesi için beş gün süre verilir; meclis üyesi Fransız Danıştayı nezdinde tüm bilgi ve belgelerini sunabilir, Danıştay raportörü tarafından dinlenebilir ve kanun teklifi ile ilgili yapılan görüşmelere katılabilir[599]. Fransız Danıştayı içerik incelemesi bakımından kanun tekliflerini kanun tasarılarına benzer şekilde incelemektedir. Fakat kanun tekliflerinin incelenmesi açısından kanun tasarılarından bir farkı bulunmaktadır; yukarıda belirttiğimiz üzere kanun tasarılarında Fransız Danıştayı incelemesi sonucunda yeniden düzenlediği metni gönderirken, kanun tekliflerinde ise yeniden düzenlediği metni değil kanun teklifine ilişkin görüşünü iletmektedir; bu durumda Fransız Danıştayı'nın bu görevinin danışma görevi niteliğinde olduğu düşünülebilse de Fransız doktrininde, söz konusu süreç içinde Fransız Danıştayı'nın yasa yapım sürecine katılması nedeniyle bu görevin normatif özellikte olduğu belirtilmektedir[600].

---

[595] Légifrance, "Loi constitutionnelle n° 2008-724 du 23 juillet 2008 de modernisation des institutions de la Ve République", https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000019237256 , (20.03.2023); Fransız Anayasasının 39.maddesinin ilgili son fıkrası şu şekildedir; "*Dans les conditions prévues par la loi, le président d'une assemblée peut soumettre pour avis au Conseil d'État, avant son examen en commission, une proposition de loi déposée par l'un des membres de cette assemblée, sauf si ce dernier s'y oppose*".

[596] Légifrance, "Loi n° 2009-689 du 15 juin 2009 tendant à modifier l'ordonnance n° 58-1100 du 17 novembre 1958 relative au fonctionnement des assemblées parlementaires et à compléter le code de justice administrative", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000020740646 , (20.03.2023).

[597] Légifrance, "Décret n° 2009-926 du 29 juillet 2009 relatif à l'examen par le Conseil d'Etat des propositions de loi", https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000020913249 , (20.03.2023); "décret" kelimesinin kararname olarak Türkçe çevirisi için bakınız. Gözler, Sözlük, https://www.idare.gen.tr/sozluk-turkce-fransizca.htm , (21.09.2022).

[598] Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun L112-1 ve devamı maddeleri için bkz. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/section_lc/LEGITEXT000006070933/LEGISCTA000006150370/ , (21.09.2022).

[599] Delvolvé, paragraf. 198.

[600] Delvolvé, paragraf. 198.

Fransız Danıştayı'nın kanun tekliflerine ilişkin görüşü halka açık şekilde paylaşılmasa da ilgili meclis nezdinde görüşe ilişkin rapor paylaşılmaktadır.

İdari işlemler bakımından hükümet bir kararnameyi yürürlüğe koymadan önce dilediğinde Fransız Danıştayı'na görüşünü almak üzere sunabilir. Kararnamelerden bazıları için Fransız Danıştayına başvuru zorunluluğu bulunmakla birlikte (ki üst başlıkta *décret en Conseil d'Etat* kapsamında açıklanmıştır), bazı kararnameler bakımından ise Fransız Danıştayına başvuru hükümet için ihtiyaridir[601]. Şüphesiz Fransız Danıştayı'na başvuru zorunluluğu bulunmayan basit kararnameler *(décret simple)* için bu serbesti bulunmaktadır. Eğer bir kararname için Fransız Danıştayı'nın görüşü alındıysa bu durum kararnamenin giriş kısmında belirtilir[602]. Basit kararnamelerin tesis edilmesi sırasında Fransız Danıştayı'nın görüşünün alınması bazı hukuki sonuçlar doğurmaktadır. Fransız Danıştayı içtihadı uyarınca eğer basit kararnameler ihtiyari olarak Fransız Danıştayı'nın görüşü alınarak tesis edildiyse ve bu kararnamenin maddelerinde söz konusu kararnamede yapılacak değişikliklerin basit kararnamelerle yapılabileceği belirtilmemişse, bu kararnameler ancak Fransız Danıştayının görüşünün alınması zorunlu olan "décret en Conseil d'Etat" niteliğindeki kararnamelerle değiştirilebilir[603].

Birel idari işlemler bakımından yukarıdaki başlıkta verilen istisnalar haricinde Fransız Danıştayı'na başvuru zorunluluğu ya da Fransız Danıştayı'nın görüşüne uygun işlem tesis etme zorunluluğu bulunmamaktadır[604].

c. Fransız Danıştayı'na Yapılan Diğer Görüş Başvuruları

Kanun tasarılarının, kanun tekliflerinin veya düzenleyici ya da birel idari işlemlerin tesis edilmesinden önce yukarıda belirtildiği üzere Fransız Danıştayı'na başvurulabildiği gibi, Fransız hukukunda diğer bazı durumlarda da Fransız Danıştayı'nın görüşüne başvurulması mümkündür. Bu kapsamda Fransız İdari

[601] Chapus, Droit Administratif Général, s. 456.
[602] Kararnamenin girişinde Fransız Danıştayı'ndan zorunlu bir başvuru sonucunda görüş alındıysa "Danıştay tarafından görüldü" *(le Conseil d'État entendu),* ihtiyari bir başvuru sonucunda görüş alındıysa "Danıştay'ın görüşünden sonra" ("*Vu l'avis du Conseil d'État"* veya *"après avis du Conseil d'État")* ifadelerine yer verilmektedir. Chapus, Droit Administratif Général, ss. 456-457; Delvolvé, paragraf. 212.
[603] Chapus, Droit Administratif Général, s. 457; Delvolvé, paragraf. 213 ve 214.
[604] Delvolvé, paragraf. 223.

Yargılama Usulü Kanununun L122-2 maddesi uyarınca Başbakan veya bakanlar idari konularda ortaya çıkan zorluklar için Fransız Danıştayı'na başvurabilmektedir[605]. Kanun maddesi uyarınca belirtildiği üzere bu kapsamda yalnızca Başbakan ya da bakanlıklar doğrudan Fransız Danıştayı'na başvurabilme imkanına sahiptir. Bu mercilere başvuru imkanının verilmesinin sebebi olarak merkezi idari yönetimin söz konusu mercilerin hiyerarşisi içinde bulunması gösterilmektedir; fakat bağımsız idari otoriteler bu hiyerarşi içinde bulunmadıklarından bunların da belirli koşullarda Fransız Danıştayı'na idari konularda ortaya çıkan zorluklar için başvuruda bulunma imkanı olduğunu ifade eden görüşler bulunmaktadır[606]. Bu konuda uygulamada yaşanan bir sorun kapsamında hukuk düzenini temelden ilgilendirdiği düşünülen bir konu hakkında doğrudan Fransız Danıştayı'na görüş sorulup sorulmayacağı tartışılmış ve örneğin başörtüsü takılmasının laiklik ilkesi ile bağdaşıp bağdaşmadığı konusu Fransız Danıştayı'na sorulmuş ve Fransız Danıştayı bu konuda görüş bildirilmesinin mümkün olduğunu belirtmiştir[607]. Belirtilmelidir ki, Hükümet tarafından alınan bu görüşler gizlilik dahilinde Fransız Danıştayı'na sorulmakta ve Fransız Danıştayı görüşünü yalnızca soran makama iletmektedir; bu bakımdan söz konusu görüşlerin yayınlanması veya halka açıklanması ilgili makamın takdirinde bulunmaktadır[608].

Fransız Danıştayı'na Fransız Anayasası'nın 88-4.maddesi kapsamında da başvurulabilmektedir. Bu kapsamdaki başvurular özellikle yasama işlemi niteliğinde olan Avrupa Birliği'ne ilişkin düzenlemelerin yasama meclislerinde teklif olarak sunulması ile gündeme gelmektedir ve Hükümet özellikle ilgili düzenlemelerin yasama işlemi ile mi yoksa düzenleyici işlem ile mi gerçekleştirilmesi konusunda Fransız Danıştayı'ndan görüş talep etmiştir[609]. Böylece Fransız Danıştayı Avrupa Birliği düzenlemelerin iç hukukta uygulanmasında karşılaşılan zorluklarda bir danışma organı olarak idari görevini ifa etmektedir.

Fransız Danıştayı'na klasik anlamda danışma yetkisi bulunan tek organ hükümettir. Fakat kanun koyucu tarafından bazı yerel yönetimlere ve bazı kamu tüzel

[605] Deguergue, s. 69; Waline, s. 573.
[606] Delvolvé, paragraf. 230.
[607] Chapus, Droit Administratif Général, s. 459; Waline, s. 574; Delvolvé, paragraf. 231.
[608] Chapus, Droit Administratif Général, s. 455; Waline, s. 573; Delvolvé, paragraf. 231; Deguergue, s. 69.
[609] Delvolvé, paragraf. 232.

kişilerine Fransız Danıştayı'na danışma başvurusu yapma imkanı tanınmıştır[610]. Bunun örneği olarak ise 2008 yılındaki Anayasa değişikliği ile yeniden düzenlenen ve yeni bir isim alan Fransız ombudsmanı "*Défenseur des Droits"*[611] kurumu gösterilmektedir. *Défenseur des Droits* kurumunun hukuki statüsüne ilişkin olarak yürürlüğe giren 2011 tarihli yasanın[612] 31. maddesi kapsamında söz konusu kuruma bir kanunun ya da düzenleyici işlemin kapsamı ya da yorumuna ilişkin bir soru yöneltildiğinde Fransız Danıştayı'na danışma yetkisi verilmiştir.

Yerel yönetimler bakımından ise örneğin Fransız Polinezyası mclis başkanı ve hükümet başkanına Fransa merkez yönetimi ve söz konusu yerel yönetim arasındaki yetki alanlarının belirlenmesi açısından idare mahkemesi aracılığıyla Fransız Danıştayı'na başvuru imkânı getirilmiştir[613]. İlk olarak Fransız Polinezyasına tanınan bu başvuru imkânı daha sonra diğer denizaşırı Fransız bölgeleri için de tanınmıştır ve yetki alanlarının belirlenmesi konusunda her yıl yapılan birçok başvuru olduğu ifade edilmektedir[614].

Fransız Danıştayı'na idarelerin veya yasama organının başvurmasının yanında, Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun R931-1 maddesi ile idari yargı kararlarının uygulanmasında güçlükler yaşanması durumunda da başvurulabileceği düzenlenmiştir. Kanuni düzenlemeye göre, bir idari yargı mercii tarafından bir idari işlemin iptaline karar verilirse veya bir tam yargı davası kapsamında davalı idarenin sunduğu iddialar tamamen veya kısmen mahkemece reddedilirse, ilgili idare kararın uygulanması için sorumlu olan idarenin aydınlatılması ve açıklanması için Fransız Danıştayı'na başvuruda bulunma imkanına sahiptir. Öte yandan aynı kanunun R931-

---

[610] Delvolvé, paragraf. 233.

[611] Sözcük anlamı olarak "Hakların Savunucusu" anlamına gelen "*Défenseur des Droits"* kurumu, 23 Temmuz 2008 tarihli Anayasa değişikliği kapsamında oluşturulmuş ve bünyesinde daha önce var olan dört kurumu birleştirilmiştir; *Médiateur de la République* (Cumhuriyet Arabulucusu), *Halde* (*Haute autorité de lutte contre les discriminations et pour l'égalité*) (Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Yüksek Otoritesi) ve *Défenseur des Enfants* (Çocukların Savunucusu) ve *CNDS* (*Commission nationale de déontologie de la sécurité*) (Ulusal Güvenlik Etiği Komisyonu), Défenseur des droits, https://www.aomf-ombudsmans-francophonie.org/france-defenseur-des-droits/ , 22.09.2022.

[612] Légifrance, "Loi organique n° 2011-333 du 29 mars 2011 relative au Défenseur des droits", madde 31, https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000023781167/ , (20.03.2023).

[613] Légifrance, "Loi organique n° 2004-192 du 27 février 2004 portant statut d'autonomie de la Polynésie française", madde 175, https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000000435515#:~:text=La%20Polyn%C3%A9sie%20fran%C3%A7aise%20d%C3%A9termine%20librement,habitants%20et%20de%20ses%20h%C3%B4tes. , (20.03.2023).

[614] Delvolvé, paragraf. 235.

2 maddesi uyarınca ise bu kez taraflara Fransız Danıştayı'na başvuru imkânı tanınmıştır. Bu hüküm kapsamında; Fransız Danıştayı'nın (bu noktada yargısal görevlerinin ifası kapsamındaki karardan bahsedilmektedir) veya özel görevli bir idari yargı mercii tarafından verilen bir kararın uygulanmasında zorluk yaşayan ilgili taraflar Fransız Danıştayı'na başvuruda bulunma imkanına sahiptir; fakat bu madde kapsamında Fransız Danıştayı'nın bu konuda cevap vermekle yetkili bölümün cevabı bir görüş niteliğinde olduğundan bu cevaba karşı herhangi bir itirazda bulunmak mümkün değildir[615].

Şimdiye kadar açıkladığımız Fransız Danıştayı'nın verdiği görüşler spesifik bir kanuni düzenleme, bir düzenleyici ya da idari işlem ya da yargı kararlarının yerine getirilmesine ilişkindi. Bunlara ek olarak Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun L112-3 ve R123-5 maddeleri kapsamında Fransız Danıştayı'na spesifik bir konudan ziyade daha genel nitelikli kanuni değişiklikler veya yapısal değişiklikler ya da sorunlara ilişkin "*étude*" adı altında inceleme başvurusu olarak adlandırabileceğimiz nitelikte başvurular da yapılması mümkün kılınmıştır. Burada önemli bir nokta olarak Fransız İdari Yargılama Usulü Kanununun L112-3 maddesi gereğince, Fransız Danıştayı'na kendi inisiyatifiyle re'sen kamu yararına uygun olduğunu gördüğü idari, düzenleyici ya da yasal reformlar konusunda kamusal erklerin dikkatini çekme yetkisi verilmiştir[616]. Aynı kanunun R123-5 maddesi gereğince ise Fransız Danıştayı, Başbakanın talebi ya da Danıştay başkanının inisiyatifiyle L112-3 maddesi kapsamındaki konularda inceleme gerçekleştirebilir. Söz konusu kanuni düzenlemenin son derece geniş kapsamlı şekilde düzenlendiği ifade edilebilir. Ayrıca Fransız Danıştayı'nın re'sen harekete geçerek inceleme gerçekleştirmesi ve görüşünü ilgili kamusal erklerle paylaşması dikkate değer yetkilerindendir. Bunun yanında "*Défenseur des droits*" kurumuna da Fransız Danıştayı nezdinde inceleme başvurusu yapma imkanı 2011 yılında yürürlüğe giren kanunla[617] tanınmıştır.

[615] Delvolvé, paragraf. 240.
[616] Chapus, Droit Administratif Général, s. 459; Waline, s. 574.
[617] Légifrance, "Loi organique n° 2011-333 du 29 mars 2011 relative au Défenseur des droits", madde 31, https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000023781167/ , (20.03.2023).

II. TARİHİ GELİŞİMİ İÇİNDE TÜRK DANIŞTAYI

A. Türk Danıştayı'nın Kuruluşu ve Kısa Tarihi Gelişimi

1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Şura-yı Devlet'in Kuruluşu ve Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nun idari örgütlenmesi devletin kurulmasından Tanzimat dönemine (1839) kadar olan klasik dönem ve Tanzimat döneminden devletin sona ermesine kadar olan Tanzimat sonrası dönem olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir[618]. Klasik dönemde devletin başı Padişah olmakla birlikte, devlet işlerinde padişahtan sonraki en üst organ, üst düzey memurlardan oluşan ve yasama, yürütme ve yargı fonksiyonlarına ilişkin önemli işlerin görüşüldüğü Divan-ı Hümayun'du[619]. 18. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Divan-ı Hümayun'un önemi azalmaya başlamış ve danışma kurulu görevini yerine getirmekten uzaklaşmıştır[620].

Devlet idaresindeki klasik dönem danışma kültürünün aşınmasına karşılık, III. Selim döneminde (1789-1807) yüksek danışma kurulu olarak görev yapmak üzere önemli meselelerin görüşüldüğü Meclis-i Meşveret kurulmuştur[621]. Meclis-i Meşveret danışma usulünün yeniden kurumsallaşması için bir adım olsa da sürekli bir danışma meclisi olmadığından bu meclisin işleyişinde çeşitli aksaklıklar oluşmaktaydı ve bu sebeple II. Mahmud döneminde (1808-1839) askeri işlere ilişkin Dar-ı Şura-yı Askeri, yürütmeye dair işlere ilişkin Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali ve bu ikisinin üzerinde denetim mercii olarak konumlandırılmış olan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye adında danışma meclisleri kurulmuştur[622]. Esasen Tanzimat dönemi reformlarının hayata geçirilmesi ile görevli kılınan Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ve

---

[618] Abdülmecit Mutaf, **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Şura-yı Devlet (1868-1922/1284-1342)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1997, s. 11.

[619] Mutaf, s. 12.

[620] Ümit Güveyi, "Türkiye'de Seçme ve Seçilme Hakkı Boyutunda Yaşanan Demokratikleşme Sürecinin Kısa Tarihçesi ve Bu Süreçte Kadim Türk Kültürünün Rolü", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Cilt: 2018, Sayı: 137, Yıl: 2018, ss. 37- 66, s. 48.

[621] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 20.Baskı, İstanbul, 2011, s. 36-37; Mutaf, s. 13.

[622] Mutaf, s. 14; Güveyi, s.48; Halim Kılıç, **Osmanlı Devleti'nde Bir İdari Modernleşme Kurumu Olarak Şura-yı Devlet (1868- 1876)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012, s.10.

Dar-ı Şura-yı Bab-ı Ali'nin feshedilerek görevlerinin Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'ye devri ile yasama işlevi bakımından tek merkezi danışma meclisi olmuştur[623]. Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin ilgilendiği hususların artması ile Tanzimat reformları bakımından çalışma hızının düşmesi neticesinde 1854 yılında Meclis-i Ali-i Tanzimat kurulmuş, böylece Tanzimat reformları bakımından yasama-danışma meclisi görevini bu meclisin yerine getirmesi, yargısal görevleri ise Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin gerçekleştirmesi öngörülmüşse de, Islahat Fermanı'nın yayımlanması ile yaşanan yoğun iş yükü neticesinde 1861 yılında bu iki meclis Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ismi altında tekrar birleştirilmiştir[624]. Meclis-i Ali-i Tanzimat ve Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin birleştirildiği bu sistemde adli ve idari işler ile yasama ve yargıya ilişkin işlemlerin aynı kurumlar nezdinde gerçekleştirilmesi ile bazı sakıncaların meydana geldiği gözlemlenmiştir[625]. Bunun yanında bu kurumların oluşturulmasının Osmanlı İmparatorluğu'ndaki kurumsallaşma ihtiyacına binaen gerçekleştirildiği ve parlamenter rejime hazırlık niteliğinde olduğu belirtilmektedir[626].

Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı dönemde taşrada da temsili meclisler kurulmuş, fakat bu meclislerin kuvvetler ayrılığı prensibini benimsememesi toplumda huzursuzluklara neden olmuş[627] ve bunun üzerine 1864 yılında Tuna Vilayeti'nde yayımlanan yeni bir nizamname ile adli ve idari işler ile yasama ve yargı faaliyetlerinin ayrılması yönünde vilayetin idari düzeni değiştirilmiş ve sonrasında Halep Vilayeti'nde ve devamında taşranın diğer vilayetlerinde bu model yaygınlaştırılmış ve başarılı sonuçlar vermiştir[628]. Taşra vilayetlerinde başarılı şekilde yeni sistemin işlemesinin yanında, Avusturya ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinde Şura-yı Devlet benzeri kurumların yasaların oluşturulmasındaki görevinde gözlenen başarısı da bu kurumun Osmanlı İmparatorluğu'nda ihdasında önemli olmuş ve özellikle yasama işlevine dahil olan meclislerin kurulmasında Fransız idari sistemi Osmanlı

---

[623] Olcay Kahraman, **Osmanlı İdari Modernleşmesinde Şura-yı Devlet**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2020, s. 25-26.
[624] Kılıç, s. 20, 23, 27-28; Kahraman, s. 60.
[625] Kahraman, s. 60.
[626] İl Han Özay, **Günışığında Yönetim II Yargısal Korunma**, Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2010, s. 10.
[627] Onur Karahanoğulları, **Türkiye'de İdari Yargı Tarihi**, 2. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017, s, 92-93; Kahraman, 60.
[628] Kılıç, s. 45; Kahraman, 60-61.

İmparatorluğu'nun Tanzimat dönemi açısından bir model teşkil etmiştir[629]. Böylece Şura-yı Devlet yapısal olarak Fransız Danıştayı temel alınarak oluşturulmuştur[630]. Şura-yı Devlet'in kurulmasındaki arka plana ve iç ve dış nedenlere odaklanıldığında görülmektedir ki; Avrupa'da kuvvetler ayrılığı prensibinin giderek yaygınlaşması, Avrupa ülkeleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında oluşan ilerleme farkının giderilme isteği çerçevesinde Avrupa'da yaşanan gelişmelerin örnek alınması ve aydınların köklü reformlar gerçekleştirilmesi yönündeki muhalefet çalışmalarının artması Şura-yı Devlet'in kurulmasına ilişkin yolda önemli itici güçlerden olmuştur[631].

Bu gelişmeler ve arka plandaki nedenler ışığında, taşrada adli ve idari işlerin birbirinden ayrıştırılması sonucunda oluşan başarı ve dönemim padişahı Sultan Abdülaziz'in Avrupa ülkelerine gerçekleştirdiği seyahatte adli ve idari işlerin ayrılmasına yönelik edindiği olumlu kanaat sonucunda 1868 yılında Meclis-i Vâlâ-yı Ahkamı Adliye, Divan-ı Ahkâm-ı Adliye ve Şura-yı Devlet olmak üzere ikiye ayrılmış[632], Divan-ı Ahkâm-ı Adliye adli yargının en üst mercii, Şura-yı Devlet ise idari yargı ile yasama, danışma ve denetim işlerinde en üst mercii olmuştur[633]. Böylece "işlevler ayrılığı" merkezi idarede de kabul edilmiş ve idare-yargı ayrımı açık şekilde kabul edilmiştir[634]. Sonuç olarak, Şura-yı Devlet, Meclis-i Vâlâ-yı Ahkamı Adliye'nin ikiye ayrılması ile 5 Mart 1868 tarihinde padişah Sultan Abdülaziz'in iradesi ile kurulmuş, 1 Nisan 1868'de görevlerini ve çalışma usulünü belirleyen "nizamât-ı esasisi" çıkarılmış ve 10 Mayıs 1868 tarihinde Babıali'de gerçekleştirilen törenle açılmıştır[635].

Tanzimat meclisleri değerlendirildiğinde Şura-yı Devlet'in Osmanlı İmparatorluğu'nun meşruti monarşiye geçmesindeki altyapıyı oluşturan ilkel bir yasama meclisini oluşturduğu belirtilmektedir[636]. Dönemin resmî belgelerinde, Şura-yı Devlet'in kuruluşu ile yürütme ve yargının birbirinden ayrıldığı (o dönemde tefrik-i mesalih olarak adlandırılmaktadır) belirtilmekte ve bu reform "en lüzumlu ıslahat"

[629] Kılıç, s. 45-46; Kahraman, s. 59.
[630] Ender Ethem Atay, **İdari Yargılama Hukuku**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2021, s. 162.
[631] Fethi Gedikli, **Şura-yı Devlet**, Oniki Levha Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018, s.7-12; Karahanoğulları, s. 140-141.
[632] Ekrem Buğra Ekinci, "XIX. Yüzyılda Osmanlı Mahkemelerinin Dönüşümü", **Adalet Dergisi**, Yıl: 2019, Sayı: 62-63, ss.115-133, s. 124.
[633] Kahraman, s. 61-62.
[634] Karahanoğulları, s. 142.
[635] Gedikli, s. 5, 23.
[636] Kahraman, s. 17-18.

olarak görülmektedir[637]. Şura-yı Devlet'in kurulmasına giden yolda her ne kadar Avrupa'daki ve özellikle Fransa'daki kurumsal gelişmelerden etkilenilmiş olsa da, Fransız uygulamasından farklı olarak Şura-yı Devlet uygulamasında "yargının idareye karışmaması" ilkesine uyulmamış, Şura-yı Devlet idare ve yürütmeye karışarak idareye yönelik şikayetleri incelemiş ve Tanzimat reformlarında önemli etkisi olmuştur[638].

Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat dönemindeki kurumsal yeniliklerinden biri olan Şura-yı Devlet, yapısal olarak kuruluşundan itibaren pek çok değişikliğe uğramasına karşın genel itibariyle daireler, heyet-i umumiye ve bürolardan oluşmaktadır, bir başkanı bulunmaktadır ve başkan o dönemin Bakanlar Kurulu sayılabilecek olan Meclis-i Vükela üyesidir[639]. Bu yapılanma içerisinde daireler Şura-yı Devlet'e verilen yargı, yasama, danışma ve denetim gibi görevleri aralarında uzmanlık alanlarına göre paylaşarak yerine getirmekte, heyet-i umumiye dairelerde görüşülen bazı önemli meselelerin incelendiği bir kurul niteliğini taşımakta ve bürolar ise Şura-yı Devlet'in günlük bürokratik yazışmalarını ve işlerini gerçekleştiren idari birimler niteliğindeydi[640]. Şura-yı Devlet daireleri ilk kurulduğunda beş adet iken[641], sonradan yapılan düzenleme ile danışma ve yasa yapma görevi ile yargısal görev birbirinden ayrılarak Muhakemat Dairesi kurulmuş ve yargısal görevler bu daireye verilmiştir; zamanla Bidayet, İstinaf ve Temyiz mahkemeleri olarak şubelere ayrılan Muhakemat Dairesi'ne "Devair-i Mehakim" ya da "Mehakim-i İdare"[642], yasama ve danışma görevini icra eden diğer dairelere ise "Devair-i İdare" ismi verilmiştir[643]. Her dairenin başında başkan olarak dairenin işleyişinden sorumlu bir reis-i sani ve üyeler yani azalar bulunmakta idi[644]. Şura-yı Devlet dairelerinin azaları, Islahat Fermanı'nın etkisi ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki gayrimüslim ya da Müslüman olması fark etmeksizin her kesimden seçilen kişilerden oluşmakta idi, bu kişiler vilayetlerden gönderilen listeler üzerinden "Encümen-i Havass-ı Vükela" adında bir kurul

[637] Karahanoğulları, s. 142.
[638] Karahanoğulları, s. 144.
[639] Gedikli, s. 26.
[640] Kılıç, s. 56; Mutaf, s. 39, 67.
[641] İlk başta kurulan 5 dairenin isimleri şu şekildedir; Umur-ı Mülkiye Zabıta ve Harbiye Dairesi, Umur-ı Maliye ve Evkaf Dairesi, Adliye Dairesi, Nafia, Ticaret ve Ziraat Dairesi ve Maarif Dairesi, Kahraman, s. 109.
[642] Kahraman, s. 121.
[643] Mutaf, s. 40.
[644] Gedikli, s. 28; s. 77.

tarafından seçilmekteydi ve böylece Şura-yı Devlet nispi bir temsili organ sıfatına kavuşmuştu[645]. Şura-yı Devlet'in işleyişi bakımından belirtmek gerekir ki, kişiler veya kurumlar Şura-yı Devlet'e doğrudan başvuruda bulunma imkanına sahip değildi, kural olarak bir konu ancak Sadaret makamından Şura-yı Devlet'e gönderildikten sonra Şura-yı Devlet birimleri tarafından incelenebilirdi[646].

Şura-yı Devlet'in görevlerine de kısaca değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat döneminde idari yargı Fransa örnek alınarak düzenlenmiş, 1864 yılından itibaren idari rejime geçiş yapılmıştır[647]. Zaman içinde çeşitli düzenlemelerle görevleri artış ya da azalış gösteren[648] Şura-yı Devlet kuruluş amacı bakımından, "Şura-yı Devlet Nizamname-yi Esasi"si uyarınca, Tanzimat reformlarının gerçekleştirilmesinde birincil meclis ve devlet kurumu olarak kurgulanmıştır[649]. Bu minvalde Şura-yı Devlet'in görevleri danışma, yasama, denetim, ve yargılama olarak sınıflandırılmaktadır[650]. Şura-yı Devlet'in görev olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik döneminde bulunan Divan-ı Hümayun'un görevine benzer bir görevi bulunduğu ve birçok konuda şikâyet dilekçelerinin Şura-yı Devlet'e iletilmesi nedeniyle ombudsman niteliğinde bir görevi de ifa ettiği ifade edilmektedir[651].

Danışma görevi açısından bu görevin Şura-yı Devlet'in birincil görevi olduğunu ve halen Danıştay nezdinde devam eden aralıksız bir görev olduğunu belirtmek yerinde olacaktır[652]. Osmanlı İmparatorluğu'nda Şura-yı Devlet'e Sadaret makamı üzerinden hukuki, idari, mali, ticari, bayındırlık ve benzeri her türlü idari iş için merkez teşkilatı ya da taşra teşkilatı birimlerinden gelen talep üzerine ya da doğrudan Padişah tarafından danışılması mümkündü, 1876 Kanun-i Esasi'den itibaren Meclis-i Mebusan için ve daha sonrasında vükela heyeti için de danışma görevini sürdürmüştür[653]. Yasama ve yargıya ilişkin görevler belirli dairelerce yerine getirilmekte iken danışma görevinin temel görev olması nedeniyle, danışma görevi

[645] Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye'de gayrimüslim azaların yer alması ile birlikte bir merkezi mecliste ilk defa temsil ilkesinin icra edildiği görülmüştür, Kılıç, s. 79-80.
[646] Kılıç, s. 84.
[647] Ekinci, s. 128.
[648] Kahraman, s. 193.
[649] Kılıç, s. 54, 56.
[650] Mutaf, s. 32; Gedikli, s. 427; Kahraman, s. 193.
[651] Gedikli, s. 27.
[652] Mutaf, 32-33; Gedikli, s. 433-434; Kahraman, s. 197-198.
[653] Mutaf, 32-33; Kahraman, s. 197-198.

kendilerine tahsis edilen uzmanlık alanlarına göre Şura-yı Devlet'in "Devir-i İdare" adıyla bilinen kalan tüm daireleri tarafından yerine getirilmekteydi[654].

Yargı görevi bakımından Şura-yı Devlet'in ilk kuruluşunda devlet ile bireyler arasındaki uyuşmazlıkların çözülmesinde temyiz mercii olarak görev yapmak[655], bir davanın idari yargıya mı adli yargıya mı tabi olacağına karar vermek (uyuşmazlık mahkemesi görevine benzer şekilde) ve devlet memurlarının görevleri ile ilgili yargılamasını gerçekleştirmek şeklinde üç çeşit görevi bulunmaktaydı ve bu yargılama görevlerini Şura-yı Devlet'in konusuna göre ilgili daireleri yerine getirmekteydi[656]. Her dairenin hem danışma işlerini hem de yargı görevini yerine getirmesi ile karışıklıkların meydana geldiği gerekçesi ile yargı faaliyetini gerçekleştirmek üzere 1869 yılında Şura-yı Devlet nezdinde Muhakemat Dairesi kurulmuş, böylece Şura-yı Devlet devlet ile bireyler arasındaki uyuşmazlıklarda ilk derece ve üst derece mahkemesi haline gelmiş ve adli yargı ve idari yargı görev ayrımı tam olarak gerçekleştirilmiştir[657]. Fakat 1872 senesinde Muhakemat Dairesi'nin işlevinde aksaklık olduğu gerekçesiyle görevlerinin bir bölümü Divan-ı Ahkam-ı Adliye'ye devredilmiş, 1876 tarihli Kanun-i Esasi ile idari uyuşmazlıkları çözme yetkisi adli mahkemelere verilmiş ve 1880 yılındaki düzenlemelerle bu tarihten sonra Şura-yı Devlet'in yargılama yetkisi genel olarak memurların yargılanması ve nizamiye mahkemelerinin görevine girmeyen uyuşmazlıkların halli ile kısıtlı kalmıştır[658].

Yasama görevi açısından Şura-yı Devlet'in kurulduğu ilk dönemde bakanlıklar tarafından hazırlanan kanun ve yönetmeliklerin tümü Şura-yı Devlet'in ilgili dairesine iletilerek denetlenirdi, buradan sonra kanunlar dönemine göre Meclis-i Vükela'da ya da Meclis-i Mebusan'da kabul edilirdi, hem bu durum hem de bu meclislerin halk temsilcilerinden oluşsa da atanarak göreve gelmeleri nedeniyle Şura-yı Devlet'in sınırlı bir yasama yetkisi olduğu belirtilmektedir[659]. Şura-yı Devlet'in konusuna göre ilgili daireleri tarafından yasa tasarılarının hazırlanması da mümkündü, 1872 yılında yasa tasarılarının hazırlanması için görevli Tanzimat Dairesi kurulmuştur ve 1922

[654] Mutaf, 33; Kahraman, s. 197.
[655] Bu uyuşmazlıklarda vilayet meclisleri ve sancak umumi meclislerinin kararlarına karşı Şura-yı Devlet'e başvurulmaktaydı; Gedikli, s. 437-438.
[656] Mutaf, 35; Gedikli, s. 437-438; Kahraman, s. 208-209.
[657] Mutaf, 35-36; Gedikli, s. 438-439; Kahraman, s. 209.
[658] Sancakdar ve Önüt, s. 63; Kahraman, s. 210-211; Mutaf, 36.
[659] Mutaf, 33.

yılına dek görevde kalmıştır[660]. Bu tarihten sonra Şura-yı Devlet'in görevleri bakımından çeşitli azalmalar ya da artışlar görülse de yasamaya ilişkin görevi hep korunmuş ve özellikle 1876 yılında meşrutiyetin ilanı ile yasamada etkin bir görev almıştır[661].

Denetim görevi bakımından yasama, yargı ve danışma görevlerine göre daha dar kapsamlı olan Şura-yı Devlet'in denetim görevinin kanun ve düzenleyici işlemlerin idarelerce gereğince uygulanmakta olup olmadığını denetlemeyi, bakanlıkların önem arz eden hususlarda Şura-yı Devlet'ten görüş alma zorunluluğu yoluyla denetimi, idarelerin bütçe ve mali denetimini ve Şura-yı Devlet bünyesinde oluşturulan "Bab-ı Ali İstatistik Encümeni" tarafından mahalli idarelerin ve taşra yönetiminin denetimini kapsamaktadır[662].

2. Türkiye Cumhuriyeti Döneminde Türk Danıştayı ve Gelişimi

Cumhuriyetin ilan edilmesinden önce Millî Mücadele Döneminde (1920-1922), Büyük Millet Meclisi'nde (BMM), İstanbul'un işgal edilip Meclis-i Mebusan'ın kapatılması sonrasında Şura-yı Devlet'in Ankara hükümeti bakımından tekrar görevine devam edip etmemesi meselesi gündeme gelmiştir[663]. Osmanlı İmparatorluğu'nun işlevsiz kurumlarından olarak görülmesi ve meclisin tek söz sahibi olması konusundaki hassasiyet nedeniyle BMM görüşmelerinde Şura-yı Devlet'in tekrar faal hale gelmesine karşı çıkılsa da[664], bu dönemde Şura-yı Devlet'in memurların yargılanması işlerini görecek Memurin Tetkik Heyeti ve Memurin Muhakemat Encümeni oluşturulsa da söz konusu işlerin gereği gibi yürütülememesi[665] ve bu kuruma ihtiyaç duyulması neticesinde görevine son verilmemiştir[666]. BMM tarafından kabul edilen 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda yasama ve yürütme açısından kuvvetler birliği ve meclis hükümeti sistemi benimsenmiş ve fakat Teşkilat-

[660] Mutaf, 34; Gedikli, s. 428; Kahraman, s. 229.
[661] Kahraman, s. 230.
[662] Mutaf, 37; Kahraman, s. 219-220.
[663] Emel Çora, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Danıştay'ın Gelişim Süreci**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, s. 162-163.
[664] Çora, s. 162.
[665] Cüneyt Uyar, **Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Açısından Yürütme ve İdari Yargı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011, s. 65.
[666] Çora, s. 163,176.

ı Esasiye Kanunu'nda yargıya ilişkin bir düzenlemeye yer verilmemiş[667], dolayısıyla Şura-yı Devlet'e ilişkin de bir hüküm nispeten kısa ve savaş dönemi içinde hazırlanan 1921 Anayasası'nda bulunmamıştır[668]. 1 Kasım 1922 tarihinde ise Şura-yı Devlet kaldırılmıştır[669].

1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanununun 51.maddesinde Şura-yı Devlet'e yer verilmiş fakat bu kez de yargı (kuvvei kazaiye) kısmında değil, yürütme (vazifei icraiye) kısmında düzenlenmiştir[670]. Bununla birlikte tarihi açıdan gerçek bir idari yargı fikrinin temelinin 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanununda bulunduğu ifade edilmektedir[671]. 1925 yılında 669 sayılı Şurayı Devlet Kanunu ihdas edilmiş ve böylece Şura-yı Devlet Temmuz 1927'de faal olarak görevine başlamıştır[672]. 669 sayılı Kanunda Şura-yı Devlet'in görevleri; hükümet tarafından gönderilecek kanun tasarıları hakkında görüş bildirmek ve nizamname tasarılarını incelemek, mevzuat uyarınca verilen işlerle ilgili görüş bildirmek, hükümet tarafından gönderilen her çeşit konu hakkında görüş bildirmek ve idari davaları görmek şeklinde belirlenmiştir[673]. Şura-yı Devlet'in gördüğü idari davalar mahkemenin ilk derece mahkemesi olarak kesin şekilde göreceği uyuşmazlıklar ve temyiz mercii olarak nihai karar vereceği uyuşmazlıklar olarak iki şekilde düzenlenmiştir[674]. Bu dönemde Şura-yı Devlet'e tüzüklerin yargısal denetimini yapma görevi verilmemiş, bu görev TBMM'ye verilmiştir ve bu durum Cumhuriyet döneminin ilk yasama kısıntısı olarak kabul edilmektedir[675]. Bunun yanında 1924 Anayasasında hukuk devletine açıkça yer verilmemesine rağmen Şura-yı Devlet kararlarında kullandığı "Anayasaya uygun yorum" yöntemi ile "hukuka bağlı devlet prensibi"ni uygulamış ve aynı yorum yöntemi ile ilk kez kişi hak ve özgürlüğünü koruyan içtihadını geliştirmeye

---

667 Tanör, s. 258,261.
668 Çora, s. 178.
669 Sancakdar ve Önüt, s. 63.
670 Naciye Berrak Anter, **Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında İdari Yargı Yetkisinin Kapsamı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s. 50; Uyar, s. 67.
671 Ragıp Sarıca, **İdari Kaza**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayınları No.2, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, 1942, s. 284.
672 Uyar, s. 68; Çora, s. 176.
673 Anter, s. 51.
674 Uyar, s. 68; Belirtmek gerekir ki, Şura-yı Devlet'in temyiz mercii olarak gördüğü davalar bugünkü anlamı ile idare mahkemelerinin kararlarını incelemek şeklinde değil, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki uygulamaya benzer olarak vilayet meclislerinin kararlarını incelemek şeklinde düzenlenmiştir, Anter, s. 52.
675 Çora, s. 185.

başlamıştır[676]. Fakat bu dönemde 1924 Anayasasında öngörülen meclis yorumu niteliğinde alınan TBMM kararları ve kanuni düzenlemeleri ile idari yargının görev alanını sınırlandıran pek çok yasama kısıntısı da[677] mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu döneminden önemli bir fark olarak 1924 Anayasası dönemimde Şura-yı Devlet'in kararlarının hiçbir makamın onayına gerek olmaksızın icra olunacağı düzenlenmiştir[678]. 669 sayılı kanunda mahkemelerin görevleri dahil idari yargılama usulüne ilişkin pek çok hükme yer verilmiş[679] ve Şura-yı Devlet'in idareden bağımsız olmasının sağlanması amacıyla üyelerinin TBMM tarafından ve daha önce önemli görevler icra etmiş, uzman kişiler arasından seçilmesi öngörülmüştür[680]. Aralık 1938'de 3546 sayılı Devlet Şurası Kanunu kabul edilerek 669 sayılı Kanun ilga edilmiştir. Böylece Şura-yı Devlet Devlet Şurası adını almış, kanunun ilk maddesi ile üçü idari ve ikisi yargısal fonksiyona sahip beş daire oluşturulmuştur. Daha sonra ihtiyaca göre daire sayıları artırılmıştır. Bu kanunda idari yargılama usulüne ilişkin idari makamların sükutu, içtihatların birleştirilmesi, dava açma süresinin altmış günden doksan güne çıkması gibi pek çok temel madde hükmüne yer verilmiştir[681]. 3546 sayılı Kanunun 669 sayılı Kanundan önemli bir farkı 669 sayılı Kanunda Şura-yı Devlet bağımsız bir mahkeme olarak düzenlenirken, 3546 sayılı Kanununda Devlet Şurası'nın mahkemelerin bağımsızlığına zarar verecek şekilde Başbakanlığa bağlanmasıdır[682]. 1945 yılında ise 1924 Anayasasının dili 4695 sayılı Kanunla sadeleştirilirken Devlet Şurasının adı Danıştay olarak değiştirilmiştir[683].

1961 Anayasası ile 1924 Anayasası dönemindeki kuvvetler birliği anlayışı terk edilerek iktidarın denetlenmesi kapsamında Anayasa'nın üstünlüğü vurgulanmış, yargının etkinliği artırılmış ve idari yargı, anayasa yargısı ve seçim yargısı bakımından ayrıntılı güvence ve denetim yolları öngörülmüştür[684]. 1961 Anayasasının 140.maddesinin 1.fıkrasının ilk halinde "*İdarenin hiçbir eylem ve işlemi, hiçbir halde, yargı mercilerinin denetimi dışında bırakılamaz*." hükmüne yer verilmiş, böylece

[676] Uyar, s. 67; Anter, s. 57.
[677] Bu konudaki örnekler ve ayrıntılı açıklamalar için bakınız. Anter, ss.55-61; Çora, ss. 196-197, 218.
[678] Anter, s. 53.
[679] Anter, s. 54.
[680] Çora, ss.184-185.
[681] Uyar, s. 69; Anter, s. 54.
[682] Çora, s. 210.
[683] Uyar, s. 69; Anter, s. 54.
[684] Tanör, ss. 402, 405, 455; Çora, s. 257.

1924 Anayasasındaki uygulamadan farklı olarak kanuni düzenlemeler ile idarelerin işlemlerinin yargı denetimi çıkarılmasının önüne geçilmek istenmiş ve denetimin yaygınlığı ilkesi benimsenmiştir[685]. 1971 yılındaki Anayasa değişikliğinde ise söz konusu hüküm "*İdarenin her türlü eylem ve işlemine karşı yargı yolu açıktır*." şeklinde değiştirilerek, ikinci fıkraya şu hüküm eklenmiştir, "*Yargı yetkisi, yürütme görevinin kanunlarda gösterilen şekil ve esaslara uygun olarak yerine getirilmesini sınırlıyacak tarzda kullanılamaz. İdari eylem ve işlem niteliğinde yargı kararı verilemez*." Söz konusu değişikliğin temel gerekçesi olarak maddenin ilk halindeki idarenin denetlenmesine ilişkin ibarenin amacı aşılarak yargı merciinin idarenin yerini alma riskinin doğduğu gösterilmiş ve söz konusu değişiklik ilk başta maddenin zayıflatılması olarak algılanırken sonrasında Anayasa Mahkemesi aslında maddede uygulamayı etkileyecek bir anlam değişikliğinin olmadığını ifade etmiştir[686]. 1971 yılında yapılan Anayasa değişikliği ile 1961 Anayasası'nın 140.maddesine bir fıkra eklenerek "*asker kişilerle ilgili idari eylem ve işlemlerin yargı denetimi Askerî Yüksek İdare Mahkemesince yapılacağı"* düzenlenmiş ve idari yargı sivil ve askeri olarak ikiye ayrılmıştır.

Danıştay, 1961 Anayasasının 140.maddesinde ise bu kez yargı bölümünde ve yüksek mahkemeler arasında düzenlenmiştir. Madde gereğince Danıştay idari uyuşmazlıklara ilişkin ilk derece ve üst derece mahkemesi olarak düzenlenmiş, Bakanlar Kurulu tarafından gönderilen kanun tasarıları hakkında düşünce bildirmek, tüzük tasarıları ile imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemek konularında idari görevleri sayılmıştır. Başkan ve üyelerinin seçilmesi de aynı maddenin 3.fıkrasında düzenlenmiş ve 1924 Anayasasından farklı olarak Danıştay'ın mahkemelerin bağımsızlığı ve hâkimlik teminatı esaslarına göre kanunla düzenleneceği açıkça öngörülmüştür. Bunun yanında yine aynı maddenin son fıkrasında Danıştay üyelerinin özlük haklarının ve disiplin işlerinin kanunla düzenleneceği belirtilmiştir. 1971 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile 140. madde hükmü bazı değişikliklere uğrasa da temel esaslar korunmuştur. Danıştay'ın 1924 Anayasası ile 1961 Anayasasındaki düzenleme şekli karşılaştırıldığında, İstiklal Savaşı'ndan sonra devletin temel kurumlarının oluşturulduğu ve inkılapların gerçekleştirildiği bir devirde yürürlükte

[685] Anter, s. 63.
[686] Anter, ss. 67-68, Anayasa Mahkemesi, E.1974/42, K.1975/62, KT.25.03.1975, paragraf. V-3, AYM Kararlar Bilgi Bankası.

olan 1924 Anayasasındaki Şura-yı Devlet'in yapılanmasında Fransız Danıştayı'nın kuruluşunda olduğu gibi yargının idareye müdahalesinin azaltılmasının amaçlandığı, bu sebeple hükümet tasarrufları ile Şura-yı Devletin yargısal işlevlerinin azaltılarak idari ve danışma yönünün ön plana çıkarıldığı belirtilmekte, 1961 Anayasasında ise yürütmenin karşısında güçlendirilmiş bir yargı sisteminin kurulmasının amaçlanması neticesinde Danıştay'ın Anayasanın yargı bölümünde öngörülmesinin ve idarenin tüm işlemlerine karşı yargı yolunun açık tutulmasının Danıştay'ın yargısal yönünü ön plana çıkardığı ifade edilmektedir[687].

1961 Anayasası hükümlerine uygun olarak 1964 yılında 521 sayılı Danıştay Kanunu kabul edilmiş, kanunda genel olarak yargılama usulü, Danıştay'ın işleyişi, Danıştay üyelerinin özlük işleri ile Danıştay'ın ilk derece mahkemesi olarak göreceği davalar, iptal davasında menfaat ihlali kavramı ve idari işlemin beş unsuru yönünden inceleme yapılması, tam yargı davası ile bu davada hakların muhtel olması şartı ve idari sözleşmelerden doğan uyuşmazlıkların idari yargıda görülmesi, görev ve yetki kuralları ile yargılama usulüne ilişkin diğer hususlar belirlenmiştir; bunun yanında belirtmek gerekir ki, 1961 Anayasası'nda idari yargı düzeninde mahkeme olarak Danıştay görev yapmakla birlikte, ilk derece olarak idare mahkemeleri henüz kurulmamıştır[688]. Bununla birlikte 521 sayılı Kanun ile imtiyaz sözleşmeleri bakımından Danıştay'ın yetkisi "mütalaa vermek"ten "inceleme" yetkisine dönüştürülmüş, tüzüklerin hukuka uygunluk denetimini yapma yetkisi 1924 Anayasası döneminde TBMM'de iken 521 sayılı Kanun uyarınca bu görev iptal davası yolu ile Danıştay'a verilmiş ve 1740 sayılı Kanunla yürütmenin durdurulması kararı verilebilmesi için iki seçimlik şart öngörülmüştür[689]. Ayrıca 521 sayılı Kanun ile Danıştay'ın daire sayısı artırılarak üç idari ve dokuz dava dairesi olması öngörülmüştür[690]. 521 sayılı Danıştay Kanunu halen yürürlükte olan 1982 tarihli 2575 sayılı Danıştay Kanunu'na kadar varlığını sürdürmüştür.

[687] Çora, ss.249-250; Uyar, s. 71.
[688] Uyar, s. 73.
[689] Anter, ss. 71-72; Çora, ss. 253-254; Bu seçimlik şartlar "telafisi güç durumların ortaya çıkması" veya "ciddi" ve "idari veya yargı kararının iptalini haklı gösterecek nitelikte" hususların bulunmasıdır, Uyar, s. 74.
[690] Çora, s. 252.

B. Türk Danıştayı'nın Günümüzdeki Yapısı

Türkiye'de Danıştay'ın ve idari yargının günümüzdeki yapısına kavuşması 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden hemen önce ihdas edilen kanunlarla olmuştur. 12 Eylül 1980 askeri darbesinden sonra kabul edilen 1982 Anayasası[691], 1961 Anayasası'ndan farklı olarak yürütmeyi diğer erkler olan yasama ve yargıya göre ön plana çıkarmış, yürütmeyi bir görev değil yetki olarak düzenlemiş, özgürlük-güvenlik dengesinde güvenliği öncelemiş ve bunların sonucunda idarenin denetimini yapan idari yargının da düzenlenişi 1961 Anayasasına göre farklılaşmıştır[692].

1982 Anayasasının ilk kabul edildiği halindeki hükümleri idari yargı açısından değerlendirildiğinde Anayasanın "Yargı yolu" başlıklı 125.maddesinde - 1961 Anayasasında 1971 yılında yapılan Anayasa değişikliklerine benzer şekilde- "*İdarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açıktır.*" hükmüne yer verilmiştir. Bu hükmün idarenin her durumda denetime tabi olacağı anlamını taşımadığı ve dolayısıyla bu düzenlemenin 1961 Anayasasının 114.maddesinin ilk haline göre daha az kesinlik taşıdığı, kural bakımından istisnaya yer olmadığını vurgulayan önceki düzenlemeye göre bireye daha az güvence sağladığı ve bu bilinçli seçimin 1982 Anayasasında da korunduğu ifade edilmektedir[693]. 1982 Anayasasının ilk kabul edildiği halinde, Anayasanın 125.maddesinin 2.fıkrasında belirli organların tüm kararlarını kapsayacak şekilde "Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler" ile "Yüksek Askerî Şûra kararları", Anayasa'nın 159.maddesinin 4.fıkrası gereğince Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu kararları yargı denetiminin dışına çıkarılmıştır ve Anayasanın 129.maddesinin 3.fıkrası uyarınca memurların uyarma ve kınama cezalarının yargı denetimi çıkarılma imkânı getirilmiştir[694]. 4446 sayılı Kanunla 1999 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği[695] ile 1982 Anayasası'nın 47.maddesine şu fıkra eklenmiştir, "*Devlet, kamu iktisadî teşebbüsleri ve diğer kamu tüzelkişileri tarafından yürütülen yatırım ve hizmetlerden hangilerinin özel hukuk sözleşmeleri ile gerçek veya tüzelkişilere yaptırılabileceği veya devredilebileceği kanunla belirlenir.*"

---

[691] Resmî Gazete Tarihi : 9.11.1982, Sayısı: 17863 (Mükerrer), Kanun Numarası :2709.
[692] Uyar, ss.75-76; Anter, ss.79-81; Çora, s. 265.
[693] Anter, s.81; Bülent Tanör, **Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu**, Genişletilmiş 3.Baskı, BDS Yayınları, İstanbul, 1994, (İnsan Hakları), ss.141-142.
[694] Anter, ss.82-83.
[695] Resmi Gazete Tarihi: 14.08.1999, Sayısı: 23786, s. 16 ve devamı.

Bu fıkra hükmü ile kanuni düzenleme yoluyla idari yargının görev alanına giren idari sözleşmelerin adli yargıya ve özel hukuk hükümlerine tabi kılınma imkânı sağlanmıştır. Böylece idari yargının yargı yetkisi bazı kurumlar ve uyuşmazlıklar açısından doğrudan Anayasa hükümleri ile kısıtlanmıştır.

Yine 1982 Anayasasının 125.maddesinde yürütmenin güçlendirilmesi lehine ve idari yargının etkinliği aleyhine olacak şekilde, -1961 Anayasası dönemine göre- yürütmenin durdurulması şartları iki şartın birlikte gerçekleşmesini gerektirir şekilde ağırlaştırılmış, bunlara doğrudan Anayasa hükmünde yer verilmiş ve 125.maddenin son fıkrasında olağanüstü hâl, sıkıyönetim, seferberlik ve savaş halinde yürütmenin durdurulması kararı verilmesinin belirli sebeplerle sınırlandırılabileceği hüküm altına alınmıştır.

1982 Anayasasında Danıştay, 1961 Anayasasına benzer şekilde, Yargı bölümünde ve yüksek mahkemeler arasında sayılarak 155.maddede düzenlenmiştir. Danıştay hem temyiz mercii hem de ilk derece mahkemesi olarak düzenlenmiş, bu kez maddede ilk derece mahkemesi olarak idari mahkemelere de yer verilmiştir. 1982 Anayasası'nın 155.maddesinin ilk halinde Danıştay'ın görevleri şu şekilde düzenlenmiştir, "*Danıştay, davaları görmek, Başbakan ve Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarıları hakkında düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemek, idari uyuşmazlıkları çözümlemek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir."* 4446 sayılı Kanunla 1999 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği[696] ile Danıştay'ın imtiyaz sözleşmelerine ilişkin inceleme görevi "iki ay içinde düşüncesini bildirmek" olarak değiştirilmiş ve 6771 sayılı Kanunla 2017 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliği[697] ile ise madde metninde bulunan "Başbakan ve Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarıları" ve "tüzük tasarılarını incelemek" ibareleri çıkarılmıştır. Böylece Danıştay'ın idari danışma görevleri giderek azaltılmış ve yargısal yönü ön plana çıkarılmıştır.

Kanun düzeyindeki düzenlemeler bakımından Danıştay ve daha geniş olarak idari yargı için 1982 yılında üç temel kanun kabul edilmiş ve 521 sayılı Danıştay Kanunu yürürlükten kaldırılmıştır. Bu kanunlar 2575 sayılı Danıştay Kanunu[698], 2576 sayılı Bölge İdare Mahkemeleri, İdare Mahkemeleri ve Vergi Mahkemelerinin

[696] Resmi Gazete Tarihi: 14.08.1999, Sayısı: 23786, s. 16 ve devamı.
[697] Resmi Gazete Tarihi: 11.02.2017, Sayısı: 29976.
[698] Resmî Gazete Tarihi: 20.01.1982 Resmî Gazete Sayısı: 17580.

Kuruluşu ve Görevleri Hakkında Kanun[699] ve 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanunudur[700]. Bu kanunlarla yeniden bir idari yargı sistemi kurulmuş ve 2576 sayılı Kanun ile ilk defa birinci derece idare ve vergi mahkemeleri oluşturulmuş, 2576 sayılı Kanunun 15.maddesi ile daha önce yargısal faaliyet gösteren fakat mahkeme niteliğinde olmayan Vergiler Temyiz Komisyonu, İtiraz Komisyonu ve Gümrük Hakem Heyetleri kaldırılmış ve il ve ilçe idare kurullarının yargı yetkilerine son verilmiştir[701].

1982 yılında gerçekleştirilen söz konusu yasal düzenlemelerle Danıştay'ın yapısı ve işleyişi 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nda düzenlenmiştir. 2575 sayılı Kanunda Danıştay'ın "*Yüksek İdare Mahkemesi, danışma ve inceleme mercii*" olduğu (madde 1), yönetim ve temsilinin Danıştay Başkanı'na ait olduğu (madde 2) ve Danıştay meslek mensuplarının ise Danıştay Başkanı, Danıştay Başsavcısı, Danıştay başkanvekili, daire başkanları ile üyelerden oluştuğu (madde 3) düzenlenmiştir. Danıştay'ın karar organları ise Daireler, Danıştay Genel Kurulu, İdari İşler Kurulu, İdari Dava Daireleri Kurulu, Vergi Dava Daireleri Kurulu, İçtihatları Birleştirme Kurulu, Başkanlar Kurulu, Başkanlık Kurulu, Yüksek Disiplin Kurulu ve Disiplin Kurulu olarak belirlenmiştir (madde 5). Danıştay bünyesinde bir Danıştay üyesi tarafından Genel Sekreterlik görevi yerine getirilir (madde 6) ve idari hizmetler için Özlük İşleri, Evrak, Levazım, Kitaplık ve Yayın, Tasnif, Arşiv, Sosyal ve İdari İşler ve Özel Kalem müdürlükleri gibi büro ve kalemler kurulur (madde 7).

2575 sayılı Kanun uyarınca belirli görevleri yapanlar arasından seçilebilmektedir. Bu görevler; "*idari yargı hakim ve savcılığı, bakanlık, Cumhurbaşkanı yardımcılığı, bakan yardımcılığı, müsteşarlık, müsteşar yardımcılığı, elçilik, valilik, generallik, amirallik, Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği, Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Sekreterliği, Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Genel Sekreterliği, genel ve katma bütçeli dairelerde veya kamu kuruluşlarında genel müdürlük veya en az bu derecedeki tetkik ve teftiş kurul başkanlıkları, ile düzenleyici ve denetleyici kurumların başkanlıkları, yükseköğrenim kurumlarında hukuk, iktisat, maliye, kamu yönetimi profesörlüğü, kamu kurum ve kuruluşlarının başhukuk müşavirliği, birinci hukuk*

[699] Resmî Gazete Tarihi: 20.01.1982 Resmî Gazete Sayısı: 17580.
[700] Resmî Gazete Tarihi: 20.01.1982 Resmî Gazete Sayısı: 17580.
[701] Anter, s. 86.

müşavirliği, hukuk hizmetleri başkanlığı ve hukuk işleri müdürlüğü"dür (madde 8). İdari yargı hâkim veya savcılarının Danıştay üyesi olabilmesi için birinci sınıf hakim veya savcılığa ayrılmış olmaları, bu sınıfa ayrılmalarını takiben minimum üç yıl bu görev başarılı şekilde devam ettirmeleri ve birinci sınıfa ayrılma vasfını korumaları gerekmektedir (madde 8/2.f). İdari görevlerde çalışanlar bakımından da birtakım şartlar öngörülmüştür. Bu görevlerde çalışanların ise yüksek öğrenimlerini bitirdikten sonra Devlet hizmetlerinde onbeş yıl çalışmış olmaları, birini derece aylığını kazanılmış hak olarak almaları ve hakimlik için gerekli olan ahlaki nitelikleri haiz olmaları gerekmektedir (madde 8/3.f).

2575 sayılı Kanuna göre, Danıştay üyelerinin seçimi yukarıdaki vasıflara sahip kişiler arasından; dörtte üçü idari yargı hâkim ve savcılığından ve Hakimler ve Savcılar Kurulu tarafından, dörtte biri ise diğer görevliler arasından olacak şekilde Cumhurbaşkanı tarafından oniki yıllık görev süresi için ve yalnızca bir defalığına seçilir (madde 9). Danıştay Başkanı, Başsavcısı, başkanvekilleri ve daire başkanları ise Danıştay üyeleri arasından Danıştay Genel Kurulu tarafından üye tam sayısının salt çoğunluğu ile seçilirler, görev süreleri dört yıl olmakla birlikte tekrar seçilebilirler (madde 10).

Danıştay'ın yargılama faaliyetlerini yerine getiren karar organları, dava daireleri, İdari Dava Daireleri Kurulu, Vergi Dava Daireleri Kurulu ve İçtihatları Birleştirme Kurulu'dur[702]. İdari Dava Daireleri Kurulu ve Vergi Dava Daireleri Kurulu görev alanlarına göre idare ve vergi mahkemelerinin ısrar kararlarını görüşmek ve karara bağlamak ve Danıştay'ın ilk derece yargı mercii olduğu uyuşmazlıklarda verilen daire kararlarını temyizen karara bağlamakla görevli iken, İçtihatları Birleştirme Kurulu dava daireleri veya idari ve vergi dava daireleri kurullarının kararları arasında aykırılık veya uyuşmazlık bulunması halinde içtihadın birleştirilmesi veya var olan birleştirilmiş içtihadın değiştirilmesine karar vermekle görevlidir[703]. Daireler açısından Danıştay her bir dairede yeteri kadar üye olacak şekilde dokuz adet dava dairesi ve bir adet idari daire olacak şekilde on daireye sahiptir ve bu dairelerde heyetler bulunabilmekte ve heyetler bir başkan ve dört üyenin katılımı

[702] Gürsel Kaplan, **İdari Yargılama Hukuku**, 7. Baskı, Ekin Yayınları, 2020, ss. 122-125.
[703] Sancakdar ve Önüt, ss. 67-68.

ile salt çoğunlukla karar verir (madde 13)[704]. Danıştay'ın idari dairesi ve İdari İşler Kurulu Danıştay'a verilen danışma ve inceleme gibi idari görevlerini gerçekleştirirken, dava daireleri ise Danıştay'ın idari uyuşmazlıklara ilişkin yargılama görevini gerçekleştirir. Bu görevler aşağıda ayrıca incelenecektir.

Danıştay'ın iç işleyişini yürütmek üzere karar vermeye yetkili idari karar organları ise Danıştay Genel Kurulu, Yüksek Disiplin Kurulu, Disiplin Kurulu, Başkanlar Kurulu ve Başkanlık Kurulu'dur[705]. Görevlerine kısaca değinmek gerekirse, Yüksek Disiplin Kurulu Danıştay üyelerine ilişkin disiplin işlemlerini gerçekleştirirken Disiplin Kurulu Danıştay'da görevli memurlara ilişkin disiplin işlemlerini yerine getirmektedir; bunun yanında Başkanlar Kurulu daireler arasındaki görev uyuşmazlıklarını çözmek ve idare ve vergi mahkemeleri arasındaki görev ve yetki uyuşmazlıklarında ve bağlantılı davalarda merci tayini yapmak, Başkanlık Kurulu Danıştay üyelerinin ve tetkik hakimlerinin görev yerlerini belirlemek ve değiştirmek, dairelerin işbölümünü belirlemek görevlerini yerine getirirken Danıştay Genel Kurulu ise kanunla verilen seçim görevlerini yerine getirmek ve içtüzük ve yönetmelikleri kabul etmekle görevlidir[706].

C. Türk Danıştayı'nın Görev ve Yetkilerine Genel Bakış

1. Yüksek Mahkeme Olarak Türk Danıştayı'nın Yargısal Görevleri

Danıştay'ın bir mahkeme olarak yargılama faaliyetine ilişkin görevlerinin temeli, Anayasa'nın 155.maddesinde yer alırken bu görevleri 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nun 23 ve devamı maddelerinde düzenlenmiştir. Bu görevlerini Danıştay'ın ilk derece mahkemesi olarak ve temyiz mahkemesi olarak görevleri şeklinde incelemek mümkündür.

Danıştay'ın temyiz mahkemesi olarak görevi 1982 Anayasası'nın 155.maddesinde "*Danıştay, idari mahkemelerce verilen ve kanunun başka bir idari*

[704] 2016 tarihli ve 6723 sayılı Kanun ile değiştirilmeden önce Danıştay'ın iki dairesi idari daire olarak görev yapmakta ve kalanı dava dairesi olmak üzere toplam on yedi dairesi bulunmaktaydı.
[705] Kaplan, ss. 120-121; Cengiz Derdiman, **İdari Yargının Genel Esasları**, 3. Baskı, Aktüel Yayınları, Bursa, 2014, ss.49-50.
[706] Sancakdar ve Önüt, ss. 67-68.

yargı merciine bırakmadığı karar ve hükümlerin son inceleme merciidir." şeklinde düzenlenmiştir. Bu görevi 2575 sayılı Kanunun 23.maddesinin (a) bendinde "*İdare Mahkemeleri ile vergi mahkemelerinden verilen kararlar ve ilk derece mahkemesi olarak Danıştay'da görülen davalarla ilgili kararlara karşı temyiz istemlerini inceler ve karara bağlar.*" şeklinde düzenlenmiştir. Aynı minvalde Kanunun 25.maddesinde de Danıştay'ın temyiz mercii olarak görevi belirtilmiş ve Danıştay'ın ilk derece mahkemelerinin nihai kararları ile ilk derece mahkemesi olarak Danıştay'da görülen davalarda verilen kararların nihai kararlarını temyiz yolu ile inceleyeceği belirtilmiştir. Fakat bu hükümleri 2014 yılında 6546 sayılı Kanun ile 2577 sayılı İdari Yargılama Usulü Kanununda değişiklik yapan kanun hükümleri ile birlikte değerlendirmek gerekir[707]. Söz konusu kanun değişikliği ile 2577 sayılı Kanunun 45. ve 46.maddeleri uyarınca ilk derece mahkemelerinin nihai kararlarına karşı -her yıl yeniden değerleme oranına göre belirlenen parasal sınırı aşıyorsa[708]- öncelikle istinaf mahkemesi olarak bölge idare mahkemelerine istinaf başvurusu yapılması gerekmekte olup, bölge idare mahkemelerinin ise Kanunun 46.maddesinde sayılan kararlarına karşı Danıştay nezdinde temyiz başvurusu yapılması mümkündür. Bunun istisnası olarak ise yine 6545 sayılı Kanunla 2577 sayılı Kanuna eklenen 20/A maddesindeki ivedi yargılama usulüne ve 20/B maddesindeki merkezî ve ortak sınavlara ilişkin yargılama usulüne tabi uyuşmazlıklarda ilk derece mahkemelerinin nihai kararlarına karşı -istinaf başvurusu yapılmadan- doğrudan Danıştay nezdinde temyiz başvurusu yapılması öngörülmüştür[709]. Bu usul doktrinde sıçramalı temyiz olarak ifade edilmektedir[710]. Son olarak da Danıştay dava dairelerinin ilk derece mahkemesi olarak karar verdiği davalarda konusuna göre Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu ya da Vergi Dava Daireleri Kurulu nezdinde temyiz başvurusu yapılabilir (madde 46).

Bölge idare mahkemelerinin nihai kararları arasından yalnızca 2577 sayılı Kanunun 46.maddesinde yer alan davalar hakkında verdiği kararlara karşı temyiz

---

[707] Bahtiyar Akyılmaz, Murat Sezginer ve Cemil Kaya, **Türk İdari Yargılama Hukuku,** 3. Baskı, Savaş Yayınevi, 2019, s. 15.

[708] Vergi davaları, tam yargı davaları ve idari işlemlere karşı açılan iptal davaları bakımından 2023 yılı için idari yargıda istinaf sınırı 20 000 TL olarak belirlenmiştir, konusu bu miktarın altındaki davalarda istinafa ve dolayısıyla da temyize başvurulması mümkün değildir. (2577 sayılı Kanun madde 45/1.fıkra).

[709] Çınarlı, İstinaf, s. 135.

[710] Sancakdar ve Önüt, s. 383.

başvurusunda bulunulabilir. Buna göre Danıştay nezdinde temyiz başvurusuna konu edilebilecek davalar şunlardır,

"a) Düzenleyici işlemlere karşı açılan iptal davaları.
b) Konusu yüz bin Türk lirasını[711] aşan vergi davaları, tam yargı davaları ve idari işlemler hakkında açılan davalar.
c) Belli bir meslekten, kamu görevinden veya öğrencilik statüsünden çıkarılma sonucunu doğuran işlemlere karşı açılan iptal davaları.
d) Belli bir ticari faaliyetin icrasını süresiz veya otuz gün yahut daha uzun süreyle engelleyen işlemlere karşı açılan iptal davaları.
e) Müşterek kararnameyle yapılan atama, naklen atama ve görevden alma işlemleri ile daire başkanı ve daha üst düzey kamu görevlilerinin atama, naklen atama ve görevden alma işlemleri hakkında açılan iptal davaları.
f) İmar planları, parselasyon işlemlerinden kaynaklanan davalar.
g) Tabiat Varlıklarını Koruma Merkez Komisyonu ve Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunca itiraz üzerine verilen kararlar ile 18/11/1983 tarihli ve 2960 sayılı Boğaziçi Kanununun uygulanmasından doğan davalar.
h) Maden, taşocakları, orman, jeotermal kaynaklar ve doğal mineralli sular ile ilgili mevzuatın uygulanmasına ilişkin işlemlere karşı açılan davalar.
ı) Ülke çapında uygulanan öğrenim ya da bir meslek veya sanatın icrası veyahut kamu hizmetine giriş amacıyla yapılan sınavlar hakkında açılan davalar.
i) Liman, kruvaziyer limanı, yat limanı, marina, iskele, rıhtım, akaryakıt ve sıvılaştırılmış petrol gazı boru hattı gibi kıyı tesislerine işletme izni verilmesine ilişkin mevzuatın uygulanmasından doğan davalar.
j) 8/6/1994 tarihli ve 3996 sayılı Bazı Yatırım ve Hizmetlerin Yap-İşlet-Devret Modeli Çerçevesinde Yaptırılması Hakkında Kanunun uygulanmasından ve 16/7/1997 tarihli ve 4283 sayılı Yap-İşlet Modeli ile Elektrik Enerjisi Üretim Tesislerinin Kurulması ve İşletilmesi ile Enerji Satışının Düzenlenmesi Hakkında Kanunun uygulanmasından doğan davalar.
k) 6/6/1985 tarihli ve 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanununun uygulanmasından doğan davalar.
l) 3/7/2005 tarihli ve 5403 sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanununun uygulanmasından doğan davalar.
m) Düzenleyici ve denetleyici kurullar tarafından görevli oldukları piyasa veya sektörle ilgili olarak alınan kararlara karşı açılan davalar."

2577 sayılı Kanunun 20/B maddesi gereğince "*Millî Eğitim Bakanlığı ile Ölçme, Seçme ve Yerleştirme Merkezi tarafından yapılan merkezî ve ortak sınavlar, bu sınavlara ilişkin iş ve işlemler ile sınav sonuçları hakkında açılan davalar"* bakımından da temyiz başvurusu yapılabilir. Son olarak ise 2577 sayılı Kanunun 20/A maddesi uyarınca ivedi yargılama usulü kapsamında Danıştay'da temyiz başvurusu yapılabilecek uyuşmazlıklar ise şu şekildedir,

"a) İhaleden yasaklama kararları hariç ihale işlemleri.
b) Acele kamulaştırma işlemleri.
c) Özelleştirme Yüksek Kurulu kararları.

[711] Vergi davaları, tam yargı davaları ve idari işlemlere karşı açılan iptal davaları bakımından 2023 yılı için idari yargıda temyiz sınırı 581 000 TL olarak belirlenmiştir.

d) 12/3/1982 tarihli ve 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu uyarınca yapılan satış, tahsis ve kiralama işlemleri.
e) 9/8/1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu uyarınca, idari yaptırım kararları hariç çevresel etki değerlendirmesi sonucu alınan kararlar.
f) 16/5/2012 tarihli ve 6306 sayılı Afet Riski Altındaki Alanların Dönüştürülmesi Hakkında Kanun uyarınca alınan Cumhurbaşkanı kararları."

2577 sayılı Kanunun 49.maddesi uyarınca Danıştay temyizen incelediği kararlara ilişkin olarak onama, gerekçesini değiştirerek onama, düzelterek onama, bozma, kısmen onama ve kısmen bozma kararları verebilir. Danıştay'ın temyiz incelemesinin mahiyeti açısından 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nun 23.maddesinin (a) bendine göre *"Danıştay'ın temyiz mercii olarak görevi, bir hukuk kuralının uygulanmaması veya yanlış uygulanması şeklinde ortaya çıkan hukuka aykırılıkların denetimini yapmakla sınırlıdır."* Bu kural bakımından Danıştay'ın temyiz incelemesi sırasında maddi vakalara ilişkin bir araştırmaya girmeden hukukilik denetimi yapması ve hukuk kurallarının uygulanışını denetlemesi gerektiği ifade edilmektedir[712]. Fakat 2577 sayılı Kanunun 20/A/2-i hükmü ve 20/B/1-h hükmünde yer alan "*Danıştay evrak üzerinde yaptığı inceleme sonunda, maddi vakıalar hakkında edinilen bilgiyi yeterli görürse veya temyiz sadece hukuki noktalara ilişkin ise yahut temyiz olunan kararda maddi yanlışlıkların düzeltilmesi mümkün ise işin esası hakkında karar verir. Aksi hâlde gerekli inceleme ve tahkikatı kendisi yaparak esas hakkında yeniden karar verir.*" düzenlemeleri gerekçe gösterilerek, ivedi yargılama usulüne ve merkezî ve ortak sınavlara ilişkin yargılama usulüne tabi uyuşmazlıkların temyiz incelemesi sırasında Danıştay'ın istinaf yargılamasına özgü yetkilere sahip kılındığı belirtilmektedir[713].

Danıştay'ın ilk derece mahkemesi olarak görevine ise Anayasa'nın 155.maddesinde "*Danıştay, ... Kanunla gösterilen belli davalara da ilk ve son derece mahkemesi olarak bakar.*" hükmü ile yer verilmiştir. 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nun 23.maddesinde ise buna paralel şekilde, "*Danıştay: ...b) Bu Kanunda yazılı idari davaları ilk ve son derece mahkemesi olarak karara bağlar."* düzenlemesi bulunmaktadır.

---

[712] Kemal Gözler ve Gürsel Kaplan, **İdare Hukuku Dersleri**, 21. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2019, s. 753; Zehreddin Aslan (Ed.), **Açıklamalı ve İçtihatlı İdari Yargılama Usulü Kanunu**, 3. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2022, s. 459; Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, s. 572; Sancakdar ve Önüt, s. 383.
[713] Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, ss. 571, 576.

Danıştay 1982 yılına dek idari yargıda mahkeme sıfatını taşıyan tek yargı yeri iken 2576 sayılı Kanun ile idare mahkemelerinin kurulması ile bu mahkemeler 2576 sayılı Kanunun 5.maddesi uyarınca idari yargıda genel görevli mahkeme olmuş ve Danıştay'ın ilk derece mahkemesi olarak göreceği davalar istisnai olarak kanunda sayılmıştır. Danıştay'ın ilk derece mahkemesi olarak bakacağı davalara ilişkin düzenleme 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nun 24.maddesinde yer almaktadır. Maddenin ilk fıkrasına göre; Danıştay şu işlemlere karşı açılacak iptal ve tam yargı davalarında ilk derece mahkemesi olarak görevlidir,

> "*1. Cumhurbaşkanı kararlarına,*
> *2. Cumhurbaşkanınca çıkarılan Cumhurbaşkanlığı kararnameleri dışındaki düzenleyici işlemlere,*
> *3. Bakanlıklar ile kamu kuruluşları veya kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşlarınca çıkarılan ve ülke çapında uygulanacak düzenleyici işlemlere,*
> *4. Danıştay İdari Dairesince veya İdari İşler Kurulunca verilen kararlar üzerine uygulanan eylem ve işlemlere,*
> *5. Birden çok idare veya vergi mahkemesinin yetki alanına giren işlere,*
> *6. Danıştay Yüksek Disiplin Kurulu kararları ile bu Kurulun görev alanı ile ilgili Danıştay Başkanlığı işlemlerine,*
> *7. Tahkim yolu öngörülmeyen kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerinden doğan idari davalar."*

2575 sayılı Kanunun 24.maddesi haricinde başka kanunlarda da Danıştay'ın ilk derece mahkemesi olarak göreceği davalar öngörülmüştür. Örneğin, 2954 sayılı Türkiye Radyo ve Televizyon Kanunu'nun 23.maddesi, 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanunun 27/a maddesi, 6015 sayılı Devlet Desteklerinin İzlenmesi ve Denetlenmesi Hakkında Kanunun 6.maddesi, 6087 sayılı Hakimler ve Savcılar Kurulu Kanunu'nun 33.maddesi, 6112 sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluş ve Yayın Hizmetleri Hakkında Kanunun 7.maddesi ve 6491 sayılı Türk Petrol Kanununun 20.maddesi uyarınca Danıştay çeşitli uyuşmazlıklarda ilk derece mahkemesi olarak görevli kılınmıştır[714]. Danıştay'ın ilk derece mahkemesi olarak bakacağı bir başka dava olarak ise 2577 sayılı Kanunun 28.maddesi uyarınca Danıştay'ın yine bu sıfatla verdiği kararın uygulanmaması nedeniyle açılacak tam yargı davalarının da yine ilk derece mahkemesi olarak Danıştay'da açılması gerektiği ifade edilmektedir[715]. 1961 Anayasası döneminde kabul edildiği kanun hükümlerinde Danıştay'ın ilk derece mahkemesi olarak görevli olduğunun belirtildiği başkaca kanun

[714] Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, ss.16-17; Gözler ve Kaplan, s. 757.
[715] Kaplan, ss.136-137.

hükümleri bulunsa da bu atıfların 2576 sayılı Kanunun "İdare Mahkemelerinin görevleri" başlıklı 5.maddesinin 2.fıkrasında yer alan "*Özel Kanunlarda Danıştayın görevli olduğu belirtilen ve İdari Yargılama Usulü Kanunu ile idare mahkemelerinin görevli kılınmış bulunduğu davaları çözümler.*" hükmü uyarınca idare mahkemelerine yapıldığının kabul edilmesi gerektiği ifade edilmektedir[716]. Diğer idari yargı mercilerinde olduğu gibi, Danıştay, gördüğü iptal davaları ile idareleri hukuka uygun işlem ya da eylem yapmaya zorlamaktadır[717].

2575 sayılı Danıştay Kanunu'nun "İlk derece mahkemesi olarak Danıştay'da görülecek davalar" başlık 24.maddesinin 2.fıkrasında yer alan "*Danıştay, belediyeler ile il özel idarelerinin seçimle gelen organlarının organlık sıfatlarını kaybetmeleri hakkındaki istemleri inceler ve karara bağlar.*" hükmü konusunda Danıştay'ın yer yönünden yerinden yönetimlerin seçimle gelen organlarına ilişkin organlık sıfatlarını kaybetmeleri hakkındaki istemleri inceleme görevi dava dairesi olan Danıştay'ın 8.Dairesine verilmiş[718] ve bu konuda söz konusu görevinin yargısal bir görev olup olmadığı hususunda doktrinde farklı görüşler bulunmaktadır. İlk görüşe göre Anayasa'nın 127.maddesinin 4.fıkrasının 1.cümlesinde yer alan "*Mahalli idarelerin seçilmiş organlarının, organlık sıfatını kazanmalarına ilişkin itirazların çözümü ve kaybetmeleri, konusundaki denetim yargı yolu ile olur.*" hüküm uyarınca mahalli idarelerin seçimle gelen organlarının organlık sıfatlarını kaybetmelerine ilişkin itiraz ve denetim ancak yargı yolu ile olabileceğinden Danıştay'ın bu konudaki kanunla öngörülen görevi de yargısal bir görev olarak kabul edilmektedir[719]. Bir başka görüşe göre, 2575 sayılı Kanunun 24.maddesinin 2.fıkrası ile öngörülen usul bir idari dava olarak değerlendirilmemekte, söz konusu hükümle Danıştay'a idari vesayet yetkisi verildiği belirtilmekle beraber Anayasa hükmü ile değerlendirildiğinde bu görevin uygulamada yargısal nitelikte sayıldığı fakat esasen bu görevi Danıştay'ın idari dairelerinin yerine getirmesi gerektiği ifade edilmektedir[720]. Doktrindeki bir diğer görüş ise bu görevin bir dava dairesi olan Danıştay 8. Dairesine verilmesine rağmen

---

[716] Kaplan, s. 137.
[717] Yıldırım Uler, **İdari Yargıda İptal Kararlarının Sonuçları**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 281, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970, s. 119.
[718] Danıştay Başkanlığı, Danıştay Dava Daireleri Arasındaki İş Bölümü Kararı, Danıştay Başkanlık Kurulu Kararı Karar No: 2020/62, https://www.danistay.gov.tr/icerik/26 , (22.02.2023).
[719] Sancakdar ve Önüt, s. 75.
[720] Kaplan, ss.131, 132, 135.

bu konudaki istemlerin iptal veya tam yargı yolu ile Danıştay dairesi önüne gelmediğini, iptal veya tam yargı davası niteliğinde olmayan bu görevin uyuşmazlık çözme görevi ve dolayısıyla yargısal bir görev değil, bir denetim görevi olduğunu, 2577 sayılı Kanunu Ek Madde 2 ile öngörülen özel usulün uygulandığını ve bu denetimin organik anlamda yargısal bir denetim olduğu, fakat bir yargı mercii tarafından gerçekleştirildiğinden idari vesayet denetimi olarak nitelendirilemese de maddi anlamda bir idari vesayet denetimi yönü bulunduğundan "karma bir denetim" olduğu belirtmekte ve daha önce Danıştay idari dairesine verilen bu görevin Anayasanın 127.maddesindeki "yargı yolu" ile denetimin yapılmasına ilişkin emredici hükmü gereğince dava dairelerinden Danıştay 8.Dairesine verilmesi neticesinde "*idari vesayet denetimi şeklinde bir idari görev"* olduğu ifade edilmektedir[721].

2. Türk Danıştayı'nın İdari Görevleri

Danıştay yukarıda incelendiği üzere yargısal fonksiyonu açısından bir yüksek mahkeme olmasının yanında, idari fonksiyonu açısından da merkezi idareye yardımcı kuruluşlardan sayılmaktadır[722]. Danıştay'ın bu çift yönlü görevi tarihi gelişimi içinde kimi zaman biri kimi zaman diğeri ön plana çıkacak şekilde değişmiştir. Danıştay'ın idari görevlerine ilişkin günümüzdeki temel düzenleme 1982 Anayasasının 155.maddesinin 2.fıkrasıdır. 1982 Anayasasının 155.maddesinin 2.fıkrası Anayasanın kabul edildiği ilk halinde; "*Danıştay, davaları görmek, Başbakan ve Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarıları hakkında düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemek, idari uyuşmazlıkları çözmek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir*." şeklinde iken, 1999 yılında 4446 sayılı Kanun ile gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile "*Danıştay, davaları görmek, Başbakan ve Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarıları, kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri hakkında iki ay içinde düşüncesini bildirmek, tüzük tasarılarını incelemek, idari uyuşmazlıkları çözmek ve*

[721] Cemil Kaya, **Mahalli İdarelerin Seçilmiş Organlarının Organlık Sıfatlarını Kaybetmeleri**, Seçkin Yayınları, Ankara 2007, ss. 327-329; Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, s. 14.
[722] Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları Cilt: 2**, 3. Bası, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966, s. 778; Duran, s. 104; Metin Günday, **İdari Yargılama Hukuku**, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2022, s. 104; Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 137; Gözler, ss. 160-161.

kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir." şeklini almış ve son olarak ise 2017 yılında 6771 sayılı Kanun ile gerçekleştirilen Anayasa değişikliği ile "*Danıştay, davaları görmek, kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri hakkında iki ay içinde düşüncesini bildirmek, idari uyuşmazlıkları çözmek ve kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir.*" düzenlemesi ile yürürlükte bulunan son halini almıştır. 1961 Anayasasında olduğu gibi 1982 Anayasasında da Yargı bölümünde düzenlenen ve yüksek mahkemeler arasında sayılan Danıştay'ın idari görevleri 1982 Anayasası döneminde bir hayli azalmış olup halihazırda Anayasa düzeyinde yalnızca "*kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri hakkında iki ay içinde düşüncesini bildirmek"* görevi bulunmaktadır. Elbette 155.maddenin 2.fıkrasında yer alan "*kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir."* hükmüne dayanılarak kanunla veya Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile Danıştay'a başka danışma görevleri getirilmesinin mümkün olduğu ifade edilmektedir[723]. Nitekim bu hükme dayanılarak ihdas edilecek görevlerin yargısal görevler değil idari görevler olacağı belirtilmektedir[724]. Danıştay'ın idari görevleri kapsamında bir konu hakkında verdiği görüşün yargısal dairelerin önüne gelen uyuşmazlıklar bakımından bağlayıcı olup olmayacağı sorunsalı için öğretide, söz konusu idari görüşlerin dava daireleri için bağlayıcı nitelikte olmadığı ifade edilmiştir[725].

Danıştay'ın idari görevlerini 2575 sayılı Kanun uyarınca tek idari dairesi olan Birinci Daire ve kurul olarak ise İdari İşler Kurulu yürütür (madde 41). 2575 sayılı Kanunun 42.maddesine göre Birinci Dairenin görevleri şu şekildedir,

i. *"Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini,*
ii. *Kanunlarında Danıştay'dan alınacağı yazılı bulunan düşüncelere ilişkin istekleri,*
iii. *6830 sayılı İstimlak Kanununun otuzuncu maddesinin uygulanmasından çıkan uyuşmazlıkları,*
iv. *İdarei Umumiyei Vilayat Kanunu Muvakkatı gereğince doğrudan doğruya veya itiraz yoluyla Danıştay'a verilen işleri,*
v. *Belediye Kanunu ile Danıştay'a verilip idari davaya konu olmayan işleri,*
vi. *Derneklerin, kamu yararına çalışan derneklerden sayılabilmesi için yapılacak teklifleri,*
vii. *Memurlar ve diğer kamu görevlilerinin yargılanmalarına ilişkin mevzuat uyarınca görülecek işleri*

[723] Sancakdar ve Önüt, s. 63; Gözler, s. 162; Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, s. 9.
[724] Yıldırım Kuzum ve Güven Dinçer, "Danıştay'ın İdari Görevleri", **Yüzyıl Boyunca Danıştay**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, s. 732.
[725] Yahya K. Zabunoğlu, **İdari Yargı Hukuku Dersleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 72.Taksir Daktilo, Ankara, 1982, s. 67.

incelemek, gereğine göre karara bağlamak veya düşüncesini bildirmektir."

Danıştay İdari İşler Kurulu'nun görevleri ise 2575 sayılı Kanunun 46.maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre görevleri,

i. "Kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini
ii. Kanunlarda Danıştay İdari İşler Kurulunda görüşüleceği yazılı olan işleri,
iii. Danıştay idari daire ve kurulları arasında çıkacak görev uyuşmazlıklarını,
iv. Yukarıda yazılı olanlardan başka idari dairelerden çıkan işlerden Danıştay Başkanının havale edeceği işleri,
v. Memurin Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkatı hükümlerine göre ilgili dairece birinci derecede verilen men'i muhakeme kararlarını kendiliğinden, lüzumu muhakeme kararlarını ise itiraz üzerine,

incelemek, gereğine göre karara bağlamak veya düşüncesini bildirmektir."

2575 sayılı Kanun uyarınca idari görevlerin Danıştay nezdinde işleyişine de yer verilmiştir. Birinci Daire tarafından hakkında karar verilen işlerden İdari İşler Kurulu'na havale edilmeyenlerin ilgili bakanlık, kararın bakanlığın görüşüne uygun olmaması gerekçesiyle Danıştay Başkanı'ndan kararın İdari İşler Kurulu'nda görüşülmesini isteyebilir (madde 46/2.fıkra). Bunun yanında Birinci Dairenin görev ve usule yönelik gerekçelerle işin esası hakkında karar vermediği hallerde İdari İşler Kurulu'nun işi tekrar Birinci Daireye gönderme yetkisi bulunmaktadır, bu durumda Birinci Daire incelemeyi gerçekleştirerek bir karar verir (madde 46/3.fıkra). Görüldüğü üzere İdari İşler Kurulu, idari dairenin belirtilen durumlarda kararlarını inceleyen ve geri gönderen Birinci Dairenin üzerinde bulunan kurul gibi yetkilerle donatılmıştır[726]. İdari daire ve kurullarda idari işlerin görüşülmesi usulü bakımından ise üye ve tetkik hakimlerin açıklamalarının dinlenmesinin ardından öncelikle görev ve usule ilişkin hususların değerlendirileceği, sonrasında ise diğer konular hakkında karar verileceği düzenlenmiştir.

Tarihi gelişimi içinde değerlendirildiğinde yürürlükteki mevzuatımız açısından Danıştay'ın idari görevleri bir hayli azalmış ve idari ve danışma görevleri hem Anayasal hem de kanuni ölçüde kademeli olarak kaldırılmıştır[727]. Durum bu şekilde olsa da bu görevlerin hukuki ve kurumsal geçmişimizdeki düzenlenişi tez çalışmamız açısından önem arz ettiğinden bu bölümde Danıştay'ın yürürlükten kaldırılmış olan ve

[726] Murat Sezginer, "Dünden Bugüne Conseil D'etat ve Danıştayın İnceleme ve Danışma Fonksiyonu", **Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu 149. Yıl**, Danıştay Yayınları No: 93, Ankara 2017, ss.101-132, s. 121.

[727] Akyılmaz, Sezginer ve Kaya, s.10. Bu durumun aynı zamanda Anayasa'ya aykırılık taşıdığı belirtilmektedir, Ali D. Ulusoy, "Danıştay'ın Yargılama Dışı Görevleri", **Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu: 146.Yıl,** Danıştay Yayınları No: 86, Ankara, 2014, ss.63-73, (Danıştay'ın Yargılama Dışı Görevleri), s. 63.

halen yürürlükte olan idari görevleri, kararlarının niteliği yönünden bir ayrıma tabi tutularak danışma kararları, inceleme kararları ve diğer idari kararları[728] şeklinde incelenmiştir.

a. Danışma Kararları

Danıştay'ın danışma kararları doktrinde "*idari ve hukuki konularda aydınlatılması istenen sorunlar hakkında görüş ve düşünce içeren işlemler*" olarak tanımlanmakta ve alınması ihtiyari-uyulması ihtiyari görüşler, alınması zorunlu-uyulması ihtiyari görüşler ve alınması zorunlu-uyulması zorunlu görüşler olarak sınıflandırılmaktadır[729]. Danıştay nezdindeki görüş isteme taleplerinin idarelerin kendiliğinden işlem gerçekleştirebileceği ve genel, soyut, objektif nitelikte düzenleyici işlemler için mümkün olabileceği, bu bakımdan birel işlemler bakımından ya da derdest davalar veya yargı kararlarının uygulanması açısından Danıştay'a görüş sorulamayacağı Danıştay idari dairesi ve İdari İşler Kurulunun içtihadı ile sabit bulunmaktadır[730].

Yürürlükteki mevzuatımız açısından Danıştay'ın danışma görüşü verme yetkisi Anayasa'nın 155.maddesinde öngörülen kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerine ilişkin olarak bulunmaktadır. Bunların Danıştay'da görüşülmesine ilişkin düzenleme 2575 sayılı Kanunun 48.maddesinde yer almaktadır. Buna göre, Danıştay, "*kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri hakkında düşüncesini bildirmeyi, geliş tarihinden itibaren iki ay içinde sonuçlandırmak zorundadır*." hükmüne yer verilmiştir.

2017 yılında 6771 sayılı Kanun ile gerçekleştirilen Anayasa değişikliğine kadar Danıştay'ın danışma görüşü vermekle yetkili olduğu bir diğer husus Anayasa'nın 155.maddesinde "*Başbakan ve Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarıları hakkında düşüncesini bildirmek"* şeklinde yer almakta ve Danıştay yürütme organının talep etmesi halinde kanun tasarıları hakkında danışma görevini yerine

[728] Kuzum ve Dinçer, s. 736; Duran, ss. 105-108.
[729] Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, ss. 137, 139-140. Danıştay'ın idari görevlerini "idareye yüksek hukuk müşavirliği yapma" ve "fiili ombusmanlık" görevleri olarak ayıran görüş için bakınız, Ulusoy, Danıştay'ın Yargılama Dışı Görevleri, s. 63.
[730] Sezginer, Dünden Bugüne, ss.123-124.

getirebilmekteydi. Bu görevin bulunduğu dönemde yürütme organı tarafından söz konusu idari usulün çok fazla uygulanmadığı belirtilmektedir[731].

2017 yılında gerçekleştirilen söz konusu Anayasa değişikliğini takiben 2 Temmuz 2018 tarihli ve 703 sayılı Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname[732] ile 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nun Birinci Dairenin görevlerini düzenleyen 42.maddesinin (a), (b), (d) ve (f) maddeleri ilga edilmiştir. Bu hükümlerin hepsi Danıştay'ın danışma görüşü vermesine veya incelemesine yönelik bentlerdir. Yürürlükten kaldırılan hükümler şu şekildedir;

- Başbakanlık veya Bakanlar Kurulunca gönderilen kanun tasarı ve teklifleri,
- Başbakanlıktan gönderilen tüzük tasarıları,
- İdari makamlar arasında görev ve yetkiden doğan ve Başbakanlıktan gönderilen uyuşmazlıklar,
- Danıştayca istişari mahiyette incelenmek ve düşüncesini bildirmek için Devlet Başkanlığı veya Başbakanlıktan gönderilecek işlerdir.

5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 4.maddesi, belediyelerin kurulması işleminin tesisinden önce merkezi idarenin Danıştay'dan görüş alma zorunluluğunu içermekteydi. Fakat yine 2 Temmuz 2018 tarihli ve 703 sayılı Kanun Hükmüne Kararname ile 5393 sayılı Belediye Kanununda belediyelerin kuruluşuna ilişkin olarak kanunun 4.maddesinin 5.fıkrasında "Danıştay'ın görüşü alınarak müşterek kararname" ifadesi kaldırılmış ve yerine "Cumhurbaşkanı kararı" ifadesi getirilmiştir ve Danıştay'ın Belediyelerin kuruluşundaki alınması zorunlu-uyulması ihtiyari danışma görüşü verme yetkisi kaldırılarak yasal düzenleme "*Cumhurbaşkanı kararı ile o yerde belediye kurulur.*" şeklinde son halini almıştır[733]. Yine benzer şekilde Belediyelerin tüzel kişiliğinin sona erdirilmesi ve köye dönüştürülmesini düzenleyen 5393 sayılı Kanunun 11.maddesinde bu işleminde *"Danıştayın görüşü alınarak, İçişleri Bakanlığının teklifi üzerine müşterek kararname"* ile gerçekleştirileceği düzenlenirken 2018 tarihli ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile bu işlemin Cumhurbaşkanı kararı ile ihdas edileceği düzenlenmiş ve böylece Danıştay'ın

[731] Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 140.
[732] Resmî Gazete Tarihi: 09.07.2018 Resmî Gazete Sayısı: 30473.
[733] Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 140.

belediyeler bakımından da bu yetkisi kaldırılmıştır. Bunun yanında 1930 tarihli mülga 1580 sayılı Belediye Kanununda da Danıştay'a benzer idari görevler verilmiştir[734].

Mülga 4353 sayılı Maliye Vekaleti Başhukuk Müşavirliğinin ve Muhakemat Umum Müdürlüğünün Vazifelerine, Devlet Davalarının Takibi Usullerine ve Merkez ve Vilayetler Kadrolarında Bazı Değişiklikler Yapılmasına Dair Kanunun[735] 29.maddesinde kanun kapsamındaki idarelerin taraf olduğu belli bir miktarı aşan dava ve icra takiplerinden ve aleyhte sonuçlananların yüksek dereceli merciler tarafından tetkikinin istenmesinden vazgeçilmesi Danıştay'ın uygun görüşü (muvafık mütalaası) ile ve Maliye Bakanlığı kararnamesi ile mümkün olmaktaydı. Bu düzenleme ile Maliye Bakanlığı bakımından Danıştay'dan alınması ve uyulması zorunlu bir görüş alınması gerekmekteydi[736]. 2011 yılında 4353 sayılı Kanun 659 sayılı Genel Bütçe Kapsamındaki Kamu İdareleri ve Özel Bütçeli İdarelerde Hukuk Hizmetlerinin Yürütülmesine İlişkin Kanun Hükmünde Kararname[737] ile yürürlükten kaldırılmıştır. Fakat 659 sayılı Kanun Hükmünde Kararname'nin 17.maddesi ile 1984 tarihli 3056 sayılı Başbakanlık Teşkilatı Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun'un 22.maddesi değiştirilmiş ve Başbakanlık Hukuk Hizmetleri Başkanlığına "*Başbakanlıkça Danıştay görüşü alınmasına ihtiyaç duyulan konularla ilgili işlemleri yürütmek*" görevi verilerek, Başbakanlık tarafından Danıştay nezdinde ihtiyari görüş başvurusu yapma imkanı getirilmiştir. Bu husus Danıştay'ın giderek azalan idari görevleri bakımından dikkat çekici bir gelişme olarak görülmüştür[738]. Fakat 2017 yılındaki Anayasa değişikliği ile Başbakanlık kurumunun kaldırılması neticesinde 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 3056 sayılı Kanun ilga edilmiş ve Cumhurbaşkanlığı hükümet sisteminde merkezi idareyi düzenleyen 4 sayılı Bakanlıklara Bağlı, İlgili, İlişkili Kurum ve Kuruluşlar ile Diğer Kurum ve Kuruluşların Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nde[739] Danıştay'a ihtiyari görüş sorulmasına ilişkin herhangi bir düzenlemeye yer verilmemiştir.

---

[734] Danıştay'ın o dönemdeki görevlerinin ayrıntılı açıklamaları için bakınız. Mehmet Ali Çeltik, "Belediye Kanununa Göre Danıştayca Verilen Kanuni Mütalaalar", **Yüzyıl Boyunca Danıştay**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, ss. 779-788.
[735] Resmî Gazete Tarihi: 18.01.1943 (18 Kanunusani 1943), Resmî Gazete Sayısı: 5307.
[736] Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 140.
[737] Resmî Gazete Tarihi: 02.11.2011 Resmî Gazete Sayısı: 28103.
[738] Gülan, s. 58.
[739] Resmî Gazete Tarihi: 15/7/2018 Resmî Gazete Sayısı: 30479.

b. İnceleme Kararları

Danıştay'ın inceleme şeklindeki kararları "*Anayasa ve kanunlarda öngörülen konularda yetkili organ ve makamlarca alınacak kararlara ait tasarı metinlerinin kabulünden önceki son biçimi üzerinde düşünce ve önerileri içeren işlemler*"[740] olarak tanımlanmaktadır. Danıştay'ın idari görevlerinden inceleme görevi kapsamında iki tür görevi bulunmaktaydı bunlar tüzük tasarılarını incelemek ve imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini incelemekti.

Danıştay'ın tüzük tasarılarını incelemek görevi 2017 yılında 6771 sayılı Kanun ile gerçekleştirilen Anayasa değişikliğine değin 1982 Anayasası'nın 155.maddesinde ve 1961 Anayasasının 140.maddesinde yer almaktaydı. Tüzükler 1982 Anayasasının mülga 115.maddesinde "*Bakanlar Kurulu, kanunun uygulanmasını göstermek veya emrettiği işleri belirtmek üzere, kanunlara aykırı olmamak ve Danıştayın incelemesinden geçirilmek şartıyla tüzükler çıkarabilir. Tüzükler, Cumhurbaşkanınca imzalanır ve kanunlar gibi yayımlanır.*" şeklinde düzenlenmekteydi. 2017 yılında yapılan Anayasa değişikliğinden önce, tüzükler kanunun uygulanmasını göstermek veya emrettiği işleri belirtmek üzere ihdas edilmekte idi ve tüzük çıkarma yetkisi Bakanlar Kurulu'nda olmakla birlikte Danıştay'ın incelemesinden geçirilmesi zorunlu idi. Tüzüklerin yayımlanmadan önce Danıştay'ın incelemesinden geçirilmesi asli şekil şartı olarak kabul edilmekteydi ve eğer Danıştay'ın incelemesinden geçirilmeden yayımlanırsa aslında yok hükmünde olan bu işlemin tahvil teorisi uyarınca yönetmelik olarak kabul edilebileceği ifade edilmekteydi[741]. Bunun yanında Duran Danıştay'ın tüzüklerin incelemesi görevini bir şekilde şartından öte, idari işlemin yetki unsuruna katılan bir irade olarak kabul etmekte ve bu noktada bir yetki paylaşımı olduğunu ifade etmektedir[742].

Danıştay incelemesinden geçen tüzük tasarıları bakımından, Bakanlar Kurulu Danıştay'ın incelemesinden geçerek değiştirilen tüzük tasarısını veya Bakanlar

[740] Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 141.
[741] Sıddık Sami Onar, **İdare Hukukunun Umumi Esasları Cilt: 1**, 3. Bası, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966, s. 383; Sezginer, Dünden Bugüne, s. 123; Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 77. Bu hususta tahvil teorisinin uygulanması ile tüzükle düzenlenmesi gereken bir konunun yönetmelikle düzenlenmesinin kanun koyucunun iradesine aykırı olduğu da ifade edilmektedir. Metin Günday, **İdare Hukuku**, 10. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara, 2011, s. 112.
[742] Lütfi Duran, **İdare Hukuku Ders Notları**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1982, s. 453.

Kurulu'nun Danıştay'a incelenmek üzere gönderdiği tüzük tasarısının ilk halini kabul ederek tüzük şeklinde kabul ederek yürürlüğe girmesini sağlayabilirdi; fakat bu iki taslak dışında bir metni tüzük olarak yayımlatamazdı[743]. Bu bakımdan Danıştay incelemesinin sonunda ortaya çıkan metne Bakanlar Kurulu tarafından uyulması zorunlu olmasa da[744] Danıştay incelemesine sunulmayan bir metnin tüzük olarak yayımlanması da mümkün değildi. Tüzüklerin hukukilik denetimi de 2018 tarihli ve 703 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin yürürlüğe girmesine değin yürürlükte olan 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nun 24.maddesi uyarınca Danıştay tarafından ilk mahkemesi olarak gerçekleştirilmekteydi. Belirtmek gerekir ki 2017 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliğinden önce yürürlüğe giren ve ilga edilmeyen tüzükler halen yürürlüktedir.

Danıştay'ın imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerini inceleme görevi 1961 Anayasasının 140.maddesinde yer almış ve 1982 Anayasasının 155.maddesinin ilk halinde de bu göreve yer verilmiştir. Fakat 1999 yılında 4446 sayılı Kanunla 1982 Anayasası'nda gerçekleştirilen değişiklikle Danıştay'ın imtiyaz sözleşmelerine ilişkin inceleme görevi Anayasa değişikliği[745] ile Danıştay'ın imtiyaz sözleşmelerine ilişkin inceleme görevi "kamu hizmetleri ile ilgili imtiyaz şartlaşma ve sözleşmeleri hakkında iki ay içinde düşüncesini bildirmek" şeklinde değiştirilmiştir. Yürürlükteki mevzuat gereğince Danıştay'ın imtiyaz sözleşmesindeki düşüncesini bildirme işleminin imtiyaz sözleşmeleri açısından işlemin şekil unsuruna ilişkin kurucu nitelikte bir unsur olduğu, Danıştay'ın düşüncesinin alınmaması halinde işlemin şekil unsuru açısından hukuka aykırı olacağı ve fakat görüş düşüncesinin alınmasının zorunlu olmasına rağmen Danıştay'ın bildirdiği düşüncesine uyulmasının zorunlu olmadığı belirtilmektedir[746]. Bunun yanında görüş alınmak ya da incelenmek üzere Danıştay'a gönderilen bir sözleşme Danıştay idari dairesi tarafından imtiyaz sözleşmesi olarak kabul edilmeyerek iade edildiyse bu sözleşme imtiyaz sözleşmesi niteliğini taşımayacaktır[747]. Danıştay'a düşüncesini bildirmek konusunda verilen iki aylık sürenin ise düzenleyici nitelikte bir süre olduğu ve buna uyulmamasının herhangi bir

[743] Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 78.
[744] Sezginer, Dünden Bugüne, s. 123.
[745] Resmi Gazete Tarihi: 14.08.1999, Sayısı: 23786, s. 16 ve devamı.
[746] Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 531.
[747] Sezginer, Dünden Bugüne, ss.124-125.

yaptırım veya maluliyete neden olmayacağı ifade edilmektedir[748]. Danıştay'ın imtiyaz şartlaşma ve sözleşmelerindeki yetkisi 5393 sayılı Belediye Kanunu'nun 15.maddesinde toplu taşıma hizmetleri, katı atık yönetimi ve suyun temini, işletilmesi ve atık su yönetimine ilişkin olarak verilecek imtiyazlarda, "*Belediye, (e), (f) ve (g) bentlerinde belirtilen hizmetleri Danıştayın görüşü ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının kararıyla süresi kırkdokuz yılı geçmemek üzere imtiyaz yoluyla devredebilir.*" hükmü ile düzenlenmiştir.

Danıştay nezdindeki danışma görüşü taleplerine bir başka örnek ise 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanununda bulunmaktadır. 406 sayılı Telgraf ve Telefon Kanunu'na 2004 yılında eklenen Ek Madde 33 uyarınca Türksat A.Ş. ile idare arasında imzalanacak görev sözleşmesinin görüşü alınmak üzere Danıştay'a gönderileceği ve Danıştay'ın iki ay içerisinde görüşünü vermesini takiben imzalanan sözleşmenin yürürlüğe gireceği düzenlenmiştir. Danıştay'ın bu düzenleme kapsamında vereceği görüşün diğer görüş başvurularından farklı olarak somut bir işlem özelinde olduğu belirtilmektedir[749].

c. Diğer İdari Kararları

Danıştay'ın inceleme ve danışma kararları haricinde verdiği, yürürlükteki mevzuat uyarınca daha ziyade idareler arasındaki kimi durumlarda karar vermesi için kanunlarda yer verilen ve diğer idari görevleri gibi zamanla azalan görevleridir[750]. Öğretide yasal bir zorunluluk olmaksızın Danıştay'a görüş başvurusunda bulunulması halinde Danıştay'ın verdiği görüşün aksine makul bir gerekçe öne sürülmedikçe ilgili idarece Danıştay'ın görüşüne uyulması gerektiği ifade edilmektedir[751].

Yürürlükteki mevzuatımız açısından 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'nun "Bir idareye ait taşınmaz malın diğer idareye devri" başlıklı 30.maddesinin 2.fıkrasında Danıştay'a verilen görev buna örnektir. Söz konusu yasal düzenleme uyarınca idareler arasındaki taşınmaz mal devrinde "*Mal sahibi idare devire muvafakat etmez veya altmış gün içinde cevap vermez ise anlaşmazlık, alıcı idarenin*

[748] Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 532.
[749] Sezginer, Dünden Bugüne, s.125.
[750] Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 141.
[751] Zabunoğlu, s. 67.

başvurusu üzerine Danıştay ilgili idari dairesince incelenerek iki ay içinde kesin karara bağlanır." hükmüne yer verilmiştir. Danıştay'ın yargısal nitelikte değil idari nitelikteki bu kararının ilgili idareler için bağlayıcı olması nedeniyle ilgili Danıştay kararı istişari bir karar değildir ve nitekim Danıştay 1. Dairesi kararında 2942 sayılı Kanunun 30.maddesi kapsamındaki kararlarının hukuki niteliği için "*idari birimler arasındaki uyuşmazlığa son veren, uyulması gerekli ve herhangi bir merci tarafından değiştirilmesi ya da kaldırılması mümkün olmayan, yargı benzeri kesin idari kararlardan*" olduğunu belirtmiştir[752]. Danıştay 1. Dairesi, 2942 sayılı Kanunun 30.maddesinin 2.fıkrası kapsamında yapılan başvurularda, ilgili idarelerden hangisinin kamu yararı bakımından uyuşmazlık konusu taşınmaza daha çok ihtiyacı olduğu konusunda bir değerlendirme ve araştırma yapmaktadır[753]. İfade etmek gerekir ki, Danıştay'ın kamu görevlilerinin yargılanması dışındaki görüş başvuruları bakımından en çok Kamulaştırma Kanunundan kaynaklanan işlemler dolayısıyla gerçekleştirilmektedir[754].

Danıştay 1. Dairesinin 2942 sayılı Kanunun 30.maddesi kapsamındaki bir kararına karşı doğrudan dava açılamayacağı veya ilgili karara karşı İdari Dava Daireleri Kurulu'nda temyiz başvurusunda bulunulamayacağı, ancak ilgili idarenin Danıştay 1. Dairesinin kararı üzerine tesis edeceği uygulama işlemine karşı 2575 sayılı Kanunun 24.maddesi gereğince ilk derece mahkemesi olarak Danıştay dava daireleri nezdinde dava açılabileceği belirtilmektedir[755]. Belirtmek gerekir ki, 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'ndan önce mülga 1956 tarih ve 6830 sayılı İstimlak Kanunu döneminde de Danıştay'a 2942 sayılı Kanundakine benzer idari görevler verilmiştir[756].

Bunun yanında yine 2942 sayılı Kamulaştırma Kanunu'nun 30.maddesine 2016 yılında 6745 sayılı kanunla son fıkra olarak eklenen yasa hükmü uyarınca İçişleri Bakanlığının güvenlik nedeniyle kamu tüzel kişilerinin taşınmazlar, kaynak veya

---

[752] Meltem Kutlu Gürsel, **Kamulaştırma Hukuku**, 3. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2019, ss.132-134; Danıştay 1. Dairesi, E.1987/185, K. 1988/58, T.25.02.1988, Danıştay Dergisi, S. 72/73, s. 55.
[753] Kutlu Gürsel, ss.139.
[754] 2014-2017 yılları arasındaki görüş başvurularının ayrıntılı verileri için bakınız. Sezginer, Dünden Bugüne, s. 127.
[755] Kutlu Gürsel, ss.133-135; Sancakdar, Önüt, Us Doğan, Kasapoğlu Turhan ve Seyhan, s. 142; Doğrudan Danıştay 1. Dairesinin kararına karşı dava açılabileceğini savunan görüş için bakınız. Gözler, Cilt: 2, s. 876.
[756] Danıştay'ın o dönemdeki görevinin ayrıntılı açıklamaları için bakınız. Mehmet Ali Çeltik, "İstimlak Kanununa Göre Danıştayca Verilen Kesin Kararlar", **Yüzyıl Boyunca Danıştay**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, ss. 856-860.

irtifak haklarına ihtiyaç duyması üzerine Cumhurbaşkanı kararıyla resen Hazine adına tescil ve İçişleri Bakanlığına tahsis edileceği, bedelin valiliklerce 2942 sayılı Kanunun 11.maddesi uyarınca tespit edileceği ve bedele ilişkin itirazların ise Danıştay nezdinde yapılacağı düzenlenmiştir. 2942 sayılı Kanunda öngörülen kamulaştırma usulü bakımından kanunun 10. ve 11.maddelerindeki bedele ilişkin tespit ve bedel itirazlarını inceleme yetkisi Asliye Hukuk Mahkemelerine verilmişken, kanunun 30.maddesinin son fıkrası uyarınca Danıştay'a verilen bedele ilişkin itirazları inceleme görevinin ise -kanun hükmünde itirazın ilgili tescil kararını kaldırmaması, tescil kararı hakkında ihtiyati tedbir ya da yürütmenin durdurulması kararı verilememesinin düzenlenmesi nedeniyle- dava olarak değil, idari bir itiraz olarak öngörüldüğü belirtilmektedir[757].

Danıştay'ın diğer idari kararlarına örnek olarak 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 25.maddesinde büyükşehir belediye meclisinin ilçe belediyelerinin bütçelerini kabul ederken yapabileceği değişiklikler hakkında maddenin 4.fıkrasında bu değişiklere karşı Danıştay nezdinde itiraz yolu öngörülmüştür, "*Büyükşehir belediye meclisince ilçe belediye bütçelerinde yapılan değişikliklere karşı on gün içinde Danıştaya itiraz edilebilir. Danıştay, itirazı otuz gün içinde karara bağlar*." hükmü bulunmaktadır. Bu hükümde yer alan itiraz da Danıştay'ın idari kararlarından biridir.

Mahalli idareler bakımından İl Özel İdaresi Kanununun 27.maddesinde de Danıştay'a encümen kararları konusunda valinin itirazlarını inceleme görevi verilmiştir. Madde hükmü şu şekildedir, "*Vali kanun ve diğer mevzuat hükümleri ile il genel meclisi kararlarına aykırı gördüğü encümen kararının bir sonraki toplantıda tekrar görüşülmesini isteyebilir. Encümen, kararında ısrar ederse karar kesinleşir. Bu takdirde, vali, kesinleşen encümen kararının uygulanmasını durdurur ve idari yargı mercilerine yürütmeyi durdurma talebi ile birlikte on gün içinde başvurur. İtiraz Danıştayca en geç altmış gün içinde karara bağlanır*." Danıştay'ın bu görevinin idari vesayet denetimi olduğu ifade edilmektedir[758].

[757] Kutlu Gürsel, s. 143; 2942 sayılı Kanunun 30.maddesinin son fıkrasına karşı açılan iptal davasında Anayasa Mahkemesi düzenlemeyi Anayasaya uygun bularak iptal istemini reddetmiştir, AYM, E. 2016/181, K. 2018/111, T. 20.12.2018, Resmî Gazete Sayısı: 30736 Tarihi: 05.04.2019.
[758] Sezginer, Dünden Bugüne, s. 122.

Danıştay'ın idari kararlarına bir örnek de mülga 2908 sayılı Dernekler Kanunu[759]'nun 59.maddesinde kamu yararına dernek sayılma usulü bakımından yer almaktaydı. Söz konusu madde şu şekildeydi, "*Kamu Yararına Çalışan Dernek Sayılma Madde 59: Bir derneğin kamu yararına çalışan derneklerden sayılması, ilgili bakanlıkların görüşü alınarak, İçişleri Bakanlığının önerisi, Danıştay İdari İşler Kurulunun kararı ve Bakanlar Kurulunun onayına bağlıdır.*" Söz konusu düzenleme ile bir derneğin kamu yararına çalışan dernek sayılması için Danıştay İdari İşler Kurulu'nun olumlu kararı gerekmekteydi. Fakat 2004 tarihli ve 5253 sayılı Dernekler Kanunu ile 2908 sayılı Kanun ilga edilmiş ve 5253 sayılı Kanunun 27.maddesinde Danıştay'a verilen bu göreve yer verilmemiştir.

Son olarak ise Danıştay idari daire ve kurulunun halen en çok önüne gelen idari işlerden olan[760] kamu görevlilerinin yargılanması usulü kapsamında Danıştay'a verilen idari itirazları inceleme görevidir. Yürürlükteki mevzuatımız açısından Danıştay'ın bu görevi 1999 tarihli ve 4483 sayılı Kanunun 9.maddesinde düzenlenmiştir. Buna göre yetkili mercilerin kamu görevlileri hakkında soruşturma izni verilmesi veya verilmemesine ilişkin kararına karşı itirazın, kanunda belirtilen kamu görevlileri[761] için Danıştay İkinci Dairesi nezdinde gerçekleştirileceği düzenlenmiştir. Buna ek olarak, 1981 tarihli 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu'nun 53.maddesi uyarınca ceza soruşturması usulü bakımından Yükseköğretim Kurulu

---

[759] Resmi Gazete Tarihi: 7 Ekim 1983 Sayısı: 18184.

[760] Danıştay tarafından en son yayınlanan 2021 yılı verilerine göre Birinci Daire nezdinde 2021 yılında memur yargılamasına ilişkin olarak 2094 dosya açılmış iken, "diğer işler" başlığı altında yani memur yargılama usulü haricindeki tüm görevleri açısından ise 31 dosya açılmıştır. Bu bakımdan yürürlükteki mevzuatımız açısından Danıştay Birinci Dairesi'nin iş yükünün ekseriyetini Danıştay'ın kamu görevlilerinin yargılama usulündeki görevi oluşturmaktadır. Danıştay Başkanlığı, **2021 Yıllık Rapor**, Ankara, 2022, https://www.danistay.gov.tr/assets/pdf/upload/2022-09-26-02-35-9182930.pdf , (22.02.2023), s. 100.

[761] 4483 sayılı Kanunun 9.maddesinin 3.fıkrası uyarınca "*İtiraza, 3 üncü maddenin (e), (f), g (Cumhurbaşkanınca verilen izin hariç) ve (h) bentlerinde sayılanlar için Danıştay İkinci Dairesi, diğerleri için yetkili merciin yargı çevresinde bulunduğu bölge idare mahkemesi bakar.*" 4483 sayılı Kanunun 3.maddesinin ilgili bentleri ise şu şekildedir, "*Soruşturma izni yetkisi …e) (b) ve (c) bentlerindeki hükümler saklı kalmak kaydıyla Cumhurbaşkanı kararıyla atanan memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında Cumhurbaşkanı veya ilgili bakan,*
f) Türkiye Büyük Millet Meclisinde görevli memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Sekreteri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel Sekreteri ve yardımcıları hakkında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı,
g) Cumhurbaşkanlığında görevli memurlar ve diğer kamu görevlileri hakkında Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanı, Cumhurbaşkanlığı İdari İşler Başkanı hakkında Cumhurbaşkanı,
h) Büyükşehir belediye başkanları, il ve ilçe belediye başkanları; büyükşehir, il ve ilçe belediye meclisi üyeleri ile il genel meclisi üyeleri hakkında İçişleri Bakanı,… Yokluklarında ise vekilleri tarafından bizzat kullanılır."

Başkan ve üyeleri ile Yükseköğretim Denetleme Kurulu Başkan ve üyeleri hakkında son soruşturmanın açılıp açılmamasına Danıştay'ın 2.Dairesinin karar vereceği ve Danıştay 2.Dairesinin lüzum-u muhakeme kararına itiraz ile men-i muhakeme kararlarının kendiliğinden incelenmesinin Danıştay İdari İşler Kurulu tarafından gerçekleştirileceği düzenlenmiştir. Belirtmek gerekir ki, 4483 sayılı Kanun ve 2547 sayılı Kanun hükümlerinin kabul edildiği tarihte Danıştay İkinci Dairesi idari daire olarak görev yapmaktaydı, yürürlükteki mevzuatımız açısından bu görevi artık tek idari daire olarak Danıştay Birinci Dairesi yerine getirmektedir[762]. Belirtmek gerekir ki, 4483 sayılı Kanundan önce mülga 4 Şubat 1329 (Rumi) tarihli Memurin Muhakematı Hakkında Kanunu Muvakkat döneminde de Danıştay'a 4483 sayılı Kanundakine benzer idari görevler verilmiştir[763].

III. FRANSIZ DANIŞTAYI'NIN ŞİRKETLERİN SOSYAL SORUMLULUĞUNUN İHDASINDAKİ YETKİSİ VE TÜRK DANIŞTAYI AÇISINDAN UYGULAMA OLANAĞI

A. Fransız Danıştayı'nın Şirketlerin Sosyal Sorumluluğunun İhdasındaki Yetkisi Kapsamındaki Düzenleyici İşlem ve Hukuki Niteliği

Fransız hukukunda şirketlerin sosyal sorumluluğu kapsamında Fransız Ticaret Kanunu'nun L225-102-1 maddesi[764] uyarınca şirketlerin finansal olmayan bilgilerinin açıklanması konusunda eşik niteliğindeki bilanço toplamı ile net ciro tutarının ve çalışan sayısının bir "*décret en Conseil d'Etat*" niteliğindeki kararname ile düzenlenmesi ve bunun yanında Fransız Ticaret Kanunu'nun aynı maddesi uyarınca finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına ilişkin usulün de aynı nitelikte bir

[762] Sezginer, Dünden Bugüne, s. 122.
[763] Danıştay'ın o dönemdeki görevinin ayrıntılı açıklamaları için bakınız. Ahmet Erdoğdu, "Danıştay'ın Memurların Yargılanması ile İlgili Görevleri", **Yüzyıl Boyunca Danıştay**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, ss. 869-935.
[764] Fransız Ticaret Kanunu'nun (Code de Commerce) L225-102-1 maddesinin ilgili kısmının orijinal metni şu şekildedir; "*Une déclaration de performance extra-financière est insérée dans le rapport de gestion prévu au deuxième alinéa de l'article L. 225-100, lorsque le total du bilan ou le chiffre d'affaires et le nombre de salariés excèdent des seuils fixés par décret en Conseil d'Etat*."

kararname ile belirlenmesi öngörülmüştür[765]. Buna uygun olarak da "Bazı büyük şirketler ve belirli şirket grupları tarafından finansal olmayan bilgilerin yayınlanmasına ilişkin 19 Temmuz 2017 tarih ve 2017-1180 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin uygulanmasına ilişkin 9 Ağustos 2017 tarih ve 2017-1265 Sayılı Kararname"[766] (2017-1265 Sayılı Kararname olarak anılacaktır) yayımlanmış ve şirketlerin finansal bilgilerinin açıklanmasına ilişkin eşik değerler söz konusu kararname ile belirlenmiştir[767]. Ayrıca şirketlerin sosyal sorumluluğuna ilişkin Fransız mevzuatının 2001 yılında kabul edilen ilk halinde şirketlerin finansal olmayan bilgilerinin hangilerini açıklayacağına dair listenin de yine "*décret en Conseil d'Etat*" niteliğindeki kararname ile düzenlenmesi öngörülmüştü[768].

Şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu kapsamında finansal bilgilerin açıklanması bakımından hangi şirketlerin bu yükümlülük altında olacağını belirleyen eşik değerleri düzenleyen kararnamenin de niteliğini oluşturan Fransız hukukundaki "*décret en Conseil d'Etat*" şeklindeki düzenleyici işlemler, ihdasından önce Fransız Danıştayı'na başvurulmasının zorunlu olduğu kararnameleri ifade etmektedir[769]. Bu noktada kanun koyucunun şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanındaki düzenleyici işlemler bakımından tercihini Fransız Danıştayı'na başvurulmasının zorunlu olduğu kararnamelerden yana kullandığı görülmektedir. Bu şekildeki

---

[765] Fransız Ticaret Kanunu'nun (Code de Commerce) L225-102-1 maddesinin ilgili kısmının orijinal metni şu şekildedir; "*Un décret en Conseil d'Etat précise les modalités de présentation et de publication de ces informations, selon que la société relève du I du présent article ou du I de l'article L. 22-10-36.*"

[766] Décret n° 2017-1265 du 9 août 2017 pris pour l'application de l'ordonnance n° 2017-1180 du 19 juillet 2017 relative à la publication d'informations non financières par certaines grandes entreprises et certains groupes d'entreprises, https://www.legifrance.gouv.fr/loda/id/JORFTEXT000035401863#:~:text=dol%2C%20majeurs%20prot%C3%A9g%C3%A9s-,D%C3%A9cret%20n%C2%B0%202017%2D1265%20du%209%20ao%C3%BBt%202017%20pris,et%20certains%20groupes%20d'entreprises , (23.02.2023).

[767] Ayrıntılı bilgiler için bakınız. "İkinci Bölüm Şirketlerin Sosyal Sorumluluğu ve Avrupa Birliği ile Fransız Hukukundaki Pozitif Düzenlemeler".

[768] Söz konusu maddenin ilgili kısmı şu şekildedir, Légifrance, "Loi n° 2001-420 du 15 mai 2001 relative aux nouvelles régulations économiques", *"I. - Après l'article L. 225-102 du code de commerce, il est inséré un article L. 225-102-1 ainsi rédigé :Article 116:*
*... Il comprend également des informations, dont la liste est fixée par décret en Conseil d'Etat, sur la manière dont la société prend en compte les conséquences sociales et environnementales de son activité. Le présent alinéa ne s'applique pas aux sociétés dont les titres ne sont pas admis aux négociations sur un marché réglementé.»..."*https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000000223114 , (09.10.2022).

[769] Ayrıntılı açıklamalar için bakınız. 3. Bölüm, "Fransız Danıştayı'na Başvurunun Zorunlu Olduğu Haller" başlığı.

kararnameler düzenleyici idari işlem niteliğindedir; fakat Fransız Danıştayı'nın görüşü alınmaksızın tesis edilememektedir.

Fransız Danıştayı'nın zorunlu incelemesinden geçen "*décret en Conseil d'Etat*" şeklindeki kararnameler bakımından yürütmenin ve Fransız Danıştayı'nın ortaklaşa bir yetkiyi kullandığı, dolayısıyla Fransız Danıştayı'nın görüşünün alınmaması halinde ilgili kararnamenin yetki unsuru yönünden hukuka aykırı olacağı ve bu aykırılığı hâkimin re'sen inceleyeceği belirtilmektedir[770]. Nitekim 2017-1265 sayılı Kararname bakımından kararnamenin takdim kısmında "*Ekonomi ve Finans Bakanı'nın raporu üzerine, Fransız Danıştayı (Finans Bölümü) ile görüşülerek Başbakan kararnameyi çıkarır*" şeklinde ifadeye yer verilmiştir[771]. Bunun yanında yürütme organı Fransız Danıştayı'na görüş sorduktan sonra onun görüşüne uygun olarak hareket etmekle yükümlü değildir, ilk gönderdiği metni de kararname olarak kabul edebilir, fakat Fransız Danıştayı'na gönderilmeyen bir metin "*décret en Conseil d'Etat*" şeklindeki kararname özelliğini taşımaz[772]. Yine yetki ve usulde paralellik ilkesi uyarınca da şirketlerin sosyal sorumluluğu alanındaki bu söz konusu kararnamelerin değiştirilmesi istendiğinde de bu değişiklik öncesinde Fransız Danıştayı'nın görüşünün alınması zorunlu olmaktadır[773]. Bu şekilde Fransız Danıştayı'nın kararnamelerin hazırlanmasına katılmasının yalnızca yürütmenin metinlerinin iyileştirilmesini değil aynı zamanda hukuk devleti ilkesinin sağlamlaştırılmasına da katkıda bulunmaktadır[774].

B. Fransız Danıştayı'nın Şirketlerin Sosyal Sorumluluğunun İhdasındaki Yetkisinin Türk Danıştayı Açısından Uygulama Olanağı ve Gerekliliği

Fransız Danıştayı'nın şirketlerin sosyal sorumluluğunun ihdasındaki yetkisinin Türk Danıştayı açısından uygulama olanağını incelemek için aynı tarihi yapılanmadan

---

[770] Chapus, Droit Administratif Général, s. 458; Waline, s. 573; Pierre Delvolvé, "Le Conseil d'État français: compétence", **La Revue Administrative**, 52. Yıl, Sayı: 5, Özel Sayı: 5: Les jurisdictions administrative dans le monde France, Liban, 1999, ss. 37-45, (Compétence), s. 42.

[771] 2017-1265 Sayılı Kararnamenin giriş kısmının orijinal metni şu şekildedir, "*Le Premier ministre, Sur le rapport du ministre de l'économie et des finances,…*
Le Conseil d'Etat (section des finances) entendu, Décrète :"

[772] Waline, s. 573; Delvolvé, Compétence, s. 43.

[773] Chapus, Droit Administratif Général, s. 457; Delvolvé, paragraf. 213 ve 214.

[774] Delvolvé, Compétence, s. 43.

gelen fakat zaman içinde farklı yönlerde gelişen bu iki kurumun günümüzdeki idari görevlerinin farkları ve bu farklılaşmanın nedenleri kapsamında bir değerlendirme yapmanın uygun olacağı kanaatindeyiz. Şura-yı Devletten itibaren Danıştay'ın tarihçesine bakıldığında Danıştay'ın idari görevlerinin her dönemde Divan-ı Hümayun da dahil olmak üzere bir kurum tarafından yerine getirilmesinden bu görevlere her devirde ihtiyaç duyulduğu çıkarımını yapmak mümkündür[775]. Yapısal olarak Fransız Danıştayı'na benzer şekilde kuruluşunda idareye ve yürütmeye yardımcı, yol gösterici bir danışma organı niteliği ön plana çıkan Türk Danıştayı (ve kurulduğu dönem itibariyle Şura-yı Devlet) zamanla -Fransız Danıştayı'nın gelişiminden farklı olarak- yüksek mahkeme görevi ön plana çıkan ve idari görevleri bir bir azalarak neredeyse bu özelliğini yitiren bir kurum olarak şekillenmiştir[776].

Günümüzde Fransız Danıştayı'nın idari görevleri ile Türk Danıştayı'nın idari görevlerini kıyasladığımızda aralarında önemli farklar bulunduğu açıktır. Fransa'da gerçekleştirilen 2008 yılındaki Anayasa değişikliği ile kanun tasarılarının Fransız Danıştayı'nın incelemesinden geçirilmesi zorunlu kılınmışken, kanun teklifleri için de Fransız Danıştayı'na görüş sorulabilmekte, bunun yanında Millet Meclisi Başkanı ve Senato Başkanı da Fransız Danıştayı'ndan görüş talep edebilmektedir; bu durum Fransız siyasi iktidarının Fransız Danıştayı'nın idari görevlerinin artmasındaki ve yasama fonksiyonuna bir danışma organı olarak katılmasındaki istekliliğini göstermekte ve sonuç olarak da zorunlu başvurular nedeniyle Fransız Danıştayı'nın idari görüş verme sıklığı Türk Danıştayı'na kıyasla bir hayli fazla olmaktadır[777].

Fransız Danıştayı'na verilen yetkilerden biri olarak, kamu yararını ilgilendiren konularda Fransız Danıştayı'na herhangi bir görüş sorulmaksızın kendiliğinden konu hakkındaki görüşünü kamuoyuna açıklayabilme yetkisi bulunmaktadır. Bu yetkinin Türkiye'de uygulanması halinde binlerce kişiyi ilgilendiren konularda birçok dava açılmasını engelleyebilecek, böylece hem idari yargının iş yükü azalabilecek hem de ihtilaflar daha hızlı çözülebilecektir[778]. Nitekim Fransız Danıştayı'nın idari düzenleyici işlemler bakımından görüş bildirme görevinin ilgili işlemlerin hukuka

[775] Kuzum ve Dinçer, s. 733.
[776] Sezginer, s.114.
[777] Gülan, s. 56; Ulusoy, Danıştay'ın Yargılama Dışı Görevleri, s. 70.
[778] Ulusoy, Danıştay'ın Yargılama Dışı Görevleri, s. 71.

aykırı olmasını engellemek olduğu ifade edilmektedir[779]. Avrupa Birliği Hukuku bakımından ise Fransa'da Başbakan Avrupa Birliği nezdinde tartışılan konular bakımından da Danıştay'a başvurabilmekte ve bunun amacının Birlik düzeyinde alınacak kararların Fransa iç hukuku açısından zorluklar yaratmasını önlemek olduğu ifade edilmektedir[780]. Bakanlıkların danışma görüşüne başvurması noktasında ise Fransa'da doğrudan Bakanlıklar tarafından Fransız Danıştayı'na soru sorulabilirken Türkiye'de bu yetkinin bulunduğu dönemde uygulamada idari görüş Başbakanlık tarafından sorulabilmekteydi, bu durum da idarelerin ve özellikle Bakanlıkların istişari görüşe ulaşmalarında bürokratik bir engel oluşturabilmekteydi[781]. Tüm bu idari görevlerinin yanında Fransız Danıştayı'nın her sene idare hukuku bakımından önem arz ettiğini düşündüğü ve ön plana çıkarmak istediği hususlarda sempozyumlar gibi çeşitli kapsamlı etkinlikler gerçekleştirmesinin ve bu alanlarda zengin çalışmalar yaptırarak kitap halinde yayımlamasının idare hukukunun gelişen veya aksayan alanlarının tartışılması ve düzenlenmesi bakımından fazlasıyla önemli olduğu ifade edilmektedir[782].

İdare hukukunun sürekli gelişen ve yenilenen bir içtihat hukuku olması nedeniyle gelişen ve değişen kavramlara, olgulara, ekonomik ve toplumsal ilişkilere ve bu noktalarda ortaya çıkacak ihtiyaçlara yönelik düzenlenecek hukuki mevzuatlar için yürütmenin ve yasamanın her zaman bağımsız ve idare hukukunda uzman bir kurumdan görüş alma ihtiyacı olacağı açıktır; bu bakımdan "iyi idare" ilkesinin vücut bulması ve hukuki düzenlemelerin güncel ihtiyaçlar bakımından etkin ve verimli kılınması için Danıştay'ın gelişen yeni durumlar karşısında yalnızca var olan ya da yeni ihdas edilen düzenlemeleri seyreden, denetleyen pasif bir kurum olarak değil Gülan'ın deyimiyle "işin mutfağında" olması gerekmekte, uzmanlığının verdiği kapasite gücüyle özellikle değişken ekonomik ve toplumsal koşullar bakımından kamu yararına ve mevcut hukuki yapıya uygun düzenlemelerin oluşmasına ya da düzenlemelerin kapsayıcı şekle dönüştürülmesine yardımcı olması gerekmekte ve

[779] Chapus, Droit Adminisratif Général, s. 455.
[780] Gülan, ss. 56-57.
[781] Ulusoy, Danıştay'ın Yargılama Dışı Görevleri, s. 67.
[782] Gülan, s. 57.

tarihi köklerinden ayrıştırılıp adlileşerek sadece yargı mercii rolüne hapsedilmemesi gerekmektedir[783].

Danıştay'ın inceleme ve danışma görevlerinin en önemli faydalarından biri düzenleyici işlemlerin hukuka uygun şekilde tesis edilmesi ile bu işlemlerden etkilenecek bireyleri korumak ve hukuki güvenliklerini henüz işlemler tesis edilmeden temin etmektedir; böylece Danıştay hukuki birikim ve tecrübesini idari hiyerarşinin dışından bağımsız ve tarafsız bir organ olarak idareye aktarmakta, hukuk devletinin ve dolayısıyla iyi yönetim hakkının[784] bir gereği olarak işlemlerin daha yürürlüğe girmeden hukuka uygunluğunu sağlamak noktasında yürütmeye yardımcı olmaktadır[785]. Danıştay'ın idari görevlerinin artırılmasındaki faydalardan bir diğeri olarak özellikle Kamulaştırma Kanununda olduğu gibi idareler arasındaki ve 4483 sayılı Kanunun uygulamasında olduğu gibi idareler ile kişiler arasındaki ihtilafların idari görevler ile giderilmesinin ya da bir düzenleyici işlemin iptal edilmesinin ardından yeni düzenleyici işlem ihdas edilinceye dek Danıştay'a bu gibi konularda kişiler ile idare arasındaki ihtilafı çözmek konusunda idari görev verilmesinin veya ilgili düzenleyici işlemler yapılmadan Danıştay'a görüş sorulmasının, idari yargının iş yükünün azalmasına yardımcı olacağı belirtilmektedir[786].

Danıştay'ın tüm kanun tasarıları hakkında görüş belirtmek ya da inceleme yapmak noktasında bunun işlevsel ve mümkün olmayan bir durum olduğu yönünde düşünce belirtildiği ve uygulamada kanun tasarısı niteliğinde olmayan taslakların Danıştay idari dairesi tarafından "görüş bildirilmesine olanak bulunmadığı" yönünde karar verdiği ifade edilmektedir[787]. Bunun yanında merkezi idarenin Danıştay'ın kanun tasarılarını incelemesini bir ihtiyaç olarak hissetmediği ve bu görevin bulunduğu dönemde birçok yıl Danıştay'a bu konuda danışılmak üzere kanun tasarısı göndermeyi tercih etmediği ve üstelik Danıştay tarafından incelenmesi zorunlu olan tüzükler ile düzenleme yapılmadığı belirtilmektedir[788]. Bu nedenle Fransız

[783] Gülan, ss.56-61; Sezginer, Dünden Bugüne, ss. 128-129.
[784] Avrupa Birliğinde iyi yönetim hakkına ilişkin ayrıntılı açıklamalar için bakınız. Oğuz Şimşek, "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda İyi Yönetim Hakkı", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9, Sayı: 3, Yıl: 2007, ss. 91-92.
[785] Sezginer, Dünden Bugüne, ss. 128-132.
[786] Ulusoy, Danıştay'ın Yargılama Dışı Görevleri, ss. 68-69.
[787] Aydın Gülan, "Danıştay'ın Yargılama Dışındaki İşlevlerinin Gerekliliği Sorunu", **Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu: 146.Yıl,** Danıştay Yayınları No: 86, Ankara, 2014, ss.49-62, s. 51.
[788] Gülan, ss. 52, 57; Enver Altay, "Danıştay'ın İdari Görevleri ve Kararları", **TBB Dergisi**, Sayı: 56, Yıl: 2005, ss.189-238, s. 221.

Danıştayı'ndan farklı şekilde Türk Danıştayı'nın yasama faaliyetleri bakımından öngörülen danışma görevini neredeyse hiç kullanmamasının nedenleri olarak bu durumun kanun koyucunun kanun hazırlama yetkisinden pay alma olarak görülmesi ve Danıştay'ın görüşünü bildirme süresinin uzun olması gösterilmekte, ancak Danıştay'ın kurumsal işleyişinde yapılacak bir değişiklikle Fransız Danıştayı'nın hızında görüş verebileceği belirtilmektedir[789]. Bu noktada dikkat çekmek gerekir ki, Fransa'da Üçüncü Cumhuriyet döneminde kanun tasarıları için Fransız Danıştayı'na danışma Türkiye'deki düzenlemeye benzer şekilde zorunlu değildi, hükümetin inisiyatifine bırakılmıştı ve o dönemde Fransız Danıştayı'na kanun taslakları için hemen hemen hiç başvurulmamaktaydı[790]. Bu durumda, kanun tasarıları bakımından hükümetlerin isteğe bağlı bir danışma usulüne kendiliğinden sıklıkla başvurmadığı, bu sorunun Türkiye uygulamasına özgü olmadığı ifade edilebilir. Özellikle aciliyet arz eden kanun değişiklikleri bakımından Danıştay'ın yeterince hızlı şekilde karar verememesine yönelik çekinceler bakımından ise Fransa'daki uygulamada Fransız İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun L123-1 maddesinin ikinci fıkrası uyarınca hükümet -az sıklıkta olmayan bir şekilde- söz konusu kanun tasarısı bakımından durumun aciliyet arz ettiğini Fransız Danıştayı'na bildirdiğinde daimi komisyon (*commission permanente*) tarafından hızlıca karar verilerek görüş verilmektedir[791]. Bu noktada Danıştay için de hızlı karar verme sürecine ilişkin özel bir usul öngörülmesi ile söz konusu çekincenin giderilmesi mümkün olacaktır. Danıştay'ın idare ile personel geçişliliği ve tecrübe paylaşımı bakımından Danıştay mensubu üye veya tetkik hakimlerinin istekleri halinde diğer kamu kurumlarında idari işlerde görevlendirilebilmeleri ve bunun aksi yönde Danıştay üyelerinin bir kısmının hâkim kökenli olmayan bürokrat veya öğretim üyelerinden seçiliyor olmasına olumlu yönde dikkat çekilmektedir[792]. Bunun yanında idari görevde yer almış üyelerin idareye karşı tarafsızlıkları açısından engel oluşması ihtimali öngörülerek ve hakimlik mesleğine ilişkin tecrübeleri bulunmaması nedeniyle uyuşmazlıkları görmekle görevli olan dava dairelerinde bulunmaması gerektiği belirtilmektedir[793]. Bu konuda Avrupa İnsan

[789] Sezginer, Dünden Bugüne, s. 128.
[790] Chapus, Droit Administratif Général, s. 456.
[791] Chapus, Droit Administratif Général, s. 456. Daimi komisyonun teşkili Fransız İdari Yargılama Usulü Kanunu'nun R123-1 – R123-26 maddelerinde ayrıntılı olarak düzenlenmiştir.
[792] Gülan, s. 53-54.
[793] Turan Yıldırım (Ed.), **İdare Hukuku**, 7.Baskı, Onikievha Yayınları, İstanbul, 2018, s.668.

Hakları Mahkemesinin Procola / Lüksemburg kararında[794], Danıştay'ın idari davasında görev yapan üyelerin danışma görüşü verdikleri konuyla ilgili bir uyuşmazlıkta aynı zamanda dava dairesinde görev yaparak hakim olarak karar vermelerinin mahkemenin yapısal olarak tarafsızlığında şüphe uyandırdığına ve dolayısıyla AİHS madde 6 kapsamında adil yargılanma hakkının ihlal edildiğine karar vermiştir[795]. Bu bakımdan tarafı olduğumuz Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi uyarınca da Danıştay üyelerinin hem yargısal hem idari görevlerinin aynı zamanda bulunmaması gerektiğini belirtmek gerekir.

Yürürlükteki mevzuatımız bakımından şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu ve daha özel olarak finansal olmayan bilgilerin açıklanması bakımından henüz Avrupa Birliği ve Fransa'daki mevzuatlar kadar ayrıntılı mevzuatımız bulunmamakla birlikte 2022 yılında 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 88. maddesine eklenen hüküm ile Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'na "Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları"nı ve bu raporlama standartlarının kapsamına dahil olacak olan işletme ve kuruluşları belirleme yetkisi verilmiş ve bunun yanında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından halka açık anonim şirketler bakımından 2020 yılında Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1)'nin 1. maddesine "uy ya da açıkla" prensibi kapsamında sürdürülebilirliği kurumsal yönetim ilkelerine dahil eden bir fıkra eklenmiş ve 2020 yılında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi" hazırlanmış ve yayımlanmıştır. Ülkemizde son birkaç yılda mevzuatımıza girmeye başlayan söz konusu düzenlemeler kapsamında Danıştay'a idari bir görev verilmesinin mümkün olup olmadığını incelemek gerekirse, her ne kadar tarihi gelişimi içinde Türk Danıştayı'nın idari danışma ve inceleme görevleri kademeli olarak sürekli azaltılsa da halen Anayasa'nın 155.maddesinin 2.fıkrasında "*Danıştay… kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir.*" hükmü yer almakta ve bu hükmün Danıştay'ın idari görevlerine işaret ettiği ifade edilmektedir. Nitekim sayıları giderek azalsa da çeşitli kanunlarda halen Danıştay'a görüş sorulmasını gerektiren hükümler bulunmakta ve uygulanmaktadır.

---

[794] AİHM, Procola/Lüksemburg davası, Başvuru numarası: 14570/89, Karar Tarihi: 28.09.1995.

[795] Gülan, s. 56; Lale Burcu Önüt, **İdari Yargılama Hukukunda Adil Yargılanma İlkesi Çerçevesinde Grup Dava Uygulaması**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2018, ss.58-59; Jale Kalay, **AİHM Kararları Işığı Altında Etkili ve Etkin Bir İdari Yargı Denetimi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007, s. 163.

Fransız Danıştayı'nın şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu konusunda bildirdiği görüşlerin hukukumuzdaki uygulamaya örnek teşkil etmesi bakımından incelenmesinin önemli olduğu kanaatindeyiz. Elbette Fransız Danıştayı'nın bu konuda sadece kamuya açıklanan görüşlerini inceleme imkânı bulunmaktadır.

İlk örneğimiz finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına ilişkin 2014/95/UE sayılı Avrupa Birliği Yönergesinin Fransız Hukukuna aktarımına ilişkin Kanun Hükmünde Kararname (*ordonnance*)[796] taslağına ilişkin Fransız Danıştayı Genel Kurulu'nun verdiği n° 393414 sayılı ve 13/07/2017 tarihli görüşüdür. Fransız Danıştayı bu görüşünde 2014/95/UE sayılı Avrupa Birliği Yönergesi hükümlerinin iç hukuka aktarılırken hem kanun hükmünde kararnamenin yetki kanununa uygunluğu açısından hem de Yönerge hükümlerinin mevcut düzenlemelere aktarılmasının hukuka uygunluğunu incelemiştir. Fransız Danıştayı taslak kanun hükmünde kararnamede yer verilen ulusal sosyal güvenlik kuruluşlarının (*organismes nationaux de sécurité sociale*) 2014/95/UE sayılı Avrupa Birliği Yönergesi kapsamında bir şirket (*entreprise*), kamu yararını ilgilendiren kuruluş (*entité d'intérêt public*) veya yönergede sayılan diğer şirketlerden olmaması nedeniyle yönerge kapsamına dahil olmadığını ve bu yükümlülüğe tabi olmadığını, bu sebeple yönergeyi iç hukuka aktarma işlevi olan söz konusu kanun hükmünde kararnamenin içeriğine dahil edilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Buna ek olarak Fransız Danıştayı yönergede belirtildiği üzere borsaya kote olan şirketler için belirli kriterler getirerek bazılarının finansal olmayan bilgileri açıklama yükümlülüğünden muaf tutulabileceğini, yetki kanununun buna izin verdiğini, fakat yönerge kapsamında olmayan şirketler için bu yetki kanununa dayanarak finansal olmayan bilgilerin açıklanmasına yönelik bir yükümlülük getirilemeyeceğini belirtmiştir. Böylece Fransız Danıştayı kanun hükmüne kararnamenin yetki kanununu aşan kısımlarını tespit ederek bu kapsam içinde kalmasını sağlamakta, bunun yanında eğer kapsam dışındaki düzenlemelerin ihdas edilmesi isteniyorsa da nasıl bir yöntem izlenmesi gerektiğini belirtmekte, AB yönergeleri bakımından "fazla aktarım" (*sur-transposition*) yapılmaması ilkesini hatırlatmakta ve dolayısıyla bir yandan ilgili taslak düzenlemeyi hukuka uygun hale getirirken, hukuka aykırılık teşkil eden kısımlar için hukuka uygun olan yolu da

[796] İlgili kanun hükmüne kararnamenin içeriğine ilişkin ilgili başlıktaki açıklamalar için bakınız. A. Fransız Hukukunda İlgili Mevzuat ve Gelişimi.

başvuran kuruma göstermektedir. Böylece taslak niteliğindeki söz konusu kanun hükmünde kararnamenin hukuka aykırı bölümleri yürürlüğe girmeden düzeltilerek oluşabilecek hukuki karmaşa ve olası iptal kararlarının önüne geçilmektedir.

İkinci örneğimiz, Fransız Danıştayı Genel Kurulu'nun Fransız Medeni Kanunundaki şirket menfaatine yönelik gerçekleştirilen yasa değişikliği taslağına ilişkin verdiği n° 394599 ve 395021 sayılı ve 14/06/2018 tarihli görüşüdür. Hatırlatmak gerekir ki, Fransız Medeni Kanunundaki söz konusu değişiklikle şirket menfaati kavramı değiştirilip genişletilerek şirketlerin ticari faaliyetinin ortaya çıkardığı sosyal ve çevresel sorunları hesaba katarak yönetilmesine yönelik hüküm öngörülmüş ve ayrıca şirketlerin faaliyetleri kapsamında benimsediği ilkeleri ifade eden bir 'varoluş nedeni'ni (*raison d'être*) kurumsal amaç şeklinde esas sözleşmelerinde belirterek misyonlu şirket olabilmelerine ilişkin yeni bir düzenleme getirilmiştir[797]. Fransız Danıştayı konuya ilişkin ilk olarak hükümetin kanun tasarısına ilişkin Fransız Danıştayı'na sunması gereken etki değerlendirmesinin[798] eksiklikler içerdiğini ve etki değerlendirmesinin taşıması gereken şartları belirtmiştir. Buna göre Fransız Danıştayı'na sunulacak etki değerlendirmesinde; Hükümetin Medeni Kanun'u değiştirme nedenlerinin daha ayrıntılı açıklanması, 'varoluş nedeni' kavramının içeriğinin ve kapsamının netleştirilmesi, Medeni Kanun ve Ticaret Kanununda gerçekleştirilen değişikliklerin özellikle şirketlerin ve yöneticilerinin sorumluluğu açısından hukuki sonuçlarının ölçülmesi ve yapılan değişiklik teklifinin ekonomik etkilerinin ve Fransız şirketlerinin yönetişimine ve rekabet edebilirliğine etkilerinin değerlendirilmesi olmak üzere dört unsurun yer alması gerektiği belirtilmiştir. Bunun yanında Fransız Danıştayı kanun tasarısına yönelik genel bir değerlendirme yapmış ve söz konusu kanun değişikliğinin şirket sözleşmesinin kurucu unsurlarını ve amacını değiştirmediğini, pozitif düzenlemelerin şirket sözleşmesini tek bir amaca indirgemediğini ve er geç şirketlerin tek amacının kar paylaşımı olmadığını faaliyetlerinde gösterdiklerini ifade etmiştir. Bu aşamadan sonra kanun tasarısının maddelerini inceleyen Fransız Danıştayı öncelikle şirket menfaati kavramını değiştiren ve sosyal ve çevresel hususlar lehine genişleten düzenlemelerin kapsamı

[797] İlgili yasa değişikliğinin içeriğine ilişkin ilgili başlıktaki açıklamalar için bakınız. 2. Şirket Menfaati Kavramının Değişmesi ve Yöneticilerinin Sorumluluğuna Etkisi.
[798] Etki değerlendirmesi sunma zorunluluğuna ilişkin ilgili başlıktaki açıklamalar için bakınız. a. Fransız Danıştayı'na Başvurunun Zorunlu Olduğu Haller.

bakımından bir değerlendirme yapmıştır. Bu konuda, söz konusu düzenlemenin tüm şirketleri kapsaması bakımından geniş bir kapsamı olduğunu, yeni bir yükümlülük getirmesi bakımından emredici nitelikte olduğunu ve kanunun yayımlanması ile uygulanacağından derhal uygulamanın benimsendiğini tespit etmiş ve bunun yanında düzenlemenin şirketlerin genel statüsünü düzenleyen genel hükümlere dahil edildiğini ve böylece tüm şirketler yönünden çevresel ve sosyal şirket menfaatinin öngörüldüğünü belirtmiştir. Düzenlemenin bu geniş kapsamının hukuka ve Anayasaya uygunluğu açısından yaptığı değerlendirmesinde Fransız Danıştayı, her ne kadar küçük şirketlerin uzmanlığının bu düzenlemeye yetmememe ihtimalini ve büyük şirketlerin ise çevresel uygunluk açısından risklerle karşı karşıya kalması gibi bir sonucun ileri sürülebileceğini belirtse de, Anayasa'da hiçbir hükmün kanun koyucuyu farklı durumdaki şirketler için farklı düzenlemeler öngörmesini zorunlu tutmadığını ifade etmiştir. Şirket menfaatini değiştiren düzenlenme açısından Fransız Danıştayı, şirket menfaatine uyulmaması halinde uygulanacak cezai yaptırımlar bakımından anayasal belirlilik ve açıklık ilkesine aykırılık söz konusu olabileceğini, fakat bunun haricinde düzenlemenin herhangi bir ilkeye aykırılık taşımadığını belirtmiştir.

Fransız Danıştayı, söz konusu görüşünün devamında çevresel ve sosyal meselelerin dikkate alınması yükümlülüğü kapsamında bir değerlendirme yapmış, şirketlere çevresel ve sosyal konuları dikkate alması yönünde bir yükümlülük getirilmesinin kanun koyucunun yasa ihdasındaki genel zihniyet değişiminin bir yansıması olduğunu, bu düzenlemenin şirketlerin yasal amaçlarını yerine getirirken faaliyetlerinin sosyal ve çevresel etkilerini incelemeleri konusunda şirketlere büyük ölçüde öncülük ettiğini belirtmiştir. Bu yükümlülüğün, kanun tasarısında olduğu gibi şirketin günlük yönetimine yönelik genel bir yükümlülük olmadığını, esas olarak sosyal ve çevresel sorumluluk alanında raporlama yükümlülükleri içerdiğini ve "sosyal ve çevresel konuların" maddi kapsamını belirlemek için yeterli destek noktaları sunduğunu ifade etmiştir. Buna ek olarak, Fransız Danıştayı, Fransız Anayasa Konseyi'nin, 4 Ağustos 2016 tarih ve 2016-737 DC kararı ile 30 ve 13 Ağustos 2015 tarih ve 2015-718 DC sayılı kararlarını referans alarak belirli sosyal ve çevresel gerekliliklerin korunmasının kamu yararı amacı teşkil ettiğini hatırlatmış ve bunun da Fransız anayasallık bloku açısından anayasal değeri olan Çevre Şartı'ndaki "Herkes, faaliyetlerinden kaynaklanabilecek çevreye verilen zarar konusunda dikkatli

(özenli) olma yükümlülüğü ile bağlıdır" hükümden kaynaklandığını ve bu nedenle, şirketlerden bu meseleleri dikkate almalarını istemenin anayasal ilkelere uygun olduğunu ifade etmiştir.

Bunun yanunda Fransız Danıştayı, söz konusu düzenleme ile şirketlerin yasal amaçlarını yerine getirirken faaliyetlerinin sosyal ve çevresel etkilerini incelemelerini ve bunu sorumlu oldukları diğer çıkarlarla dengelemelerini gerektirdiğini belirtmiştir. Bu kapsamda Fransız Danıştayı, etkileri karar alma sürecine ilişkin olan bu hükmün uygulanmasında ilgili şirketlerin faaliyetinin niteliği, büyüklüğü, yasal şekli ve amacının dikkate alınması gerektiği yönünde görüş belirtmiş ve yasa taslağındaki "çevresel ve sosyal meselelere dikkat ederek (*en considérant*)" ifadesini "çevresel ve sosyal meselelere dikkat ederek (*en prenant en considération*)" ibaresiyle değiştirerek hükmün kapsamı açısından bu değişikliğin şirketin kendisi için belirlediği veya ulaşması gereken belirli bir hedefi değil, farkında olduğu genel bir kaygıyı yansıttığını ifade etmiştir. Söz konusu yükümlülüğün sonuçları bakımından ise Fransız Danıştayı, kanun taslağının, özenli ve makul yönetim ilkesine, uygulanabildiği hallerde, sözleşmesel sorumluluk veya haksız fiil sorumluluğuna ilişkin genel hukuk mekanizmaları kapsamına giren ve özellikle baskıcı olmayan yaptırımlar dışında herhangi bir yaptırım eklemediğini belirterek böylece bu düzenlemenin 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne ve Anayasa Konseyi'nin 23 Mart 2017 tarih ve 2017-750 DC sayılı kararı kapsamında Anayasaya uygun olduğunu belirtmiştir.

Fransız Danıştayı, aynı görüşünde şirketlere "varoluş nedeni" getirilmesine ilişkin yasal düzenlemeye yönelik de bir değerlendirmede bulunmuştur. Bu konuda öncelikle, bir şirketin ana sözleşmesine kamu düzeni kurallarına uygun olarak bir "varoluş nedeni"nin (*raison d'être*) yani bir planın, bir amacın ya da şirketin değerlerini veya uzun vadeli endişelerini gösteren bir ifadenin koyulmasına ilişkin bir yasak bulunmadığını belirterek, kanun tasarısında bu yönde bir "varoluş nedeni" eklenmesinin basit bir seçenek olarak düzenlendiğine dikkat çekmiştir. Fakat Fransız Danıştayı bunun bir seçenek olmasının, hükmü normatif kapsamından yoksun bırakmadığını, esas sözleşmesinde bu tercihi yapan şirketler için bu amaca uymanın zorunlu olacağını ifade etmiştir. Buna uygun olarak, Fransız Ticaret Kanunu'nun L. 225-35 ve L. 225-64 maddelerinde, şirket yönetim kurullarına "şirketin varoluş nedenini de dikkate almaları" ve gerekirse bu nedenle yönetim kurulu kararlarında

ilgili sonuçlara yer vermeleri gerektiği yönünde düzenlemenin bulunduğunu hatırlatmıştır. Fransız Danıştayı, şirket menfaati (*l'intérêt social*) kavramının aksine "varoluş nedeni" (raison d'être) kavramının mevzuatta ve içtihatta yeni olduğunu belirtmiş, kavramın kapsamının etki değerlendirmesi ile aydınlatılamaması halinde uygulama ve içtihatla kademeli olarak netleştirileceğini vurgulamıştır. Bu kapsamda Fransız Danıştayı, Anayasal normların ya da anayasal ilkelerin, kendi esas sözleşmesine bir "varoluş nedeni" eklemek isteyen şirketler için yasal mevzuatta bir seçenek sunulmasını engellemediğini belirtmiştir.

Sonuç olarak mevzuatımız için yeni bir kavram olan hem kamu hukuku hem de özel hukuk ilke ve kurumlarını yakından ilgilendiren şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu kavramının hukuki bir temele kavuşturulması sırasında Danıştay'a görev verilmesi, Anayasa'nın 155. maddesi uyarınca kanuni bir düzenleme ile mümkündür. Fransız Danıştayı'nın şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında verdiği yukarıda incelediğimiz örnek görüşleri ışığında Türk Danıştayı'nın da benzer yönde idari görüşler vermesi mümkündür. Bunun yanında elbette Danıştay'ın idari görevleri bakımından çalışma şeklinin ve yapılanmasının iyileştirilmesi de tavsiye edilmektedir. Böyle bir düzenlemenin gerekliliği açısından ise ifade etmek gerekir ki, Danıştay, bünyesinde hem hukuk hem de iktisadi ve idari bilimler alanında uzman üyeleri barındırması ve bu üyelerin tarafsız, bağımsız ve hakimlik teminatından yararlanan yargıçlar olması nedeniyle hukukumuza yerleştireceğimiz yeni kurumlar ve kavramların hukuki alt yapımıza en uyumlu ve en güvenli şekilde adapte edilmesini sağlayacak bilgi ve deneyime sahip ender kurumlardandır. Bu kurumun uzmanlığından faydalanarak yeni mevzuatın ihdasında görüşünün alınması hem gerçek ve tüzel kişilerin hukuki güvenliğinin sağlanması hem de ileride doğabilecek yargısal iş yükünün en baştan engellenmesi açısından hayati önem taşımaktadır. Bu bakımdan şirketlerin sosyal sorumluluğu alanında ihdas edilecek hukuki düzenlemeler bakımından gerekli kanuni düzenlemelerin yapılarak Danıştay'a idari danışma görevi verilmesi hukuk devletinin ve dolayısıyla iyi yönetim hakkının bir gereğini teşkil etmektedir.

SONUÇ

Ekonomik kalkınma için kullanılan araçların (sanayi tesisleri, uzay araştırmaları, fosil yakıtlar, karbona dayalı enerji üretimi, plastik atıklar gibi) doğa üzerindeki önemli olumsuz etkilerinin ortaya çıkması ile sürdürülebilirlik kavramı çevresel meseleler bakımından 1970'li yıllardan itibaren Birleşmiş Milletler nezdinde gerçekleştirilen uluslararası konferanslardan bu yana bugünkü anlamıyla ortaya konulmaya başlanmıştır. Bu kavram, 1972 yılında düzenlenen "Birleşmiş Milletler İnsan ve Çevre Konferansı" (United Nations Conference on the Human Environment) (Stockholm Konferansı) ile ilk kez küresel boyutta bir konferansta çevre ve ekonomik kalkınma arasındaki ilişki açısından ele alınmıştır ve bu konferans sonucunda Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP) kurulmuştur. 1987 yılında "Birleşmiş Milletler Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu" tarafından yayınlanan Brundtland Raporu ile sürdürülebilirlik kavramı tanımlanmış ve uluslararası toplumun önemli meselelerinden biri olarak kabul edilmeye başlanmıştır. 1992 yılında Rio de Janeiro'da gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Konferansı'nda ise sürdürülebilirlik kavramının kapsamı genişletilmiş ve sadece çevre sorunları ile ilgili değil, aynı zamanda ekonomik ve toplumsal sorunları da kapsayacak şekilde ele alınmaya başlanmıştır. 2000 yılında gerçekleştirilen Birleşmiş Milletler Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi (Binyıl Zirvesi-Millennium Summit) ile Binyıl Kalkınma Hedefleri (the Millennium Development Goals) ortaya konulmuş ve bu hedeflerde kalkınma sosyal, ekonomik ve çevresel unsurları ihtiva eden ve yoksullukla mücadeleyi de içine alan bir kavram şeklinde ifade edilmiştir. Fakat insan hakları, ayrımcılığın önlenmesi, toplumsal cinsiyet eşitliği gibi kavramların da sürdürülebilirlik kavramına dahil edilmesi, 2012 yılında Rio de Janeiro'da düzenlenen zirvede 2015 – 2030 arası geçerli olacak Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları (Sustainable Development Goals) ile gerçekleşmiştir.

Sürdürülebilirlik 1970'li yıllardan günümüze değin, hızla artan bir ivmeyle uluslararası örgütlerin ve dünya üzerindeki her bir bireyin temel meselesi olmak yolunda ilerlemektedir. Özellikle 21. yüzyılda sürdürülebilirlik kavramının kapsamı genişlemiş, sürdürülebilirliğin sağlanması için kapsayıcı bir yaklaşımın ortaya konulması gerektiği anlaşılarak, bu kavrama yoksullukla mücadele, insan hakları,

toplumsal cinsiyet eşitliği, ayrımcılıkla mücadele ve sosyal hakların tanınması unsurlarının da dahil edilmesi gerektiği kabul edilmiştir. Böylece kalkınmanın insan hakları, çevrenin korunması ve sosyal hakların sağlanması ile sürdürülebilir kılınması hedeflenir hale gelmiştir. Yaşanan çevre felaketleri, küresel iklim değişikliği, verimli tarım alanlarının ve ormanların azalması ve bunların ekonomik çıkarlara feda edilmesi, deniz suyu sıcaklığının artması, okyanus ve denizlerin kirlenmesi, bunun sonucunda temiz su ve güvenli gıdaya erişimin azalması ile çoğalan dünya nüfusundaki ekonomik ve sosyal eşitsizliğin derinleşmesi, açlık ve yoksulluğun artması, iklim göçlerinin başlaması gibi büyük krizler neticesinde sürdürülebilirlik her alanda çok daha fazla gündeme gelmekte ve Devletler tarafından bu yönde somut adımlar atılmaya başlanmaktadır.

Çevresel açıdan sürdürülebilirlik kavramının önemi incelendiğinde, Dünya'da tarım alanları için büyük bir çölleşme tehdidi bulunmaktadır. Bunda verimli alanların yanlış kullanma sebebiyle insan eliyle oluşturulmuş çöller haline gelmesi de bir etkendir. Türkiye'de de çölleşmeyi tetikleyen erozyon, zirai alanları, meraları ve ormanları tehdit etmektedir. Bu durum, çevreye ilişkin ulusal ve uluslararası hukuki önlemlerin hızla alınması gerektiğinin ne kadar hayati olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu sebeple de uluslararası örgütler ve devletler insanlığı tehdit eden bu küresel problemlere karşı her geçen gün yasal tedbirleri artırmak zorunluluğunda kalmaktadır. Orta kuşakta yer alan bir ülke olan Türkiye'nin de çölleşme, su kaynaklarının azalması, orman alanlarının tahribi, müsilaj, denizlerin ve tarım arazilerinin kirlenmesi gibi birçok çevre problemiyle karşı karşıya olduğu bilimsel bir gerçektir ve bu problemlerin aşılması için yasal ve idari anlamda pek çok önlem alınması gerekmektedir.

Sosyal açıdan ise sürdürülebilirlik kavramının önemi, toplumsal cinsiyet eşitliği, kadın istihdamının artırılması, istihdamın yanında işçilerin özlük haklarının korunması ve artırılması, iş sağlığı güvenliğinin sağlanması, insan haklarına saygı gösterilmesi ve barış, istikrar, insan hakları ve hukukun üstünlüğüne dayalı etkin idari yönetim kurumlarının tesis edilmesini içermektedir. Örneğin Türkiye'de işgücüne katılım oranı kadınlar için erkeklere oranla çok daha azdır. Bu kapsamda kadınların tarım dışı istihdamının artırılması ve özel sektörde yönetici görevlerinde kadınlara daha çok yer verilmesi sürdürülebilir kalkınmanın hedeflerindendir.

Söz konusu durum karşısında küresel iklim değişikliğinin zamanla insan hayatına etkilerinin artması ve ekonomik kalkınmanın yanında çevrenin ve sosyal hakların korunmasına ve ayrımcılığın önlenmesine yönelik kapsayıcı tedbirlerin alınmasının gerekliliği, şirketlerin yalnızca finansal ve mali konularda değil, aynı zamanda çevre, ayrımcılık yasağı, insan hakları, sosyal haklar ve sürdürülebilir kalkınma konularında da şeffaf ve denetlenebilir olmasını zorunlu kılmıştır. Bu kapsamda, özel hukuk kişilerinin önleyici nitelikte zorunlu denetime tabi tutulması ile sürdürülebilirlik kavramı somut şekilde uygulamaya konulmaya çalışılmaktadır.

Bu konularda, her ne kadar devletlerin ulusal mevzuatında çevrenin ve sosyal hakların korunmasına yönelik zorlayıcı kanuni düzenlemeler bulunsa da, bu düzenlemelerle öngörülen tedbirler ancak ihlallerin tespit edilebildiği durumlarda işlevsel hale gelebilmektedir. Örneğin çevresel konular açısından, ülkemizde Çevre Kanunu, sürdürülebilirlik ilkesi çerçevesinde, çevreye verilecek zararların önlenmesini sağlamaya yönelik düzenlemeleriyle çevre hukukunun temel ilkelerinden önleme ve ihtiyat ilkesini yasal anlamda gerçekleştirmektedir. Bu konudaki en önemli araçlardan biri de çevresel etki değerlendirmesidir. Öte yandan çevre hukukunun bir diğer ilkesi olan kirleten öder ilkesini somutlaştıran hükümlerine de 2872 sayılı Yasada yer verilmiştir. Anayasa Mahkemesi de verdiği bir kararında "… *sürdürülebilir çevre ve sürdürülebilir kalkınma ilkelerinin içeriği itibarıyla hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan tüm çevresel değerlerin her alanda ıslahı, korunması ve geliştirilmesi ile sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına aldığı açıktır*." (AYM, 22.5.2014, E. 2013/65, K.2014/93, R.G. 24.6.2015-29396) şeklinde hüküm kurarak sürdürülebilirliğin önemini Anayasal boyutta vurgulamıştır.

Çevre Kanununda ve diğer kanunlarda yenilenebilir enerjiyi teşvik eden, çevreyi kirletenleri yaptırıma tabi tutan ya da çevreye zararı dokunabilecek belirli yatırımlar açısından çevresel etki değerlendirmesi sürecini öngören yasal düzenlemeler bulunsa da, bu yasal düzenlemeler ya belirli faaliyet alanları bakımından ya da başvurulan proje bazında bir değerlendirme içermekte ya da çevrenin kirletilmesi gibi zararın ortaya çıkmasından sonra idari yaptırım uygulanması şeklinde uygulamaları öngörmektedir. Sosyal haklar açısından da Anayasanın Üçüncü Bölümünde düzenlenen "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler", 4857 sayılı İş

Kanunu, 5510 Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu ve diğer ilgili kanunlar kapsamında işçilerin sosyal ve özlük hakları ile çalışma hürriyetinin korunması, asgari ücretin belirlenmesi, sigortasız işçi çalıştırılmasının önlenmesi, ayrımcılık yasağının öngörülmesi, fazla mesai ücretinin tanınması gibi tedbirler alınmakta ve bu yasal düzenlemelere uymayan işverenler açısından mahkemelerce işe iade davalarının veya tazminat taleplerinin kabulü ya da idarelerce idari yaptırım kararlarının uygulanması söz konusu olmaktadır. Ancak bu tedbirler de yalnızca işverenlerin bu ihlalleri gerçekleştirmesinden sonra ve sadece dava ya da yaptırım konusu ihlal kapsamında yani somut olay temelinde uygulanacak olan yöntemler olarak kalmaktadır. Bu düzenlemelerle öngörülen yöntemler, söz konusu ihlaller doğmadan önce uygulanabilecek kapsayıcı ve önleyici bir uygulama niteliğini haiz değildir.

Şirketlerin sosyal sorumluluğu (*corporate social responsibility*), ekonomik kalkınmanın yanında sürdürülebilirliğin sağlanması bakımından geliştirilen bir önleyici denetim mekanizması niteliğindedir. Bu bakımdan Avrupa Birliği'ne üye devletler tarafından yasal düzenlemeye kavuşturulması ile sürdürülebilirliğin tesis edilmesi yolunda Devletlerin attığı önemli somut adımlardan biridir. Şirketlerin sosyal sorumluluğu çerçevesinde şirketler, düzenli aralıklarla çevresel faaliyetleri, çalışanlarına yönelik uygulamaları, politikaları ve insan haklarına saygılı davranma sorumluluğu çerçevesinde düzenli aralıklarla beyanda bulunmak, faaliyetleri için durum tespiti yaptırmak ve beyanlarını bağımsız denetim firmalarına denetlettirmekle yükümlü kılınmaktadır. Kamuya açıklanan bu beyanlar ve denetim ile şirketlerin çevresel, sosyal ve insani konulardaki uygulamalarının önleyici bir mekanizma ile hukuka uygun bir düzlemde tutulması hedeflenmektedir. Bilindiği üzere böyle bir beyan yükümlülüğünün getirilmediği durumlarda idari yaptırımlar ancak ihlal gerçekleştikten sonra tesis edilmekte ve özellikle çevresel konularda çevrenin tahrip edilmesinin telafisi çoğunlukla mümkün olamamaktadır. Ancak şirketlerin sosyal sorumluluğu kurumu sayesinde şirketlerin söz konusu alanlarda herhangi bir ihlal gerçekleştirmesi söz konusu olmadan, durum tespiti süreçleri ile faaliyetlerinin çevresel ve sosyal anlamdaki etkilerini öngörmeleri, düzenli ve sürekli olarak kendi kendilerini denetim altında tutmaları ve faaliyetlerini hem bağımsız denetimcilere hem de kamuya sunmaları sağlanmaktadır.

Belirtmek gerekir ki, özel hukuk kişilerine yönelik şirketin tüm faaliyetleri açısından kapsayıcı, çevresel ve sosyal bakımdan faaliyetlerinin etkisine yönelik önleyici bir işlevsel denetleme mekanizması şimdiye dek öngörülmemişti. Bu konularda şirketlerin iç denetimlerini öncelikle kendilerinin yapmaları veya bağımsız kuruluşlar aracılığıyla yaptırmaları ve üçüncü kişileri bu konularda aldıkları tedbirler konusunda bilgilendirmeleri için "şirketlerin sosyal sorumluluğu" kavramı ortaya konmuştur. Bu kapsamda Avrupa Birliği nezdinde "şirketlerin sosyal sorumluluğu"na yönelik üye devletleri bağlayıcı hukuki düzenlemeler getirilmiştir. Böylece şirketler çevre, ayrımcılık yasağı ve sosyal haklar konusunda ne gibi tedbirler uyguladıklarını, hangi politikaları geliştirdiklerini açıkça kamuya ilan ederek ve bağımsız denetçiler aracılığıyla bu uyumluluklarını denetlettirerek, yaptırımlara gerek kalmadan baştan ilgili mevzuata uyumlu şekilde faaliyetlerini yürütme ve bu uyumluluklarını beyan etme zorunluluğuna tabi tutulmaktadır. Avrupa Birliği ve üye devletler nezdinde mevzuat ile şirketlerin çevre, ayrımcılık yasağı ve sosyal haklar konusunda uyguladıkları politikaları, esasları ve aldıkları tedbirleri açıklamaları gerektiği düzenlenmekte, bu bilgilerin şirketlerin internet sitesinde kamuoyuna açıklanması gerekmekte ve akredite kuruluşlar aracılığıyla hazırlanan raporlarla bu beyanlarındaki bilgiler ayrıntılı şekilde denetlenmektedir.

Avrupa Birliği, şirketlerin sosyal sorumluluğunu üye devletleri bağlayıcı şekilde 2013/34/EU sayılı Yönergede 2014 ve 2022 yıllarında yapılan değişiklikler ile düzenlemektedir. Bu sebeple Avrupa Birliği'ne üye ülke hukukları içinde giderek uygulaması artmaktadır. Böylece şirketlerin artık sadece finansal açıdan değil, çevrenin korunması, ayrımcılık yasağı, sosyal haklara saygı ve sürdürülebilir kalkınma alanlarında şeffaflığı ve hesap verilebilirliği sağlanmaktadır. Avrupa Birliği; 2001 yılından itibaren yayınladığı yeşil kitap, strateji belgeleri ve rehberler ile kurumsal yönetişim ve şirketlerin sosyal sorumluluğu alanında ilerleme kaydetmeye başlamıştır. Bu konuda 2014 yılında kapsamlı şekilde bağlayıcı bir düzenleme olarak 2014/95/EU sayılı "Belirli Büyük Teşebbüsler ve Gruplar Tarafından Finansal Olmayan ve Çeşitlilik Bilgilerinin Açıklanmasına ve 2013/34/EU sayılı Yönerge'de Değişiklik Yapılmasına İlişkin Yönerge"yi kabul etmiş ve çalışan sayısı ve ciro miktarına göre belirli büyüklükteki şirketleri, kurumsal sosyal sorumluluk kapsamında finansal olmayan bilgilerini kamuya açıklayarak beyan etme ve bu beyanlarını bağımsız

üçüncü kişi kuruluşlara denetlettirmekle yükümlü kılmıştır. Bu düzenlemeler ise 2022 yılında "Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlamasına İlişkin Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 14 Aralık 2022 tarihli ve 2013/34/EU sayılı Yönergeyi, 2006/43/EC sayılı Yönergeyi, 2004/109/EC sayılı Yönergeyi, 537/2014 sayılı Tüzüğü tadil eden 2022/2464 sayılı Yönergesi" ile değiştirilmiş ve finansal olmayan bilgileri beyan yükümlülüğü kapsamında şirketlerin "sürdürülebilirlik raporlaması" yayımlama yükümlülüğü öngörülmüş ve kapsam dahilindeki şirketlere küçük ve orta büyüklükteki şirketler de eklenerek bu yükümlülüğe tabi kılınan şirketler artırılmıştır. Bunun yanında şirketlerin sürdürülebilirlik raporlaması kapsamında açıklayacakları çevresel, sosyal, organizasyonel ve insan haklarına ilişkin bilgiler ayrıntılandırılmıştır. Buna ek olarak Avrupa Birliği Komisyonunun Avrupa Birliği'ne özgü bir sürdürülebilirlik raporlaması standardı hazırlaması öngörülmüş, böylece Birlik düzeyinde bir standart raporlama yapma yolu açılmıştır. Böylece kapsam dahilindeki şirketler faaliyetleri kapsamında çevreye verdikleri zarar ve etkiler, sosyal bakımdan çalışanlarının çalışma koşulları ve iş sağlığı güvenliği bakımından uygulamaları, insan hakları bakımından ayrımcılık, cinsiyet eşitliği gibi alanlardaki uygulamaları ve organizasyonel açıdan ise özellikle yatırımcılar ve tüketiciler açısından rüşvet, yolsuzluk gibi konulardaki politikaları hakkında halka açık şekilde bilgi vermekle yükümlü kılınmıştır. Bu beyan ve raporlama yükümlülüğünün yanında 2022 yılında Avrupa Birliği tarafından yayınlanan "Kurumsal Sürdürülebilirlik Durum Tespiti Yönergesi Taslağı" yayımlanmış ve düzenleme taslağı ile belirli şirketlere ticari faaliyetlerini gerçekleştirmeden önce ilgili işlemin çevresel, sosyal ve insan hakları yönünden faaliyetin risklerini ölçmeleri için durum tespiti yapma yükümlülüğü öngörülmüştür. Bu bakımdan Avrupa Birliği'nde şirketlerin kâr amaçlı faaliyetlerini yürütmelerinde çevreyi, çalışanlarının hak ve menfaatlerini, insan haklarını, tüketicilerin ve yatırımcılarının menfaatlerini korumalarına ve faaliyetlerinden bu konulardaki etkilerini hesaba katmalarına yönelik düzenlemeler ve bunların kapsamı giderek artırılmaktadır. Bu durum da iklim değişikliği ile mücadele ve insan haklarının korunması hususlarında şirketlerin aktif şekilde aksiyon almalarını ve önlemler öngörmesini sağlamaktadır.

Şirketlerin sosyal sorumluluğu kapsamındaki raporlama ve beyan yükümlülüğü konusunda doğrudan Avrupa Birliği düzenlemeleri ya da Avrupa

Birliği'ne üye devletlerin iç hukukları, bu devletlere ihracat yapan yabancı şirketlerin de bu kurallara uymasını gerektirebilmektedir. Nitekim 2022/2464/EU sayılı Yönerge uyarınca "sürdürülebilirlik raporlaması" bakımından üçüncü ülkelerde kurulu şirketlerin Avrupa Birliği'ndeki bağlı şirketleri açısından da raporlama yükümlülüğü öngörülmektedir. Avrupa Birliği'ne üyelik sürecindeki ülkemiz açısından da yakın gelecekte şirketlerin sosyal sorumluluğuna ilişkin yasal düzenlemenin gerçekleştirilmesi kaçınılmaz görünmektedir. Nitekim 2020 yılında Sermaye Piyasası Kurulu tarafından sürdürülebilirlik, Kurumsal Yönetim Tebliği (II-17.1)'nde yapılan değişiklik ile kurumsal yönetim ilkelerine dahil edilmiştir ve buna uygun olarak Sermaye Piyasası Kurulu tarafından "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi" yayımlanmıştır. Bu kapsamda halka açık anonim ortaklıklara "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi" kapsamında "uy ya da açıkla" prensibi uyarınca çevresel, sosyal ve kurumsal yönetim açısından belirlenen sürdürülebilirlik ilkelerine uyması veya uymuyorsa bunun açıklanması yükümlülüğü getirilmiştir. Bunun yanında 2022 yılında gerçekleştirilen değişiklikle 6102 sayılı Türk Ticaret Kanunu'nun 88. maddesine eklenen 6. fıkra ile Kamu Gözetimi, Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu'na anonim şirketler için "Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları"nı ve bu raporlama standartlarının kapsamına dahil olacak olan işletme ve kuruluşları belirleme yetkisi verilmiştir. Henüz bu standartlar yayımlanmamıştır. Fakat ilerleyen zamanda halka açık olmayan anonim şirketler için de Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları'nın yayınlanacağını söylemek mümkündür. Bu bakımdan Türk Hukuku açısından şirketler için henüz zorunlu bir sürdürülebilirlik raporlaması öngörülmese de iklim değişikliği ile mücadele ve Avrupa Birliği mevzuatına uyum süreci kapsamında böyle bir düzenlemenin ve bunun yanında durum tespiti yükümlülüğünün öngörülmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemek mümkündür. Bu şekilde çevrenin korunması, insan hakları ve sosyal hakları bakımından önleyici nitelikte bir hukuki kurum ülkemizde kurumsal sistem yaklaşımının gelişmesi açısından önem arz etmektedir.

Sürdürülebilirliğin hedeflerinden biri de diğer sürdürülebilirlik hedeflerinin korunması ve yerine getirilmesi için gereken "Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar"dır. Bu kapsamda tez çalışmamızda örnek kurum olarak ele alınan Fransız Danıştayı, Fransız Hukuk sisteminde hem bir yüksek yargı mercii hem de bir danışma organı

niteliğindedir. İlk kuruluş aşamasında daha çok danışma organı olarak faaliyet gösteren Fransız Danıştayı'nın günümüzde temyiz mercii olarak yargısal işlevi de oldukça ön plandadır. Tarihi iktibas süreci içinde kuruluş aşamasında örnek teşkil eden Fransa'ya benzer şekilde, Türk Danıştayı da Osmanlı Devleti'nde Şura-yı Devlet adıyla bir danışma organı olarak kurulmuş, fakat günümüzde yargısal görevleri idari görevlerinin önüne geçmiştir. Danıştayın 13 Dairesi bulunmaktadır, bunlardan yalnızca bir tanesi idari dairedir, diğerlerinin hepsi dava dairesi olarak görev yapmaktadır. Bu noktada Fransa'dan farklı olarak, çeşitli anayasal ve yasal değişikliklerle Türkiye'de Danıştay'ın idari görevlerinin önemli bir kısmı kaldırılmış ve var olan yetkilerinin etkisi azaltılmıştır. Böylece Türk idari sistemi içinde Danıştay'ın idari fonksiyonu çok sınırlı bir noktaya evrilmiştir. Fakat Fransa'da halen Fransız Danıştayı için çok fazla alanda idari görev tanınmakta ve ihdasında Danıştay'a danışılması zorunlu olan pek çok düzenleyici işlem kanunlarla öngörülmektedir. Fransa'da şirketlerin sosyal sorumluluğu gibi kamu hukukunun uzmanlık alanlarından olan insan hakları ve çevrenin korunması için yeni ve önemli bir hususta Danıştay'a ilgili düzenleyici işlemin ihdası konusunda idari görev verilmesi, hem hukuk devleti ilkesi ve insan haklarının korunması açısından hem de Danıştay'ın idari görevlerinin devamlılığı açısından önem arz etmektedir. Şöyle ki, hukuk devleti ilkesi Anayasa Mahkemesince şu şekilde ifade edilmektedir, "*Anayasa'nın 2. maddesinde yer alan hukuk devleti, eylem ve işlemleri hukuka uygun, insan haklarına saygılı, bu hak ve özgürlükleri koruyup güçlendiren, her alanda adaletli bir hukuk düzeni kurup, bunu geliştirerek sürdüren, Anayasa'ya aykırı durum ve tutumlardan kaçınan, hukukun üstün kurallarıyla kendini bağlı sayan, yargı denetimine açık, yasaların üstünde yasakoyucunun da uyması gereken temel hukuk ilkeleri ve Anayasa'nın bulunduğu bilincinde olan devlettir*." (AYM 2001/406 E. 2004/20 K. sayılı kararı). Bu ilke aynı zamanda belirlilik ve hukuki güvenlik ilkesini de koruma altına almaktadır. Bu kapsamda düzenleyici işlemlerin çok sık değişmemesi ve hukuka uygun olarak düzenlenerek iptal edilme ihtimalinin en aza indirilmesi gerekmektedir. Belirtmek gerekir ki idare hukuku bakımından bir düzenleyici işleme uygun olarak tesis edilen birel işlemler kazanılmış hak oluşturmaktadır; fakat düzenleyici işlemlerin iptal edilmesi halinde oluşan kazanılmış haklar muhafaza edilmekte ve işlemin iptalinden sonra diğer kişilere farklı uygulama yapılması durumu ortaya çıkmakta böylece aynı

durumdaki bireyler arasında eşitsizlik oluşması kaçınılmaz hale gelmektedir. Bu durumun önüne geçilmesi hukuki güvenlik ilkesi ve dolayısıyla hukuk devletinin bir gereğidir. Bu sakıncaların giderilmesinin en uygun yolu ise düzenleyici işlemlerin hukukilik denetimini yapan yüksek yargı organı Danıştay'ın henüz söz konusu işlem yürürlüğe girmeden danışma organı sıfatıyla idari dairesi tarafından işlemin hukuka uygunluğunun incelenmesi bakımından rol almasıdır. Özellikle temel hak ve özgürlükleri, çevreye ilişkin konuları ve sosyal hakları ilgilendiren hayati konulardaki düzenleyici işlemlerin kazanılmış hak yaratma ihtimali daha yüksek bulunmakla birlikte, iptalleri halinde bireylerin etkilenme olasılığı yüksek olmaktadır. Bu bakımdan bu vasıftaki düzenleyici işlemlerin yürürlüğe girdikten sonra iptal edilmesi riskini en aza indirmek için, bu işlemleri iptal etme yetkisi olan yargı organı tarafından önceden değerlendirilerek yürürlüğe girmesi hukuki güvenlik ve hukuk devleti ilkesinin yerine getirilmesi bakımından hayati öneme sahiptir.

Avrupa Birliği'ne üye ülkelerden olan Fransa'da şirketlerin sosyal sorumluluğuna ilişkin idari düzenleyici işlemlerin hazırlanması ve yayımlanmasında yetkili organlardan biri de danışma organı sıfatıyla Fransız Danıştayı olarak belirlenmiştir. Tez çalışmamız kapsamında, sürdürülebilirliğin hedeflerinden olan adalet ve güçlü kurumların tesis edilmesi hedefi açısından Fransız Danıştayına şirketlerin sosyal sorumluluğu alanında verilen yetki önemli bir anlam taşımaktadır. Günümüzde Fransız Danıştayı ile Türk Danıştayı arasındaki idari görevler bakımından ortaya çıkan açık fark göz ardı edilemez noktadadır. Fransa özelinde şirketlerin sosyal sorumluluğunun düzenlenmesi konusunda düzenleyici işlem ihdas edilirken Fransız Danıştayı'nın da yetkisinin bulunması Danıştay'ın idari görevlerinin hukuk devletinin ve hukuki güvenlik ilkesinin yerine getirilmesi bakımından ne denli önemli şekilde düzenlenebileceğini göstermektedir. Ülkemizde Danıştay'ın giderek azalan idari görevlerinin karşısında, idare hukuku sistemimizi iktibas ettiğimiz Fransa'da yeni gelişen hukuki kurumlar için Danıştay'a idari görevler verilmesi önemli bir sistemsel yaklaşım farkını ortaya koymaktadır.

21. yüzyılın en önemli konularından olan sürdürülebilirlik ilkesinin somut uygulaması olan şirketlerin sosyal sorumluluğunun düzenlenmesinde merkezi idareye danışma organı olarak Fransız Danıştayı'na yetki verilmesi, sürdürülebilirlik açısından hem şirketlerin çevresel ve sosyal açılardan şeffaflık içinde faaliyetlerini yürütmesi

hem de Fransız Danıştayı'nın kurumsal olarak aktif rol oynaması bakımından büyük bir önem arz etmektedir. Sürdürülebilirliğin sağlanması ancak bu konuda uygun politikaların benimsemesi ve somut önlemlerin alınması ile mümkün olacaktır. Bu konuda şirketlerin sosyal sorumluluğu kapsamında özel sektörün faaliyetlerinin önleyici şekilde beyan yükümlülüğüne ve durum tespiti zorunluluğuna tabi tutulması hayati bir öneme sahiptir. Bunun yanında hukuk devletinin gereklerinin yerine getirilmesi açısından kamu kurumlarının, adalet sisteminin ve böylece hukuki güvenliğin etkinleştirilmesi şarttır. Bunun için de Danıştay'ın idari görevlerinin etkinliğinin geliştirilmesi, sürdürülebilirliğin amaçları ve Anayasal temel ilkeler karşısında bir zorunluluk arz etmektedir. Bu noktada Anayasa'nın 155. maddesinin 2. fıkrasında Danıştay'ın görevleri arasında sayılan "…*kanunla gösterilen diğer işleri yapmakla görevlidir*" hükmü uyarınca Danıştay'a kanunla bir idari görev öngörülerek şirketlerin kurumsal sosyal sorumluluğu alanında yetki verilmesi mevzuatımız uyarınca mümkündür. Fransa uygulamasından yola çıkılacak olursa; ilgili kanun hükmünde, belirlilik ilkesi çerçevesinde sürdürülebilirlik raporlaması veya durum tespiti yükümlülüğünün ana hatlarının kanunla düzenlenmesi ve kanunun uygulanmasını gösterecek Cumhurbaşkanlığı kararnamesi veya yönetmeliğin çıkarılmasında Danıştay'ın görüşünün alınmasının zorunlu kılınması ve buna uyulmasının zorunlu veya ihtiyari olduğu öngörülebilir. Böylece Danıştay hukukun üstünlüğü ve hukuk devletinin gereklerinin temini açısından mevzuatlar arasında uyumsuzluk olup olmadığı hususunu, çevrenin korunması, insan hakları ve çalışan hakları yönünden ve aynı zamanda sözleşme ve özel teşebbüs kurma özgürlükleri yönünden bir denge kurulmasını ve konunun ilgili paydaşlarının her birinin menfaatlerinin ölçülü şekilde ve anayasaya uygun olarak korunmasını sağlayan görüşlerini düzenlemeyi yapmaya yetkili yasal mercilere iletmiş olacaktır. Bu noktada mevzuata ilişkin yeniliklerin olabilecek en hızlı ve hukuka uygun şekilde yapılmasını sağlayabilmek adına, Danıştay'ın idari görüşlerini verme usulü bakımından da 2575 sayılı Danıştay Kanunu'nda gerekli değişikliklerin yapılması ile görüş verme hızı bakımından oluşabilecek çekincelerin önüne geçilmesi mümkün olacaktır. Bu açıdan örneğin Fransız Danıştayı'nın hükümetin acil olarak gönderdiği işlerde uyguladığı özel usul örnek alınarak, Danıştay nezdinde hızlı şekilde görüş verilmesi istenen konular için özel bir kurul oluşturulması öngörülebilir. Bu noktada Danıştay İdari

Dairelerinin sayısının artırılması, dairelerin konularına göre uzmanlık alanlarının ayrılması ve bu kapsamda her idari dairede uzmanlık alanına göre uzman kişilerin istihdam edilmesi önerilebilir.

Sonuç olarak, Fransız Danıştayı'nın şirketlerin sosyal sorumluluğu gibi insan hakları ve çevresel sorunlar bakımından önemli ve yeni bir konuda idari görevlerinin halen etkin şekilde korunması ülkemizde Danıştay'ın idari görevlerinin giderek azalması noktasında hukuk devletinin gereği olarak değerli bir kurumsal örnek oluşturmaktadır. Böylece Fransız Danıştayı'nın hukuk devletinin tesisi bakımından üstlendiği danışma görevi sürdürülebilirliğin hedeflerinden olan adalet ve güçlü kurumların tesis edilmesi hedefi ile somutlaşmakta, öte yandan şirketlerin sosyal sorumluluğunun yasal mevzuata kavuşturulması ise sürdürülebilirlik hedeflerinden çevrenin korunması, sosyal haklara ve temel haklara saygı hedefini uygulamaya koymakta ve böylece iki hedefin birden hukuk sisteminde yer bulmasına olanak sağlamaktadır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR VE MAKALELER

Akdağ Güney, Necla. **Anonim Şirket Yönetim Kurulu Üyelerinin Hukuki Sorumluluğu**, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2008.

Akgül, Urungu. "Sürdürülebilir Kalkınma: Uygulamalı Antropolojinin Eylem Alanı", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Antropoloji Dergisi**, Sayı: 24, Yıl: 2010, ss. 133-164.

Akkan, Mine. **Medeni Usul Hukukunda Avukatla Temsil Zorunluluğu**, Yetkin Yayınları, Ankara, 2010.

Akyılmaz, Bahtiyar, Murat Sezginer ve Cemil Kaya. **Türk İdari Yargılama Hukuku,** 3. Baskı, Savaş Yayınevi, 2019.

Al, İbrahim. "Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Ekonomi: Türkiye İçin Bir Endeks Önerisi", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı: 12(1), Yıl: 2019, ss. 112-124.

Alac, Soner. **Türkiye'deki Kurumsal Sürdürülebilirlik Yaklaşım ve Uygulamaları: BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde Yer Alan İşletmelere Ait Bir İnceleme,** Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Manisa, 2020.

Alada, Adalet B., Ergun Gürpınar ve Sevim Budak. "Rio Konferansı Üzerine Düşünceler", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 3-4-5, Yıl: 1993, ss.93-108.

Altay, Enver. "Danıştay'ın İdari Görevleri ve Kararları", **TBB Dergisi**, Sayı: 56, Yıl: 2005, ss.189-238.

Anter, Naciye Berrak. **Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında İdari Yargı Yetkisinin Kapsamı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Arıkan, Engin. "Cevreci Düşünce ve Çevre Hukuku İçin Radikal Bir Kılavuz: Arne Naess'in Derin Ekoloji Yaklaşımı", **Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 1, Yıl: 2020, ss. 191-220.

Aslan, Zehreddin (Ed.). **Açıklamalı ve İçtihatlı İdari Yargılama Usulü Kanunu**, 3. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2022.

Atay, Ender Ethem. **İdari Yargılama Hukuku**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2021.

Atılgan Pazvantoğlu, Cansu. "Yumuşak Hukuk Tartışmaları Çerçevesinde BM İş Dünyası ve İnsan Hakları Rehber İlkeleri'nin Değerlendirilmesi", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 2, Aralık 2021, ss.1131-1155.

Azrak, Ali Ülkü. **Avrupa Topluluklarında İdari Yargının Genel Esasları**, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi, Doyuran Matbaası, İstanbul, 1988.

Balbay, Şenay, Adem Sarıhan ve Edip Avşar. "Dünya'da ve Türkiye'de "Döngüsel Ekonomi / Endüstriyel Sürdürülebilirlik" Yaklaşımı", **Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi**, Sayı: 27, Kasım 2021, ss. 557-569.

Balta, Tahsin Bekir. **İdare Hukuku I Genel Konular**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No.326, Ankara, 1970.

Bayraktutan, Yusuf ve Sefer Uçak. "Ekolojik İktisat ve Kalkınmanın Sürdürülebilirliği", **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 4, Mayıs 2011.

Bello, Pascal. **Stratégie et RSE – La Rupture Managériale,** DUNOD, 2014.

Berki, Nermin. "Kadın ve Erkek Bakımından Eşit Değerde İşe Eşit Ücret", **Prof.Dr. Bülent N. Esen'e Armağan**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 417, Ankara, 1977, ss.29-38.

Bilgili, Muhammed Yunus. "Ekonomik, Ekolojik ve Sosyal Boyutlarıyla Sürdürülebilir Kalkınma", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 10, Sayı: 49, Nisan 2017, ss.559-570.

Bonnitcha, Jonathan ve Robert McCorquodale. "The Concept of 'Due Diligence' in the UN Guiding Principles on Business and Human Rights", **The European Journal of International Law**, Cilt: 28, Sayı: 3, 2017, ss. 899–919.

Carroll, Archie B. "A History of Corporate Social Responsibility: Concepts and Practices", **The Oxford Handbook of Corporate Social Responsibility**, (Ed. Andrew Crane, Dirk Matten, Abagail McWilliams, Jeremy Moon ve Donald S. Siegel), Oxford University Press, 2008, (1-20), https://dl.bsu.by/pluginfile.php/66249/mod_resource/content/1/A_History_of_Corporate_Social_Responsibility.pdf , (25.09.2022).

Chapus, René. **Droit du Contentieux Administratif**, 13. Baskı, Montchrestien, Lextenso Editions, Paris, 2008, (Contentieux).

Chapus, René. **Droit Administratif Général**, Cilt: 1, 15. Baskı, Montchrestien, Paris, 2001.

Chevallier, Jacques. “Le Conseil d'Etat, au Coeur de l'Etat", **Le Seuil**, Yıl: 2007/4, Sayı: 123, ss.5 – 17.

Çeltik, Mehmet Ali. “Belediye Kanununa Göre Danıştayca Verilen Kanuni Mütalaalar”, **Yüzyıl Boyunca Danıştay**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, ss. 779-788.

Çeltik, Mehmet Ali. “İstimlak Kanununa Göre Danıştayca Verilen Kesin Kararlar”, **Yüzyıl Boyunca Danıştay**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, ss. 856-860.

Çetin, Beyzade Nadir. “Üretüketim Olgusu Bağlamında Örtülü Emek Olarak Dijital Üretüketici Emeği”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı: 77, Yıl: 2019, ss. 349-382.

Çınarlı, Serkan. **İdari Yargılamada İstinaf ve Bölge İdare Mahkemeleri**, 4.Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara, 2022, (İstinaf).

Çınarlı, Serkan. **Engellilere Yönelik Kamu Hizmetleri**, Kazancı Hukuk Yayımevi, İstanbul, 2010.

Çora, Emel. **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Danıştay’ın Gelişim Süreci**, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Dadak, Kemal. “Yeni Kuşak Hak Olarak Çevre Hakkı”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı 5, Yıl: 2015, ss.309 - 326.

Dalloz, “Fiches d'orientation: Responsabilité civile du fait d'autrui”, Haziran 2022, https://www.dalloz.fr/documentation/Document?id=DZ%2FOASIS%2F000845 , (17.10.2022).

Dalyan, Figen. “Sosyal Sorumluluğun Temelleri”, **Kurumsal Sosyal Sorumluluk, İşletmeler ve Sosyal Sorumluluk**, (Ed. Coşkun Can Aktan), İGİAD Yayınları, İstanbul, 2007, ss. 45-60.

De Quenaudon, René. “Responsabilité sociale des entreprises”, **Répertoire de droit du travail,** Dalloz, Ekim 2017.

De Schutter, Olivier. “Towards a New Treaty on Business and Human Rights”, **Business and Human Rights Journal**, Cilt: 1, Sayı: 1, 2015, ss. 41–67.

Debbasch, Charles ve Jean-Claude Ricci. **Contentiteux Administratif**, 8. Baskı, Dalloz, Paris, 2001.

Deguergue, Maryse. **Procédure Administrative Contentieuse**, Montchrestien, Paris, 2003.

Delikanlı, İhsan Uğur. “Finansal Tabloların Yayımının Onaylanma Süreci ve Bu Süreçteki Gelişmelerin Tablolara Yansıtılması”, **Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi**, Sayı: 29, Eylül 2009, ss.101-117.

Delvolvé, Pierre. **Conseil d’Etat**, Répertoire du contentieux administratif, Dalloz, Paris, 2012.

Delvolvé, Pierre. “Le Conseil d'État français: compétence”, **La Revue Administrative**, 52. Yıl, Sayı: 5, Özel Sayı: 5: Les jurisdictions administrative dans le monde France, Liban, 1999, ss. 37-45.

Demir, Aysel. “İklim Adaletine Kant ve Rawls’un Etik Temelli Adalet Teorileri Çerçevesinde Felsefi Bir Yaklaşım”, **İnsan&İnsan Dergisi**, Yıl: 9, Sayı: 33, Yaz 2022, ss.63-75.

Demir, Volkan ve Ece Gür. "Avrupa Birliği Muhasebe Yönergesi (2013/34) ve UFRS, US GAAP, Alman GAAP Karşılaştırması Kapsamında Türkiye'deki Muhasebe Uygulamaları", **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Sayı: 49, 2016, ss. 66-81.

Demirci, Mustafa. "İklim Değişikliği ve Dağıtıcı Adalet", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 2, Ekim 2013, 183-203, (İklim Değişikliği).

Demirci, Mustafa. "İklim Etiği ve Özdeşsizlik Sorunu", **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 2, 2013, ss. 225-248, s.225, 241; Demirci, (İklim Değişikliği).

Deniz, Defne. "Adam Çalıştıranın Sorumluluğu Bakımından Nedensellik Bağı Unsuru", **Yeditepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 18, Sayı: 2, 2021, ss.1155-1176.

Derdiman, Cengiz. **İdari Yargının Genel Esasları**, 3. Baskı, Aktüel Yayınları, Bursa, 2014.

Dinler, Veysel. "'Devletin İktisadi ve Sosyal Ödevlerinin Sınırı' Açısından İdarenin Sorumluluğu", **Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 1, Aralık 2008, ss.1-19.

Domaniç, Hayri ve Erol Ulusoy. **Ticaret Hukukunun Genel Esasları**, Gözden Geçirilmiş Yenilenmiş 5. Bası, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2007.

Dulay Yangın, Dilek ve Hatice Duygu Özer. "Anayasa Mahkemesi'nin İş İlişkisinde İşverenin Eşit Davranma Borcuna İlişkin Kararı ve Düşündürdükleri (2016/5824 No.lu 28/12/2021 Tarihli Burcu Reis Başvurusu", **İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** Sayı: 13(2), 2022, ss.376-389.

Duran, Lütfi. **İdare Hukuku Ders Notları**, Fakülteler Matbaası, İstanbul 1982.

Eizenberg, Efrat ve Yosef Jabareen. "Social Sustainability: A New Conceptual Framework", **Sustainability**, Cilt: 9, Sayı: 1 (68), ss. 1-16.

Ekinci, Ekrem Buğra. "XIX. Yüzyılda Osmanlı Mahkemelerinin Dönüşümü", **Adalet Dergisi**, Yıl: 2019, Sayı: 62-63, ss.115-133.

Engin, Elif ve Burcu Eker Akgöz. "Sürdürülebilir Kalkınma ve Kurumsal Sürdürülebilirlik Çerçevesinde Kurumsal Sosyal Sorumluluk Kavramının Değerlendirilmesi", **Selçuk İletişim Dergisi**, Sayı: 8 (1), 2013, ss.85-94.

Enneking, Liesbeth. "The Future of Foreign Direct Liability? Exploring the International Relevance of the Dutch Shell Nigeria Case", **Utrecht Law Review**, Cilt: 10, Sayı: 1, Ocak 2014, ss.44-54.

Erdoğan, Mustafa. **Anayasa Hukuku**, Orion Yayınları, Ankara 2009.

Erdoğdu, Ahmet. "Danıştay'ın Memurların Yargılanması ile İlgili Görevleri", **Yüzyıl Boyunca Danıştay**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968, ss. 869-935.

Erken, Baki. "Anayasal Çerçevede Türkiye'de Çalışma Hakkı", **Çalışma Dünyası Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, Ekim-Aralık 2013, ss. 66-84.

Erkut, Celal. "Fransa'da Conseil d'Etat'nın Sosyolojik ve Tarihsel Açıdan Gelişimi", **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi,** Sayı: 1-3, Cilt: 4, 1983, ss.43-50.

Ertaş, Şeref. **Çevre Hukuku ve Hayvan Hakları Hukuku,** İleri Yayınları, 2. Baskı, 2012, İzmir.

Eskiocak, Ali. **Yönetim Kurulu Üyelerinin Şahsî Sorumluluğuna İlişkin Davalarda Maddî Hukukun Usûl Hukukuyla Etkileşimi**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2022.

Farcane, Nicoleta ve Eusebiu Bureana. "History of "Corporate Social Responsibility" Concept", **Annales Universitatis Apulensis Series Oeconomica**, Sayı: 17(2), 2015, ss. 31-48.

Ferrarini, Guido. **Corporate Purpose and Sustainability,** ECGI Working Paper Series in Law, European Corporate Governance Institute, Aralık 2020.

Flückiger, Alexandre. "Yasanın Açıklığı İlkesi ya da Bir İdealin Müphemliği", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Çev. Pınar Dikmen, Cilt: 10, Sayı: 2, 2022, ss. 364-376.

Gedik, Yasemin. "Sosyal, Ekonomik ve Çevresel Boyutlarla Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma", **Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 3, Yaz 2020, ss. 196-215.

Gedikli, Fethi. **Şura-yı Devlet**, Oniki Levha Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2018.

Gendron, Corinne ve Bernard Girard. **Repenser la Responsabilité Sociale de l'Entreprise**, Armand Colin, 2013.

Giritli, İsmet, Pertev Bilgen, Tayfun Akgüner ve Kahraman Berk. **İdare Hukuku**, Der Yayınları, 6.Basım, 2013, İstanbul.

Goodwill, "RSE et Réglementation", https://goodwill-management.com/rse-reglementation/ , (04.01.2023).

Gören, Zafer. "Genel Eşitlik İlkesi", **Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi,** Özel Sayı: Cevdet Yavuz'a Armağan Cilt:1, Cilt: 22, Sayı: 3, 2016, ss.3279-3301.

Gözler, Kemal. **İdare Hukuku, Cilt: I**, Ekin Yayınları, 3. Baskı, Bursa 2019.

Gözler, Kemal ve Gürsel Kaplan. **İdare Hukuku Dersleri**, 21. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa, 2019.

Gözler, Kemal. "Türkçe – Fransızca İdare Hukuku Terimleri Sözlüğü", https://www.idare.gen.tr/sozluk-turkce-fransizca.htm , (21.09.2022).

Gözübüyük, A. Şeref ve Turgut Tan. **İdare Hukuku Cilt: 1**, 13. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2019.

Gülan, Aydın. "Danıştay'ın Yargılama Dışındaki İşlevlerinin Gerekliliği Sorunu", **Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu: 146.Yıl,** Danıştay Yayınları No: 86, Ankara, 2014, ss.49-62.

Güller, Abdülsamet. "2017 Anayasa Değişikliği Sonrası Cumhurbaşkanlığı Kararnamelerine Ait Mahfuz Alan Meselesi", **Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,** Sayı: 23/3, 2021, ss. 943-966.

Gümrah, Abdurrahman ve Semih Büyükipekçi. "Türkiye'de Sürdürülebilirlik Raporlaması: 2008-2017 Yılları Arası Yayınlanmış Sürdürülebilirlik Raporlarının İncelenmesi", **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi,** Haziran 2019, Sayı: 21(2), ss. 305-323.

Gümüş, Ali Tarık. "Türk Anayasasında Kişinin Maddi ve Manevi Varlığını Koruma ve Geliştirme Hakkı", **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, 2005, ss.133-172.

Günday, Metin. **İdare Hukuku**, İmaj Yayınevi, 10. Baskı, Ankara 2013.

Günday, Metin. **İdari Yargılama Hukuku**, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara, 2022.

Gürol, Burcu ve Tayfun Tüysüzoğlu. "Türkiye'de Kamu Yararını İlgilendiren Kuruluşlar Nezdinde Bağımsız Denetim Yapan Denetim Kuruluşlarının Şeffaflık Raporları Üzerinde Bir İnceleme", **Muhasebe ve Denetime Bakış**, Cilt: 15, Sayı: 47, 2016, ss. 131-148.

Güveyi, Ümit. "Türkiye'de Seçme ve Seçilme Hakkı Boyutunda Yaşanan Demokratikleşme Sürecinin Kısa Tarihçesi ve Bu Süreçte Kadim Türk Kültürünün Rolü", **Türkiye Barolar Birliği Dergisi**, Cilt: 2018, Sayı: 137, Yıl: 2018, ss. 37- 66.

Harma, Güzin İpek. **Anonim Ortaklıklarda Yönetim Kurulu Üyelerinin Özen Borcu**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Ilık Bilben, Merve Suzan. "İklim Adalet(sizliğ)i ve Hak Temelli Yaklaşımın Önemi", **Mediterranean Journal of Humanities**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2018, ss.213-226.

IPCC, **Climate Change 2014 Synthesis Report**, (Ed. IPCC Core Writing Team, Rajendra K. Pachauri ve Leo Meyer), Geneva, Switzerland, 2014.

IPCC, **Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability**, **Working Group II Contribution to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Changes**, (Ed. H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama), Cambridge University Press, Cambridge ve New York 2022.

Kaboğlu, İbrahim. **Anayasa Hukuku Dersleri (Genel Esaslar)**, Legal Yayınları, 14. Baskı, İstanbul, 2019.

Kaboğlu, İbrahim Ö. **Anayasa Hukuku Dersleri**, Legal Yayınları, 2. Baskı, 2005, İstanbul.

Kağıtcıoğlu, Mutlu. **Para Piyasası Kurumlarına Yönelik Ekonomik Kolluk Faaliyeti,** (Doktora Tezi), Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Kahraman, Olcay. **Osmanlı İdari Modernleşmesinde Şura-yı Devlet**, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2020.

Kalay, Jale. **AİHM Kararları Işığı Altında Etkili ve Etkin Bir İdari Yargı Denetimi**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2007.

Kandemir, Hatice Kübra. "Sürdürülebilir Şirketler ve Hukuki Çerçevesi", **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 20(41), 2021, ss. 853-876.

Karabıçak, Mevlüt ve Müge Burcu Özdemir. "Sürdürülebilir Kalkınmanın Kavramsal Temelleri", **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, Yıl: 2015, Cilt: 6, Sayı: 13, ss.44-49.

Kaplan, Gürsel. **İdari Yargılama Hukuku**, 7. Baskı, Ekin Yayınları, Bursa 2020.

Karaca, Coşkun ve Yeşim Çam. "Türkiye'de Sosyal Devlet Anlayışının Değerlendirilmesi", **Maliye Dergisi**, Sayı: 176, Ocak-Haziran 2019, ss.72-97.

Karaca Akbaş, Eren ve Çağatay Topal. "Meta ve Gösteri Olarak Kurumsal Sosyal Sorumluluk: Marxist Bir Eleştiri", **Sosyoloji Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 19, Sayı: 2, Ekim 2016, ss.1-30.

Karahanoğulları, Onur. **Türkiye'de İdari Yargı Tarihi**, 2. Bası, Turhan Kitabevi, Ankara, 2017.

Kaya, Cemil. **Mahalli İdarelerin Seçilmiş Organlarının Organlık Sıfatlarını Kaybetmeleri**, Seçkin Yayınları, Ankara 2007.

Kaya, Yasemin. "Paris Anlaşmasını İklim Adaleti Perspektifinden Değerlendirmek", **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 54, ss. 87-106.

Kaya, Yasemin ve Doğan Bıçkı. "Sürdürülebilirlik Argümanı ve Derin Ekolojik İtiraz", **Gazi üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 8 (3), Yıl: 2006, ss. 231-249.

Kaya, Hulusi Ekber. "Kyoto'dan Paris'e Küresel İklim Politikaları", **Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi,** Cilt: 4, Sayı: 10, Yıl: 2020, ss. 165-191.

Kılıç, Halim. **Osmanlı Devleti'nde Bir İdari Modernleşme Kurumu Olarak Şura-yı Devlet (1868- 1876)**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2012.

Kutlu Gürsel, Meltem. **Kamulaştırma Hukuku**, 3. Baskı, Seçkin Yayınları, Ankara 2019.

Kuzum, Yıldırım ve Güven Dinçer. "Danıştay'ın İdari Görevleri", **Yüzyıl Boyunca Danıştay**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1968.

Küçükgüngör, M. Aslı. **Kurumsal Yönetim İlkeleri Bakımından Halka Açık Anonim Şirketlerde İcrada Görevli Olmayan Yönetim Kurulu Üyeleri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2017.

Küçükkaya, Mehmet. **Vergi Hukuku Açısından Transfer Fiyatlandırması**, (Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2005.

Lépieux, François, Jean-Jacques Rosé, Carole Bonanni ve Sarah Hudson. **La Responsabilité Sociale des Entreprises – Théories et Pratiques**, DUNOD, 2010.

Leroy, Michel. **Contentieux Administratif**, Bruylant, 3. Bası, Brüksel, 2004.

Madrakhimova, Firuza. "History of Development of Corporate Social Responsibility", **Journal of Business and Economics**, Cilt: 4, Sayı: 6, 2013, ss. 509-520.

Meyer, Lukas H. (Ed.). **Intergenerational Justice**, Routledge, New York, 2016.

Morelli, John. "Environmental Sustainability: A Definition for Environmental Professionals", **Journal of Environmental Sustainability**, Cilt: 1, Sayı: 1, Yıl: 2011, ss. 1-9.

Moura-Leite, Rosamaria C. ve Robert C. Padgett. "Historical Background of Corporate Social Responsibility", **Social Responsibility Journal**, Cilt: 7, Sayı: 4, 2011, ss. 528-539.

Mutaf, Abdülmecit. **Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Şura-yı Devlet (1868-1922/1284-1342)**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 1997.

Myllyviita, Tanja. "Sustainability assessment of forest resources – tools for a problem-orientated approach", **Dissertationes Forestales**, Sayı: 168, 2013, ss. 1-38, https://dissertationesforestales.fi/pdf/article1951.pdf , (10.11.2021.

Nemli, Esra. "Sürdürülebilir Kalkınma ve İşletmelerin Rolü", **Öneri Dergisi**, Sayı: 9, Yıl: 1998, ss. 287-294.

OECD, **OECD Principles of Corporate Governance**, OECD Publications Service, 2004,

https://spk.gov.tr/data/61e87f0b1b41c611a4c53a90/1b47cbfdf0bed2552471ad0ff6dd342e.pdf , (20.03.2023).

Oğurlu, Yücel. **Karşılaştırmalı İdare Hukukunda Ölçülülük İlkesi**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002.

Olgun, Hakan ve Volkan Işık. "Bir "İnsan Hakkı" olarak "Çevre Hakkı" ve Türk Hukukundaki Yeri", **Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi**, Cilt:3, Sayı 1, Nisan 2017, ss. 33-52.

Onar, Sıddık Sami. **İdare Hukukunun Umumi Esasları Cilt: 1**, 3. Bası, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966.

Onar, Sıddık Sami. **İdare Hukukunun Umumi Esasları Cilt: 2**, 3. Bası, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul 1966.

Orée, "Transposition de la Directive Européenne Une Opportunité pour Repenser Votre Reporting RSE", https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/OREE_Guide_RSE.pdf , (20.03.2023).

Önder, Hüseyin. "Sürdürülebilir Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Kavram: Döngüsel Ekonomi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı: 57, Temmuz 2018, ss. 196-204.

Önüt, Lale Burcu. **İdari Yargılama Hukukunda Adil Yargılanma İlkesi Çerçevesinde Grup Dava Uygulaması**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2018.

Özay, İl Han. **Günışığında Yönetim II Yargısal Korunma**, Onikilevha Yayınları, İstanbul, 2010.

Özçağ, Mustafa ve Hakan Hotunluoğlu. "Kalkınma Anlayışında Yeni Bir Boyut: Yeşil Ekonomi", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 13, Sayı: 2, Haziran 2015, ss.303-324.

Özmehmet, Ecehan. "Dünyada ve Türkiye Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımları", **Yaşar Üniversitesi E-Dergisi**, Yıl 2008, Cilt 3, Sayı 12, ss. 1853 - 1876.

Pacteau, Bernard. "Fransız Danıştayı", Çev. Durmuş Tezcan, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Yıl: 1997, Cilt: 52, Sayı: 1, ss.597-610.

Pacteau, Bernard. **Traité de Contentieux Administratif**, Presses Universitaires de France, Paris, 2008, (Contentieux).

Poroy, Reha ve Hamdi Yasaman. **Ticari İşletme Hukuku**, Vedat Kitapçılık, 2006, İstanbul.

Pulaşlı, Hasan. **Şirketler Hukuku Genel Esaslar**, Güncellenmiş ve Genişletilmiş 4. Baskı, Adalet Yayınevi, Ankara, 2016.

Pulaşlı, Hasan. **Corporate Governance – Anonim Şirket Yönetiminde Yeni Model**, Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Sözkesen Matbaacılık, Ankara, 2003.

Rabet, Delphine. "Human Rights and Globalization The Myth of Corporate Social Responsibility?", **Corporate Social Responsibility: Critiques, Policies and Strategies (Vol. 2)**, Scientific Publishers, 2010.

Ramasastry, Anita. "Corporate Social Responsibility Versus Business and Human Rights: Bridging the Gap Between Responsibility and Accountability", **Journal of Human Rights**, Sayı: 14(2), 2015, ss. 237-259.

Roorda, Lucas. “Broken English: a critique of the Dutch Court of Appeal decision in Four Nigerian Farmers and Milieudefensie v Shell”, **Transnational Legal Theory,** Cilt: 12, Sayı: 1, 2021, ss. 144–150.

Sağlam, Musa. “Fransız Uyuşmazlık Mahkemesi 2015 Reformu: Değişiklikler ve Gerekçeleri”, **Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi**, Sayı: 5, Yıl: 2015, ss. 667-706.

Sancakdar, Oğuz, Lale Burcu Önüt, Eser Us Doğan, Mine Kasapoğlu Turhan ve Serkan Seyhan. **İdare Hukuku Teorik Çalışma Kitabı**, Seçkin Yayınları, Ankara 2019.

Sancakdar, Oğuz, Lale Burcu Önüt, Pınar Yağcı ve Serkan Seyhan. “Fransızca Bölüm”, **Fransız, Türk Federal Alman İdari yargılama Usulü Kanunları**, (Ed. Oğuz Sancakdar), Seçkin Yayınları, Ankara 2020.

Sancakdar, Oğuz, Pınar Yağcı, Şükür Taşyıldız ve Ezgi Çırak. **Kültür ve Tabiat Varlıkları Hukuku**, Adalet Yayınevi, Ankara 2021.

Sancakdar, Oğuz. **İmar Hukuku Genel Esaslar**, Sorubankası Yayınları, İzmir 2020.

Sarıca, Ragıp. **İdari Kaza**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Talebe Cemiyeti Yayınları No.2, Kenan Basımevi ve Klişe Fabrikası, İstanbul, 1942.

Savcı Yörük, Ecem. “Sosyal Devlet Anlayışı ve Türkiye’deki Gelişimi”, **Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 11, 2021, ss. 166-179.

Semiz, Yasemin. “Anayasa Mahkemesi’nin Çevre Hakkı Perspektifi”, **Hacettepe Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2014, ss. 9-46.

Sermaye Piyasası Kurulu ve European Bank for Reconstruction and Development, **Kurumsal Yönetim Raporlama Rehberi**, Mart 2019, https://spk.gov.tr/data/61e87fe81b41c611a4c53a9f/1297.pdf, (26.12.2022).

Sezginer, Murat. "Dünden Bugüne Conseil D'etat ve Danıştayın İnceleme ve Danışma Fonksiyonu", **Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu 149. Yıl**, Danıştay Yayınları No: 93, Ankara 2017, ss.101-132.

Sherr, Lorraine, Lucie Cluver, Chris Desmond, Elona Toska, Larry Aber, Mandeep Dhaliwal, Douglas Webb ve Justina Dugbazah. "A new vehicle to accelerate the UN Sustainable Development Goals", **The Lancet Global Health**, Cilt: 8, Sayı: 5, Mayıs 2020, ss. E637-E638.

Sulu, Muhammed. **Anonim Ortaklıklarda Şirket Menfaati**, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2019.

Şahinöz, Ahmet. "Sürdürülemeyen "Sürdürülebilir Kalkınma"", **Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Yıl:8 Sayı:15, 2019, ss. 77-101.

Şener, Oruç Hami. **Teorik ve Uygulamalı Ortaklıklar Hukuku**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2012.

Şimşek, Oğuz. "Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı'nda İyi Yönetim Hakkı", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt 9, Sayı: 3, Yıl: 2007, ss. 91-107.

Tan, Turgut. **Planlamanın Hukuki Düzeni**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları No.154, Ankara, 1976, (Planlamanın).

Tan, Turgut. "Sözleşme Özgürlüğüne Kamunun Müdahalesi", **Prof. Dr. Yıldırım Uler'e Armağan,** (Ed. Muhammed Erdal), Yakın Doğu Üniversitesi Yayınları**,** Lefkoşa, 2014, ss.513-524.

Tan, Turgut. “Anayasal Ekonomik Düzen”, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Cilt: 7, 1990, ss.159-178.

Tan, Turgut. **Ekonomik Kamu Hukuku**, Türkiye Ortadoğu ve Amme İdaresi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1984.

Tanç, Ahmet ve Abdurrahman Gümrah. “Şeffaflık Raporları Çerçevesinde Bağımsız Denetim Kuruluşlarının Sürekli Mesleki Eğitim Politikalarının Analizi”, **Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi**, Cilt: 18, Özel Sayı 1, 2016, ss. 419 – 438.

Tanör, Bülent. **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 20.Baskı, İstanbul, 2011.

Tanör, Bülent. **Türkiye’nin İnsan Hakları Sorunu**, Genişletilmiş 3.Baskı, BDS Yayınları, İstanbul, 1994, (İnsan Hakları), ss.141-142.

Tanör, Bülent ve Necmi Yüzbaşıoğlu. **1982 Anayasası’na Göre Türk Anayasa Hukuku**, Beta Yayınları, 20. Bası, İstanbul, 2020.

Tekinalp, Ünal. **Sermaye Ortaklıklarının Yeni Hukuku**, 4. Bası, Vedat Kitapçılık, İstanbul, 2015.

Türkoğlu Üstün, Kamile. “Anayasa Mahkemesinin Bireysel Başvuru Kararlarında Çevre Hakkına Yaklaşımı”, **Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 29, Sayı: 3, 2021, ss. 2545-2593.

Uler, Yıldırım. **İdari Yargıda İptal Kararlarının Sonuçları**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No. 281, Sevinç Matbaası, Ankara, 1970

Ulucan, Devrim. "Eşitlik İlkesi ve Pozitif Ayrımcılık", **Prof.Dr. Polat Soyer'e Armağan, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi Özel Sayısı**, Cilt: 15, 2013, ss.369-384.

Ulusoy, Ali D. **Yeni Türk İdare Hukuku**, Yetkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara 2019.

Ulusoy, Ali D. "Danıştay'ın Yargılama Dışı Görevleri", **Danıştay ve İdari Yargı Günü Sempozyumu: 146.Yıl,** Danıştay Yayınları No: 86, Ankara, 2014, ss.63-73, (Danıştay'ın Yargılama Dışı Görevleri).

Uyar, Cüneyt. **Kuvvetler Ayrılığı İlkesi Açısından Yürütme ve İdari Yargı**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

Ülgen, Hüseyin, Ömer Teoman, Mehmet Helvacı, Abuzer Kendigelen, Arslan Kaya ve N. Füsun Nomer Ertan. **Ticari İşletme Hukuku**, Vedat Kitapçılık, 2006, İstanbul.

Vallance, Suzanne, Harvey C. Perkins ve Jennifer E. Dixon. "What is social sustainability? A clarification of concepts", **Geoforum**, Cilt: 42, Sayı: 3, Yıl: 2011, ss. 342-348.

Vezzoli, Carlo. **Design for Environmental Sustainability – Life Cycle Design of Products**, İkinci Baskı, Springer, Londra, 2018.

Waline, Jean. **Droit Administratif**, 22.Baskı, Dalloz, Paris, 2008.

Wettstein, Florian. "CSR and the Debate on Business and Human Rights : Bridging the Great Divide", **Business Ethics Quarterly,** Sayı: 22(4), Ekim 2012, ss. 739–770.

Yalçın, Cemre Edip. "Çevre Hakkının Anayasa Mahkemesi Önünde Bireysel Başvuruya Konu Edilebilirliği ve Konuya İlişkin Olarak Avrupa İnsan Hakları

Mahkemesi'nin Yaklaşımı", **Sakarya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt: 9, Sayı: 1, Temmuz 2021, ss. 89-115.

Yanlı, Veliye. **Sermaye Piyasası Hukuku Çerçevesinde Halka Açık Anonim Şirketler ve Kamunun Aydınlatılması**, Beta Yayınları, İstanbul, 2005.

Yasin, Melikşah. **Sermaye Piyasası Kurulu ve İşlemleri**, Seçkin Yayınları, Ankara, 2002.

Yaşar, Tuğçe Nimet. "Anonim Şirketlerde Riskin Erken Saptanması ve Yönetimi", **Ticaret ve Fikri Mülkiyet Hukuku Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2016, ss.69-91.

Yaylı, Hasan ve Refik Yaslıkaya. "İnsan Doğa İlişkisi Tasarımında Radikal Dönüşüm: Derin Ekoloji", **International Journal of Science Culture and Sport**, Özel Sayı: 3, Temmuz 2015, ss. 452-465.

Yeni, Onur. "Sürdürülebilirlik ve Sürdürülebilir Kalkınma: Bir Yazın Taraması", **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 16/3, 2014, ss. 181-208.

Yıldırım, Turan, Melikşah Yasin, Nur Karan, H. Eyüp Özdemir, Gül Üstün ve Özge Okay Tekinsoy. **İdare Hukuku**, XII Levha Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2011.

Yıldırım, Turan (Ed.). **İdare Hukuku**, 7.Baskı, Onikievha Yayınları, İstanbul, 2018

Yıldız, Şükrü. **Limited Şirketler Hukuku**, Arıkan Yayınları, İstanbul, 2007.

Yılmaz Turgut, Nükhet. **Çevre Politikası ve Hukuku**, Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, İmaj Yayınevi, Ankara 2012.

Yönet, Ender. "Kurumsal Sosyal Sorumluluk Anlayışında Son Dönemeç: Stratejik Sorumluluk", **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 13, 2005, ss.239-264.

Yurtcanlı, Seda. "Fransız Çevre Şartı'na Bir Bakış", **İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 47, Ekim 2012, ss. 309-334.

Zabunoğlu, Yahya K. **İdari Yargı Hukuku Dersleri**, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi 72.Taksir Daktilo, Ankara, 1982.

İNTERNET KAYNAKLARI

Accountancy Europe, "Definition of Public Interest Entities in Europe", Kasım 2017, www.accountancyeurope.eu/wp-content/uploads/171130-Publication-Definition-of-Public-Interest-Entities-in-Europe_1.pdf , (12.10.2022).

Assemblée nationale, "Fiche de synthèse n°7 : Le Conseil d'État", https://www2.assemblee-nationale.fr/decouvrir-l-assemblee/role-et-pouvoirs-de-l-assemblee-nationale/les-institutions-francaises-generalites/le-conseil-d-etat, 23.09.2022.

Avrupa Çevre Ajansı, "AB Çevre Yönetimi ve Denetleme Planı (EMAS) nedir?", https://www.eea.europa.eu/tr/articles/kuruluslarda-cevresel-performansi-iyilestirme#:~:text=EMAS%2C%20kurulu%C5%9Fun%20%C3%A7evresel%20performans%C4%B1na%20ili%C5%9Fkin,Komisyonu%20taraf%C4%B1ndan%201993%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20olu%C5%9Fturuldu. , (07.10.2022).

Borsa İstanbul Anonim Şirketi, "BIST Sürdürülebilirlik Endeksi Temel Kuralları", https://www.borsaistanbul.com/files/bist-surdurulebilirlik-endeksi-temel-kurallari-31122014.pdf , (02.01.2023).

Borsa İstanbul Anonim Şirketi, "Sürdürülebilirlik Endeksleri", https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/165/bist-surdurulebilirlik-endeksleri , (02.01.2023).

Borsa İstanbul Anonim Şirketi, "Şirketler için Sürdürülebilirlik Rehberi", https://www.borsaistanbul.com/data/kilavuzlar/surdurulebilirlik-rehberi.pdf , (02.01.2023).

Climate Change Litigation Databases, http://climatecasechart.com/ , (30.09.2022).

Commission of the European Communities, "Green Paper, Promoting A European Framework For Corporate Social Responsibility", Com (2001) 366 Final, Brussels, 18.7.2001, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2001:0366:FIN:EN:PDF%20 , (05.10.2022).

Communication from The Commission to The European Parliament, The Council, The European Economic and Social Committee and The Committee of The Regions, "A Renewed EU Strategy 2011-14 for Corporate Social Responsibility", COM/2011/0681 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A52011DC0681 , (06.10.2022).

Conseil Constitutionnel, "Décision n° 2017-750 DC du 23 mars 2017", https://www.legifrance.gouv.fr/jorf/id/JORFTEXT000034290632/ , (15.04.2022).

Conseil Constitutionnel, "Texte intégral de la Constitution du 4 octobre 1958 en vigueur", https://www.conseil-constitutionnel.fr/le-bloc-de-constitutionnalite/texte-integral-de-la-constitution-du-4-octobre-1958-en-vigueur, (11.10.2022).

Conseil d'État, 13 décembre 1889, Cadot, https://www.conseil-etat.fr/site/decisions-de-justice/jurisprudence/les-grandes-decisions-depuis-1873/conseil-d-etat-13-decembre-1889-cadot, 23.09.2022.

Conseil d'Etat, "Histoire du Conseil d'Etat", https://www.conseil-etat.fr/site/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/histoire-et-patrimoine/histoire-du-conseil-d-etat, 23.09.2022.

Conseil d'Etat, "Organisation", https://www.conseil-etat.fr/qui-sommes-nous/le-conseil-d-etat/organisation, 24.09.2022.

Council of the European Union, "European Green Deal", https://www.consilium.europa.eu/en/policies/green-deal/ , (27.10.2022).

Council of the European Union, "Paris Agreement on climate change" https://www.consilium.europa.eu/en/policies/climate-change/paris-agreement/ , (27.10.2022).

Dalloz, Fiche d'Orientation, Conseil d'État, Mayıs 2022, https://www.dalloz.fr/documentation/Document?id=DZ%2FOASIS%2F000241, 20.09.2022.

Danıştay Başkanlığı, "2021 Yıllık Rapor", Ankara, 2022, https://www.danistay.gov.tr/assets/pdf/upload/2022-09-26-02-35-9182930.pdf , (22.02.2023).

De Rechtspraak, "Royal Dutch Shell must reduce CO2 emissions", https://www.rechtspraak.nl/Organisatie-en-contact/Organisatie/Rechtbanken/Rechtbank-Den-Haag/Nieuws/Paginas/Royal-Dutch-Shell-must-reduce-CO2-emissions.aspx, (04.10.2022).

De Rechtspraak, "Uitspraken ECLI:NL:RBDHA:2021:5339", https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBDHA:2021:5339 , (04.10.2022).

Défenseur des droits, https://www.aomf-ombudsmans-francophonie.org/france-defenseur-des-droits/ , 22.09.2022.

Eur-Lex, “Rules for statutory audit of public-interest entities”, https://eur-lex.europa.eu/EN/legal-content/summary/rules-for-statutory-audit-of-public-interest-entities.html#:~:text=Public%2Dinterest%20entity%3A%20companies%20with,insurance%20firms%20and%20listed%20companies. , (12.10.2022).

European Commission, “A proposal for a new European Consensus on development”, https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/MEMO_16_3884 , (27.10.2022).

European Commission, “Annex to the The European Green Deal”, Brussels, 11.12.2019, COM(2019) 640 final, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_2&format=PDF , (27.10.2022).

European Commission, “Commission Staff Working Document Key European action supporting the 2030 Agenda and the Sustainable Development Goals”, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX:52016SC0390 , COM(2016) 739 final, Strasbourg, 22.11.2016, (27.10.2022).

European Commission, “Communication from the Commission Europe 2020, A strategy for smart, sustainable and inclusive growth”, COM(2010) 2020, Brussels, 3.3.2010, https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/COMPLET%20EN%20BARROSO%20%20%20007%20-%20Europe%202020%20-%20EN%20version.pdf , (05.10.2022).

European Commission, “Communication from the Commission — Guidelines on non-financial reporting (methodology for reporting non-financial information)”, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52017XC0705%2801%29 , (18.10.2022).

European Commission, “Communication from The Commission Guidelines on non-financial reporting: Supplement on reporting climate-related information”, 2019/C

209/01, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019XC0620(01)&from=EN , (06.10.2022).

European Commission, "Communication from The Commission, Next steps for a sustainable European future European action for sustainability", Strasbourg, 22.11.2016, COM(2016) 739 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/GA/TXT/?uri=CELEX:52016DC0739 , (06.10.2022).

European Commission, "Communication from The Commission: The European Green Deal", Brussels, 11.12.2019, COM(2019) 640 final, https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF , (07.10.2022).

European Commission, "Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - Modernising Company Law and Enhancing Corporate Governance in the European Union - A Plan to Move Forward", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A52003DC0284 , (06.10.2022).

European Commission, "Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions Closing The Loop - An Eu Action Plan For The Circular Economy", Com/2015/0614 Final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52015DC0614 (15.02.2022).

European Commission, "Corporate sustainability due diligence", https://commission.europa.eu/business-economy-euro/doing-business-eu/corporate-sustainability-due-diligence_en, (07.03.2023).

European Commission, "Corporate Social Responsibility, Responsible Business Conduct, and Business and Human Rights: Overview of Progress", https://ec.europa.eu/docsroom/documents/34963 , (06.10.2022).

European Commission, “Directive (EU) 2022/2464 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 amending Regulation (EU) No 537/2014, Directive 2004/109/EC, Directive 2006/43/EC and Directive 2013/34/EU, as regards corporate sustainability reporting (Text with EEA relevance)”, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32022L2464 , (24.02.2022).

European Commission, “Eco-Management and Audit” Schemehttps://ec.europa.eu/environment/emas/join_emas/faqs_en.htm#:~:text=The%20Eco%2DManagement%20and%20Audit,and%20improve%20their%20environmental%20performance. , (07.10.2022).

European Commission, “Green Paper, The EU Corporate Governance Framework**”,** COM(2011) 164 Final, Brussels, 5.4.2011, https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0164:FIN:EN:PDF , (05.10.2022).

European Commission, “Green Paper Corporate governance in financial institutions and remuneration policies”, COM(2010) 284 final, Brussels, 2.6.2010, https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/1788e830-b050-447c-8214-77ed51b13241 , (05.10.2022).

European Commission, “Inception Impact Assessment”, https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives/12548-Sustainable-corporate-governance_en , (07.10.2022).

European Commission, “Next steps for a sustainable European future European action for sustainability”, Strasbourg, 22.11.2016, COM(2016) 739 final, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52016DC0739&from=en , (27.10.2022).

European Commission, “Proposal for a Directive of The European Parliament and of The Council on Corporate Sustainability Due Diligence and amending Directive (EU)

2019/1937", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022PC0071 , (07.10.2022).

European Commission, "Published initiatives", https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/have-your-say/initiatives_en , (07.10.2022).

European Commission, "Reflection Paper Towards a Sustainable Europe by 2030", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM%3A2019%3A22%3AFIN , (06.10.2022).

European Commission, "Regulation (EU) 2019/2088 of the European Parliament and of the Council of 27 November 2019 on sustainability-related disclosures in the financial services sector (Text with EEA relevance)Text with EEA relevance", https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02019R2088-20200712 , (07.03.2023).

European Commission, "Sustainability-related disclosure in the financial services sector", https://finance.ec.europa.eu/sustainable-finance/disclosures/sustainability-related-disclosure-financial-services-sector_en , (07.03.2023).

European Commission, "The 2030 Agenda for Sustainable Development and the SDGs", https://ec.europa.eu/environment/sustainable-development/SDGs/index_en.htm , (27.10.2022).

European Commission, "The European Green Deal", Brussels, 11.12.2019, COM(2019) 640 final https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:b828d165-1c22-11ea-8c1f-01aa75ed71a1.0002.02/DOC_1&format=PDF , (27.10.2022).

European Parliament, "Corporate social responsibility (CSR) and its implementation into EU Company law", https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2020/658541/IPOL_STU(2020)658541_EN.pdf , (14.10.2022).

European Parliament, Council of the European Union, “Directive 2006/46/EC of The European Parliament and of The Council of 14 June 2006”, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX%3A32006L0046 , (05.10.2022).

European Parliament, “European Parliament resolution on the Communication from the Commission concerning Corporate Social Responsibility: A business contribution to Sustainable Development”, COM(2002) 347 - 2002/2261(INI), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-5-2003-0200_EN.html , (06.10.2022).

European Parliament, “Non-financial Reporting Directive”, https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2021/654213/EPRS_BRI(2021)654213_EN.pdf , (06.10.2022).

European Parliament, “Resolution of 6 February 2013 on corporate social responsibility: accountable, transparent and responsible business behaviour and sustainable growth”, 2012/2098(INI), https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52013IP0049&from=FI , (06.10.2022).

The European Parliament and The Council of The European Union, “Directive 2014/95/EU of the European Parliament and of The Council of 22 October 2014 amending Directive 2013/34/EU as regards disclosure of non-financial and diversity information by certain large undertakings and groups”, https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0095 , (06.10.2022).

EFRAG, “23/11/2022 - EFRAG Delİvers the First Set of Draft ESRS to The European Commission”, https://efrag.org/news/public-387/EFRAG-delivers-the-first-set-of-draft-ESRS-to-the-European-Commission?AspxAutoDetectCookieSupport=1 , (06.03.2022).

Fransız Anayasa Konseyi'nin, 2009-579 DC sayılı ve 9 Nisan 2009 tarihli kararı, https://www.conseil-constitutionnel.fr/decision/2009/2009579DC.htm , (20.03.2023).

İşletmeler İçin Döngüsel Ekonomi Rehberi, https://business4goals.org/PDF/Dongusel_Ekonomi_Rehberi.pdf (15.02.2022).

Ministère de la transition écologique et solidaire, "Transposition de la Directive Européenne Une Opportunité pour Repenser Votre Reporting RSE", https://www.ecologie.gouv.fr/sites/default/files/OREE_Guide_RSE.pdf , (09.10.2022).

OECD, "What is green growth and how can it help deliver sustainable development?", https://www.oecd.org/general/whatisgreengrowthandhowcanithelpdeliversustainable development.htm (18.02.2022).

Sermaye Piyasası Kurulu, "Sürdürülebilirlik İlkeleri Uyum Çerçevesi", https://spk.gov.tr/data/61e225c71b41c61238836071/3587351d4b39cfd597e43c914602e556.pdf , (26.12.2022).

The Club of Rome, "The Limits to Growth", https://www.clubofrome.org/publication/the-limits-to-growth/ , 26.08.2021.

The Council of the European Union, "Council Resolution of 6 February 2003 on Corporate Social Responsibility", 2003/C 39/02, https://op.europa.eu/da/publication-detail/-/publication/8deb8a21-7fd6-42d0-8645-79e9f7b092a4/language-en , (06.10.2022).

The Ecologist, "Preface: A Blueprint for Survival", https://web.archive.org/web/20090907143122/http://www.theecologist.info/page34.html, 26.08.2021.

The European Economic and Social Committee (EESC), "Towards an EU Charter of the Fundamental Rights of Nature" https://www.eesc.europa.eu/sites/default/files/files/qe-03-20-586-en-n.pdf , (28.10.2022).

Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, "Temel AB Terimleri", https://www.ab.gov.tr/files/rehber/10_rehber.pdf , (05.10.2022).

UN Human Rights Council, "Resolution adopted by the Human Rights Council26/9 Elaboration of an international legally binding instrument on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights", https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G14/082/52/PDF/G1408252.pdf?OpenElement , (30.09.2022).

UN Human Rights Council, "Open-ended intergovernmental working group on transnational corporations and other business enterprises with respect to human rights", https://www.ohchr.org/en/hr-bodies/hrc/wg-trans-corp/igwg-on-tnc , (30.09.2022).

UN OHCHR, "Guiding Principles on Business and Human Rights", https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/GuidingPrinciplesBusinessHR_EN.pdf , (29.09.2022).

UN OHCHR, "Report of the Special Representative of the Secretary General on the issue of human rights and transnational corporations and other business enterprises, John Ruggie", https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Issues/Business/A-HRC-17-31_AEV.pdf , (30.09.2022).

UNDP Türkiye, "Sürdürülebilir Kalkınma İçin Küresel Amaçlar", https://www.kureselamaclar.org/, (25.10.2021).

UNDP Türkiye, "Yoksulluğa Son", https://www.kureselamaclar.org/amaclar/yoksulluga-son/, (22.05.2022).

Union for Conservation of Nature and Natural Resources, "World Conservation Strategy- Living Resource Conservation for Sustainable Development", https://portals.iucn.org/library/efiles/documents/wcs-004.pdf , 04.10.2021.

United Nations, "Millennium Summit, 6-8 September 2000, New York", https://www.un.org/en/conferences/environment/newyork2000 , (18.10.2021).

United Nations, "Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future", https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf, (03.11.2021).

United Nations, "Resolution adopted by the General Assembly on 25 September 2015", https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E, (18.10.2021).

United Nations, "Resolution adopted by the Human Rights Council 17/4", https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G11/144/71/PDF/G1114471.pdf?OpenElement , (30.09.2022).

United Nations Climate Change, "What is the Kyoto Protocol?", https://unfccc.int/kyoto_protocol, (18.10.2021).

United Nations Climate Change, "What is the United Nations Framework Convention on Climate Change?", https://unfccc.int/process-and-meetings/the-convention/what-is-the-united-nations-framework-convention-on-climate-change, (18.10.2021).

United Nations Department of Economic and Social Affairs Sustainable Development, "Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development", https://sdgs.un.org/2030agenda, (25.10.2021).

United Nations Development Programme, "Our mission, our goals, our mandate", https://www.undp.org/about-us , (28.10.2022).

United Nations Digital Library, "The human right to a clean, healthy and sustainable environment", https://digitallibrary.un.org/record/3982508?ln=en , (28.10.2022)

United Nations Environment Programme, "About UN Environment Programme", https://www.unep.org/about-un-environment , (28.10.2022).

United Nations Environment Programme, "What is an "Inclusive Green Economy"?", https://www.unep.org/explore-topics/green-economy/why-does-green-economy-matter/what-inclusive-green-economy (16.02.2022).

United Nations General Assembly, "Rio Declaration on Environment and Development", https://www.un.org/en/development/desa/population/migration/generalassembly/docs/globalcompact/A_CONF.151_26_Vol.I_Declaration.pdf , (01.10.2022).

United Nations Global Compact, "Principle One: Human Rights", https://www.unglobalcompact.org/what-is-gc/mission/principles/principle-1, (28.09.2022).